

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PUTİN

YÜZÜ

OLMAYAN

ADAM

MASHA GESSEN

@psilon

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

PUTİN: YÜZÜ OLMAYAN ADAM

Orijinal Adı: The Man Without A Face : The Unlikely Rise of
Vladimir Putin

Yazarı: Masha Gessen

Genel Yayın Yönetmeni: Meltem Erkmen

Çeviri: Gözde Soykan

Editör: Enis Köksaldı

Düzenleme: Gülen Işık

Kapak Uygulama: Berna Özbek Keleş

1. Baskı: Ocak 2015

ISBN: 978 9944 82-960-1

YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 12280

© 2012 Masha Gessen

Türkçe Yayın Hakkı: Anatoliaİt Ajans aracılığı ile

© Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık

Davutpaşa Cad. No: 123 Kat: 1 Topkapı-İst

Tel: (0212) 482 99 10 (pbx)

Fax: (0212) 482 99 78

Sertifika No:16053

Yayımlayan:

Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Osmanlı Sk. Osmanlı İş Merkezi No: 18 / 4-5 Taksim / İstanbul

Tel: 0212.252 38 21 pbx Faks: 252 63 98

İnternet adresi: www.epsilonyayinevi.com

e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

PUTİN: YÜZÜ OLMAYAN ADAM

Masha Gessen

Çeviri
Gözde Soykan

epsilon®

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

PUTİN: YÜZÜ OLMAYAN ADAM

Masha Gessen

İÇİNDEKİLER

<i>Giriş</i>	9
<i>Bir. KAZARA BAŞKAN</i>	21
<i>İki. SEÇİM SAVAŞI</i>	37
<i>Üç. BİR KABADAYININ OTOBİYOGRAFİSİ</i>	63
<i>Dört. BİR ZAMANLAR CASUSTU</i>	100
<i>Beş. BİR DARBE, BİR SAVAŞ</i>	137
<i>Altı. BİR REFORMCUNUN SONU</i>	173
<i>Yedi. MEDYANIN ÖLDÜĞÜ GÜN</i>	191
<i>Sekiz. DEMOKRASİNİN PARÇALANMASI</i>	231
<i>Dokuz. TERÖR YÖNETİMİ</i>	259
<i>On. DOYUMSUZ HIRS</i>	295
<i>On Bir. SSCB'YE DÖNÜŞ</i>	340
<i>Son: Aralık Ayında Bir Hafta</i>	354
<i>Sonsöz</i>	379
<i>Teşekkür</i>	398
<i>Notlar</i>	399

GİRİŞ

Uyandım çünkü biri beni sarsıyordu. Kate'in yüzü dehşet içindeydi. "Radyoda Galina hakkında bir şeyler söylüyorlar," dedi yarı yarıya fısıltı halinde. "Ve bir silah. Bence... Anlamıyorum."

Yataktan kalktım ve Kate'in az önceye kadar kahvaltı hazırlayıp ülkenin en iyi haber ve konuşma radyo kanalı olan Echo Moskva'yı dinlediği ufak mutfağa doğru sendeleyerek yürüdüm. Kasım ayında Moskova için alışılmamış bir şekilde aydınlık ve soğuk bir cumartesi sabahıydı. Ve endişelenmemiştim: Nedense Kate'in korkusu beni etkilememişti. Her ne duyduysa –ya da sınırlı Rusçasıyla neyi yanlış duyduysa– bir başka büyük hikâyenin başlangıcı olabilirdi. Rusya'nın en önde gelen haber dergisi *Itogi*'nin başmuhabiri olarak, bütün büyük hikâyeler benim derebeylik alanımdaymış gibi hissediyordum. Ve pek çok büyük hikâye vardı. Kendini keşfetmekte olan bir ülkede her şehir, her aile ve her kurum bir anlamda keşfedilmemiş bir toprak parçasıydı. Sene 1998'di. 1990'ların başından beri,

neredeyse yazdığım hikâyelerin her biri daha önce kimse-
nin duymadığı hikâyelerdi: Vaktimin yarısını Moskova'nın
dışında, çatışma bölgelerinde ve altın madenlerinde, ye-
timhanelerde ve üniversitelerde, terk edilmiş köylerde ve
gelişmekte olan petrol kasabalarında, buraların hikâyeleri-
ni yazarak geçiriyordum. Echo Moskvî'ninkiyle aynı ser-
mayedarın sahip olduğu ve finanse ettiği dergi beni, hiçbir
zaman müsrif yolculuk ajandamı sorgulamayarak ve sık-
lıkla hikâyelerimi kapağa taşıyarak ödüllendiriyordu.

Bir başka deyişle, ben 1990'larda her şeyi kazanmış
olan genç insanlardan biriydim. Benden daha genç ya da
daha yaşlı olan pek çok kişi, bu geçiş sürecinde çok ağır
bedeller ödemişti. Daha yaşlı olan nesil, birikimlerini hi-
perenflasyona, kimliklerini de tüm Sovyet kurumlarının
aşikâr yıkımına kaptırıp yitirmişti. Daha genç olan nesilse,
ebeveynlerinin korkularının ve çoğunlukla başarısızlıklar-
ının gölgesinde büyüyordu. Ancak ben Sovyetler Birliği
çöktüğünde yirmi dört yaşındaydım; yaşitlarımla birlikte
1990'ları kendi kariyerlerimizi ve yeni bir toplumun ku-
rumları, âdetleri olduğunu düşündüğümüz kurum ve
âdetleri keşfederek geçirmiştik. Vahşi suçlar Rusya'da sal-
gın haline gelmeye başladığında bile kendimizi tuhaf bir
şekilde güvende hissediyorduk: Yeraltı dünyasını, varolu-
şumuzu etkileyeceğini bile düşünmeden gözlemliyor ve
zaman zaman tanımlıyorduk. Ayrıca işlerin daha iyiye gi-
deceğine emindim: Kısa süre önce, Moskova'nın göbeğin-
de eskiden komün olarak kullanılan yıkıntı bir daire satın
almıştım ve bir petrol ticaret yayınında çalışan Britanyalı
bir editör olan Kate'le beraber kirada kaldığımız evden ta-
şınmadan önce bu daireyi yenilemeye başlamıştım. Kendi-

mi orada yeni bir aile hayatına başlarken düşünüyordum. Ve o cumartesi günü, banyo armatürleri satın almak için inşaatçıyla randevum vardı.

KATE, TAŞINABİLİR RADYOYU sanki bir zehir kaynağıymış gibi eliyle gösterdi ve sorgular bir şekilde bana baktı. Haber spikerinin ismini üst üste tekrarlayıp durduğu Galina Starovoytova, parlamentonun alt kanadının bir üyesi, Rusya'nın en iyi tanınan politikacılarından biri ve arkadaşımızdı. 1980'lerin sonunda, imparatorluk çöküşünün eşiğinde bocalarken, etnograf olan Starovoytova, demokrasi taraftarı bir aktivist olarak öne çıkmış ve o sıralarda, Doğu Bloku'nun çözülüp dağılmasını işaret edecek olan pek çok silahlı etnik çatışmanın ilkinin tüm şiddetiyle yaşandığı, Azerbaycan'daki bir Ermeni eksklavı* olan Dağlık Karabağ'ın en önde gelen sözcüsü haline gelmişti. Sonradan politikacı olan diğer birçok akademisyen gibi, o da aniden ilgi odağı haline gelmişti. Çocukluğundan beri Leningrad'da yaşamasına rağmen, Ermenistan halkı onu yarı-demokratik yollarla seçilmiş ilk Yüksek Sovyet'e kendi temsilcileri olarak aday göstermiş ve Galina Starovoytova 1989 yılında ezici bir çoğunluk tarafından seçilerek göreve gelmişti. Yüksek Sovyet'te, liderleri arasında Andrey Saharov ve Boris Yeltsin'in de bulunduğu demokrasi yanlısı bir azınlık hizbi olan Bölgelerarası Grup'un önderlerinden oldu. 1990 yılında Yeltsin Rusya'nın devlet başkanı seçilir seçilmez –ki o zamanlar bu geniş ölçüde törensel ve hatta özenilen bir makamdı– Galina onun en yakın danışmanı

*Eksklav: Bir ülkenin başka bir ülkede bulunan, tamamı o ülke karasıyla çevrili olan küçük toprak parçası – ç.n.

oldu ve Yeltsin'e resmi olarak etnik konularda, gayri resmi olarak da hükümet atamaları da dahil olmak üzere hemen her konuda danışmanlık yaptı. 1992 yılında Yeltsin, Galina için savunma bakanlığı makamını düşünüyordu; görüşleri pasifizm sınırlarında dolaşan bir sivilin, özellikle de bir kadının böyle bir göreve getirilmesi, 90'lar başındaki klasik Yeltsin tarzının şaşaalı bir hamlesi ve aynı zamanda Rusya'da, hatta belki de dünyada hiçbir şeyin bir daha asla aynı olmayacağına dair bir mesaj olurdu.

Bir daha hiçbir şeyin asla aynı olmaması gerektiği fikri, Galina'nın gündeminin temel özelliği idi ki bu da doksanların başındaki demokrasi yanlısı aktivist standartlarına göre bile oldukça radikal bir şeydi. Galina, avukatlar ve politikacılardan oluşan küçük bir grubun bir parçası olarak, başarısız bir şekilde SSCB'nin Komünist Parti'sini mahkemeye çıkartmaya çalıştı. Antik Yunancadaki "tasfiye" kelimesinden türetilmiş olan ve artık eski Doğu Bloku ülkelerinde, eski Parti ve gizli polis görevlilerinin resmi devlet makamlarında görev almaktan men edilme sürecini ifade etmek için kullanılan bir kavram olan *lustratsiya* hakkında bir kanun tasarısı hazırladı. 1992 yılında, KGB'nin yeniden dahili bir Parti örgütü kurduğunu öğrendi – bu, 1991 tarihli başarısız darbe girişiminin ardından Yeltsin'in çıkardığı, Rus Komünist Partisi'ni yasadışı ilan eden resmi kararnamenin doğrudan ihlali anlamına geliyordu. Temmuz 1992'deki bir halk toplantısında, bu gerçeği gündeme getirerek Yeltsin'le yüzleşmeye çalıştı ve Yeltsin onu kaba bir şekilde görevden aldı; bu hem Galina'nın Yeltsin yönetimindeki kariyerinin sonuna hem de Yeltsin'in güvenlik servislerine ve iktidardaki ya da iktidara yakın konumdaki

pek çok tutucu komüniste karşı giderek artan uzlaşmacı tutumuna işaret ediyordu. Yönetimdeki görevinden alınan Galina, *lustratsiya* kanununu geçirmek için şansını zorladı ve başarısız oldu, sonra da Rus siyasetini tamamen bıraktı ve ilk olarak Washington'daki Birleşik Devletler Barış Enstitüsü'nde görev almak, sonra da Brown Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmak için Amerika'ya kaçtı.

GALINAY'I İLK GÖRDÜĞÜMDE, aslında onu göremedim: Yeltsin'i desteklemek için düzenlenen bir mitinge katılmak üzere 28 Mart 1991 tarihinde Moskova'daki Mayakovski Meydanı'na gelmiş olan yüz binlerce insan arasında görülmesi imkânsızdı. Sovyet Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov kısa süre önce halkın önünde Yeltsin'i azarlamıştı; aynı zamanda şehirde protesto gösterilerini yasaklayan bir karar çıkarmıştı. O sabah Moskova'da tanklar dolaşmıyordu ve insanların yasaklanmış olan demokrasi mitingine katılmalarını mümkün olduğunca zorlaştıracak yerlere konumlandırılmışlardı. Buna karşılık olarak mitingi düzenleyenler, mitingi ikiye böldüler; böylece insanların en azından miting alanlarından birinden birine ulaşımını kolaylaştırmış olacaktı. Göçmen olarak geçirdiğim on senenin ardından Moskova'ya ilk ziyaretimdi; Mayakovski Meydanı'na yakın olan büyükannemin dairesinde kalıyordum. Şehrin anacaddesi sayılan Tverskaya Caddesi kullarıma kapalı olduğu için yolumu birkaç bahçenin içinden ve bir kemerli köprüünün altından geçerek bulmaya çalıştım ve aniden kendimi yoğun bir kalabalığın içinde buldum. İnsanların başlarının arka taraflarından ve neredeyse birbirleriyle tıpatıp aynı olan bir dizi gri ve siyah yünlü

paltodan başka hiçbir şey göremiyordum. Ancak anayasal toplanma hakkının dokunulmazlığından bahseden bir kadın sesinin kalabalığın üzerinde yükseldiğini duyabiliyordum. Yanımda duran adama döndüm; bir eliyle sarı, naylon bir torba, diğer eliyle de bir çocuğun elini tutuyordu. “Konuşan kim?” diye sordum. “Starovoytova,” diye cevap verdi. Tam o sırada kadın, kalabalığa, adeta tüm şehirde yankılanıyormuş gibi gelen beş hecelik bir slogan attırmaya başladı: “Ras-si-ya! Yel-tsin!” Yarım seneden daha kısa bir süre içerisinde Sovyetler Birliği etkili bir şekilde çökecek ve Yeltsin yeni, demokratik bir Rusya’nın lideri olacaktı. O mart günü, Moskova halkı komünist hükümete ve onun tanklarına meydan okuyarak kent meydanında fikirlerini bildirmek için ısrar ettiğinde bunun kaçınılmaz bir şey olduğu, ben de dahil pek çok kişi için açık hale gelmişti.

Galina’yla şahsen ne zaman tanıştığımı hatırlamıyorum ancak Brown’da ders verdiği sene yakınlaştığımızı söyleyebilirim: Kendisi babamın Boston bölgesindeki evine sık sık misafir oluyordu; ben Birleşik Devletler ile Moskova arasında mekik dokurken Galina benim Rus politika dünyası içerisinde bir nevi akıl hocam olmuştu, gerçi artık tamamen akademik hayata döndüğü söylenince zaman zaman itiraz ediyordu. Bu karşı çıkmalar, Yeltsin’in Rusya’dan ayrılan Çeçenistan Cumhuriyeti’ne askeri bir saldırı düzenlediği Aralık 1994’te sona ermiş olmalı: Yeltsin’e akıl veren kişiler belli ki onu ayaklanmaların federal merkez için hızla ve acısız bir şekilde bastırılabilceği konusunda ikna etmişti. Galina bu yeni savaşı tam bir felaket ve Rus demokrasisi için gelmiş geçmiş en büyük tehdit ola-

rak görüyordu. İlkbaharda, bir zamanlar ülkenin en etkili politik gücü olan kendi siyasi partisi Demokratik Rusya'yı yeniden canlandırma amacı güden bir kongreye başkanlık etmek üzere Urallar'a gitti. O zamanın en önde gelen Rus gazetesi için kongreyi takip ettim ancak Çelyabinsk şehrine giderken –üç saatlik bir uçak yolculuğu ve ardından üç saatlik bir otobüs yolculuğunu içeren bir seyahat– soyguna uğramayı başardım. Gece yarısına doğru, sarsılmış ve beş parasız bir halde Çelyabinsk'e ulaştım ve otelin lobisinde Galina'yla karşılaştım: Gergin toplantılarla dolu uzun bir günün sonunda otele yeni gelmişti. Ben herhangi bir şey söyleme şansı bulamadan beni yukarı kattaki odasına sürükledi ve elime bir bardak votka verip küçük cam bir sehpanın önüne oturarak bana minik, salamlı sandviçler hazırlamaya başladı. Moskova'ya geri dönecek bileti almam için de borç para verdi.

Galina açık bir şekilde bana karşı anne sevgisine benzer şeyler hissediyordu –annesinin önemli bir politikacı olmasıyla beraber babasıyla birlikte İngiltere'ye taşınan oğlu ile aynı yaşıyordum– ancak sandviçlerle dolu bu manzara aynı zamanda başka bir şeyin de parçasıydı: Politik rol modellerin deri ceketli komiserler ile pejmürde aparatçikler* arasında değiştiği bir ülkede Galina tamamen yeni bir yaratık, aynı zamanda insan da olan bir politikacı olmaya çalışıyordu. Rusya'daki bir feminizm konferansında bacaklarını göstermek için eteğini kaldırarak izleyicileri şoke etmişti: Onun çarpık bacaklı olduğunu söyleyen erkek bir politikacının yanıldığını kanıtlamaya çalışıyordu. Rus-

*Apparatçik: Eski Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'nin idari örgütlenme üyesi, parti bürokrati – ç.n.

ya'nın kuşe kâğıda basılan ilk dergilerinden birine kendisi gibi ciddi anlamda aşırı kilolu kişilerin kıyafet seçiminin zorluklarından bahsetti. Aynı zamanda da yasamayla ilgili gündemini hırslı, inatçı bir şekilde takip etti. Örneğin, 1997 yılının sonlarında bir kere daha *lustratsiya* ile ilgili kanun tasarısını geçirmeye çalıştı – ve bir kere daha başarısız oldu. 1998 yılında, aralarında parlamentonun alt kanadı Duma'nın Komünist Parti sözcüsünün de yer aldığı (Komünist Parti yine yasal ve popüler olmuştu) en güçlü politik düşmanlarının bazılarının finanse edilmesiyle ilgili bir kampanyanın soruşturulmasına katıldı.

Ona bir zamanlar sahip olduğu etkiye bir daha asla sahip olamayacağını çok iyi bilmesine rağmen neden politikaya geri dönmeye karar verdiğini sormuştum. Birkaç kere, her seferinde kendisini harekete geçiren neden konusunda bocalayarak bana cevap vermeye çalışmıştı. En sonunda beni bir operasyon geçireceği hastaneden aradı; anesteziye girmek üzereyken kendi hayatıyla ilgili görüşünü belirginleştirmeye çalışmış ve en sonunda hoşuna giden bir imge bulmuştu. “Antik Yunan’da yarı kadın yarı kuş canavarlarla ilgili bir efsane vardır,” dedi bana. “Bunlar sadece insan kanı içtikleri zaman hayata dönebilen gölgelerdir. Bir akademisyenin hayatı da bir gölgenin hayatıdır. Bir kişi geleceğin oluşumuna, geleceğin küçük bir parçasının bile oluşumuna katıldığında –ki politika bununla ilgilidir– o zaman gölge olan o kişi hayata dönebilir. Ancak bunu yapmak için kan içmesi gerekir, kendi kanı da dahil.”

KATE'İN, ADETA HOPARLÖRLERİNDEN ÇIKAN kelimeler onu zorluyormuş gibi hafifçe cazırdayan taşınabi-

lir radyoya bakan gözlerini takip ettim. Haber spikeri, Galina'nın birkaç saat önce St. Petersburg'daki apartmanının merdiven boşluğunda vurularak öldürüldüğünü söylüyordu. O akşam Moskova'dan uçakla gelmişti. O ve resmi yardımcısı Ruslan Linkov, kısa bir ziyaret için Galina'nın anne-babasının evine uğramışlar, sonra da Galina'nın şehrin en güzel caddelerinden biri olan Griboyedov'daki kendi apartman dairesine doğru yollarına devam etmişlerdi. Binaya girdiklerinde merdiven boşluğu karanlıktı: Merdivenlerde bekleyen silahlı adam ampulleri sökmüştü. Yine de milliyetçi bir siyasi parti tarafından kısa süre önce Galina'nın aleyhinde açılmış olan bir dava hakkında konuşarak merdivenleri çıkmaya devam etmişlerdi. Sonra bir patlama sesi duyulmuş ve bir ışık parlamıştı; Galina'nın konuşması kesilmişti. Ruslan "Sen ne yapıyorsun?" diye çığlık atarak ses ve ışık kaynağına doğru koşmuştu. Sonraki iki kurşun ona isabet etmişti.

Ruslan belli ki kısa bir süreliğine bilincini kaybetmiş ve sonra cep telefonundan bir gazeteciye haber verecek kadar bilinci yeniden yerine gelmişti. Polise haber veren de o gazeteci olmuştu. Şimdiyse radyodan gelen ses bana Galina'nın öldüğünü, tanıyıp sevdiğim Ruslan'ın da hastanede yattığını ve durumunun kritik olduğunu söylüyordu.

EĞER BU KİTAP BİR ROMAN OLSAYDI, karakterim muhtemelen arkadaşının ölüm haberini duyduktan sonra elinde ne varsa düşürür ve şimdiden hayatının sonsuza kadar değiştiğini bilerek, aceleyle bir şeyler yapmaya koşardı – o anın hakkını verecek herhangi bir şey yapmaya. Gerçek hayatta ise hayatlarımızın geri dönülmeyecek şekilde de-

giştiğini ya da trajedi bizi vurduğunda nasıl davranmamız gerektiğini nadiren biliriz. Ben de yeni dairem için banyo armatürü alışverişine çıktım. Ancak benimle birlikte gelen inşaat ustası bana “Starovoytova’nın başına gelenleri duydun mu?” dediği zaman donup kaldım. Gözlerimi dikip botlarıma ve binlerce heyecanlı ev sahibinin ayakları altında grileşip sertleşmiş olan karlara baktığımı hatırlıyorum. “Ona bir garaj yapmak için anlaşmamız vardı,” dedi usta. İşte o zaman arkadaşımın bir daha asla o garaja ihtiyacı olmayacağını düşündüm ve kendimi ne kadar çaresiz, korkmuş ve öfkeli hissettiğimi anladım. Arabama atladım, tren istasyonunun yolunu tuttum ve Galina Starovoytova’nın başına gelenlerin hikâyesini yazmaya çalışmak için St. Petersburg’a gittim.

Bunu takip eden birkaç yıl içerisinde, üst üste haftalarını St. Petersburg’da geçirecektim. Burada, daha önce kimsenin anlatmadığı bir başka hikâyeye vardı – ancak bu benim yazmış olduğumdan çok daha büyük, ülkenin en iyi tanınan politikacılarından birinin merhametsizce öldürülmesinden bile daha büyük bir hikâyeydi. St. Petersburg’da, devlet içinde devlet olan bir şehir –Rusya’nın ikinci büyük şehrini– buldum. Burası KGB’nin –Starovoytova’nın en önemli ve en umutsuz savaşını açtığı kurumun– mutlak güce sahip olduğu bir yerdi. Bölgedeki politikacılar ve gazeteciler telefonlarının dinlendiğine inanıyorlardı ve görünüşe göre haklıydılar. Burası, önde gelen politikacıların ve iş hayatındaki oyuncuların öldürülmesinin adeta düzenli bir olay haline geldiği bir yerdi. Tadı kaçan iş anlaşmalarının, birini kolaylıkla parmaklıklar ardına gönderebileceği bir yerdi. Bir başka deyişle bura-

sı, birkaç yıl sonra, 1990’larda St. Petersburg’u yöneten insanlar tarafından yönetilmeye başlandığında Rusya’nın kendisinin dönüşeceği şeye çok benzeyen bir yerdi.

Hiçbir zaman Galina Starovoytova’nın öldürölme em-rini kimin verdiğini bulamadım (yıllar sonra bu cinayet-ten suçlu bulunan iki adam sadece kiralanmış kişilerdi). Ayrıca cinayetin nedenini de bulamadım. Bulduğum şey, 1990’lı yıllar boyunca, benim gibi genç insanlar yeni bir ülkede yeni hayatlar kurmaya çalışırken, bizimkinin yanı sıra paralel bir dünyanın var olduğu gerçeğiydi. St. Peters-burg, Sovyet devletinin pek çok kilit özelliğini korumuş ve mükemmelleştirmişti: Bu, devletin düşmanlarını orta-dan kaldırmak için çalıştığı bir hükümet sistemiydi – her şeyi kontrol etmek ve kontrol edemediğı şeyleri silip yok etmek için çabalayan paranoyak, kapalı bir sistem. Staro-voytova’nın öldürölmesine neyin neden olduğunu belir-lemek imkânsızdı, özellikle de sistem düşmanı olmasının onu mimlenmiş, lanetlenmiş bir kadın haline getirmesin-den dolayı. Pek çok savaş bölgesinde bulunmuş, şarapnel ateşinin altında çalışmışım ancak bu, yazmak zorunda kaldığım en korkutucu hikâyeydi: Daha önce hiç bu kadar duygusuz ve acımasız, bu kadar açık ve merhametsiz, bu kadar yozlaşmış ve bu kadar vicdandan yoksun bir gerçeğı yazmak zorunda kalmamışım.

Birkaç yıl içerisinde Rusya’nın tamamı bu gerçeğın içinde yaşıyor olacaktı. Bunun nasıl bu hale geldiğini ise bu kitaptaki hikâyede anlatacağım.

KAZARA BAŞKAN

Bir ülkeniz olduğunu ve bu ülkeyi yönetecek kimsenin olmadığını hayal edin. İşte Boris Yeltsin ve yakın çevresinin 1999 yılında karşı karşıya olduklarını düşündükleri açmaz buydu.

Yeltsin uzun bir zamandır oldukça hastaydı. Birkaç kalp krizi geçirmiş ve 1996 yılında ikinci dönem seçilmesinden kısa süre sonra bir açık kalp ameliyatı olmuştu. İnsanların çoğu onun çok fazla içki içtiğine inanıyordu – ki bu yaygın ve kolaylıkla fark edilebilen bir Rus derdidir, ancak ona yakın olan kişilerin bazıları Yeltsin'in zaman zaman ortaya çıkan yönelim bozukluklarının ve uzaklaşmalarının, içkiden değil inatçı bir şekilde devam eden fiziksel rahatsızlıklarından kaynaklandığı konusunda ısrar ediyorlardı. Nedeni her ne olursa olsun Yeltsin birkaç resmi yurtdışı gezisi sırasında tutarsız davranmış ya da ortadan kaybol-

muş, böylece kendisini destekleyenleri ve seçmenlerini hayal kırıklığına uğratmıştı.

1999 yılında, popülerlik oranı tek basamaklı sayılara inmiş olan Yeltsin, eskiden olduğu politikacının yarısı bile değildi. Beklenmedik siyasi atamalarda bulunmak, sıkı idare dönemleri ile serbest yönetim dönemleri arasında gidip gelmek, o destansı karakterini stratejik olarak kullanıma sokmak gibi bir zamanlar kendisini muazzam biri haline getirmiş olan araçların çoğunu hâlâ kullanıyordu, fakat artık ringde kollarını rastgele sallayan, hayali hedefleri vurup gerçeklerini kaçırın kör olmuş bir boksöre benziyordu en çok.

İkinci döneminin ikinci yarısında Yeltsin yönetim kadrosunun görevlerini defalarca ve çılgınca değiştirdi. Altı senedir görevde olan bir başbakanı görevinden alarak yerine kimsenin tanımadığı otuz altı yaşında birini getirdi, ancak altı ay sonra eski başbakanı görevine iade etti ve üç hafta sonra bu göreve bir kez daha başkasını atadı. Yeltsin birbiri ardına göreve getirdiği bu kişileri önce kutsuyor, ancak kısa zaman içinde onlara karşı olan inancını, hem Yeltsin'in memnuniyetsizliğinin sebebi olan kişiyi hem de bu memnuniyetsizliğin gösterimine şahit olanları utandıracak şekilde halkın gözü önünde yitiriyordu.

Başkan dengesizleştikçe daha fazla düşman ediniyor ve bu düşmanları daha fazla bir araya toplanıyordu. İkinci ve nihai başkanlık döneminin sona ermesinden bir yıl önce Yeltsin kendisini oldukça kırılğan bir piramidin tepesinde buldu. Uyguladığı pek çok görev değişikliği birkaç politik neslin değerli profesyonellerini siyaset sahnesinden uzaklaştırmıştı; bakanlıkların ve federal kurumların başındaki

kişilerin pek çoğu artık yukarı makamlara adeta bir vakum etkisiyle çekilmiş olan genç ve sıradan insanlardan oluşuyordu. Yeltsin'in güvendiği müttelikleri artık o kadar az sayıdaydı ve o kadar içlerine kapalıydı ki basın onlara "Aile" diyordu; bunların arasında Yeltsin'in kızı Tatyana; genel sekreteri Aleksandr Voloşin; eski genel sekreteri ve daha sonra Tatyana'nın evleneceği Valentin Yumaşev; bir başka eski genel sekreter, ekonomist ve Rus özelleştirmelerinin mimarı Anatoli Çubays ve girişimci Boris Berezovski vardı. Oligark –Yeltsin yönetimi esnasında süper zengin olan ve yeniden seçim kampanyasını yöneterek Yeltsin'e bunu ödeyen işadamları– denen yarım düzine kişi arasında Berezovski sıkı bir şekilde Yeltsin'e bağlı kalan tek kişiydi.

Yeltsin'in bir üçüncü dönem için seçilmeyi istemek gibi yasal bir hakkı yoktu, üstelik bunun için uğraşacak kadar sağlıklı değildi ve kendisinin ardından yönetime düşmanca birinin gelmesinden korkmak için her türlü nedene sahipti. Yeltsin sadece tutulmayan bir başkan değildi: O, Rusların o zamana kadar güvendikleri ilk politikacıydı – ve şu anda bu insanların hissettikleri hayal kırıklığı, bir zamanlar Yeltsin'in tadını çıkardığı halk desteği ne kadar ilham vericiyse o kadar acıydı.

Ülke yıpranmış, sarsıntıya uğramıştı ve hayal kırıklığı içindeydi. 1980'lerin sonunda umudu ve birlik olmayı tecrübe etmiş, bu durum 1991 yılı ağustos ayında insanlar Gorbaçov yönetimini tehdit eden cuntayı geri püskürttüğünde doruk noktasına ulaşmıştı. Ülke Boris Yeltsin'e, tarihinde ilk defa özgür bir şekilde seçilen Rus liderine, inanmıştı. Bunun karşılığı ise Rus halkı için hayat boyu yaptıkları birikimleri aylar içinde yutuveren bir hiperenf-

lasyon, aleni bir şekilde devletten ve birbirlerinden çalan bürokratlarla girişimciler ve daha önce hiç görmedikleri boyutta bir ekonomik ve sosyal eşitsizlik olmuştu. En kötüsü de pek çok Rus, hatta Rusların çoğu, gelecekle ilgili kesinlik ve emniyet duygularını, bununla birlikte de onları 1980'ler ve 1990'lar boyunca taşımış olan birlik duygularını yitirmişti.

Yeltsin yönetimi, ülkenin acı ve korkusuna cevap vermemek gibi ciddi bir hata yapmıştı. Gerçek bir popülist olan, otobüslere binip tankların üzerine çıkan –artık o an için durum hangisini gerektiriyorsa onu yapan– Yeltsin, iktidar olduğu on yıl içerisinde giderek artan bir şekilde siyah limuzinlerin ve dışa kapalı toplantıların içine girilmez ve sıkı bir şekilde korunan dünyasına çekilmişti. İlk başbakanı olan ve Sovyetler sonrası ekonomik reformları somutlaştıran zeki, genç ekonomist İgor Gaydar, açık ve aleni bir şekilde, insanları reform hakkında herhangi bir tartışmaya dahil olamayacak kadar aptal bulduğunu belirtti. Aslında acılı zamanlarında liderleri tarafından terk edilmiş olan Ruslar, teselliye nostaljide arıyorlardı – ilham verici potansiyelini on yıllar önce kullanıp bitirmiş olan komünist idolojiden çok, Rusya'nın süpergüç konumuna duydukları güçlü özlemde arıyorlardı. 1999 yılına gelindiğinde havada aşikâr bir saldırganlık kokusu vardı ve Yeltsin'le Aile'nin haklı olarak dehşete düşmüş olmaları büyük oranda bundan dolaydı.

Acı ve saldırganlık insanları körleştirebilir. Bu nedenle Ruslar, Yeltsin yönetiminde gerçekleşen başarılarla karşı büyük oranda ilgisizdiler. Süreç içerisinde yapılmış olan çok, pek çok yanlış hamleye rağmen, Rusya pek çok te-

şebbüsün özelleştirilmesi konusunda başarılı olmuş ve özelleştirilen en büyük şirketler de düzlüğe çıkarılarak rekabetçi hale getirilmişti. Eşitsizlikteki artışa rağmen, Rusların büyük çoğunluğu hayatlarında genel bir iyileşme yaşamıştı: 1993 ile 2000 yılları arasında televizyon, çamaşır makinesi ve buzdolabı olan hane sayısı arttı; bireysel araç sayısı ikiye katlandı; yurtdışına turist olarak çıkan kişi sayısı neredeyse üçe katlandı. 1998 yılının ağustos ayında Rusya borçlarını ödeyememiş ve bu da enflasyonda kısa süreli fakat kayda değer bir sıçramaya neden olmuştu, ancak o zamandan itibaren ekonomi büyümekteydi.

Medya serpilip geliyordu: Olağandışı sayılabilecek kısa bir süre içerisinde Ruslar kendi kendilerine entelektüel, güzel televizyon programları yapmayı öğrenmiş ve aynı zamanda gereğinden fazla sayıda matbu yayın ve yeni yeni filizlenen çeşitli elektronik yayınlar yaratmışlardı. Ülkenin tüm altyapı sorunlarına olmasa da pek çoğuna çözüm bulunmuştu: Şehirler arası trenler yine zamanında çalışmaya başlamıştı, posta hizmetleri işliyordu, sabit telefon hattı olan hane sayısı artıyordu. 1992 yılında kurulan ve cep telefonu hizmeti sağlayan bir Rus şirketi hisselerini New York Borsası'na sokmuş ve oldukça başarılı olmuştu.

Ancak hükümet insanları işlerin gerçekten de birkaç sene öncesine göre daha iyi, on sene öncesine göreyse kesinlikle daha iyi olduğuna inandırmak konusunda tamamen âciz görünüyordu. Sovyetler Birliği ayaklarının altında çöktüğünden beri Rusların hissettiği belirsizlik duygusu o kadar büyüktü ki, yaşanan herhangi bir kayıp felaket beklentilerini onaylar gibi görünüyor, herhangi bir kazanç da daha fazla kaybetme korkusuna dönüşüyordu.

Yeltsin'in son çare olarak başvurabileceği tek şey popülist yöntemleriydi: Beklentilere meydan okuyamaz ya da onları yeniden şekillendiremezdi; yeni idealler ve yeni bir retorik bulmak konusunda ülkeye liderlik edemezdi. Sadece insanlara istedikleri şeyi vermeye çalışabilirdi.

Ve insanların istedikleri şey kesinlikle Yeltsin değildi. On milyonlarca insan son on sene içinde karşılaştıkları her türlü talihsizlik için, yitirdikleri ümitleri ve parçalanmış hayalleri için –hatta tükenen gençlikleri için bile– kişisel olarak onu suçluyor ve ondan tutkuyla nefret ediyordu. Yeltsin'den sonra ülkenin yönetimine her kim gelirse gelsin, Yeltsin'i suçlayarak kolaylıkla rağbet görebilirdi. Hasta devlet başkanının en büyük korkusu ise, liderliğini eski bir başbakan ile birkaç belediye başkanı ve valinin yaptığı Oteçestvo–Vsyä Rossiya (Anavatan–Tüm Rusya; iki politik başlığın kırması olan bu isim, Rusçada da kulağa İngilizcede olduğu kadar çirkin gelir) isimli bir partinin iktidara gelmesi, Yeltsin ve Aile'den intikam alması, sonuç olarak da Yeltsin'in son günlerini hapiste geçirmesiydi.

İşte Putin burada devreye girdi.

Berezovski'nin anlattığına göre Aile, Yeltsin'in yerine geçecek birini araştırıyordu. Bu hikâyede pek çok uyumsuzluk bulunuyor. Kuşatılmış ve kendilerini izole etmiş minik bir grup insan, tüm nükleer savaş başlıkları ve tüm trajik tarihiyle birlikte dünyanın en büyük kara parçasını yönetmesi için birini arıyordu – ve aday havuzundan daha küçük olan tek şey ise bu adaylardan beklenenlerin listesi gibi görünüyordu. Gerçek bir politik sermayesi ve tutkusu olan insanlar –bu makam için uygun kişiliğe sahip olan

kişiler– çoktan Yeltsin’i terk etmiş durumdaydı. Adayların hepsi gri takım elbiseler giymiş sıradan insanlardı.

Berezovski, Putin’i kendisinin yetiştirdiğini iddia ediyor. Bana Londra’nın dışındaki villasında –şehre döner dönmez villanın yerini unutacağıma dair verdiğim sözünü tuttum– anlattığı kadarıyla, Berezovski Putin’le 1990 yılında, işini büyütüp Leningrad’a açılmaya çalışırken tanışmıştı. Berezovski, sonradan oto galerici olmuş bir akademisyendi. İşletmesinde Lada markalı –Rusların uzun zaman önce modası geçmiş bir Fiat modeli temel alınarak kalitesizce yapılmış bir arabanın üzerine yapıştırdıkları bir isim– arabalar satıyordu. Aynı zamanda Avrupa menşeli ikinci el arabalar ithal ediyor ve sattığı arabaları tamir etmek için servis istasyonları inşa ediyordu. O zamanlar Belediye Meclisi Başkanı olan Anatoli Sobçak’ın vekili olan Putin, Berezovski’nin Leningrad’da bir servis istasyonu açmasının ayarlanması konusunda ona yardım etmiş ve teklif edilen rüşveti reddetmişti – bu da Berezovski’nin onu hatırlaması için yeterliydi. “O, rüşvet almayan ilk bürokrattı,” diye beni temin etti Berezovski. “Ciddiyim. Benim üzerimde muazzam bir etki bıraktı.”

Berezovski ne zaman St. Petersburg’da olsa, Putin’in ofisine “uğramayı” bir alışkanlık haline getirmişti – Berezovski’nin heyecanlı ve telaşlı mizacı göz önüne alındığında bu ziyaretlerin çoğu büyük olasılıkla oligarkın fırtına gibi içeri girip heyecanla muhabbet ettiği ve sonra da muhtemelen ev sahibinin tepkisine çok fazla dikkat etmeden fırtına gibi dışarı çıktığı kısa ziyaretlerdi. Berezovski’yle konuştuğum sırada kendisi Putin’in ona söylemiş olduğu herhangi bir şeyi hatırlamakta zorlanıyordu. “Ancak onu

bir çeşit müttefik olarak görüyordum,” dedi. Aynı zamanda Sobçak belediye başkanı olduğunda St. Petersburg belediye başkan yardımcılığına terfi eden Putin’in, Sobçak yeniden seçilmeyi başaramayınca yeni belediye başkanıyla çalışmayı reddetmesinden de etkilenmişti.

Putin 1996 yılında Kremlin’de idari bir görev almak üzere Moskova’ya taşındığında ikisi birbirlerini Berezovski’nin şehir merkezinde işlettiği özel kulübünde daha sık görmeye başlamışlardı. Berezovski, şehrin bu bölgesinin iki ucuna üzerinde “Girilmez” yazan trafik işaretleri koydurmak, bu sayede meskûn bir caddenin bir kısmının kendisinin olduğunu işaretlemek için şahsi bağlantılarını kullanmıştı. (Caddenin karşı tarafındaki birkaç apartmanda oturan insanlar artık yasal olarak evlerine arabayla gidemiyorlardı.)

Ancak 1999 yılının başına gelindiğinde Berezovski kuşatma altında olan bir adamdı – tıpkı Aile’nin geri kalanı gibi, ancak onlardan daha da zor durumda: Aile üyeleri arasında Moskova cemiyet hayatındaki yerine değer veren tek kişi oydu. Yeltsin karşıtı politik ittifakın liderliğini yapan sabık başbakan Yevgeni Primakov ile umutsuz ve açık bir şekilde kaybetmekte olduğu bir güç mücadelesinin içinde hapsolmuş olan Berezovski, bir anlamda dışlanmış bir kişi haline gelmişti. “Lena’nın, eşimin doğum günüydü,” dedi bana. “Ve çok fazla insan davet etmemeye karar verdik, çünkü kimsenin Primakov’la olan ilişkilerini germek zorunda kalmasını istemiyorduk. Bu nedenle de sadece arkadaşlarımızı çağırdık. Ve sonra güvenlik görevlim bana, ‘Boris Abramoviç’le Vladimir Vladimiroviç Putin on dakika içinde burada olacak,’ dedi. Ben de, ‘Ne oldu ki?’ dedim. O da bana, ‘Lena’nın doğum gününü kutlamak is-

tiyormuş,' dedi. Ve elinde bir buket çiçekle on dakika sonra geldi. Ona 'Volodya,* bunu neden yapıyorsun? Zaten yeterince sorunun var. Sadece gösteriş mi yapıyorsun?' dedim. O da bana, 'Gösteriş yapıyorum, evet,' dedi. İlişkimizi işte bu şekilde sağlamlaştırmış oldu. Rüşvet kabul etmemiş olmasıyla başlayarak. Sonra Sobçak'ı bırakmayı reddederek. Sonra da onun iyi, açıksözlü bir adam olduğundan emin olmamı sağlayan bu olay sayesinde – KGB'li bir adam ancak yine de bir adam." Bu, doğrudan Berezovski'nin zihninde yer etmişti.

Berezovski de diğer ilk Rus girişimcileriyle aynı kumaşlandı. Hepsi gibi zekiydi, iyi bir eğitim görmüştü ve riski seviyordu. Çoğu gibi Musevi'ydi ki bu da onu küçük bir çocuk olduğu zamanlardan beri bir yabancı yapıyordu. Hepsi gibi çok fazla tutkuluydu ve bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjisi vardı. Ticarete araba ithalat-ihracatı ve oto servis şirketiyle başlayan bir matematik profesörüydü. Hiperenflasyon karşısında kredileri kaldıraç olarak kullanarak, Rusya'nın en büyük araba imalatçısını milyon dolarlar dolandırmıştı. 1990'ların başlarında ve ortalarında bankacılığa girmiş, bir yandan araba işinde kalmaya devam etmiş, büyük bir petrol şirketinin bir kısmını ele geçirmiş ve en önemlisi de ülkenin en çok izlenen televizyon kanalı olan Rus Devlet Televizyonu'nun, yani Kanal Bir'in başına geçmişti ki bu da ona Rusya'daki evlerin yüzde 98'ine kontrolsüz giriş izni vermiş oluyordu.

Diğer oligarklar gibi Berezovski de Yeltsin'in 1996'daki yeniden seçim kampanyasına yatırım yapmıştı. Diğerlerinin aksine, sahip olduğu avantajları bir dizi siyasal göreve

*"Volodya", "Vova", "Volod'ka" ve "Vovka", Vladimir için kullanılan kısaltılmış isimlerdir ve burada artan samimiyet derecesine göre sıralanmışlardır.

dönüştürmeyi başarmıştı. Politik anlaşmalara aracılık yaparak, Çeçenistan’da barış için görüşmelerde bulunarak ve gözler önünde olmaktan zevk alarak ülkenin dört bir yanında mekik dokumuştı. İktidarı belirleyen kişi imajını beslemiş, bunu da kesinlikle kendi nüfuzunu abartarak ve yine kesinlikle, bir şey söylerken ya da ima ederken söylediklerinin ya da ima ettiklerinin yarısına inanarak yapmıştı. Rusya’da birbirini izleyen birkaç nesil yabancı muhabir, Berezovski’nin ülkenin gölge yöneticisi olduğuna inanıyordu.

HİÇ KİMSEYİ MANİPÜLE ETMEK, kendi etkisini abartan birini manipüle etmek kadar kolay değildir. Aile, Rusya’nın gelecekteki yöneticisini ararken Berezovski ile Putin arasında bir dizi toplantı olmaya başlamıştı. O zamanlar Putin, Rus gizli polisinin başındaydı. Yeltsin üst rütbeli subayları her yerde dağıtıp ortadan kaldırmıştı ve FSB de –KGB’nin devamı olan kuruluşun yeni adı: Federal Güvenlik Servisi– buna istisna değildi. Berezovski’ye inanırsak, Yeltsin’in genel sekreteri Valentin Yumaşev’e Putin’den bahseden kendisiymiş. “Ona, ‘Elimizde Putin var, eskiden gizli servisteydi, öyle değil mi?’ dedim. Valya da, ‘Evet, öyleydi,’ dedi. Bunun üzerine ben de, ‘Dinle, bence bu bir seçenek. Bunu bir düşün: Ne de olsa o bir dost,’ dedim. Valya, ‘Ama rütbesi oldukça düşük,’ diye karşılık verdi. Ben de dedim ki: ‘Bak, etrafımızda gerçekleşmekte olan bir devrim var, her şey birbirine karıştı, dolaşısıyla...’”

Nükleer bir gücün en önemli güvenlik teşkilatının başkanını belirlemeye yönelik karar alma sürecinin bir betim-

lemesi olarak bu konuşma kulağa o kadar saçma geliyor ki, buna gerçekten inanma eğilimindeyim. Putin'in rütbesi gerçekten de düşüktü: Aktif görevden yarbay olarak ayrılmış ve yedekte beklerken otomatik olarak albaylığa yükselmişti. FSB'nin başına geçtiğinde kendisine general rütbesi önerdiklerini ancak bu şerefi reddettiğini iddia edecekti sonradan. "Albaylara emir vermek için general olmaya gerek yok," diye açıklıyordu eşi, onun bu kararını. "Bunu yapabilecek yetenekte birinin olması yeterli."

Yetenekli olsun ya da olmasın, Putin açık bir şekilde FSB'deki görevinde kendisini güvende hissetmiyordu. Hızla Leningrad KGB'den tanıdıklarını federal yapının üst düzeylerine atamaya başladı. Bu arada kendi ofisinde bile kendini güvende hissetmiyordu: Berezovski ile ne zaman buluşsa, ikili konuşmalarını Putin'in ofisinin arka tarafındaki kullanılmayan bir asansör boşluğunda yapıyorlardı; burası Putin'in binada konuşmaların kaydedilmediğine inandığı tek yerdi. Bu ıssız ve işlevsiz ortamda, Berezovski neredeyse her gün Putin'le eski başbakan Primakov'a karşı giriştiği savaş hakkında – ve nihayet Rusya'nın devlet başkanı olmak konusunda konuşmak için buluşuyordu. Berezovski, potansiyel adayın buna başta şüpheli yaklaştığını, ancak dinlemek konusunda istekli olduğunu hatırlıyordu. Bir keresinde Putin dikkatsizce asansör boşluğunu ofisinin önündeki koridordan ayıran kapıyı kapatmış ve ikili asansör boşluğunda kilitli kalmıştı. Putin, birinin onları dışarı çıkarabilmesi için duvarı yumruklamak zorunda kalmıştı.

Sonunda, kendini tamamen Rusya'nın temsilcisi gibi hisseden Berezovski, Putin'e davette bulundu. 1999 yılı temmuz ayında Berezovski, Putin'in tatil yapmakta ol-

duğu güneybatı Fransa’daki Biarritz’e uçtu. “Onu önce-
den aradım,” diye hatırladı Berezovski. “Ona gelip ciddi
bir konu hakkında konuşmak istediğimi söyledim. Oraya
gittim; e i ve o zamanlar hâlâ çok küçük olan iki kızıyla
birlikte  u oldukça m tevez , daire tipi yerlerden birinde
tatil yapıyordu. Apartman ile apart otel arasında bir yerdi.
Küçük bir mutfak, bir yatak odası ya da birkaç yatak odası
vardı. Gerçekten çok m tevez ydı.” O zamanlar,   phesiz
Putin’in de aralarında olduğu Rus milyonerleri tatillerini
Cote d’Azur’daki devasa villalarda yapmaya alı mı lardı:
Berezovski’nin, Putin’in g steri siz tatil ortamından bu
kadar etkilenmesinin nedeni buydu.

“Bütün bir günü konuşarak geçirdik. Sonunda, ‘Ta-
mam, bir deneyelim. Ancak bunu bana söyleyecek kişinin
Boris Nikolayeviç [Yeltsin] olması gerektiğini anlıyorsun,
değil mi?’ dedi.”

Bunların hepsi eski bir Yahudi fıkrasına benziyordu.
Bir   p atan, ya lanmakta olan bir terziye uğrar ve adam-
la ortanca kızının Rothschild* imparatorluğunun v risi ile
evlenme olasılığını tartışır. Terzi birkaç itirazda bulunur:
Daha büyük kızları kendilerine e  bulmadan ortanca kızını
evlendirmek gibi bir niyeti yoktur; kızının baba evinden
uzağa taşınmasını istemez;  stelik Rothschild’lerin, kızı-
nın kocasının olması gerektiği kadar dindar olduğundan
emin değildir.   p atan her itirazı kendi itirazıyla karşılar:
Damat adayı ne de olsa Rothschild servetinin v risidir. So-
nunda ya lı terzi yumu ayıp razı olur. “M kemm l,” der
  p atan. “Artık tek yapmam gereken Rothschild’lerle ko-
nu mak.”

*Rothschild:  nl  Yahudi – Avrupalı banker aile –  .n.

Berezovski, Putin'e güvence verdi. "Ona, 'Volodya, sen neden bahsediyorsun?' dedim. 'Bir yanlış anlaşılma olmaması için, hani o sana bunu söylediğinde, bana pek çok kez yaptığın gibi *bunu istemiyorum* diye cevap vermeyeceğinden emin olmak için beni buraya bizzat o gönderdi.' Böylece Putin teklifi kabul etti. Ben de Moskova'ya döndüm ve Yumaşev'e konuştuklarımızdan bahsettim. Kısa bir süre sonra –artık tam olarak kaç gün sonra olduğunu hatırlamıyorum– Putin, Moskova'ya dönüp Boris Nikolayeviç'le buluştu. Ve Boris Nikolayeviç karmaşık bir tepki verdi. En azından bana söylediği bir şeyi hatırlıyorum: 'İyi görünüyor, ancak biraz ufak tefek.'"

Yeltsin'in kızı Tatyana hikâyeyi daha farklı hatırlıyor. O zamanlar Yeltsin'in genel sekreteri olan Voloşin ile daha önceki genel sekreterlerden Çubays'ın bir tartışma içinde olduklarını anımsıyor: Her ikisi de Putin'in iyi bir halef olduğu konusunda aynı fikirdeymişler, ancak Çubays Rus parlamentosunun Putin'in başbakan olmasını onaylayacağına inanmıyormuş. Her ikisi de kendi görüşlerini Yeltsin'e sunarken Berezovski soruyu sormak için Biarritz'e uçmuş – çünkü o hem Putin'in hem de ülkenin geri kalanının, onun iktidarı belirleyen kişi olduğuna inanmasını istiyormuş.

Ancak başkanlık seçim sürecindeki diğer katılımcılar gibi Tatyana Yumaşeva da ülkenin politik durumunu ve geleceğini değerlendirirken yaşadıkları paniği hatırlıyor. "Çubays, Duma'nın Putin'i onaylamayacağına inanıyordu. Üç oylama olacak ve sonra da parlamento feshedilecekti.* [Eski başbakan] Primakov ve [Moskova Belediye

*Rus anayasası Yeltsin'in başbakanın adaylığı üzerinde üç oylama yapılmasını zorlamasını ve sonra da parlamentoyu feshetmesine izin veriyordu.

Başkanı Yuri] Lujkov ile işbirliğine giden komünistler, bir dahaki seçimde büyük bir çoğunluk oyu, hatta muhtemelen anayasal çoğunluğu kazanacaktı. Ondan sonraysa ülke kaygan bir uçurumdan felakete doğru yuvarlanacak ve bunun sonu iç savaşa kadar varabilecekti. Olabilecek en iyi senaryo, daha modern koşullara uyum sağlamış neo-komünist bir rejimdi; ancak yine iş dünyası millileştirilecek, sınırlar kapatılacak ve pek çok medya organının kapısına kilit vurulacaktı.”

“Durum felaketin eşiğindeydi,” diye betimliyordu Berezovski bu süreci. “Hem zaman kaybetmiştik hem de pozisyonel avantajımızı. Primakov ve Lujkov ülke çapında organize oluyordu. Yaklaşık elli vali [toplamda seksen dokuz vali arasından] şimdiden onların siyasi hareketine katılmıştı. Ve Primakov, o yıllarda başarılı olmuş olan her şeyi tersine döndürmek isteyen bir canavardı.”

Eğer Aile durumun bu kadar umutsuz olduğunu düşünüyorsa, neden Putin’i kurtarıcıları olarak görmüştü? Çubays, onun ideal aday olduğunu söylüyordu. Berezovski açık açık onun çok parlak bir seçim olduğunu düşünüyordu. Putin’in kim olduğunu sanıyorlardı ve neden ülkeyi yönetmek için yeterli özelliklere sahip olduğunu düşünüyorlardı?

MUHTEMELEN PUTİN’İN İKTİDARA GELMESİNDEKİ en garip gerçek, onu bu tahta çıkaran insanların onun hakkında sizden daha az şey biliyor olmasıdır. Berezovski bana Putin’i hiçbir zaman arkadaşı olarak görmediğini ve birey olarak onu asla ilgi çekici bulmadığını söyledi – ki bu, entelektüel hırsları olan herhangi bir insanı büyük bir

güç ve istekle kendi yörüngesine çekip onu saf bir man-
yetizma ile orada tutacak kadar coşkulu biri için oldukça
güçlü bir beyanattı. Berezovski'nin Putin'i hiçbir zaman
kendi yanına yaklaştıracak kadar çekici bulmamış olma-
sı, karşısındaki adamdan hiçbir merak kıvılcımını almamış
olduğu anlamına geliyor. Ancak Putin'i Yeltsin'in yerine
geçecek kişi olarak değerlendirdiği zaman, onları birbirin-
den uzakta tutan özelliklerinin Putin'i ideal bir aday hali-
ne getirdiğini düşünmüş gibi görünüyor: Belli ki kişilikten
ve bireysel ilgi çekicilikten yoksun olan Putin, hem uysal
hem de disiplinli olacaktı. Ancak Berezovski bundan daha
fazla yanılamazdı.

Çubays'a gelince Putin'i, St. Petersburg'da Belediye
Başkanı Sobçak'ın ekonomik danışmanlığını yaptığı gün-
lerde kısaca tanıma imkânı bulmuştu; Putin o dönemde
belediye başkanının yardımcılığına henüz atanmıştı. Çu-
bays, Putin'i belediye başkanı için çalıştığı ilk yılından ha-
tırlıyordu: Benzersiz bir şekilde yoğun bir yıldız ve Putin,
karakterine hiç uymayacak bir şekilde enerjik ve merak-
lıydı, devamlı sorular soruyordu. Çubays, 1991 yılının
kasım ayında Moskova'daki hükümette görev almak için
St. Petersburg'dan ayrılmış ve ilk başta edindiği izlenimler
değişmeden kalmıştı.

Peki Boris Yeltsin'in kendisi, yakında yüce makama çı-
kacak olan halefi hakkında ne biliyordu? Onun, kendisine
sadık kalan çok az kişiden biri olduğunu biliyordu. Farklı
bir nesilden olduğunu biliyordu: Yeltsin'in, düşmanı Pri-
makov'un ve valilerden oluşan ordusunun aksine Putin,
Komünist Parti saflarının arasından yükselerek şimdiki
konumuna gelmemişti ve bu nedenle de Sovyetler Birli-

ği çöktüğünde aleni bir şekilde bağılılıklarını değiştirmek zorunda kalmamıştı. Farklı görünüyordu: Tüm bu adamlar, istisnasız bir şekilde iriyarıydılar ve görünüşe bakılacak olursa daimi olarak kırışık içindeydiler; zayıf, ufak tefek ve artık iyi dikilmiş Avrupa takım elbiseler giyme alışkanlığı geliştirmiş olan Putin, Yeltsin'in on yıl önce halkına sözünü verdiği yeni Rusya'ya çok daha fazla benziyordu. Yeltsin ayrıca kendisi emekli olduktan sonra Putin'in onun yargılanmasına ya da zulüm görmesine izin vermeyeceğini de biliyor ya da bildiğini düşünüyordu. Ve eğer Yeltsin, bir zamanlar politikaya yönelik olağanüstü sezgilerinin küçük bir parçasına bile sahipse, Rusların, miras olarak alacakları ve kendilerini miras alacak olan bu adamı seveceklerini biliyordu.

Herkes, onda her ne görmek istiyorsa o konuda bu gri ve sıradan adama yatırım yapabiliirdi.

9 Ağustos 1999 tarihinde Boris Yeltsin, Vladimir Putin'i Rusya başbakanı olarak atadı. Bir hafta sonra, Duma'nın büyük çoğunluğu tarafından bu görevlendirme onaylandı: Putin, Yeltsin'in içine doğduğu kadar sevilebilir ya da en azından sakıncasız olduğunu kanıtlamıştı.

SEÇİM SAVAŞI

“Biliyorsun, bazı insanlar bombalamaların ardında FSB’nin olduğunu söylüyorlar,” dedi tanıdığım en zeki insanlardan biri olan editörüm, 1999 yılının eylül ayında bir akşamüstü içeri girdiğim sırada. “Buna inanıyor musun?”

Üç haftadır Moskova ve diğer Rus şehirleri bir dizi patlama nedeniyle dehşet içindeydi. İlki, Moskova’nın merkezindeki kalabalık bir alışveriş merkezinde 31 Ağustos’ta gerçekleşmişti. Bir kişi ölmüş ve otuzdan fazla kişi yaralanmıştı. Ancak bu patlamanın devasa bir şakadan veya belki de bir iş anlaşmazlığı nedeniyle ateşlenen bir silahtan daha korkutucu bir şey olduğu hemen açıklığa kavuşmadı.

Beş gün sonra, başka bir patlama Çeçenistan’dan çok uzak olmayan güneydeki Buynaksk şehrinde bir apartman bloğunun büyük bir kısmını yıktı. Altmış dört kişi öldü ve yüz kırk altı kişi yaralandı. Ancak apartmanda oturanların hepsi Rus ordusu subayları ve aileleriydi – bu nedenle de,

ölülerin arasında yirmi üç çocuk da bulunmasına rağmen bu patlama sivillere, özellikle de Moskova'da yaşayan sivillerin kendilerini savunmasız ve korkmuş hissetmelerine neden olacak bir etki yaratmadı.

Ancak dört gün sonra, 8 Eylül'de gece yarısına iki saniye kala, Moskova şehir merkezinin dışındaki bir banliyöde devasa bir patlama duyuldu. Yoğun bir şekilde iskân edilmiş olan beton bir şehir bloğu ikiye ayrıldı, merdiven boşluklarından ikisi –toplamda yetmiş iki daire– tamamen yok oldu. Tam olarak yüz kişi öldü; neredeyse yedi yüze yakın kişi daha yaralandı. Beş gün sonra, bir başka patlama Moskova'nın kenar mahallelerinde bir başka binayı daha yıktı. Sekiz katlı tuğla bina, iskambil kâğıtları gibi kendi üzerine katlandı; o sabah kalabalığın içinde olup binaya doğru koşturan gazeteciler, tuğla binalar içe doğru çökerken, beton binaların dışa doğru patladığından bahsediyorlardı. Patlama sabaha karşı saat beşte olmuştu ve bu da orada yaşayanların çoğunun evde olduğu anlamına geliyordu; neredeyse tamamı ölmüştü; yüz yirmi dört ölü ve yedi yaralı vardı.

Bundan üç gün sonra, 16 Eylül'de, güney Rusya'daki Volgodonsk şehrinde bir kamyon cadde üzerinde havaya uçtu. On dokuz kişi öldü, yaklaşık yüz kişi yaralandı.

Tüm ülkeye bir panik havası çökmüştü. Moskova ve diğer Rus şehirlerinde yaşayanlar mahalle devriyeleri kurdular; pek çok insan dairelerinde uyumaktan daha güvenli geldiği için sokaklara çıkıyordu. Gönüllüler şüpheli gördükleri herkesi durduruyorlardı ki bu da devriyeye dahil olmayan herhangi biri anlamına geliyordu. Moskova gönüllülerinin en azından bir grubu, köpeğini gezdiren her-

kesi –köpeği kontrol etmek için– durduruyordu. Ülkenin her yerindeki polisler, şüpheli bir hareket ya da şüpheli bir nesne gördüğünü düşünen insanlardan gelen sayısız telefonla başa çıkmaya çalışıyordu. 22 Eylül’de, Moskova’nın yaklaşık yüz kilometre uzağındaki Ryazan şehrinden gelen bir çağrıya cevap veren polisler, bir apartmanın merdiven boşluğunun altına yerleştirilmiş üç torba patlayıcı buldular.

Korku ve kedere boğulmuş bir ülkede, hiç kimse bunu Çeçenlerden başkasının yaptığından şüphelenmiyordu ve ben de bir istisna değildim. Önceki birkaç günü arabamla Moskova’yı dolaşıp Çeçen aileleri ziyaret ederek geçirmiştim: mülteciler, uzun zaman önce buraya yerleşmiş olan profesyoneller, yatakhanelerde kalan geçici işçiler. Hepsi dehşet içindeydi. Moskova’daki polisler genç Çeçen erkekleri topluyor, yüzlercesini bombalamalarla bağlantılı olarak gözaltında tutuyorlardı. Röportaj yaptığım erkeklerin pek çoğu artık dışarı çıkmamakla kalmıyor, aynı zamanda dairelerinin ya da yatakhanelerinin kapısını açmayı bile reddediyorlardı. Bir keresinde bir ailenin çocuğu okuldan gelip, öğretmeninin tahtaya “patlama” ve “Çeçenler” kelimelerinin Rusçasını yan yana yazdığını söylemişti.

Polisin yüzlerce masum erkeği gözaltına aldığını biliyordum, ancak suçlu olanın bir Çeçen ya da Çeçenistan’dan gelmiş bir grup olduğunu kolayca hayal edebiliyordum. Çeçenistan’daki 1994-1996 savaşını başından sonuna kadar izlemiştim. Bulunduğum yerden birkaç metre uzakta bir bombanın patladığını ilk duyduğumda, Çeçenistan’ın başkenti Grozni’nin kenar mahallelerinde, görme engellilerin kaldığı bir binanın merdiven boşluğundaydım. 1995

yılının ocak ayıydı –savaşın başladığı ay– ve şehrin o kısmına gitmiştim çünkü Rus ordusu sivilleri bombalamadığını iddia ediyordu; sivil kelimesinin *tanımına* o binada yaşayanlardan daha iyi uyan herhangi birini hayal edemiyorum: kör, çaresiz, şehri terk edemeyen insanlar. Binadan dışarı adım attığımda, cesetlerin ve ceset parçalarının etrafa saçılmış olduğunu gördüm.

O gün ve o günü takip eden günlerde Grozni sokaklarında gördüğüm pek çok çocuk da benim gördüğümü gördü. Onlar, sonraki haftalarda Grozni'nin kaldırımlarında yakılan ateşlerin arasında gezinerek annelerinin yemek hazırlamasını izleyecek olan çocuklardı. Bunlar, sonraki yıllarını minicik dairelere tıkılmış bir şekilde geçirecek –binaların çoğu bombalanarak yıkıldığı için yarım düzine insan tek bir odaya sıkıştıyordu– ve bir kara mayınına basarlar ya da bir kıza tecavüz edebilecek veya bir oğlanı gözaltına alabilecek bir Rus askerine rast gelirler korkusuyla sokağa çıkmaları yasaklanacak çocuklardı. Yine de dışarı çıktılar ve tecavüze uğradılar, gözaltına alındılar, işkence gördüler, ortadan yok oldular – ya da bunların kız kardeşlerinin, erkek kardeşlerinin ve arkadaşlarının başına geldiğini gördüler. Bu çocuklar artık genç yetişkinlerdi ve içlerinden bazılarının böylesine korkunç bir intikam alabileceğine inanmakta zorluk çekmiyordum.

Rusların çoğu benim gördüklerimi görmemişti, ancak her biri sonuncusundan daha korkutucu olan patlama alanlarının kamera görüntülerini televizyonda izlediler. Çeçenistan'daki savaş hiçbir zaman gerçekten bitmemişti: Üç yıl önce başkalarının yanı sıra Berezovski'nin de aracı olduğu görüşmeler bir ateşkesle sonuçlanmıştı sadece.

Ruslar fazlasıyla savaşın içinde yaşayan bir milleti ve savaşta olan tüm milletler gibi düşmanlarının hem insandan daha aşağıda olduğına hem de akıl almaz dehşetlere yol açabileceklerine inanıyorlardı.

23 Eylül’de, yirmi validen oluşan bir grup –federasyon-
daki tüm valilerin dörtte birinden fazlası– Devlet Başkanı
Yeltsin’e mektup yazarak ondan görevini, sadece bir ayı aç-
kın bir süredir başbakanlık makamında olan Putin’e dev-
retmesini istediler. Aynı gün Yeltsin, orduya Çeçenistan’da
savaşa devam etme yetkisi veren gizli bir emir yayınladı;
bu emir aynı zamanda yasadışıydı, çünkü Rus hukuku,
ülke sınırları içinde muvazzaf birliklerin kullanılmasını
yasaklıyordu. O gün, Rus askeri uçakları, havaalanı, petrol
rafinerisi ve meskûn mahallelerden başlayarak Grozny’yi
bir kere daha bombalamaya başladı. Ertesi gün Putin, Rus
birliklerine Çeçenistan’daki savaşa dahil olma yetkisi ve-
ren kendi emrini yayınladı; bu sefer verilen emir gizli de-
ğıldi, ancak Rus kanunları aslında başbakana ordu üzerin-
de herhangi bir yetki vermiyordu.

Aynı gün Putin ilk kez televizyona çıktı. “Onları av-
layacağız,” dedi teröristler için. “Onları nerede bulursak
yok edeceğız. Tuvaletteyken bulsak bile. Tuvaletten çıkarıp
köklerini kazıyacağız.”

Putin, hitabet sanatını Yeltsin’den belirgin bir şekilde
farklı kullanıyordu. Teröristleri adalete teslim etme sözü
vermiyordu. Patlamaların yüzlerce kurbanına karşı her-
hangi bir merhamet açıklamasında da bulunmuyordu. Bu,
yumruğıyla yönetmeyi planlayan bir liderin konuşma di-
liydi. Genellikle bel altı esprilerle süslenmiş olan bu tür
bayağı ifadeler Putin’in hitabet aracı olarak kullandığı dilin
imzası haline gelecekti.

DOKTORALI BEREZOVSKI ve yüksek eğitimli kişilerden oluşan küçük propaganda ordusu, Rusya'nın demokratik geleceğini güvence altına almak olarak belirttikleri hedefleri ile bu geleceğe dair umutlarını gerçekleştirmek amacıyla seçtikleri adam arasında hiçbir çelişki görmüyor gibiydi. Eski başbakan Primakov'u ve onun vali müttetiklerini lekelemek için Berezovski'nin Kanal Bir'inin gücünü kullanarak yorulmak bilmeden kendi kampanyaları üzerinde çalışıyorlardı. Hatırlanmaya değer bir program, Primakov'un kısa süre önce geçirdiği kalça ameliyatını, iğrenç anatomik detaylarla açıklıyordu. Bir başka program, Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un görünüşünün Mussolini'ye benzemesine odaklanıyordu. Ancak Putin'in müttetikleri –ki kendilerini onun destekçisinden ziyade yaratıcısı olarak görüyorlardı– Putin'in rakiplerini itibarsızlaştırmanın yanı sıra, kendi adayları için de bir imaj yaratmak zorundaydılar.

Açıkçası, Putin bir kampanya yürütmüyordu –sonuçta bir sene içinde bir devlet başkanlığı seçimi olması beklenmiyordu ve Rusya'nın uzun süreli kampanyalar yürütmek gibi bir siyasi kültürü yoktu– ancak onun devlet başkanı olduğunu görmek isteyen insanlar, kampanyalarına büyük bir mesai harcıyordu. Kremlin'e göre nehrin tam karşı tarafında kalan ve şehrin en tarihi binalarından birinde yer alan Etkin Politika Kuruluşu isimli bir siyasi danışmanlık şirketine, Putin için, acil reformlar konusunda ilerleme kaydedecek genç, enerjik bir politikacı imajı yaratma görevi verilmişti. Kampanyada görev alan bir kadının bana söylediğine göre, “Herkes Yeltsin'den o kadar sıkılmıştı ki bu kolay bir işti.”

Bu kadının ismi Marina Litvinoviç'ti ve Etkin Politika Kuruluşu için çalışan pek çok kişi gibi o da çok genç, çok zeki (en iyi üniversitelerin birinden yeni mezun olmuştu) ve politika konusunda çok deneyimsiz, hatta saftı. Öğrenciyken şirkette yarı zamanlı olarak çalışmaya başlamış ve üç yıl sonra devlet başkanlığı kampanya ekibinde kilit bir isim haline gelmişti. Kendisini tamamen demokratik ideallere adanmış biri olarak görüyor, ancak yine de gelecekteki devlet başkanının adeta icat edilip halka pazarlanmasında yanlış bir taraf görmüyordu: Her şeyi düşünüp planlamış olan bu insanlara güveniyordu sadece. "Onun KGB'den geldiğini söyleyen bazı makaleler çıkıyordu," dedi bana yıllar sonra, "ancak genel merkezin personeli liberallerden oluşuyordu ve biz de onun yakın çevresini bu insanların oluşturacağı konusunda ikna olmuştuk."

Birinin buna inanması için genç ve saf olması gerekmez. 1999 yazının sonlarına doğru, 1970'lerde muhalefet saflarında yer almış eski bir tanıdığım olan Aleksandr Goldfarb ile hatırlanmaya değer bir akşam yemeği yedim; kendisi zamanında Andrey Saharov'un tercümanlığını yapmış, göçmen olarak 1980'li yılları New York'ta geçirmiş ve 1990'larda oldukça etkili bir sosyal aktivist haline gelmişti. Milyarder hayırsever George Soros'un Rusya danışmanlığını yapmıştı; o zamanlar Rusya'daki inatçı tüberküloz salgınını halka duyurup bu salgınla savaşmak için bir kampanya başlatmış ve neredeyse tek başına dünyanın ilgisini bu konuya çekmeyi başarmıştı. Şimdiyse Aleks'le birlikte akşam yemeği yiyor ve Putin hakkında konuşuyorduk. "O, KGB'nin ete kemiğe bürünmüş hali," dedim ona, herhangi bir tezi savunmaktan çok hâlâ bir teoriyi test etmeye çalışarak. "Ama ben Çubays'tan onun zeki, etki-

li ve görmüş geçirmiş biri olduğunu duydum,” diye karşı çıktı Aleks. Eski bir muhalif bile Putin’in, Etkili Politika Kurumu’nun icat etmekte olduğu modern, genç politikacı olduğuna neredeyse ikna olmuştu.

Çeçenistan’daki askeri çatışma kızıştıkça, tüm ülke daha fazla boyunduruk altına giriyor gibiydi. O sırada Berezovski, ideolojiden tamamen arınmış olacak yeni bir parti fikrini ortaya attı. “Söylesek bile hiç kimse söylediğimiz kelimeleri duymak istemiyordu,” dedi bana dokuz yıl sonra, hâlâ bunun mükemmel bir buluş olduğuna inandığı aşikâr bir şekilde. “İdeolojinin yerini insan çehreleriyle değiştirmemiz gerektiğine karar verdim.” Berezovski’nin çalışanları yeni yüzler bulmak için arayışa koyuldular ve birkaç ünlü isimle birlikte kabine mensubu bir bakan buldular. Ancak en büyük öneme sahip olan yüz, birkaç hafta önceye kadar yüzü olmayan adama aitti: Putin’in popülaritesi hızla arttıkça, yeni partininki de o hızla yükseldi. 19 Aralık 1999’daki parlamento seçiminde, seçmenlerin neredeyse dörtte biri Yedinstvo (Birlik) ya da Medved (Ayı) isimli iki aylık siyasi bloğu seçerek onu parlamentonun alt kanadının en büyük grubu haline getirdiler.

Putin’in önderliğini sağlamlaştırmak için, Aile’den biri –artık kimse bu kişinin kim olduğunu hatırlamıyor gibi görünüyor– zekice bir hamle önerisinde bulundu: Yeltsin görevinden erken ayrılmalıydı. Başbakan olarak Putin kanunen onun yerine devlet başkanlığı görevine vekâlet edecek ve yaklaşmakta olan başkanlık yarışında avantajlı hale gelecekti. Rakipleri hazırlıksız yakalanacak ve seçimlerin hazırlık süresi de kısalmış olacaktı. Hatta Yeltsin bunu 31 Aralık tarihinde yapmalıydı. Bu, Yeltsin’e çok yakışan bir

hareket olacaktı: Milenyumu, Y2K virüsünü ve dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkabilecek herhangi bir haber konusunu gölgede bırakacaktı. Aynı zamanda bu, iki haftalık geleneksel Yeni Yıl ve Noel tatilinin arifesine denk gelecek ve Putin'in rakiplerinin seçimlere hazırlanma süresini bir o kadar kısaltmış olacaktı.

RESMİ BİR TATİL OLAN Yeni Yıl, uzun zamandır Rusya'nın en büyük aile tatili olarak diğer tüm önemli günleri geride bırakmıştı. Yılbaşı gecesinde her yerdeki Ruslar arkadaşları ve aileleriyle bir araya gelir, yılın sona ermesinden hemen önce Kremlin'in kulelerinden birindeki saatin gece yarısını vurmasını izlemek için televizyonlarının başında toplanırlardı – saatin vurmasıyla beraber şampanya kadehlerini kaldırır ve ancak ondan sonra oturup geleneksel akşam yemeklerini yerlerdi. Gece yarısına yaklaşan dakikalarda, ulusun lideri bir konuşma yapardı: Bu, Sovyetler Birliği'nde bir gelenektir ve 31 Aralık 1992 tarihinden beri Yeltsin tarafından devralınmıştı (31 Aralık 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin varlığı resmi olarak sonlandığı için ulusa sesleniş konuşmasını bir komedyen yapmıştı).

Yeltsin, zamanından on iki saat önce televizyona çıktı. "Dostlarım," dedi. "Canlarım. Bugün, Yeni Yıl öncesinde size son kez sesleneceğim. Ancak hepsi bu kadar değil. Bugün, size Rusya devlet başkanı olarak da son kez sesleniyorum. Bir karar verdim. Bu kararı düşünürken uzun ve zor bir zaman geçirdim. Bugün, bu yüzyılın son gününde, görevimden ayrılacağım... Ben gidiyorum... Rusya yeni milenyumuna yeni politikacılar, yeni yüzler, yeni, zeki, güçlü, enerjik insanlarla girmeli... Ülkede devlet başkanı olmayı hak eden ve Rusya'daki herkesin gelecekle ilgili umutları-

nı bağıladığı güçlü bir kişi varken, neden makamımda altı ay daha oturayım?”

Sonra Yeltsin özür diledi. “Üzgünüm,” dedi, “hayallerimizin pek çoğu gerçekleşemedi. Kolay olacağını düşündüğümüz şeyler, acı verici derecede zor çıktı. Tek bir çabayla, tek bir güçlü hamleyle gri, durağan, totaliter geçmişimizden, parlak, varlıklı, medenileşmiş bir geleceğe sıçrayabileceğimize inanan insanların umutlarına cevap veremediğim için üzgünüm. Eskiden buna ben de inanıyordum... Bunu daha önce hiç söylemedim ancak bilmenizi istiyorum. Hayatı biraz daha iyi bir hale getirmek için ne yapabileceğimi düşünerek uykusuz geceler, acı dolu zamanlar geçirdim... Ben gidiyorum. Yapabileceğim her şeyi yaptım... Yeni bir nesil geliyor; onlar daha fazlasını ve daha iyisini yapabilirler.”

Yeltsin on dakika konuştu. Şişmiş, ağır, zar zor hareket edebiliyor gibi görünüyordu. Aynı zamanda kederli, çaresiz ve yüz milyonlarca kişinin önünde kendisini canlı canlı gömmekte olan bir adam gibi görünüyordu. Konuşması sırasında yüz ifadesi neredeyse hiç değişmedi ancak konuşmasını bitirirken sesi duyguyla dolu bir şekilde çatlıyordu.

Gece yarısında televizyona çıkan Vladimir Putin oldu. İlk başlarda fark edilecek derecede gergindi, hatta konuşmasının başında kekelediği bile oldu, ancak konuşmasına devam ettikçe güveni yerine gelmiş gibi görünüyordu. Üç buçuk dakika boyunca konuştu. Dikkat çekici bir şekilde, ilk seçim konuşmasını yapma fırsatını kullanıyormuş gibi görünmüyordu. Ne bir vaatte bulundu ne de ilham verici olarak yorumlanabilecek bir şey söyledi. Bunun yerine

Rusya’da hiçbir şeyin değişmeyeceğini söyledi ve izleyicilere haklarının korunduğunun garantisini verdi. Konuşmasını bitirirken Rus halkından “Rusya’nın yeni yüzyılı” için kadehlerini kaldırmalarını istedi – ancak kendi ellinde kadeh yoktu.

Putin artık vekâleten devlet başkanıydı ve seçim kampanyası da resmi olarak başlamıştı. Berezovski, Putin’in disiplinli, hatta uysal olduğunu hatırlıyordu: Putin kendisine söylenenleri yapıyordu – ve ona çok fazla bir şey yapmaması söylenmişti. Zaten o kadar popülerdi ki bu esas itibarıyla seçim-olmayan bir seçime giden kampanya-olmayan bir kampanyaydı. Putin’in yapması gereken tek şey, seçmenlerin onda görmek istediği şey her ne ise, ondan çok farklı görünmemekti.

26 Ocak 2000 tarihinde, seçimden tam olarak iki ay önce, İsviçre Davos’taki yıllık Dünya Ekonomi Forumu’nda, bir Rusya panelinin yöneticisi, “Bay Putin kimdir?” diye sordu. Soru duyulduğunda mikrofon Çubays’ın –yedi ay önce Putin’in ideal bir halef olacağını savunan kişinin– elindeydi. Çubays huzursuzca kıpırdandı ve sağ tarafında oturan eski bir Rusya başbakanına sorgulayan gözlerle baktı. Eski başbakan da cevap vermek konusunda belirgin bir şekilde isteksizdi. Panelin dört üyesi gergin bir şekilde birbirlerine bakmaya başladılar. Bu şekilde süren yarım dakikanın ardından salon kahkahaya boğuldu. Dünyanın en büyük kara parçasının, petrol, gaz ve nükleer silahlarla dolu bir kara parçasının yeni bir lideri vardı ve ülkenin iş dünyası seçkinlerinin de politik seçkinlerinin de onun kim olduğu hakkında bir fikri yoktu. Gerçekten de çok komikti.

Bir hafta sonra Berezovski, sahip olduğu bir gazetede ki üç gazeteciyi Putin'in hayat hikâyesini yazmakla görevlendirdi. İçlerinden biri, Kremlin havuzunda birkaç yılını geçirmiş ancak daha renkli meslektaşlarının yanında fark edilmeden kalmış genç bir sarışındı. Diğer i, mizahi haberleri beğenilen ancak daha önce politika hakkında yazmamış genç bir muhabirdi. Üçüncüsü ise bir yıldız, seksenlerin başını dünyanın dört bir tarafındaki savaşlar hakkında haber yapmakla geçirmiş, seksenlerin sonlarındaysa perestroikanın* yayın dünyasındaki amiral gemisi olan *Moskova Haberleri* için politika, özellikle de KGB hakkında yazılar yazmış kıdemli bir politika muhabiriydi. Natalya Gevorkyan muhabirlerin muhabiri, ekibin tartışmasız lideri ve Berezovski'nin en yakından tanıdığı gazeteciydi.

“Berezovski beni arayıp duruyor ve ‘Herif harika değil mi be?’ diye soruyordu,” dedi Natalya bana yıllar sonra. “Ben de ona, ‘Borya, senin sorunun, daha önce hiçbir KGB subayı tanımamış olman. Hiç öyle harika falan değil. Mükemmel derecede sıradan,’ diyordum.”

“Artık ülkeyi yönetecek olan bu adamın kim olduğunu elbette merak ediyordum,” dedi bana. “Onun konuşmaktan ve kendinden bahsetmekten hoşlandığına dair bir izlenim edindim. Kesinlikle ondan daha ilgi çekici olan pek çok kişiyle konuşmuşumdur. Sonuçta beş yılımı KGB hakkında yazarak geçirdim: Geri kalanından daha iyi ya da daha kötü değildi; bazılarının daha zeki ve bazılarının da daha kurnazdı sadece.”

*Perestroyka: Sovyetler özelinde siyasal ve ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması anlamına gelen Rusça ifade. Mihail Gorbaçov tarafından hayata geçirilen perestroyka süreciyle katı merkeziyetçilikten daha liberal bir yola girilmeye çalışılmıştır – ç.n.

Natalya Gevorkyan, sayılı gün içinde bir kitap ortaya çıkarmak gibi korkutucu bir görevin yanı sıra, vekil devlet başkanı ile geçirdiği zamanını, bir arkadaşına yardım etmek için de kullanmak istiyordu. ABD tarafından finanse edilen Özgür Avrupa Radyosu/Özgürlük Radyosu muhabirlerinden Andrey Babitski, ocak ayında Çeçenistan'da kaybolmuştu. Görünüşe göre, Rusya'nın gazetecilere getirdiği katı kuralları ihlal ettiği için Rus birlikleri tarafından göz altına alınmıştı: Çeçenistan'daki ilk savaş sırasında medya, sert ve ısrarcı bir şekilde Moskova'nın eylemlerini eleştirmişti, bu nedenle de bu sefer ordu, gazetecilerin, yanlarında üniformalı bir personel olmadan savaş bölgesinde seyahat etmelerini yasaklamıştı. Bu politika, gazetecilerin her iki tarafın da muharip birliklerine erişimini engellemekle kalmamış, aynı zamanda gazetecileri tehlikeye maruz bırakmıştı: Savaş bölgesinde üzerinizde ya da yanınızdaki kişinin üzerinde üniforma olmaması neredeyse her zaman daha güvenlidir. Atılgan gazeteciler bu politikayı atlatmaya çalışmıştı – ve bunlardan çok azı bu konuda yıllardır özel olarak Kuzey Kafkasya'da çalışmış olan Babitski'den daha iyiydi.

Tutuklanmasını izleyen iki hafta boyunca Babitski'nin ailesi ve arkadaşları ondan haber alamamıştı. Ancak Moskova'nın gazeteci camiasında, Babitski'nin Çeçenistan'daki bir Rus hapishanesinde, kötülüğüyle ün salmış Çernokozovo Hapishanesi'nde görüldüğüne dair söylentiler dolanmaya başlamıştı. 3 Şubat'ta, yani Gevorkyan ve meslektaşlarının Putin'le biyografisi için röportaj yapmaya başlamalarının ertesi günü, Rus yetkililer Babitski'nin Çeçenler tarafından esir tutulan üç Rus askeri karşılığında

takas edildiğini duyurdular. Babitski'nin takasa rıza gösterdiğini iddia ediyorlardı ancak bu, Rus birliklerinin bir gazeteciye –Rus bir gazeteciye– düşman askeri muamelesi yaptıkları gerçeğini örtbas edemiyordu.

Gevorkyan, Putin'e Babitski'yi sorduğunda, bu sorusu daha sonra “gizlenmemiş bir nefret” olarak tanımlayacağı bir tepkiye neden oldu. Vekil devlet başkanının duygusal küntlüğü o an için kırıldı ve hırsıyla sert eleştirisine başladı: “Doğrudan düşman için çalışıyordu. Tarafsız bir bilgi kaynağı değildi. Kanun kaçakları için çalışıyordu... İsyancılar, ‘Bu muhabir karşılığında birkaç askerinizi serbest bırakmak istiyoruz,’ dediklerinde bizimkiler ona, ‘Takas edilmek istiyor musun?’ diye sordular. O da ‘İstiyorum,’ dedi. İstiyor da... Onlar bizim askerlerimizdi. Onlar Rusya için savaşıyorlardı. Onları geri almasaydık idam edileceklerdi. Üstelik orada Babitski'ye hiçbir şey yapmayacaklar çünkü o, onlardan biri... Babitski'nin yapmış olduğu şey, maki-neli tüfekle ateş açmaktan daha tehlikeli... Kontrol noktalarımızı atlatmak için kullandığı bir haritası var. Resmi yetkililerce kendisine yetki verilmediyse, kim ondan oralara burnunu sokmasını istemiş ki?.. Bu nedenle tutuklandı ve bir soruşturmanın konusu haline geldi. Ve, ‘Size güvenmiyorum, Çeçenlere güveniyorum, almak istiyorlarsa beni onlara vermelisiniz...’ dedi. O zaman da şu cevabı aldı: ‘O zaman git, çık git buradan!..’ Onun bir Rus vatandaşı olduğunu söylüyorsunuz. O zaman, bu ülkenin kanunlarınca korunmak istiyorsa, ülkesinin kanunlarına uygun davranması gerekirdi.”

Bu monoloğu dinleyen Gevorkyan, vekil devlet başkanının Babitski davası hakkında doğrudan bilgi sahibi ol-

duğuna iyice ikna oldu. Bu nedenle kendisi de açık konuşmaya karar verdi. “Onun bir ailesi, çocukları var,” dedi Putin’e. “Bu operasyonu durdurmak zorundasınız.”

Devlet başkanı yemi tuttu. “Yakında bir araba gelecek,” dedi. “Bir kaset bırakacak, siz de onun hayatta ve iyi olduğunu göreceksiniz.” Putin’le yaptığı pek çok görüşme sırasında nezaketini koruyan Gevorkyan, yaşadığı şokla bir an için nezaketini kaybetti. “Neee?” diye neredeyse çığlık attı. “Onu isyancılara teslim ettiniz yani. Söylediklerinizi size onlar mı söyledi?”

Gevorkyan izin istedi ve Özgürlük Radyosu’nun Moskova bürosunda çalışan bir arkadaşını aramak için odadan çıktı. “Karısına onun hayatta olduğunu söyle,” dedi arkadaşına.

“Nereden biliyorsun?” diye sordu arkadaşısı.

“En yetkili ağızdan,” diye cevap verdi Gevorkyan.

“Ona güveniyor musun?” diye sordu arkadaşısı.

“Pek sayılmaz,” diye itiraf etti Gevorkyan.

Ancak birkaç saat sonra arkadaşısı onu geri aradı. “Buna inanmayacaksın,” dedi. “Bir araba geldi, plakası o kadar kirliydi ki rakamları çıkaramadık. Bize bir videokaset satmayı önerdiler ve biz de kaset için iki yüz dolar ödedik.”

Özgürlük Radyosu’nun hemen tüm medya kanallarına dağıtarak yayınladığı bu video, solgun, bitkin ve uykusuz görünen Babitski’nin şunları söylerken çekilmiş kumlu bir video kaydıydı: “Bugün 6 Şubat 2000. Görece olarak iyiyim. Tek sorunum zaman, içinde bulunduğum koşullarda her şey öyle bir üst üste geldi ki maalesef hemen eve gelemiyorum. Burada hayatım savaş koşullarında ne kadar olabilirse o kadar normal. Yakınımda olan insanlar bir şe-

kilde bana yardım etmeye çalışıyorlar. Tek sorun şu; gerçekten eve dönmek ve sonunda gerçekten tüm bunların sonlanması isterdim. Lütfen benim için endişelenmeyin. Yakında evde olmayı umuyorum.”

Aslında Babitski, bir Çeçen köyünde, bir evde kilit altında tutuluyordu. Gerçek anlamda uykusuz, bitkin ve her şeyden önemlisi de korkmuş durumdaydı. Kendisini kimin esir tuttuğunu bilmiyordu; sadece Ruslardan nefret etmek için her türlü sebebe sahip olan, ona güvenmek içinse hiçbir sebepleri olmayan silahlı Çeçen erkekleri olduklarını biliyordu. Her akşam yatağa, sabah idama gönderileceğinden korkarak gittiği için uyuyamıyor ve her sabahı henüz kaçacak bir yol bulamadığı ya da kaçıp kurtulacak cesareti toplayamadığı için kendisinden nefret ederek karşılıyordu. Sonunda, 23 Şubat'ta bir arabanın bagajına yerleştirildi, komşu ülke olan Dağıstan sınırına götürüldü, eline kabaca hazırlanmış sahte belgeler verildi ve orada serbest bırakıldı – ancak birkaç saat sonra onu Moskova'ya nakleden ve yanında taşıdığı sahte evraklar yüzünden kendisini sahtecilikle suçlayan Rus polisi tarafından yeniden tutuklandı.

Kısa süre sonra herhangi bir takasın muhtemelen hiçbir zaman gerçekleşmediği ortaya çıktı: Takasa ya da Çeçenler tarafından teslim edilmiş olması gereken askerlere dair belgelendirilmiş herhangi bir iz yoktu. Babitski'nin tutuklanması, televizyonda yayınlanan düşmanlara teslim edilme sahnesi ve sonra da ortadan kaybolması olaylarının hepsi gazetecilere bir mesaj vermek için harcanmış çabalarıydı. Savunma Bakanı İgor Sergeev medyaya şu kadarını söylüyordu: “Babitski seçildi çünkü en hafif tabirle, ilet-

tiği bilgiler objektif değildi.” Sonra da “Tek bir asker için memnuniyetle on Babitski verirdim,” diye ekledi. Putin sadece bir aydır görevdeydi ve bakanlar çoktan onun gibi konuşmaya başlamışlardı – görünüşe göre uzun zamandır konuşmayı bekledikleri şekilde konuşuyorlardı.

Ama belli ki Putin’in beklemediği şey, kendisi için mükemmel şekilde adil olan bir cezanın uygulamaya geçirilmesinin, uluslararası camiada büyük bir tepkiye neden olmasıydı. Vekil devlet başkanı olarak görev yaptığı ilk ay boyunca, Batılı liderler de büyük ölçüde Ruslar gibi davranmıştı: Ne yapacağı belli olmayan, utanç kaynağı Yeltsin’in gitmesinden dolayı o kadar rahatlamaş görünüyorlardı ki, en tatlı rüyalarını Putin’e yönlendirmek konusunda istekliydiler. Amerikalılar ve İngilizler, mart seçimlerinin sonucu şimdiden belliymiş gibi davranıyorlardı. Ancak böyle bir olayın ardından Amerikalıların tepki vermekten başka bir seçenekleri kalmamıştı: Babitski sadece basit bir Rus gazeteci değildi – o, Kongre kararı ile finanse edilen bir basın kuruluşu için çalışan bir Rus gazeteciydi. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, 4 Şubat’ta Rusya’nın dışişleri bakanı İgor İvanov’la yaptığı bir görüşmede bu konuyu gündeme getirdi ve beş gün sonra da ABD Dışişleri Bakanlığı “muharip olmayan birine esir ya da savaş mahkûmu muamelesi yapılması”nı kınayan bir açıklama yayınladı. Bu beklenmeyen tepki ve öfke, muhtemelen Babitski’nin hayatını kurtarmış oldu. Aynı zamanda da Putin’in tadını kaçırdı ve öfkelenmesine neden oldu. Yaptığı şeyin adil olduğunu ve Babitski gibi bir adamın –Rusya’nın savaş için sarf ettiği çabalarla hiç ilgileniyor gibi görünmeyen ve düşmana merhamet duymaktan hiç utanma-

yan birinin– yaşamayı ya da en azından Rus vatandaşları arasında yaşamayı hak etmediğini biliyordu. Yufka yürekli demokratların komplosu, Putin’i taviz vermek zorunda bırakmıştı. Leningrad’dayken bu tür insanların üstesinden başarıyla gelmişti ve şimdi bunu yine yapacaktı.

“Babitski hikâyesi hayatımı kolaylaştırdı,” dedi Gevorkyan daha sonra bana. “[Putin’in] ülkeyi nasıl yöneteceğini anlamış oldum. Lanet olası beyninin bu şekilde çalıştığını... Bu nedenle de yanılısama içinde değildim. *Vatanseverlik* kelimesini bu şekilde anladığını biliyordum – aynı tüm o KGB okullarında kendisine öğretildiği gibi: Ülke, korku uyandırdığı ölçüde büyüktür ve medya sadık olmalıdır.”

Gevorkyan bu keşfinin ardından hâlâ yaşamakta olduğu Paris’e gitmek üzere Moskova’dan ayrıldı. Andrey Babitski, ilk fırsatta Prag’a gitti ve Özgürlük Radyosu için çalışmaya devam etti. Ancak 2000 yılında, seçimin yaklaştığı o günlerde Gevorkyan açık olarak hiçbir şey söylemedi. Putin’in biyografisi Putin’in istediği şekilde yayımlandı; hatta yayımlanmadan önce gazetelerce alıntılanmış olmasına rağmen, Babitski hakkında yazılmış olan heyecanlı ve etkileyici bölüm bile biyografiden çıkarıldı. Birkaç istisna dışında Ruslar, Putin’e inanmaya kararlı bir şekilde devam ettiler.

24 MART’TA, devlet başkanlığı seçiminden iki gün önce, Vladimir Gusinski’nin –benim çalıştığım derginin de sahibi olan oligarkın– kurduğu ve sahibi olduğu NTV televizyon kanalı, stüdyodaki gerçek izleyiciler önünde *talk-show* formatında hazırlanan ve bir önceki sene eylül ayında Ryazan şehrinde polislerin gelen bir çağrıyı yanıt-

lamak için gidip bir apartmanın merdiven boşluğunda üç çuval patlayıcı buldukları olayı mercek altına alan bir saatlik bir program yayınladı. Gözü açık apartman sakinleri terörist bir saldırıyı engellediklerini düşünüyorlardı.

O 22 Eylül akşamı, saat dokuzu biraz geçerken, mahalli futbol takımının otobüs şoförü olan Aleksey Kartofelnikov, Novoselov Caddesi on dört numarada yer alan on iki katlı tuğla apartmandaki evine gidiyordu. Rus yapımı bir arabanın binaya yaklaştığını gördü. Bir erkekle bir kadın arabadan çıktılar ve arabanın şoförü –başka bir erkek– arabanın içinde kalırken, onlar bodrum katına açılan kapıdan binaya girdiler. Kartofelnikov, adamla kadının birkaç dakika sonra binadan çıkmasını izledi. Sonra araba, doğruca bodrum kapısına yanaştı ve üçü birden arabadan, ağır görünen çuvalar indirerek bunları bodruma taşıdılar. Daha sonra hep birlikte arabaya binerek oradan uzaklaştılar.

O zamana kadar Moskova’da ve iki başka şehirde dört bina havaya uçurulmuştu; bu olayların en azından birinde daha sonradan merdiven boşluğuna çuvalların yerleştirildiğini gördüklerini söyleyen görgü tanıkları ortaya çıkmıştı. Bu nedenle de Kartofelnikov’un arabanın plakasını almaya çalışması şaşırtıcı değildi. Ancak plakanın aracın nereye kayıtlı olduğunu belirten kısmı, üzerinde Ryazan’ın trafik kodu bulunan bir kâğıt parçasıyla kapatılmıştı. Kartofelnikov hemen polisi aradı.

Polis yaklaşık kırk beş dakika sonra geldi. İki polis memuru bodruma girdi ve üzerinde ŞEKER yazan, üst üste dizilmiş üç adet elli kiloluk çuval buldu. En üstteki çuvala açtıkları yarıktan, çuvalın içindeki kabloları ve saati gördüler. Destek çağırmak için koşarak bodrumdan çıktılar ve

bomba imha ekibi yoldayken, binadaki yetmiş yedi dairenin sakinlerini binadan çıkarmaya başladılar. Tüm kapıları çalarak ve binada oturanlara hemen dışarı çıkmaları emrini vererek binayı taradılar. Kapılarını kilitlemek için bile duraksamayan insanlar pijamaları, gecelikleri ve bornozları içinde dışarı çıktılar: Haftalarca apartman patlamalarıyla ilgili haberleri izledikten sonra bu tehlikeyi ciddiye almışlardı. Birkaç engelli, tekerlekli sandalyelerle dışarı çıkarıldı ancak ciddi anlamda engelli olan birkaç insan, dehşet içinde dairelerinin içinde kalmıştı. Apartman sakinlerinin geri kalanı, gecenin çoğunu, dondurucu rüzgârda, binanın dışında geçireceklerdi. Bir süre sonra, yakınlardaki bir sinemanın yöneticisi, apartman sakinlerini sinemaya davet etti, hatta onlar için çay hazırlanmasını bile sağladı. Sabah, apartman sakinlerinin çoğu, polisler yıkanmak ya da kıyafetlerini değiştirmek için binaya girmelerine izin vermesine rağmen işlerine gittiler. Bir noktada, dairelerin pek çoğu yağmalandı.

Daha tüm apartman sakinleri dışarı çıkmadan, bomba imha ekipleri bombanın zamanlayıcısını durdurmuş ve çuvalların içindekileri incelemişti. İçlerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kullanılan güçlü bir patlayıcı olan heksojen (İngilizce konuşulan ülkelerde bu madde daha yaygın olarak RDX olarak bilinir) olduğu sonucuna vardılar. Bu aynı zamanda, Moskova'daki patlamaların en azından birinde kullanılan maddeydi, bu nedenle de tüm ülke *heksojen* kelimesini Moskova Belediye Başkanı tarafından yapılan bir duyuru sayesinde öğrenmişti. Kabaca yapılmış olan infilak mekanizmasında, bombayı o sabah saat 05:30'ta patlatmak üzere ayarlanmış bir saat de vardı.

Teröristlerin planı belli ki Moskova'daki patlamaların tam olarak aynısıydı: Patlayıcı miktarı binayı tamamen havaya uçuracak (muhtemelen yakınlardaki yapılara da zarar verecek) ve tüm apartman sakinlerini uykularında öldürecek kadar çoktu.

Bomba imha ekibi çuvalların içinde patlayıcı olduğu sonucuna vardıktan sonra, şehrin üniformalı, yüksek rütbeli subayları Novoselov Caddesi on dört numaraya akın ettiler. FSB bölge şubesi başkanı apartman sakinlerine seslenerek, onları yeniden doğumları vesilesiyle tebrik etti. Çuvalları binaya taşıyan şüpheli kişileri telefonla ihbar eden şoför Aleksey Kartofelnikov, hemen bir kahraman haline geldi. Bölge yetkilileri ondan ve sıradan insanların açığözlülüğünden övgüyle bahsettiler: “Ne kadar gözü açık olursak, ülkemize yerleşmiş olan kötülükle o kadar iyi mücadele edebiliriz,” dedi birinci vali muavini haber ajanslarına.

Ertesi gün, tüm Rusya sadece Ryazan'dan bahsediyordu. Yaklaşık bir aydır Rusların içinde yaşadıkları dehşet verici gerçeklikle karşılaştırıldığında bu, görece olarak iyi olan tek haber gibi görünüyordu. Eğer insanlar harekete geçerlerse –görünüşe göre bu eğer kendilerine dikkat ederlerse anlamına geliyordu– kendilerini korumaları mümkün olabilirdi. Sadece bununla da kalmıyordu, teröristler de gerçekten yakalanabilirlerdi: Polis arabanın markasını ve rengini biliyordu, ayrıca Kartofelnikov çuvalları arabadan indiren şahısları görmüştü. 24 Eylül'de, zayıflamış ve oldukça kötü görünen İçişleri Bakanı Vladimir Ruşaylo, arka arkaya yaşanan patlamalar hakkında düzenlenmiş olan kurumlar arası bir toplantıda konuştu. “Bazı olumlu

gelişmeler oldu,” dedi Ruşaylo. “Örneğin, dün Ryazan’da bir patlamanın engellenmesi gibi.”

Ancak bundan yarım saat sonra, tamamen beklenmedik ve anlaşılması güç bir şey oldu. FSB’nin başı, Putin’in gizli polis şefiyken yardımcısı olarak göreve getirdiği ve sonra başbakan olduğunda kendi yerine geçirmeyi tercih ettiği Nikolay Patruşev, kurumlar arası toplantının yapılmakta olduğu aynı binada muhabirlerle konuştu ve Ruşaylo’nun hatalı olduğunu söyledi. “İlk olarak bir patlama olmadı,” dedi. “İkincisi ise hiçbir şey engellenmedi. Ki ben bunun da başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini düşünmüyorum. Bu bir eğitim tatbikatıydı ve çuvalların içinde şeker vardı. Patlayıcı yoktu.”

Bundan sonraki günlerde FSB yetkilileri çuvalları yerleştiren iki erkekle bir kadının Moskova’dan gelen FSB görevlileri olduklarını, çuvalların içinde tamamen zararsız şeker olduğunu, tüm tatbikatın Ryazan’daki sıradan insanların ne kadar tetikte olduklarını ve Ryazan güvenlik güçlerinin savaşa hazırlık seviyelerini ölçmek amacıyla hayata geçirildiğini açıkladı. Ryazan yetkilileri ilk başta bu konuda işbirliği yapmadılar, ancak daha sonra, bomba imha ekibinin kullandığı test ekipmanlarının Çeçenistan’daki gerçek patlayıcılar üzerinde fazlasıyla kullanıldığı için bozulmuş olmasından dolayı şekeri yanlışlıkla patlayıcı olarak tanımladıklarını açıklayarak, FSB’nin hikâyesini doğruladılar. Bu açıklamalar, korkuları dindirmek ya da FSB’nin nasıl çalıştığını bilenleri ikna etmek konusunda pek de işe yaramadı. Bir eğitim tatbikatı için, birkaç yüz kişinin gece boyunca korkmuş ve üşümüş bir halde dışarıda tutulmuş olması vicdansızca görünse de hayal edilemez bir şey de-

gildi: Ne de olsa Rus gizli polisi düşünceli davranışlarıyla tanınan bir kuruluş değildi. Ancak açıklanmaya muhtaç olan konu, FSB'nin bölge biriminin bu tatbikat konusunda bilgilendirilmemiş olması ve içişleri bakanının da, bu tatbikattan –ve kaçan şüphelileri yakalamak için bin iki yüz polisin seferber edilmesinden– bir buçuk gün sonra kendisini halkın önünde küçük düşürmesine izin verilmiş olmasıydı.

Altı aylık bir süre içerisinde NTV gazetecileri, her ne kadar tutarsızlıklarla bir bulmaca haline gelmiş olsa da, bu hikâyenin parçalarını bir araya getirmişlerdi ve şimdi bunu izleyicilere sunuyorlardı. Adımlarını dikkatli bir şekilde atmaya çalışıyorlardı. Programın sunucusu olan Nikolay Nikolayev, Ryazan'da yaşananların gerçekten de bir eğitim tatbikatı olduğu açıklamasıyla programa başladı. İzleyicilerden biri artık bütün bu olaylar zincirinin tüm halkalarını bir araya getirip ağustos ve eylül aylarındaki patlamalara FSB'nin karışıp karışmadığını sorma zamanının geldiğini ileri sürdüğünde, Nikolayev gerçek anlamda bağırdı: “Hayır, bunu yapmayacağız, o konuya girmeyeceğiz. Sadece Ryazan'dan bahsedeceğiz.” Yine de program sırasında ortaya çıkmış olan görüntü tüyler ürperticiydi.

Nikolayev, aralarında Kartofelnikov'un da bulunduğu, Novoselov Caddesi on dört numaranın pek çok sakinini stüdyoya izleyici olarak davet etmişti. İzleyicilerin hiçbiri bu eğitim tatbikatı hikâyesine inanmıyordu. Derken izleyicilerden biri kendisini Ryazan binasının sakinlerinden biri olarak tanıttı ve bunun bir tatbikat olduğuna inandığından bahsetmeye başladı. Binanın diğer sakinleri şaşkınlık içinde ona döndüler ve birkaç saniye içinde hep bir

ağızdan bu adamı tanımadıklarını, onun kesinlikle o bina-
da yaşamadığını haykırmaya başladılar. FSB'nin öne sür-
düğü yorumun geri kalanı da inandırıcılıktan uzaktı ve iz-
leyicilerin arasına sahte bir bina sakini yerleştirme eylemi
kadar pespaye bir şekilde yürütülmüştü. FSB temsilcileri
neden yapılan ilk testlerin maddenin heksojen olduğunu
gösterdiğini ya da FSB'nin bölge biriminin neden bu söz-
de tatbikattan bihaber olduğunu açıklayamıyordu.

Programı izlerken, altı ay önce editörümle yapmış ol-
duğum bir konuşmayı hatırladım. Sadece altı ay içinde,
zihnimde imkân dahilinde olan şeylerin sınırı değişmiş-
ti. Artık FSB'nin büyük ihtimalle, Rusya'yı sarsan ve Pu-
tin'in ülkenin liderliğine gelmesine yardımcı olan ölüm-
cül bombalamaların ardında olduğuna inanabiliyordum.
Kurum aniden kendisini deşifre olmak üzere bulduğunda
–ve ellerinde patlayıcıları yerleştiren FSB ajanlarının de-
taylı eşkâlleri olan bin iki yüz Ryazan polisi insan avına
çıktığında– FSB çabucak eğitim tatbikatı hikâyesini orta-
ya atmıştı: İnandırıcı değildi, ancak gizli polis ajanlarının,
sıradan polis memurları tarafından gözaltına alınmalarını
önlemek için yeterliydi. Art arda yaşanan ölümcül patla-
malar da aynı dönemde son buldu.

BORİS BEREZOVSKİ'NİN akla hayale sığmaz olanın
olası, hatta kuvvetle muhtemel olduğunu kabullenmesi
çok daha uzun sürdü. Ona, bunu neredeyse on yıl sonra
sordum. O zamana kadar, Nikolayev'in araştırmasına da-
yanan ve bu araştırmayı geliştiren birtakım soruşturmaları,
kitapları ve bir filmi kişisel olarak finanse etmiş ve 1999 yı-
lının eylül ayında Rusya'da terör estirenin FSB olduğuna

inanmaya başlamıştı. Ancak yine de, 1999 yılında olanlar hakkında o zamanki düşünceleriyle, daha sonra bu olaylar hakkındaki görüşlerini bağdaştırmakta zorlanıyordu.

“Size tüm içtenliğimle söyleyebilirim ki, o zamanlar bunu yapanların Çeçenler olduğundan emindim,” dedi bana. “Ancak buraya [Londra] geldikten ve dönüp geriye bakmaya başladıktan sonra, patlamaların FSB tarafından organize edildiği sonucuna vardım. Üstelik bu sonuca da mantığıma dayanarak varmadım – mantığımdan çok gerçeklere dayanarak vardım. Ancak o zamanlar bu gerçekleri görmüyordum, ayrıca Primakov’u destekleyen Gusinski’ye ait olan NTV’ye de güvenmiyordum. Bu nedenle de dikkat etmedim. Ayrıca bizimkine paralel bir oyun oynandığı asla aklıma gelmedi – yani başka birilerinin de Putin’in seçilmesi için doğru olduğunu düşündükleri şeyi yaptıkları... Artık yaşananların tam olarak bundan ibaret olduğuna ikna olmuş durumdayım.” Bu “başka birileri” FSB, “paralel oyun” da Rusların korku ve umutsuzluk içinde, hiçbir düşmana acımayacak yeni, kararlı ve hatta saldırgan bir lider isteğiyle bir araya gelmeleri için gerçekleştirilmiş patlamalar olmalıydı.

“Ancak bu fikrin Putin’e ait olmadığından eminim,” dedi aniden.

Bu bana hiç anlamlı gelmiyordu. Patlamalar, Putin başbakanlığa getirildikten sadece üç hafta sonra başlamıştı. Bu da, hazırlıkların Putin hâlâ FSB’nin başındayken başladığını gösteriyordu. Berezovski, bunun bu şekilde gerçekleşmiş olmak zorunda olmadığını söyleyerek itiraz etti: “Her şey çok kısa bir süre içinde ayarlandı ve bu kadar aşikâr hatalar yapılmasının nedeni de buydu.” Ancak Berezovski

haklı olsa bile FSB'de Putin'in yerine, bu planı Putin'den saklama ihtimali pek olmayan Patruşev gelmişti. Üstelik Putin'in, Andrey Babitski'nin yakalanması gibi görece küçük bir operasyondan bile ilk elden haberi oluyorsa, o zaman planlı bombalama çılgınlığından haberi olmadığını hayal etmek oldukça gülünç görünüyordu.

Berezovski de bana katılıyordu, ancak hâlâ bu işin tüm sorumluluğunu Putin'in sırtına yıkmıyordu. Fikrin Putin'in yakın çevresinden çıktığına inanmaya başladığını, ancak fikrin amacının bizzat Putin'i desteklemek olmadığını düşündüğünü söyledi: Bu plan, Yeltsin'in desteklediği herhangi bir halefi desteklemek amacıyla tasarlanmıştı. Berezovski'nin bu teoriyi 1999 yılında kendisinin sadece bir piyon değil, iktidarı belirleyen kişi olduğuna inanmaya devam edebilmek için uydurduğunu düşündüm. Diğer yandan, patlamaların herhangi birinin seçilmesi için kullanılmış olabileceği konusunda Berezovski'nin haklı olduğunu itiraf etmek zorundaydım: Yeterince kan döküldüğü takdirde, daha önceden tanınmayan, yüzü olmayan ve vasıfsız herhangi biri devlet başkanı olabilirdi. Gerçek anlamda rastgele seçilmiş olsa bile.

Moskova'nın bu konudaki resmi görüşü, hâlâ tüm bu patlamaların merkezi Kafkasya olan İslami bir terörist grup tarafından düzenlendiği yönünde olmaya devam ediyor.

BİR KABADAYININ OTOBİYOGRAFİSİ

Berezovski'nin, Putin'in biyografisini yazmaları için topladığı grubun kitabı hazırlamak için sadece üç haftası vardı. Kaynak listeleri de sınırlıydı: Elllerinde sadece Putin'in kendisi –altı uzun, masa başı röportaj yapıldı–; eşi; en yakın arkadaşı; eski bir öğretmeni ve St. Petersburg belediyesinden eski sekreteri vardı. Adamı soruşturmak için orada değillerdi; işleri bir efsaneyi kâğıda geçirmekti. Sonradan bunun savaş sonrasında Leningrad'da yetişmiş bir zorbanın efsanesi olduğu anlaşılacaktı.

St. Petersburg, ihtişamlı bir tarihi ve muhteşem mimarisi olan bir şehirdir. Ancak Vladimir Putin'in 1952 yılında doğduğu Sovyet Leningrad şehri, halkının yaşanmışlıkları bağlamında bir açlık, yoksulluk, yıkım, saldırganlık ve ölüm şehriydi. Leningrad Kuşatması'nın sona ermesinin üzerinden sadece sekiz yıl geçmişti.

Kuşatma, 8 Eylül 1941 tarihinde, Nazi birliklerinin Le-

ningrad'ın dünyayla olan tüm bağlantılarını keserek şehrin etrafındaki çemberi tamamlamalarıyla başlamış ve 872 gün sonra sona ermişti. Bu süreçte bir milyondan fazla sivil ya açlık nedeniyle ya da kuşatma boyunca hiç dinmeyen top ateşi yüzünden hayatını kaybetti. Bu insanların neredeyse yarısı, şehirden kaçmaya çalışırken öldüler. Almanlar tarafından kontrol edilmeyen tek güzergâhın ismi Hayat Yolu idi ve yüz binlerce sivil bombalar ve kıtlık yüzünden bu yolda hayatını kaybetti. Modern zamanlarda hiçbir şehir, bu boyutta bir kıtlık ve can kaybı görmemiştir – ancak yine de hayatta kalanların pek çoğu yetkililerin yaralı ve ölü sayısını kasten küçük gösterdiğine inanıyordu.

Hiç kimse bir şehrin bu derece büyük bir şiddetin, bu derece her yana nüfuz etmiş bir ıstırapın ardından ne kadar süre içinde toparlanabileceğini bilemez. “Artık barış zamanının rutin hayatını yaşayan, ancak siperdeyken etrafında hangi duvarlar ve nesneler varsa barış zamanında da bunların aynlarıyla çevrili olan bir asker hayal edin,” demişti, şehrin hâlâ ne derece kuşatma altında yaşamaya devam ettiğini anlatmaya çalışan, Leningrad Kuşatması'na dair bir sözlü tarih çalışmasının yazarları savaştan yıllar sonra. “Tavandaki antika kartonpiyerler şarapnel izleri taşımaktadır. Piyanonun cilalı yüzeyinde kırık camların bıraktığı çizikler vardır. Parlak parke döşemenin üzerinde, odun sobasının eskiden durduğu yerde bir yanık izi göze çarpmaktadır.”

Burzhuika'lar –dökme demirden, portatif odun sobaları– Leningrad'da yaşayanların kuşatma sırasında dairelerini ısıtmak için kullandığı şeylerdi. Şehirdeki mobilyalar ve kitaplar bu sobalarda yakılmıştı. Siyah, şiş göbekli sobalar,

umutsuzluk ve terk edilmişliğin sembolleriydi: Sovyet vatandaşlarına tüm düşmanlarına karşı iyi korunduklarının –ve Almanya’nın düşman değil dost olduğunun– güvencesini vermiş olan yetkililer, ülkenin ikinci en büyük şehrinde yaşayan insanları açlıktan ve soğuktan donarak ölmeye terk etmişti. Sonra –kuşatma sona erdiğinde de– şehrin içindeki konut binalarını onarmamış, bunun yerine Almanlar tarafından yağmalanmış olan, şehir dışındaki şatafatlı sarayları restore etmeye yatırım yapmışlardı. Vladimir Putin, hâlâ her odasında odun sobası bulunan bir apartman dairesinde büyümüştü.

Anne-babası, Maria ve Vladimir Putin, kuşatma sırasında şehrin içinde yaşıyorlardı. Baba Vladimir Putin, Sovyet-Alman savaşının ilk günlerinde orduya katılmış ve Leningrad’dan çok da uzak olmayan bir yerde gerçekleşen çarpışmalarda ciddi biçimde yaralanmıştı. Kuşatma hattının içindeki bir hastaneye kaldırılmış ve Maria onu orada bulmuştu. Hastanede geçirdiği birkaç ayın ardından hâlâ ciddi ölçüde engelli durumdaydı: Her iki bacağında da biçim bozukluğu vardı ve bu da hayatının geri kalanını fiziksel acı içinde geçirmesine neden oldu. Baba Putin ordudan terhis edildi ve Maria ile birlikte eve döndü. O zamanlar sekiz, on yaşlarında olması gereken tek oğulları, besbelli sabit kurumların çocuklara çaresiz ve açlıktan ölmek üzere olan ebeveynlerinden daha iyi bakacağı umuyla, şehirde çocuk bakımı için kurulmuş olan evlerden birinde kalıyordu. Oğulları, oradayken hayatını kaybetti. Maria’nın kendisi de ölümden döndü: Kuşatma kalktığında artık kendi başına yürüyemeyecek kadar güçsüz düşmüş durumdaydı.

Geleceğin devlet başkanının anne-babası bu insanlardı işte: engelli bir adam, açlık nedeniyle hayatını kaybetmeye çok yaklaşmış ve çocuklarını kaybetmiş (ikinci oğulları, savaştan önceki yıllarda henüz küçük bir bebekken ölmüştü) bir kadın. Ancak Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası dönemindeki haline göre Putinler şanslı sayılırlardı: Birbirlerine sahiptiler. Savaşın ardından, doğurganlık yaşında olan kadınların sayısı neredeyse erkeklerin iki katıydı. İstatistikler bir kenara bırakılacak olursa savaş, eşleri birbirlerinden ayırarak, evleri yıkarak ve milyonlarca insanın yer değiştirmesine neden olarak neredeyse her aileye acı bir trajedi yaşatmıştı. Sadece savaştan değil aynı zamanda kuşatma döneminden de canlı çıkıp hâlâ eşinize –ve evinize– sahip olmak, gerçek anlamda bir mucizeydi.

Oğul Vladimir Putin'in doğumu da bir mucizeydi, hatta o kadar olasılık dışı bir şeydi ki Putin çiftinin onu evlat edindiğine dair uzun süreli bir dedikodunun çıkmasına neden oldu. Putin'in gireceği ilk devlet başkanlığı seçiminin arifesinde, Kafkasya'da Gürcistan'dan bir kadın ortaya çıkarak, dokuz yaşındayken onu evlatlık verdiğini iddia etti. Bunu, bu hikâyeyi daha da geliştiren birkaç makale ve bir-iki kitap izledi; hatta Natalya Gevorkyan bile hikâyeye inanmak konusunda istekliydi: Putin'in anne-babasının dikkat çekici derecede oğullarına düşkün olduğunu fark etmişti; ayrıca biyografi ekibinin Putin'in okula gitme yaşından önceki çocukluk dönemini hatırlayan kimseyi bulamamış olması da kuşkularını destekliyordu. Ancak bu evlat edinme teorisinin doğruluğunu ya da yanlışlığını kanıtlamak sadece imkânsız değil aynı zamanda gereksizdi de: Tartışılmaz gerçek, ister öz ister evlatlık olsun, Vladi-

mir Putin'in o zamanın şartlarına göre mucize bir çocuk olmasıydı.

VLADİMİR PUTİN, hiç tanınmazken adeta mancinlıkla fırlatılmış gibi iktidara geldiği ve tüm yetişkinlik hayatını gizli ve ketum bir kurumun sınırları dahilinde geçirdiği için, kendisi hakkında bilinenler üzerinde, neredeyse tüm diğer modern politikacılardan –hele hele Batılı politikacıların hepsinden– daha fazla kontrol sahibi oldu. Kendi mitolojisini kendisi yarattı. Bu iyi bir şeydi çünkü Vladimir Putin, dünyaya, çoğunlukla herhangi bir kişi için mümkün olandan çok daha geniş ölçüde ve aracısız bir şekilde, kendisi hakkında ne bilinmesini istiyorsa ve nasıl görünmek istiyorsa doğrudan onları iletmış oldu. Ortaya çıkan sonuç ise acımasız, aç ve vahşi çocuklar yetiştiren (en azından hayatta kalanları öyle olan) acımasız, aç ve yoksul bir yerde, kuşatma-sonrası Leningrad'ında yaşamış bir çocuğun mitolojisiydi.

Putin'in büyüdüğü binanın içine avludan giriliyordu. St. Petersburg sakinleri bu oluşumlara “kuyu avlular” der: Her tarafı yüksek apartmanlarla çevrili olan bu avlular, insanın kendisini dev bir taş kuyunun dibindeymiş gibi hissetmesine neden olur. Bu türden avluların tümü gibi bu avlunun da her yerine çöpler dağılmıştı, yüzeyi çukurlarla kaplıydı ve etrafı karanlıktı. Binanın kendisi de böyleydi: On dokuzuncu yüzyıldan kalma merdivenler dökülüyor ve merdiven boşluğunda nadiren yanan bir ampul bulunuyordu. Tırabzandan büyük parçalar eksikti ve binanın geri kalanı da çılgınca sallanıyordu. Putinler beş katlı binanın en üst katında oturuyorlardı ve karanlık merdivenlerden yukarı doğru yapılan yolculuk riskli olabiliyordu.

Leningrad'ın merkezindeki dairelerin çoğu gibi bu daire de bir zamanlar, durumları iyi olan kiracılar düşünülerek yapılmış ancak daha sonra iki ya da üç bölünmüş bir dairenin parçasıydı ki bu bölümler bile birkaç aile arasında yeniden bölüşülüyordu. Putinlerin dairesinde doğru düzgün bir mutfak yoktu, bu nedenle de merdiven boşluğundan girilen dar koridora tek bir gazlı ocak ve bir lavabo yerleştirilmişti. Üç aile, yemeklerini hazırlamak için dört gözlü ocağı kullanıyordu. Merdiven boşluğunun ek bölümüne, derme çatma kurulmuş ancak kalıcı olarak kullanılan bir tuvalet inşa edilmişti. Küçük alanın ısıtma sistemi yoktu. Apartman sakinleri yıkanmak için önce gaz ocağında su ısıtıyor, sonra da minicik, soğuk tuvalette klozetin üzerine tüneyip yıkanıyorlardı.

Küçük Vladimir Putin doğal olarak apartmandaki tek çocuktur. Sonunda içinde yaşanamayacağına karar verilmiş olan penceresiz bir odada yaşlıca, evli bir çift yaşıyordu. Koridordan bozma mutfağın Putinlere göre öbür ucuna denk gelen odadaysa yaşlı, dindar bir Musevi çiftle yetişkin yaştaki kızları kalıyordu. Topluca paylaşılan mutfakta sıklıkla anlaşmazlıklar yaşanıyor ancak yetişkinler, çocuğu tartışmadan korumak için işbirliği içindeydiler. Putin, sıklıkla zamanını Musevi ailenin odasında geçiriyordu – ve biyografisini yazanlarla konuşurken, kendi anne-babası ile yaşlı Museviler arasında ayırım yapmadığı gibi çarpıcı bir iddiada bulunmuştu.

Dairedeki en büyük oda Putinlerinkiydi: Yaklaşık yirmi metrekareydi. O zamanın standartlarına göre bu, üç kişilik bir aile için neredeyse görkemli bir ikamet mekânı sayılırdı. Neredeyse inanılmayacak şekilde, Putinlerin bir televizyonları, bir telefonları ve şehrin dışında bir de

kır evleri vardı. Baba Vladimir Putin bir tren vagonu fabrikasında vasıflı işçi olarak çalışıyordu; Maria ise kendine oğlu ile zaman geçirme fırsatı veren yıpratıcı, vasıfsız işlerde çalışıyordu: Gece bekçiliği, gündelikçilik, yükleme işçiliği yapıyordu. Ancak savaş sonrası Sovyet fakirliğinin nüansları incelenecek olursa, Putinler neredeyse zengin sayılabilecek bir aile olarak ortaya çıkar. Oğullarına karşı düşkünlükleri hesaba katıldığında, bu durumun dikkate değer sonuçları da olabiliyordu: birinci sınıf öğrencisi Putin'in, o dönem ve o şehir söz konusu olduğunda herhangi bir yaş grubu için nadiren rastlanabilecek pahalı ve prestijli bir aksesuar olan kol saatiyle gösteriş yapabilmesi gibi.

Okul, Putinlerin yaşadığı binadan sadece birkaç adım uzaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, verilen eğitim dikkate değer değildi. İlk dört sınıfın derslerine giren öğretmen, gece okuluna giderek üniversiteyi bitirmeye çalışan çok genç bir kadındı. Zaten Vladimir Putin'in neredeyse sekiz yaşındayken birinci sınıfa başladığı 1960 yılında eğitim bir öncelik de değildi. Babası, oğlunun aldığı eğitimin kalitesiyle değil, verilen disiplinle ilgileniyordu. Eğitim, genç Putin'in başarı anlayışının da bir parçası değildi; kendisini bir kabadayı gibi göstermeye büyük önem veriyordu ve bu konuda çocukluk arkadaşları da onunla tam bir işbirliği içindeydi. Onunla ilgili ulaşılabilir biyografik bilgilerin en büyük kısmı –ki bu da biyografisini yazanlara verilen bilgi yığını oluyor– çocukluğunda ve gençliğinde ettiği yumruk yumruğa kavgalarla ilgilidir.

AVLU, SAVAŞ SONRASI Sovyet hayatının demirbaşlarından biriydi ki Vladimir Putin'in kişisel mitolojisinin kökenleri de fazlasıyla buraya dayanıyordu. Yetişkinler haf-

tada altı gün çalıştığı ve genel olarak gündüz çocuk bakımı hizmeti söz konusu olmadığı için, Sovyet çocuklar genelde aşırı kalabalık apartmanların dışındaki toplu alanlarda yetişiyorlardı. Putin'in durumu düşünüldüğünde bu, kuyunun dibinde büyümek anlamına geliyordu – yani dağılmış çöplerle kaplı, kabadayılarla dolu kuyu avlusunda. “Çok acayip bir avluydu,” demişti Putin'in eski bir sınıf arkadaşı olan ve arkadaşlıkları uzun süre devam eden Viktor Bori-senko, biyografi yazarlarından birine. “Etraf serserilerden geçilmiyordu. Ellerinde sigaraları ve ucuz şarap şişeleriyle, yıkanmamış, tıraşsız tipler... Devamlı içki, küfür, yumruk yumruğa kavgalar... Ve bunların hepsinin orta yerinde de Putin... Yaşımız büyüdüğünde, Vladimir'in avlusundan bu zorbaları görürdük, yere devrilene kadar içmiş, dibe vurmuş olurlardı. Çoğu hapse girip çıkmıştı. Başka bir de-yişle, kendilerine iyi bir hayat kurmayı başaramamışlardı.”

Yaşı bu zorbalardan daha küçük ve bedenen onlardan daha zayıf olan Putin, onlarla tüm gücüyle baş etmeye çalışıyordu. “Eğer herhangi biri ona herhangi bir şekilde hakaret ederse,” diye hatırlıyordu arkadaşı, “Volodya anın-da onun üzerine sıçrar, tırmalar, ısırır, tutamlar halinde saçlarını yoldardı – kimsenin bir daha asla kendisini küçük düşürmesine izin vermemek için her şeyi yapardı.”

Putin, kavgacı kişiliğini gittiği ilkokula da taşımıştı. Eski okul arkadaşlarının hatırladıkları arasında pek çok kavg sahneleri bulunuyor ancak şu betimleme, geleceğin devlet başkanının mizacıyla ilgili manidar bir görüntü sunuyor: “İş [atölye] öğretmenini Putin'i yakasından çekerek onu kendi sınıfından bizimkine sürükledi. O öğretmenin dersinde faraş yapıyorduk ve Vladimir bir şeyi yanlış yap-

mıştı... Sakinleşmesi oldukça uzun sürdü. Süreç oldukça ilginçti. Sanki daha iyi görünüyör, her şey sona ermiş gibi durmaya başlıyordu. Ama sonra yeniden ateş saçmaya, öfkesini dışa vurmaya devam ediyordu. Bu birkaç kere tekrarlandı.”

Okul, onu Genç Öncüler organizasyonunun dışında bırakarak cezalandırdı. Bu genellikle, defalarca zapt edilmeye çalışılan ve esasen umutsuz vaka olarak değerlendirilen çocuklara uyguladıkları, nadir görülen, neredeyse egzotik bir cezaydı. Putin mimlenmiş bir çocuktı: Üç yıl boyunca okulda, on ila on dört yaşındaki çocuklara yönelik komünist gençlik organizasyonu üyeliğini temsil eden kırmızı fuları takmayan tek çocuk oydu. Putin’in, hayatta olan iki ebeveyni ile birlikte yaşama ihtimalleri istatistiksel olarak bir hayli düşük olan çocuklara oranla ne kadar iyi durumda olduğu düşünülürse onun bu dışlanmış hali fazlasıyla garipti.

Ancak 2000 yılında biyografi yazarlarına övünerek verdiği cevaplar göz önüne alındığında, bu zorba ve kabadayı karakterini betimleyen olaylar, Putin için her şeyden önemliydi:

“Neden altıncı sınıfa kadar Genç Öncüler’e resmi olarak kabul edilmediniz? İşler o kadar kötü durumda mıydı?”

“Elbette. Ben bir öncü değildim, bir holigandım.”

“Bununla hava mı atıyorsunuz?”

“Bana hakaret ediyorsunuz. Ben gerçek bir kabadayıydım.”

Putin’in sosyal, politik ve akademik durumu, on üç yaşına geldiğinde değişti: Bir altıncı sınıf öğrencisi ola-

rak kendisini eğitimine vermeye başladı ve sadece Genç Öncüler'e resmi olarak kabul edilmekle kalmayıp hemen ardından sınıf başkanlığına da seçilerek ödüllendirildi. Ancak ettiği kavgalar azalmadan devam ediyordu: Putin'in arkadaşları, biyografi yazarlarına her yıl aynı şekilde tekrarlanan bir dizi kavgâ hikâyesi anlattılar.

"Sokakta bir çeşit kovalamaca oyunu oynuyorduk," diye hatırlıyordu Putin'le aynı sınıfa giden bir okul arkadaşı. "Volodya yanımdan geçerken benden yaşça çok daha büyük ve çok daha iri bir çocuğun beni kovaladığını, benim de elimden geldiği kadar hızlı koştuğumu gördü. Beni korumaya çalışarak araya girdi. Sonra kavgâ çıktı. Elbette ki sonra aramızda hallettik."

"Sekizinci sınıftayken bir tramvay durağında durmuş, bekliyorduk," diye hatırlıyordu bir başka arkadaşı. "Durağâ bir tramvay yanaştı, ancak bizim gitmemiz gereken yere gitmiyordu. İki iriyarı, sarhoş adam tramvaydan aşağı indi ve birileriyle kavgâ etmek için bahane aramaya başladılar. Küfredip etraftaki insanları itip kakıyorlardı. Vovka sakın bir şekilde çantasını bana verdi ve sonra onun adamlardan birini hızla savurarak ilerideki kar yığınının içine fırlattığını gördüm. İkinci adam bize döndü ve Volodya'ya 'Bu da neydi?' diye bağırmaya başladı. Birkaç saniye sonra bunun ne olduğunu tam olarak öğrenmişti, çünkü artık kendisi de arkadaşının yanında yerde yatıyordu. İşte tam o anda binmemiz gereken tramvay geldi. Vovka hakkında söyleyebileceğim bir şey varsa o da, hiçbir zaman insanlara hakaret eden ve canlarını sıkan pisliklerin ve namussuzların yaptıklarının yanlarına kalmasına izin vermeyeceğidir."

Putin, genç bir KGB subayı olduğunda da daha önce ettiği kavgaları tekrarlamaya başladı.

“Bir keresinde beni Paskalya’daki Dini Geçit Töreni’ni* izlemem için davet etti,” diye hatırlıyor bir başka arkadaşı. “Orada görevliydi, törendeki koruma kordonuna yardımcı oluyordu. Bana kilisenin sunağını görmek isteyip istemediğimi sordu. Ben de evet, elbette dedim: Çok çocukça bir şeydi – oraya kimsenin girmesine izin verilmiyordu fakat biz öylece içeri girebilmiştik. Neyse, Geçit Töreni’nin ardından eve dönüyorduk. Bir otobüs durağında bekliyorduk. Derken birkaç kişi yanımıza yanaştı. Suçlu gibi görünmüyorlardı, daha ziyade içkiyi biraz fazla kaçırmış üniversite öğrencilerine benziyorlardı. ‘Sigaranız var mı?’ dediler. Vovka, ‘Hayır,’ dedi. Onlar da, ‘Bu şekilde cevap vererek ne yaptığını sanıyorsun?’ dediler. Vovka ise, ‘Hiçbir şey,’ dedi. Ve bundan sonra olanları görecektim bile olmadı. İçlerinden biri ona vurmuş ya da onu itmiş olmalı. Sadece birinin çoraplı ayağının yanımdan kayarak geçtiğini gördüm. Adam bir yere doğru uçuyordu. Volod’ka da bana çok sakın bir sesle ‘Haydi, buradan gidelim,’ dedi. Ve oradan ayrıldık. Ona sataşmaya çalışan herifi fırlatıp atışı gerçekten hoşuma gitmişti. Bir saniye olmadan adamın ayakları havadaydı.”

Aynı arkadaşı birkaç sene sonra, Moskova’daki ajan okuluna devam etmekte olan Putin’in birkaç günlüğüne Leningrad’a geldiğini ancak bu kısa süre içinde bile metroda bir kavgaya karıştığını da hatırlıyor. “Biri ona sataşmış ve o da, o serserinin icabına bakmış,” demişti arkadaşı, Putin’in biyografisini yazanlara. “Volodya’nın sinirleri çok bozuktu. ‘Moskova’da bu olayı anlamayacaklar,’ dedi. ‘Bazı sonuçları olacak.’ Bana hiçbir detaydan bahsetmese

*Hristiyanların dini bayramlarında ellerinde büyük haçlar taşıyarak yaptıkları geçit töreni – ç.n.

de bundan dolayı başının derde girdiğini tahmin ediyorum. Ancak sonunda her şey yoluna girdi.”

Görünüşe göre Putin, çok basit bir kışkırtmaya, sokak kavgasına girerek tepki vermişti – ve bunu yaparak KGB kariyerini de riske atmıştı, kavga nedeniyle gözaltına alınmış olsa, hatta polis tarafından fark edilmiş olsa bile kariyeri sona erebilirdi. Bu hikâyeler tam olarak doğru olsun ya da olmasın, Putin’in kendisini istikrarlı bir şekilde gözü kara, fiziksel şiddet yanlısı, öfkesini zar zor kontrol edebilen bir adam olarak betimlemesi –ve diğerlerinin de kendisini bu şekilde betimlemelerine izin vermesi– dikkate değer bir nokta. Sunmayı tercih ettiği imaj ise çok daha dikkat çekici çünkü bu imaj, Putin’in yeniyetmelik yıllarını adadığı disiplinle oldukça tutarsız görünüyor.

Putin, on ya da on bir yaşındayken, kavga etmek konusundaki katıksız isteğini tamamlayacak beceriler öğrenebileceği bir yer aramaya başladı. Boks fazlasıyla acı vericiydi: İlk antrenman derslerinden birinde burnu kırıldı. Daha sonra *sambo*’yu buldu. Rusça’da “silahsız kendini savunma” ifadesinin baş harflerinden oluşan *sambo*, judo, karate ve yöresel güreş hareketlerinin karışımından oluşan bir Rus dövüş sanatıdır. Anne-babası, oğullarının bu yeni hobisine karşı çıktılar. Maria buna “budalalık” diyor ve çocuğunun güvenliğinden endişe eder gibi görünüyordu; böylece baba Vladimir oğlunun bu dersleri almasını yasakladı. Çocuğun günlük antrenmanlara düzenli bir şekilde katılmasına izin verilinceye kadar, antrenörü birkaç kere Putinlerin odasını ziyaret etmek zorunda kaldı.

Sambo, disiplini sayesinde, Putin’in bir ilkokul kabadayısından, hedefine odaklanmış ve çalışkan bir ergene dö-

nüşümünün bir parçası haline geldi. Aynı zamanda, her şeyden önemli hale gelmiş olan yeni tutkusuyla da bağlantılıydı: Belli ki Putin, KGB'nin, işe alacağı yeni adaylardan, göğüs göğüse dövüşte yetenekli olmalarını beklediğini duymuştu.

“HERKES KOZMONOT olmanın hayalini kurarken, KGB ajanı olmayı hayal eden bir çocuk düşünün,” demişti Gevorkyan bana, Putin'in bu tutkusunun kendisine ne kadar garip geldiğini anlatmaya çalışırken. Bense bunu o kadar tuhaf bulmuyordum: 1960'larda Sovyet kültür otoriteleri, gizli polis teşkilatına dair romantik, hatta büyüleyici bir imaj yaratma konusuna yoğun şekilde yatırım yapmıştı. Putin on iki yaşındayken, *Kalkan ve Kılıç* isimli bir kitap çok satan kitaplar listesine girdi. Kitabın başkahramanı, Almanya'da çalışan bir Sovyet istihbarat subayıydı. Putin on beş yaşına geldiğinde roman, çılgınca popüler olan bir mini televizyon dizisine uyarlandı. Bundan kırk üç yıl sonra Putin, başbakan olarak, Birleşik Devletler'den sınır dışı edilmiş on bir Rus ajanıyla bir araya geldi – ve bir dostluk ve nostalji atmosferi içinde hep birlikte, dizinin tanıtım müziğini seslendirdiler.

“Dokuzuncu sınıftayken, filmlerden ve kitaplardan etkileniyordum, böylece içimde KGB'de çalışmak konusunda büyük bir istek gelişti,” demişti Putin biyografi yazarına. “Bunda özel bir şey yok.” Ancak bu iddiayla şu sorunun yanıtlanmasından kaçınılmış oluyor: Kitaplar ve filmler dışında, Putin'in tek gayesi ve tutkusu haline gelen ajanlık hevesine katkıda bulunmuş olan başka bir şey var mıydı? Görünüşe göre vardı ve Putin, en iyi ajanların yaptığı gibi bunu herkesin gözü önünde gizliyordu.

Hepimiz çocuklarımızın büyüyüp kendimizin daha iyi, daha başarılı versiyonları olmalarını isteriz. Vladimir Putin, İkinci Dünya Savaşı yüzünden yaralanıp sakat kalmış iki kişinin geç doğan mucize oğulları olarak, bir Sovyet ajanı olmak için doğmuştu; hatta Almanya'da Sovyet ajanlığı yapmak için doğmuştu. İkinci Dünya Savaşı sırasında baba Vladimir Putin, düşman hattının arkasında faaliyet göstermek için oluşturulmuş küçük müfrezeler olan, yıkıcı birlikler adındaki bir askeri birliğe atanmıştı. Bu birlikler NKVD'ye –o zamanlar Sovyet gizli polisinin adı buydu– rapor veriyordu ve geniş ölçüde NKVD mensupları tarafından oluşturuluyordu. Onları bir intihar göreviydi: İçlerinde savaşın ilk altı ayından sonra hayatta kalanların oranı yüzde on beşten fazla değildi. Baba Vladimir Putin'inki tipik bir müfrezeydi: Yirmi sekiz asker, Leningrad'dan yaklaşık yüz altmış kilometre uzakta, düşman hattının arkasındaki ormanlık alana havadan bırakılmıştı. Yiyecek yemekleri bittiğinde, ancak yönlerini belirleyip bir treni havaya uçurabilmişlerdi. Bölge halkından yiyecek istediler; köylüler onları besledi ve sonra da Almanlara teslim etti. Askerlerden çok azı kaçmayı başarabildi. Almanlar onları takip ettiler ve Vladimir Putin de, arama grubu vazgeçene kadar kafasını suyun içine sokup bir sazla nefes alıp vererek bataklığın içinde saklandı. O misyondan hayatta kalan dört kişiden biriydi.

Savaşlar garip hikâyelere yol açar; küçük Vladimir Putin'in büyürken dinlediği efsane de, en az diğer mucizevi kurtuluş ve ani gelişen kahramanlık hikâyeleri kadar gerçek olabilir. Bu aynı zamanda, dördüncü sınıfta, hâlâ kötü bir öğrenciyken neden Almanca dersine yazıldığı-

nı da açıklayabilir. Henüz küçük bir öğrenciyken neden kır evlerindeki masasında, Sovyet ajanlığının kurucu babasının portresinin bulunduğunu ise kesinlikle açıklar. Çocukluğundaki en yakın arkadaşı bu kişinin, “kesinlikle bir istihbarat subayı olduğunu, çünkü Volod’ka’nın öyle söylediğini,” hatırlıyor. Zaten Putin de biyografi yazarlarına idolünün ismini söylemiş. Devrim kahramanı, Sovyet askeri istihbarat teşkilatının kurucusu, tüm Avrupa ülkelerindeki ajan karakollarının yaratıcısı olan Yan Berzin, ilk Bolşeviklerin pek çoğu gibi, 1930’ların sonlarında, hayali bir Stalin-karşıtı komplo nedeniyle tutuklandı ve vurularak idam edildi. 1956 yılında ismi temize çıkarıldı ancak pek tanınan biri değildi. Sadece bu adamın ismini bilmekle kalmayıp bir de portresini bulmanız için gerçekten saplantılı bir KGB hayranı olmanız gerekirdi.

Baba Vladimir Putin’in savaştan önce gizli polis için çalışıp çalışmadığı ya da savaştan sonra NKVD için çalışmaya devam edip etmediğinin net bir cevabı yok. Aktif yedek olarak adlandırılan, normal işlerde çalışıp aynı zamanda KGB’ye bilgi veren –ve onlardan maaş alan– gizli polis memurlarının oluşturduğu devasa örgütün bir üyesi olarak kalmış olması yeterince olası görünüyor. Bu, Putinlerin neden görece olarak bu kadar rahat bir hayatlarının olduğunu da açıklayabilir: kır evi, televizyon ve telefon –özellikle de telefon.

Vladimir Putin, on altı yaşındayken, ortaokulu bitirmesine bir sene kala, KGB’ye yazılmayı denemek için Leningrad’daki KGB genel merkezine gitti. “Bir adam dışarı çıktı,” diye aktarmış, hatırladıklarını biyografi yazarına. “Benim kim olduğumu bilmiyordu. Ben de onu, o günden sonra bir daha hiç görmedim. Ona okula gittiğimi ve

gelecekte devlet güvenlik hizmetlerinde çalışmak istediğimi söyledim. Bunun mümkün olup olmadığını ve bunu başarmak için ne yapmam gerektiği sordum. Adam, normalde gönüllüleri kabul etmediklerini, ancak bunu başarmak için yapabileceğim en iyi şeyin üniversiteye gitmek ya da orduya girmek olduğunu söyledi. Ona hangi üniversite olduğunu sordum. O da bana hukuk eğitimi veren bir üniversitenin ya da bir üniversitenin hukuk bölümünün en iyisi olacağını söyledi.”

“Üniversiteye başvuracağını söyleyerek herkesi şaşırttı,” diyordu sınıf öğretmenini, biyografi yazarlarına. “Ona ‘Nasıl?’ diye sordum. O da, ‘Kendim halledeceğim,’ dedi. Leningrad Üniversitesi, Sovyetler Birliği’ndeki en prestijli iki ya da üç yüksek eğitim kurumundan biriydi ve kesinlikle şehirdeki en rekabetçi üniversiteydi. Hiçbir şekilde sağlam bağlantıları olmayan –baba Putin’in gizli polis için çalıştığı yönündeki varsayımlarım doğru olsa bile bu geçerli– bir aileden gelen vasat bir öğrencinin buraya kabul edilmeyi nasıl planlayabildiği bir muammaydı. Antrenörü gibi anne-babası da buna açık bir şekilde karşı çıktılar: Hepsi, Putin’in kabul edilme ihtimalinin daha yüksek olduğu ve sonuç olarak onun zorunlu askeri hizmetten muaf kalıp evine yakın bir yerde olmasını sağlayacak bir üniversiteyi tercih ediyordu.

Putin, tarih, Almanca ve beden eğitimi derslerinden “pekiyi”; coğrafya, Rusça ve edebiyat derslerinden “iyi” ve fizik, kimya, cebir ve geometri derslerinden de “orta” notu alarak ortaokuldan mezun oldu. Söylentilere göre Leningrad Üniversitesi’ndeki tek bir yer için, kırk kişi başvuruyordu. Putin üniversiteye nasıl girdi? Lise çalışmalarından feragat etme pahasına, zorlu giriş sınavlarına kendi ken-

dine hazırlanacak kadar azimli olmuş olması olası – bu, üniversiteye kabul edilme kararlarının, okuldaki not ortalamasına göre değil, tamamen bir dizi yazılı ve sözlü sınav sonucuna göre verildiği gerçeğinden faydalanma üzerine kurulu bir stratejiydi. Aynı zamanda KGB’nin onun okula girmesini güvence altına almış olması da aynı derecede mümkün.

PUTİN ÜNİVERSİTEDEYKEN, topluluk ve Komso-mol* aktivitelerinden uzak durarak –tıpkı ortaokulun son birkaç senesinde yaptığı gibi– kendi başına takıldı. Notları yüksekti; boş zamanlarını judo antrenmanı yaparak (antrenörü ve takım arkadaşları *sambo*’nun yerine olimpik bir dövüş sanatıyla ilgilenmeye başlamıştı) ve arabasıyla gezerek geçiriyordu. Putin, çok büyük olasılıkla, Leningrad Üniversitesi’nde araba sahibi olan tek öğrenciydi. 1970’li yılların başında Sovyetler Birliği’nde araba, ender rastlanan bir şeydi: Seri araba üretimi fikir aşamasındaydı – yirmi yıl sonra bile SSCB’de bin kişi başına düşen araba sayısı zar zor altmışı buluyordu (Birleşik Devletler’deki sayı ise 781’di). Bir arabanın fiyatı yaklaşık olarak bir kır evinin fiyatına denkti. Putinler, motosiklet motoruyla çalışan, iki kapılı arabayı piyangodan kazanmışlar ve arabanın parasını almak yerine –ki bu para onların komün hayatı yaşadıkları daireden, şehir dışında yeni inşa edilmiş olan ayrı bir daireye taşınmaları için yeterliydi– arabayı oğullarına vermişlerdi. Bu müsrif hediyeği genç Putin’e vermeleri ve onun da bu hediyeği kabul etmesi, Putinlerin oğullarına olan alışılmamış derecedeki düşkünlüklerinin ya da tuhaf

* Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin gençlik kolu – ç.n.

zenginliklerinin –veya her ikisinin birden– bir başka göstergesiydi.

Nedeni her ne olursa olsun, Putin'in parayla olan –toplumsal konumuna göre müsrifçe ve çarpıcı derecedeencilce– ilişkisi, üniversite yıllarında şekillenmiş gibi görünüyor. Diğer öğrenciler gibi o da yaz aylarını ücra yerlerde, maaşların çok iyi olduğu şantiye alanlarında çalışarak geçiriyordu: Devlet, işçilerin Uzak Kuzey'deki tehlikeli ve zorlu çalışmalarının karşılığını oldukça iyi veriyordu. Putin bir yaz bin ruble, ondan sonraki yaz ise beş yüz ruble kazandı – bu, mesela kır evine yeni bir çatı yaptırmaya yetecek bir tutardı. Onun konumundaki bir başka genç Sovyet erkeği –her ikisi de emeklilik yaşını çoktan geçmiş anne-babasının tek oğlu olarak, onlarla yaşayan ve finansal anlamda tamamen onlara bağımlı olan biri olarak– kazandığı paranın hepsini ya da çoğunu ailesine verirdi. Ancak Putin o ilk yaz mevsiminde, Uzak Kuzey'den doğrudan Sovyetlerin güneyine, Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Gagra kentine seyahat eden iki arkadaşına katıldı ve burada sadece birkaç gün içinde bütün parasını harcamayı başardı. Bir sonraki yıl, şantiye alanında çalıştıktan sonra Leningrad'a döndü ve kazandığı parayı kendisine bir palto –ve anesine de kremalı pasta– almak için kullandı.

“TÜM ÜNİVERSİTE YILLARI boyunca, KGB genel merkezinde konuştuğum adamın beni hatırlamasını bekledim,” diyordu Putin biyografi yazarlarına. “Ancak beni tamamen unutmuşlardı, çünkü oraya gittiğimde sadece bir lise öğrencisiydim... Ancak onların gönüllüleri kabul etmediklerini hatırlıyordum ve bu nedenle ben de hare-

kete geçmedim. Dört yıl geçti. Hiç ses çıkmadı. Konunun kapandığına karar verdim ve olası diğer iş seçeneklerine bakmaya başladım... Ancak dördüncü sınıftayken bir adam benimle iletişime geçti ve görüşmek istediğini söyledi. Bana kim olduğunu söylemedi ancak ben bir şekilde hemen anladım. Çünkü, 'Gelecekteki işin hakkında konuşacağız, seninle bu konuda görüşmek istiyorum. Şu an için daha detaylı bir şey söylemeyeceğim,' dedi. İşte o zaman anladım. Eğer nerede çalıştığını söylemek istemiyorsa, o zaman *orada* çalışıyor olmalıydı."

KGB subayı, Putin'le dört ya da beş kere buluştu ve şu sonuca ulaştı: "Çok fazla dışadönük olduğu söylenemez ancak enerjik, esnek ve cesur biri. En önemlisi de insanlarla çabucak bağlantı kurmak konusunda iyi – bir KGB subayı için, özellikle de istihbarat bölümünde çalışmayı planlıyorsa, kilit bir özellik."

Putin KGB'de çalışacağını öğrendiği gün, ilkokuldan beri en yakın arkadaşı olan Viktor Borisenko'yu görmeye gitti. "Bana, 'Haydi, gidelim,' dedi. Ben de, 'Nereye gidiyoruz, neden?' diye sordum. Cevap vermedi. Arabasına bindik ve gittik," diyordu Borisenko bir röportajda. "Bir Kafkas restoranının önüne park ettik. Kafam karışmıştı ve merak içindeydim. Neler olduğunu anlamaya çalışıyordum. Ancak kesinlikle anlayamadım. Sadece olağanüstü derecede önemli bir şey olduğu belliydi. Fakat Putin bana bunun ne olduğunu söylemiyordu. Hatta bir ipucu bile vermiyordu. Arkadaşımın KGB'ye girişini benimle birlikte bu şekilde kutladığını ancak çok uzun zaman sonra anladım."

Daha sonra Putin, KGB'de çalıştığını saklamamaya başladı. Sonraları en yakın arkadaşı olacak olan Sergey Rol-

dugin adında bir çellocuya, bunu neredeyse tanıştıkları ilk an söyledi. Orkestrasıyla birlikte yurtdışında turnelere çıkmış ve KGB ajanlarını iş üzerinde görmüş olan Roldugin, aynı anda hem kaygılandığını hem de meraklandığını söylüyor. “Bir seferinde onu yaptıkları operasyonlardan biri hakkında konuşturmaya çalıştım ve bunu başaramadım,” diyecekti Putin’in biyografi yazarlarına. “Bir başka seferinde ona, ‘Ben bir çellocuyum ve bu da çello çaldığım anlamına geliyor. Asla bir cerrah olmayacağım. Peki sen ne iş yapıyorsun? Demek istediğim, senin istihbarat subayı olduğunu biliyorum. Ancak bunun anlamı ne? Sen kimisin? Neler yapabilirsin?’ dedim. O da bana, ‘İnsan ilişkileri konusunda uzmanım,’ diye karşılık verdi. Konuşma bu şekilde sonlandı. Gerçekten insanlar hakkında bir şeyler bildiğini düşünüyordu... Ve ben de etkilenmiştim. Onun insan ilişkileri konusunda bir uzman olduğu gerçeğinden hem gurur duyuyordum hem de buna çok değer veriyordum.” (Roldugin’in “Gerçekten ... bir şeyler bildiğini düşünüyordu,” cümlesindeki şüpheli vurgu, İngilizce çevirisinde olduğu kadar Rusçasında da belirgin ancak hem Roldugin hem de kesinlikle bu alıntıyı kontrol etmiş olan Putin, bunu gözden kaçırmış gibi görünüyor.)

Putin insanlarla olan ilişkilerini tarif ederken, kendisini iletişim kurma konusunda son derece yeteneksiz biri olarak resmediyor. Gelecekteki eşiyle tanışmadan önce sadece bir kadınla ciddi bir ilişkisi olmuştu; onu da kili-sede, evlenmek üzereyken terk edip gitmişti. “Böyle oldu işte,” diyordu biyografi yazarlarına, başka hiçbir açıklamada bulunmadan. “Gerçekten çok zordu.” Sonunda evlendiği kadın konusunda da bundan daha açık sözlü değildi –görünüşe göre, flört ettikleri dönemde duygularını ona

ifade etmek konusunda da pek başarılı olamamıştı. Üç yılı aşkın bir flört dönemleri olmuştu; bu kadar ileri bir yaş için, hem Sovyet hem de Rus standartlarına göre fazlasıyla uzun bir süreydi bu: Evlendiklerinde Putin otuz bir yaşındaydı ki bu da onu, otuz yaşını geçmesine rağmen hâlâ evlenmemiş olan küçük azınlığın –yüzde ondan çok daha küçük bir kesimin– bir üyesi yapıyordu. Geleceğin Bayan Putin’i, Baltık Denizi kıyısındaki Kaliningrad şehrinde doğmuş bir iç hatlar hostesiydi; bir tanıdıkları aracılığıyla tanışmışlardı. Bayan Putin, ilişkilerinin kesinlikle ilk görüşte aşk olmadığını söylüyordu. Çünkü birbirlerini ilk gördüklerinde Putin sıradan ve kötü giyimli görünüyordu; bu arada Putin hiçbir zaman eşine duyduğu sevgi hakkında insanların önünde bir şey söylememiştir. Görünüşe göre ilişkileri süresince hem daha duygusal hem de daha ısrarcı olan taraf Bayan Putin’di. Bayan Putin müstakbel kocasının sonunda evlenme teklif ettiği günü tarif ederken onun iletişim kurma konusundaki başarısızlığını öyle bir şekilde betimler ki, bu iki insanın evlenmeyi ve iki çocuk sahibi olmayı başarmaları insana gerçekten şaşırtıcı geliyor.

“Bir akşam onun dairesinde oturuyorduk. Bana, ‘Küçük dostum, artık benim nasıl biri olduğumu biliyorsun. Ben, basit bir şekilde söylemek gerekirse, rahat tabiatlı biri değilim,’ dedi. Sonra kendini tarif etmeyi sürdürdü: Konuşkan değildi, oldukça ters olabiliyordu, duygularınızı incitebilirdi vs. vs. Hayatınızı paylaşmak için pek de iyi biri sayılmazdı yani. Sonra devam etti. ‘Geçtiğimiz üç buçuk sene içinde muhtemelen kararını vermişsindir.’ Herhalde ayrılıyorruz diye düşündüm. Bu nedenle de, ‘Evet, kararımı verdim,’ dedim. O da bana, sesinde şüpheyile,

‘Gerçekten mi?’ diye sordu. İşte o zaman kesin olarak ayrılacağımızı anladım. ‘O zaman,’ dedi, ‘seni seviyorum ve şu şu tarihte evlenmeyi teklif ediyorum.’ Bu, kesinlikle beklemediğim bir şeydi,”

Üç ay sonra evlendiler. Ludmila işinden ayrıldı ve Putin’in artık anne-babasıyla paylaştığı dairedaki iki odanın daha küçük olanında kocasıyla birlikte yaşamak için Leningrad’a taşındı. Şehir merkezinden metroyla yaklaşık olarak kırk dakika uzaklıktaki, yeni yapılmış, devasa beton bir bloktaki daire, 1977 yılından beri Putinlere aitti: Genç Vladimir Putin’in ilk defa yirmi beş yaşında kendisine ait bir odası olmuştu. Yaklaşık 12 metrekare genişliğindeydi ve insanın dışarı bakabilmesi için ayağa kalkmasını gerektirecek kadar garip bir şekilde yukarıya yerleştirilmiş tek bir penceresi vardı. Bir başka deyişle, yeni evli çiftin yaşam koşulları, aşağı yukarı milyonlarca diğer Sovyet çiftinin yaşam koşullarına benziyordu.

Ludmila, Leningrad Üniversitesi’ne kaydoldu ve orada filoloji okumaya başladı. Düğünden yaklaşık bir sene sonra ilk çocuklarına hamile kaldı. Hamileyken ve Maria’yı doğurduktan sonraki birkaç ay boyunca kocası Moskova’daydı, kendisini yurtdışı istihbarat hizmetine hazırlayacak bir yıllık bir eğitim programına devam ediyordu. Ludmila düğünden uzun süre önce onun KGB’de çalıştığını öğrenmişti, tabii Putin başlangıçta ona polis dedektifi olduğunu söylemişti: Polis dedektifliği Putin’in görünürdeki mesleğiydi.

PUTİN’İN BU GÖRÜNÜRDEKİ mesleğini kullanırken pek de özenli olmaması muhtemelen neyi örtbas ettiğinden pek de emin olmadığını gösteriyor. Onun arzusu

–daha doğrusu hayali– bir nevi gizli güçlere sahip olmak olmuştı. “Küçük bir birimin, hatta tek bir kişinin bile, koca bir ordunun başaramadığını başardığını görmek beni hayrete düşürmüştü,” diyordu biyografi yazarlarına. “Tek bir istihbarat subayı, binlerce insanın kaderini yönetebiliyordu. En azından, ben böyle görüyordum.”

Putin dünyayı ya da en azından bir bölümünü, gölgelerin ardından yönetmek istiyordu. En sonunda erişmeyi başardığı konum da aslında buna oldukça yakın oldu, ancak KGB’ye ilk katıldığında, önemli ya da bir nebze ilgi çekici bir şeyi başarma olasılığı kesin olmaktan çok uzak görünüyordu.

Putin’in KGB’ye katıldığı, 1970’li yılların ortası ile sonu arasında, gizli polis teşkilatı da, tüm Sovyet kurumları gibi aşırı derecede genişlemekteydi. Sayısı giderek artan KGB müdürlük ve birimleri, hiçbir belirgin amacı olmayan, dağlar kadar bilgi ürettiyordu. Erkeklerden ve birkaç kadından oluşan koca bir ordu, hayatlarını gazetelerden kesilen kupürleri, kaydedilmiş telefon görüşmelerinin deşifrelerini, izlenen kişiler ve öğrenilen gereksiz şeylerin raporlarını derleyip toplamakla geçiriyorlardı. Bunların hepsi, büyük ölçüde işlenmeden ve neredeyse hiç analiz edilmeden, ilk olarak KGB piramidinin tepesine, sonra da Komünist Parti liderlerine ulaşıyordu. “Sadece Komünist Parti Merkez Komitesi’nin geniş siyasi kategoriler bağlamında düşünme hakkı vardı,” diye yazmıştı, görevi kuruluştaki dağıtmak olan, KGB’in son başkanı. “KGB, temel bilgileri toplama ve başka yerde verilmiş olan kararları uygulama mevkiine indirgenmişti. Bu yapılanma tarzı, KGB’nin kendi içinde stratejik bir siyasi düşünüş geleneğinin gelişmesi olasılığını dışarıda bırakıyordu. Ancak, istenen türde ve miktarda

bilgiyi sağlama yeteneği açısından eşi benzeri yoktu.” Bir başka deyişle KGB, emirleri uygulama kavramını, mantık dahilinde olabilecek en uç noktaya taşımıştı: Ajanlar kendilerinden ne görmeleri isteniyorsa onu görüyor, ne duymaları isteniyorsa onu duyuyor ve kendilerinden tam olarak ne bekleniyorsa onu raporluyorlardı.

KGB’nin iç ideolojisi, her polis örgütünde olduğu gibi, net bir düşman kavramına dayanıyordu. Kuruluş, Stalin döneminde kitlesel insan avlarını ve tasfiyeleri yönlendiren bir kuşatma mantığı üzerinden gelişmişti. Ancak Putin, örgüte sadece Stalin sonrası dönemde katılmakla kalmamış, kuruma girdiği dönem aynı zamanda Sovyet tarihindeki çok ama çok kısa süreli barış dönemlerinden de biri olmuştur: Vietnam Savaşı’ndan sonra ve Afganistan Savaşı’ndan önceki dönemde ülke, gizli ya da açık bir şekilde devam eden herhangi bir anlaşmazlık içinde değildi. Aktif olan tek düşman, orantısız KGB gücünü üzerine çeken bir avuç cesur muhalifti. Ceza Kanunu’nun 190. maddesini oluşturan yeni bir hüküm, “Sovyetlerin toplum ve devlet yapısına dair zarar verici söylenti ya da bilgileri yaymayı” suç haline getirmiş ve bu da KGB’ye, farklı düşünmeye cüret eden herkesi avlayıp onlarla mücadele etmek için gerçek anlamda limitsiz bir güç vermişti. Muhalifler, muhalif olmasından şüphelenilenler ve muhalif olarak değerlendirilebilecek eylemlere eğilim gösterenler, devamlı olarak gözetim altında tutuluyor ve taciz ediliyorlardı. Putin muhaliflere karşı yapılan eylemlerde yer almadığını iddia ediyor, ancak röportajlarında, muhtemelen bu konuda yalan söylediği için, bu eylemlerin nasıl düzenlendiği hakkında detaylı bilgi sahibi olduğu açıkça görülür.

yor. 1980'lerin sonunda Batı'ya sığınan eski bir meslektaşı, Putin hakkında yazdığı mükemmel derecede övgü dolu anı yazısında, gerçekçi bir şekilde Putin'in Leningrad'da, muhaliflerle mücadele etmek için kurulmuş olan Beşinci Müdürlük'te çalıştığından bahseder.

Putin, üniversiteyi bitirdikten sonra yarım yılını Leningrad'daki KGB ofislerinde evrak işleriyle geçirdi. Sonraki altı ayda ise KGB subay okuluna gitti. "Leningrad'da tamamen sıradan bir okuldu," diyecekti biyografi yazarlarına – üniversite mezunlarının gizli polis yeterliliklerini aldığı, ülkedeki düzinelerce üniversiteden biriydi. Mezun olduktan sonra Putin, Leningrad'daki karşı istihbarat birimine atandı. Bu, geri hizmet görevlerinin en gerisinde kalmış bir görevdi. Moskova'daki karşı istihbarat subayları zamanlarını, neredeyse tümü şehirdeki yabancı ülke büyükelçiliklerinde çalışan şüphelenilen ya da bilinen yabancı istihbarat ajanlarını izleyerek geçirirdi. Leningrad'daysa hiçbir büyükelçilik bulunmuyordu, bu nedenle de aslında izlenecek kimse yoktu.

Putin karşı istihbarat biriminde altı ay geçirdikten sonra, bir yıllık bir eğitim programı için Moskova'ya gönderildi ve sonra, artık istihbarat birimine atanmış olarak Leningrad'a geri döndü. Bu da, kasvetli ve sıkıcı işlerden bir başkasıydı; Putin bir zamanlar ajan olmayı hayal eden ve artık birilerinin kendilerini fark etmesini bekleyen yüzlerce, hatta belki binlerce sıradan genç adam gibi, bu işe saplanıp kalmıştı. Ancak gereğinden çok daha büyümüş olan KGB tarafından, belirli bir neden ya da amaç olmaksızın kuruma alınmışlardı ve bu nedenle de bekleyişleri çok uzun, hatta sonsuza kadar sürebilirdi. Putin, dört buçuk yıl bekledi.

Kırılma noktası 1984 yılında, en sonunda bir yılığına Moskova'daki ajan okuluna gönderilmesiyle gerçekleşti. Orada, otuz iki yaşındaki KGB binbaşı, bu işe ne kadar ihtiyacı olduğunu göstermek için her şeyi yapmış gibi görünüyor. Örneğın, saygı ve disiplin özelliklerini göstermek için bunaltıcı sıcaklarda bile üç parçalı takım elbise giyyordu. Bu akıllıca bir stratejiydi: Ajan okulu esas itibarıyla oldukça uzun, karmaşık ve emek-yoğın bir yerleş-tirme hizmeti-ydi – öğrenciler, daha sonra gelecekleri hakkında tavsiyeler verecek olan fakülte tarafından dikkatli bir şekilde inceleniyordu.

Eğitmenlerinden biri Putin'i "tehlike algısının düşük olmasından" dolayı eleştirmişti – bu, potansiyel bir ajan için ciddi bir eksiklikti. İstihbarat Uzmanlığı eğitmeni – esasen iletişim koçu– Putin'in içine kapanık ve fazla sosyal olmayan biri olduğunu söylemişti. Ancak genel olarak, okuldaki çalışmalarına kendisini tamamen adanmış, iyi bir öğrenciydi. Hatta sınıf sözcüsü olarak görevlendirildi –altıncı sınıftaki sınıf başkanlığından sonra, lider konumunda olduğu ilk görevdi– ve görünüşe göre bu işini hakkıyla yapmayı bildi.

Putin, beklenmedik bir felaket olmaması halinde, Almanya'da görev yapmak üzere atanacağını biliyordu: Ajan okulundaki çalışmalarının çoğunda, yabancı dil yeteneğini geliştirmeye odaklanmıştı. (Sonunda akıcı bir şekilde Almanca konuşur hale geldi, ancak hiçbir zaman güçlü Rus aksanından kurtulamadı.) Şu halde, mezun olduktan sonra ortaya çıkan en önemli soru, Doğu Almanya'ya mı Batı Almanya'ya mı gideceğı sorusuydu. Bunlardan ilki, bir yabancı ülke görevi olması nedeniyle şüphe götürmez bir

şekilde çekici olmasına rağmen, Putin'in artık neredeyse yirmi yıldır hayalini kurduğu şeyle alakası yoktu: Orada casusluk yapmayacaktı. Bunun için, Batı Almanya'ya atanması gerekiyordu.

EN SONUNDA GERÇEKLEŞEN ŞEY, başarısızlıktan yalnızca bir adım uzaktaydı. Ajan okulunda bir yıl geçirdikten sonra Putin, Almanya'ya gidecekti, ancak gideceği yer Batı Almanya, hatta Berlin bile değildi: Bir sanayi şehri olan Dresden'e atanmıştı. Otuz üç yaşında olan Putin, yine hamile olan Ludmila ve bir yaşındaki Maria'yla birlikte tekrar bir geri hizmet görevi için yola çıktı. Bu, yirmi yıldır uğrunda çalışıp beklediği işti ve burada ne yazık ki kimliğini gizli tutması bile gerekmiyecekti. Diğer beş Rus ailesi gibi Putinlere de, küçük bir Stasi* dünyasındaki büyük bir blokta bir daire verildi: Gizli polis çalışanları burada oturuyor, beş dakikalık yürüme mesafesindeki bir binada çalışıyor ve çocuklarını da aynı yerleşke dahilindeki anaokuluna gönderiyorlardı. Öğle yemekleri için yürüyerek eve geliyor ve akşamlarını da ya evde ya da meslektaşlarını ziyaret ederek geçiriyorlardı. İşleri, "düşman" hakkında, yani Batı hakkında, yani Batı Almanya ve özellikle de Dresden'den ulaşılması Leningrad'a göre pek o kadar daha kolay olmayan, Batı Almanya'daki Birleşik Devletler askeri üsleri hakkında bilgi toplamaktı. Putin ve meslektaşlarının görevi, sadece gazete kupürü toplamaya, dolaşısıyla da KGB tarafından üretilen dağ gibi faydasız bilgi yığınının katkıda bulunmaya indirgenmişti.

Ludmila Putina, Almanya ve Almanlardan hoşlanmıştı.

*Ministerium für Staatssicherheit (Devlet Güvenlik Bakanlığı) ve özellikle de Stasi, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya'nın) güvenlik ve istihbarat örgütüdür – ç.n.

Sovyetler Birliği ile karşılaştırıldığında Doğu Almanya bir bolluk ve bereket diyarıydı. Aynı zamanda, temizlik ve düzen diyarıydı da: Ludmila, Alman komşularının birbirinin aynısı olan çamaşırlarını, her sabah aynı saatte, yan yana duran paralel çamaşırlıklara asmalarını seviyordu. Ona komşuları, Putinlerin alışık oldukları hayattan daha iyi bir hayat yaşıyormuş gibi geliyordu. Bu nedenle de Putinler, geçici daireleri için hiçbir şey satın almadan ve evlerine, araba almalarına yetecek kadar bir parayla döneceklerini umut ederek, para biriktirdiler.

Bu arada Putinlerin ikinci kızları dünyaya geldi ve ona Ekaterina ismini verdiler. Putin bira içiyor ve şişmanlıyordu. İdman ya da egzersiz yapmayı tamamen bırakmış ve sekiz kilo almıştı – kısa ve nispeten dar olan vücut yapısı için felaket bir durumdu bu. Her yönden, ciddi anlamda mutsuz ve depresifti. Beraber geçirdikleri ilk yıllarını uyumlu ve mutlu olarak tanımlayan eşi, manidar bir şekilde casus okulu sonrasındaki aile hayatları hakkında herhangi bir şey söylemekten kaçınmıştır. Kocasının kendisiyle asla işi hakkında konuşmadığını söylemekle yetinmiştir sadece.

Zaten Putin'in işiyle ilgili söylenecek pek bir şey de yoktu. KGB'nin Dresden'deki şubesinin çalışanları çeşitli müdürlüklere bölünmüştü; Putin, S Müdürlüğü'ne, yani yasadışı istihbarat-toplama birimine atanmıştı (bu, KGB'nin kendi kullandığı terminolojiydi – Sovyet devletiyle olan ilişkilerini saklamayan insanların yürüttüğü “yasal istihbarat toplama” işleminin aksine, hayali kimlikler ve sahte belgeler kullanan ajanları tarif etmek için böyle deniyordu). Bu aslında –Dresden'da olması dışında– Putin'in hayalindeki görev olabilirdi. Putin'in bir zamanlar

gıpta ettiği işin, yani geleceğın gizli ajanlarını KGB'ye kazandırma işinin sadece sıkıcı değıl, aynı zamanda faydasız da olduğu ortaya çıkmıştı. Putin ve yasadışı-istihbarat birimindeki iki meslektaş, aynı birimden maaş alan emekli bir Dresden polisinin yardımıyla, Dresden Teknoloji Üniversitesi'ne kayıtlı olan yabancı öğrencilerin izini sürüyorlar –üniversitede, KGB'nin sonunda gizli kimlikleriyle Birleşik Devletler'de çalışmaya başlayacaklarını umduğu Latin Amerikalı öğrenciler vardı– ve onların güvenini kazanmak için aylarını harcadıktan sonra çoğu zaman bu gençleri kendileri için çalışmak konusunda ikna edecek kadar paraları olmadığını fark ediyorlardı.

Para, daimi bir endişe, acı ve kıskançlık kaynağıydı. Sovyet vatandaşları, yurtdışındaki uzun vadeli görevlendirmeleri, genellikle, ülkelerine geri döndüklerinde ömür boyu iyi bir hayat kurmalarına yetecek kadar parayı biriktirebilecekleri benzersiz bir gelir kaynağı olarak görüyordu. Ancak Doğu Almanya, sıradan insanların gözünde olduğu kadar Sovyet yetkililerin gözünde de yeterince yurtdışı olarak değerdendirilmiyordu: Verilen maaşlar ve ikramiyeler, “gerçek” bir yabancı ülkede, diğeri bir deyişle kapitalist bir ülkede verilenlerle karşılaştırılacak gibi değildi. Putinler Dresden'e gelmeden kısa süre önce, Sovyet hükümeti en sonunda sosyalist blok ülkelerinde çalışan Sovyet vatandaşlarının maaşlarının bir parçası olarak, her ay küçük bir tutarda, değışim değeri yüksek bir para birimiyle ödeme yapılmasını kabul etmişti. Yine de, Dresden'deki KGB çalışanları, görevlerinin sonunda ellerinde ne yaptıklarını gösterecek bir şey olmasını garanti altına almak için aşırı tutumlu olmak ve para biriktirmek zorundaydı.

Yıllar içinde, belirli bir tutumluluk geleneği yerleşmişti – örneğin, pencereleri kapatmak için perde yerine gazete kullanıyorlardı. Ancak tüm Sovyet ajanları benzer bir sefalet içinde yaşamalarına rağmen, aynı binada daire sahibi olan Stasi ajanları çok daha yüksek bir hayat standardında yaşıyorlardı: Çok daha fazla para kazanıyorlardı.

Yine de insanların Putin'in asıl gıpta ettiği şeylere sahip olduğu yer, Putin gibi biri için o denli yakın ama bir o kadar ulaşılmaz olan Batı'ydı (Almanya'da görev yapan bazı başka Sovyet vatandaşlarının Batı Berlin'e gitme hakkı vardı). Putin, temasta olduğu az sayıdaki Batılıya kendi arzularından söz etmişti – bunlar, KGB'den emir alan ve ara sıra eğitim görmek için Dresden'e gelen Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF) isminde radikal bir gruptu. "Her zaman bir şeylere sahip olmak isterdi," dedi eski bir RAF üyesi bana Putin hakkında. "Birkaç kişiye, Batı'dan istediği şeylerden bahsetmişti." Bu adam, Putin'e şahsen Grundig Satellit markalı, teknoloji harikası kısa dalga bir radyo ve arabası için de Blaupunkt markalı bir müzik sistemi hediye ettiğini iddia ediyordu; bunlardan ilkinin satın almış, diğerini de RAF'ın kendi çıkarları için çaldığı pek çok arabanın birinden araklamıştı. Bu eski radikalın söylediğine göre, Batı Almanya radikalleri Doğu'ya giderken her zaman yanlarında hediyeler götürürlermiş. Ancak Stasi ajanlarının bu eşyaları kabul etme şekilleri ile Putin'in bunlara yaklaşımı arasında fark varmış: "Doğu Almanlar bizim bunları parayla satın almış olduğumuzu elbette düşünmezlerdi ancak en azından 'Borcumuz ne kadar?' deme nezaketini gösterirlerdi. Biz de, 'Borcunuz yok,' derdik. Ama Vova bir kez bile 'Borcum ne kadar?' diye sormadı."

1970 ile 1998 yılları arasındaki iki düzine suikast ve terörist saldırısının sorumlusu olan RAF radikallerine görev dağılımı yapmak, tam olarak bir zamanlar Putin'in hayalini kurduğu işti, ancak bu gibi olaylarla doğrudan bağlantısı olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Bunun aksine Putin günlerini, başka bir ajanla paylaştığı (Dresden binasındaki diğer tüm ajanların kendilerine ait ofisleri vardı) odadaki masasında oturarak geçiriyordu. Her sabah güne, tüm çalışanların katıldığı bir personel toplantısı ile başlıyor, bölgenin yerlisi olan ajanıyla, yani emekli polis memuruyla başka bir toplantı yaparak devam ediyor ve gününü yazarak sonlandırıyordu: Her ajanın, elde ettiği her türden bilginin Rusça tercümesi de dahil olmak üzere gün boyunca yaptığı her şeyin tam bir raporunu vermesi gerekiyordu. Eski ajanlar tahmini olarak, zamanlarının dörtte üçünü rapor yazarak geçirdiklerini düşünüyorlar. Putin'in, Dresden'de kaldığı süre boyunca elde ettiği en büyük başarı, Kolombiyalı bir üniversite öğrencisini örgüte kazandırmak gibi görünüyor. Bu Kolombiyalı öğrenci, Sovyet ajanlarını Batı Almanya'daki bir okulda okuyan başka bir Kolombiyalı öğrenciyle bağlantıya geçirmiş, sonra bu ikinci öğrenci onları Kolombiya doğumlu bir ABD Ordusu çavuşuyla tanıştırmış ve bu çavuş da onlara 800 Mark karşılığında, tasnif dışı bir Ordu kılavuzu satmıştı. Putin ve meslektaşlarının bu çavuşla ilgili büyük ümitleri vardı, ancak Ordu kılavuzunu elde ettiklerinde Putin'in Almanya'daki görev süresi sona yaklaşıyordu.

PUTİNLERİN Sovyetler Birliği'nden ayrılmasının hemen ardından ülke çarpıcı ve geri dönülmez bir şekilde

değişmeye başladı. 1985 yılının mart ayında Mihail Gorbaçov göreve geldi. Bundan iki sene sonra da hapisteki tüm Sovyet muhaliflerini serbest bıraktı ve Sovyet bloku ülkeleri üzerindeki sıkı dizginleri gevşetmeye başladı. KGB'nin alt kademelerinde görev alanlar kadar liderler de Gorbaçov'un hareketlerini felaket olarak değerlendiriyordu. Bundan sonraki birkaç yıl içinde, Parti ile KGB arasında bir uçurum açılacak ve bu durum 1991 yılı ağustos ayında başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi ile doğru ulaşacaktı.

Etrafı diğer ajanlarla çevrili bir halde –ve yanında başka kimse olmadan– bu değişimleri uzaktan izleyen Putin, umutsuz ve çaresiz bir öfke hissetmiş olmalı. Memleketinde, KGB liderleri, genel sekretere ve planladığı reformlara sadakat yemini ediyorlardı. 1989 yılı haziran ayında, KGB'nin başkanı Leningrad'da, Stalin döneminde gizli polis tarafından işlenen suçları lanetleyen bir basın açıklaması yayınladı. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Doğu Almanya'da da insanlar protesto için sokaklara çıkmaya başladılar; akıl almaz görünen şey, hızla olası görünmeye başlıyordu: Almanya'nın iki ayrı kısmı yeniden bir araya gelebilirdi – Vladimir Putin'in savunmak için gönderildiği topraklar resmen düşmana verilecekti. Artık Putin'in uğrunda çalıştığı her şey şüphe altındaydı; inanmış olduğu her şeyle alay ediliyordu. Bu, eskiden olsa Putin adındaki o çevik çocukla genç delikanlının, kendisine hakaret edenin üzerine atlamasına ve öfkesi geçene kadar onu yumruklamasına neden olacak türden ağır bir hakaretti. Orta yaşlı ve kondisyonsuz Putin ise, gelecekle ilgili hayalleri ve umutları yıkılırken hiçbir şey yapmadan sessizce oturdu.

1989 yılının ilkbahar sonu ile yaz başında Dresden, izin alınmadan yapılan ilk mitinglere sahne oldu: İnsanlar kent meydanlarında toplanarak ilk olarak mayıs ayındaki seçimlere hile karıştırılmasını protesto ediyor, sonra da Almanya'nın geri kalanı gibi Batı'ya göç hakkı talep ediyorlardı. Ağustos ayında, on binlerce Doğu Almanyalı –Sovyet blokundaki seyahat kısıtlamalarının kaldırılmasından faydalanarak– doğuya doğru yola çıkarak Prag, Budapeşte ve Varşova'daki Batı Almanya büyükelçiliklerine akın etti. Doğu Almanya şehirlerinde, her hafta daha da genişleyen pazar-tesi-akşamı protestoları başladı. Doğu Almanya sınırlarını kapattı ancak hem göçmek isteyenleri hem de protestocuları engellemek için çok geç kalınmıştı ve sonunda Almanları doğudan batıya transfer edecek bir anlaşma imzalandı. Trenle yolculuk yapacaklardı ve trenler, Prag'a en yakın Doğu Almanya şehri olan Dresden'den geçecekti. Aslında, ilk boş trenler, Prag'daki Batı Almanya büyükelçiliğini işgal etmiş olan yaklaşık sekiz bin Doğu Almanı almak için Dresden'den geçecekti. Ekim ayının ilk günlerinde, binlerce insan Dresden tren istasyonunda toplanmaya başladı – bir şekilde Batı'ya otostopla gitme şansı yakalayacaklarını düşünen bazıları ağır bagajlar taşıyordu, diğerleri ise sadece şehrin savaş sonrası tarihinde gerçekleşmekte olan en hayret verici olaya tanık olmak için orada toplanmışlardı.

Kalabalıklar, Dresden'in bir araya getirebildiği tüm kol-luk kuvvetlerini karşılarında buldular: Normal polislerle çeşitli yardımcı güvenlik güçleri de katıldı ve hep birlikte mümkün olan en fazla sayıda insanı tehdit ve darp ettiler, gözaltına aldılar. Bu huzursuzluk birkaç gün boyunca devam etti. 7 Ekim'de, Vladimir Putin'in otuz yedinci doğum gününde, Doğu Almanya resmen kuruluşunun kır-

kıncı yılını kutladı ve Berlin’de ayaklanmalar baş gösterdi; binden fazla insan tutuklandı. İki gün sonra, yüz binlerce insan, ülkenin dört bir yanında bir başka pazartesi-akşamı gösterisi için sokağa çıktı ve iki hafta sonra bu insanların sayısı ikiye katlandı. 9 Kasım’da Berlin duvarı yıkıldı, ancak Doğu Almanya’daki gösteriler mart ayındaki ilk serbest seçimlere kadar devam etti.

15 Ocak 1990 tarihinde, resmi belgelerin gizli polis tarafından ortadan kaldırılmasını protesto etmek amacıyla Berlin’deki Stasi genel merkezinin önünde bir kalabalık toplandı. Protestocular, güvenlik güçlerini atlatıp binaya girmeyi başardılar. Bu arada Doğu Almanya’nın diğer bölgelerinde, protestocular bu olaydan daha da önce Devlet Güvenlik Bakanlığı binalarını basmaya başlamışlardı.

Putin biyografi yazarlarına o kalabalıkların içinde olduğunu ve insanların Dresden’deki Stasi binasını basmalarını izlediğini söyleyecekti. “Kadınlardan biri, ‘Elbe Nehri’nin altındaki tünelin girişini arayın! Orada dizlerine kadar suyun içine batmış mahkûmlar var,’ diye bağıırıyordu. Hangi mahkûmlardan bahsediyordu ki? Orada bazı hapis hücreleri vardı ancak elbette hiçbir Elbe’nin altında değildi.” Putin genel olarak protestocuların öfkelerini aşırı ve hayret verici buluyordu. Saldırıya uğrayanlar, son dört yıldır birlikte yaşayıp sosyalleştiği arkadaşları ve komşularıydı ve içlerinden hiçbirinin kalabalığın iddia ettiği kadar kötü olduğunu hayal bile edemiyordu: Onlar da aynı Putin’in kendisi gibi kâğıt işleriyle uğraşan sıradan insanlardı.

Protestocular, onun çalıştığı binaya saldırdıklarında Putin öfkeden deliye döndü. “Almanların kendi Devlet Güvenlik Bakanlığı merkezlerini kırıp dökmelerini kabul ediyorum ,” diyordu biyografi yazarlarına, aradan geçen

bir düzine yılın ardından. “Bu, onların içişleri ile ilgili bir konuydu. Ancak biz onların içişlerinin bir parçası değildik. Bu, ciddi bir tehditti. Binamızın içinde belgeler vardı ve kimse de bizi protestoculardan koruyacak kadar umursuyormuş gibi görünmüyordu.” KGB binasındaki güvenlik görevlileri uyarı atışı yapmış olmalılar –Putin, onların sadece binayı korumak için ne gerekiyorsa yapma iradelelerini gösterdiklerini söylemişti– ve protestocular bir süre için duruldular. Kendi iddiasına göre Putin, göstericiler yeniden ayaklandıklarında dışarı çıkmış. “Onlara ne istediklerini sordum. Buranın bir Sovyet kuruluşu olduğunu açıkladım. Bunun üzerine kalabalığın içinden biri, ‘Neden üzerinde Alman plakası olan arabalarınız var? Zaten siz burada ne yapıyorsunuz ki?’ diye sordu. Sanki bizim burada tam olarak ne yaptığımızı biliyorlarmış gibi. Onlara, anlaşılmamızın Alman plakası kullanmamıza izin verdiğini söyledim. ‘Peki, sen kimsin? Almancan fazlasıyla iyi,’ diye bağırmaya başladılar. Onlara tercüman olduğumu söyledim. Bu insanlar fazlasıyla saldırgandı. Askeri temsilcilerimize telefon ettim ve onlara olanlardan bahsettim. Onlar da, ‘Moskova’dan emir gelmeden hiçbir şey yapamayız. Ve Moskova’dan ses çıkmıyor,’ dediler. Birkaç saat sonra ordumuz geldi ve kalabalık dağıldı. Ancak şunu hatırlıyorum: ‘Moskova’dan ses çıkmıyor.’ O zaman, Sovyetler Birliği’nin hasta olduğunu anladım. Bu, felç denen ölümcül bir hastalıktı. Gücün felciydi.”

Elinden geldiği kadar iyi bir şekilde hizmet ettiği, kendisine uygun görülen her türlü görevi sabırla kabul ettiği ülkesi, Putin’i terk etmişti. O, kendisini koruyamayacak kadar korkmuşken ve bunu yapmaya gücü yokken Moskova sessiz kalmıştı. Ordunun gelmesine kadar geçen bir-

kaç saatini kuşatma altındaki binanın içinde, odun sobası aşırı ısıdan çatlayana kadar belgeleri sobaya atarak geçirdi. Kendisinin ve meslektaşlarının toplamak için çalıştıkları her şeyi yok etti: Tüm iletişim bilgilerini, personel dosyalarını, izleme raporlarını ve muhtemelen sonu gelmez gazete kupürlerini.

Protestocular Stasi çalışanlarını kovalayarak binalardan atmadan önce bile, Doğu Almanya, Stasi çalışanlarını tasfiye etme sürecini başlatmış, bu da son derece zahmetli ve acılı bir süreç olmuştu. Putin'in tüm komşuları sadece işlerini kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda kolluk kuvvetlerinde, devlet memurluğunda veya öğretmen olarak çalışmaları da yasaklanmıştı. "Arkadaş olduğum komşularımdan biri bir hafta boyunca ağladı," diyordu Ludmila, eşinin biyografi yazarlarına. "Kaybettiği hayali için, inandığı her şey yıkıldığı için ağladı. Her şey paramparça olup yıkılmıştı: hayatları, kariyerleri... Katya'nın [Putinlerin küçük kızları Ekaterina] anaokulunda bir öğretmeni vardı, harika bir öğretmendi ve artık çocuklarla çalışması yasaklanmıştı. Hem de sadece Devlet Güvenlik Bakanlığı'na çalıştığı için." Bu olaydan on iki yıl sonra, Sovyet dönemi sonrası Rusya'sının müstakbel *first lady*'si hâlâ bu tasfiye mantığını anlaşılmaz ve insanlık dışı buluyordu.

Putinler Leningrad'a döndüler. Yanlarında, eski komşularının –ki bu insanlar, işlerini kaybetmelerine rağmen, Putinlerin SSCB'de yaşamayı hayal bile edemeyecekleri derecede yüksek bir hayat standardının keyfini sürüyorlardı– verdiği yirmi yıllık bir çamaşır makinesi ve en kaliteli Sovyet yapımı arabayı satın almaya yetecek kadar Amerikan doları vardı. Dört buçuk yıl boyunca yurtdışında yaşamalarının –ve Vladimir Putin'in tamamına erememiş

casusluk kariyerinin– karşılığında ellerinde bunlar vardı yalnızca. Dördü de, yaşlı Putinlerin dairesindeki iki odanın daha küçük olanına döneceklerdi. Ludmila Putina, zamanının çoğunu boş dükkân raflarını karıştırıp bir şeyler bulmaya çalışarak ya da temel ihtiyaç malzemelerini satın almak için sırada bekleyerek geçirecekti: Sovyet kadınlarının çoğu zamanlarını bu şekilde geçiriyorlardı, ancak dört buçuk sene Almanya’da görece olarak daha rahat bir yaşam sürdükten sonra, bu sadece küçük düşürücü değil aynı zamanda korkutucu da geliyordu. “Dükkânlara girmeye korkuyordum,” diyecekti Ludmila. “İçeride elimden geldiğince az, sadece en temel ihtiyaçlarımızı satın alacak kadar zaman geçirmeye çalışıyor, sonra da koşarak eve dönüyordum. Korkunçtu.”

Sovyetler Birliği’ne dönmenin daha korkunç bir hali olabilir miydi? Putin’in çellocu arkadaşı Sergey Roldugin, Putin’in, “Bunu yapamazlar. Nasıl yapabilirler? Ben hata yapmış olabileceğimi kabul ediyorum ancak bizim en iyi profesyoneller olduğunu düşündüğümüz bu insanlar nasıl hata yapabilirler?” dediğini hatırlıyor. Putin, KGB’den ayrılacağını söylemişti. “Bir zamanlar casus olduysan, hep casus kalırsın,” diye karşılık vermişti arkadaşı; bu sık kullanılan bir Sovyet deyimiydi.* Vladimir Putin, ülkesinin ve çalıştığı kurumun –ki bu kurum, judo kulübünün dışında kendini ait hissettiği tek kurumdu– ihanetine uğramış gibi hissediyordu, ancak burası zaten kendini ihanete uğramış, kandırılmış ve terk edilmiş hisseden insanlarla doluydu; 1990 yılında KGB’nin kurumsal ruhunun bu durumda olduğunu söylemek yanlış olmaz.

*“Can çıkar huy çıkmaz” anlamına gelen “Once a priest, always a priest” deyimindeki “priest” (rahip) sözcüğü yerine Ruslar “spy” (casus) kelimesini kullanıyorlar – ç.n.

BİR ZAMANLAR CASUSTU

Tüm Rus tarihi St. Petersburg'da geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle adeta tükenip biten dört başı mamur bir imparatorluğun başkenti olan şehir, bu savaşın başlangıcında ismini de kaybetti: Cermenik St. Petersburg ismi, kulağa daha Rusça gelen Petrograd haline geldi. İmparatorluk 1917 yılındaki iki devrimle ortadan kalkarken, her iki devrim de St. Petersburg'da gerçekleşti. Kısa süre içinde şehir başkent sıfatını kaybetti ve iktidarın merkezi, Moskova'ya taşındı. Petrograd, şairleri ve sanatçılarıyla Rus kültürünün başkenti olarak kalmaya devam etti – hatta şehir Sovyet tiranlarının ilkinin öldüğü gün bir kez daha ismini kaybederek Leningrad adını alırken bile... Şehrin edebiyat, sanat, akademi, politika ve iş dünyası seçkinlerinin çoğu, 1930'lu yıllarda yavaş yavaş tasfiyeler, tutuklamalar ve idamlarla ortadan kaldırıldı. Bu bedbaht on yıl, İkinci Dünya Savaşı'na geçiş niteliği taşıyan ve Sovyet saldırganlığının feci derecede yanlış düşünülmüş bir ham-

lesi olan Sovyet-Finlandiya Savaşı ile son buldu. Kuşatma sırasında ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Putin'in anne-babasının geri döndüğü Leningrad adeta bir hayalet şehir haline gelmişti. Bir zamanlar görkemli olan binaları harabeye dönmüştü: Pencerelerin camları bombalar ve topçu ateşlerinden dolayı patlamış; mobilyalar gibi pencerelerin çerçeveleri de yakacak odun olarak kullanılmıştı. Yüzlerce, hatta binlerce fare, yüzeyi çukurlarla kaplı duvarların kenarından dizi dizi ilerliyor, kaldırımların tamamını kaplayarak, hayatta kalmayı başaran hayaletimsi insanları kenara itiyordu.

Savaş sonrası yıllarda şehir, yeni insanlar ve onların işleriyle büyüyüp şişti. Leningrad, Sovyetler Birliği'nin askeri-sanayi başkenti haline geldi; imparatorluğun diğer kısımlarında yaşayan yüz binlerce insan, şehre olan yoğun talebe ayak uyduracak kadar hızla yükselemeyen, birbiriyle tıpatıp aynı, gri apartman bloklarına yerleşti. 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde, şehrin nüfusu beş milyon sınırını zorluyordu – bu da Sovyetler Birliği'ndeki mütevazı yaşam koşulları için bile kapasiteyi oldukça aşan bir rakamdı. Bu arada, şehrin kalbi sayılan tarihi merkezi, şehri inşa eden kişiler tarafından kaderine terk edilmişti; Putin'in ailesi gibi yirminci yüzyılın ilk yarısındaki cehennemden canlı çıkmayı başarmış aileler, bir zamanlar bir hayli görkemli olsa da, on yıllarca bakımsız kaldıktan sonra geri döndürülemez bir çürüme aşamasına girmiş olan binalardaki derme çatma, kocaman komünal dairelerde yaşıyorlardı.

Yine de Putin'in 1990 yılında geri döndüğü şehir, orada olmadıkları dört sene içerisinde, geçmiş kırk yıla oranla

çok daha fazla değişmişti. Putin ve meslektaşlarının kontrol altında tuttukları ve korkuttukları insanlar –muhalifler, neredeyse muhalif olarak değerlendirilenler ve muhaliflerin arkadaşlarının arkadaşları– adeta şehir kendilerine aitmiş gibi davranıyorlardı.

16 MART 1987 TARİHİNDE, Leningrad St. Isaac Meydanı'nda muazzam bir patlama oldu. Bu patlama, geniş ön cephesi yüz elli yıldan fazla süredir şehrin en güzel meydanının bir kısmını oluşturan ve tarihi hem efsanelerin konusu hem de St. Petersburg'un kültürel mirasının önemli bir parçası olan Angleterre Otel'i'ni yıktı. Büyük şair Sergey Yesenin otelin 5 numaralı odasında intihar etmiş, bu da en azından yarım düzine şairin, eserlerinde otelden bahsetmesine neden olmuştu. Tarihin gerçeklerinin genellikle fısıltıyla konuşulduğu ve tarihi mekânların çoğunlukla gizlendiği, yok edildiği ya da sahtesinin yapıldığı bir ülke ve şehirde, Angleterre, hakiki tarihi eserlerin nadir örneklerinden biriydi – büyük bölümü kelimenin tam anlamıyla dökülmekte olan, Büyük Petro'nun şehrinin sakinlerinin, bu otelin kaybını neredeyse kişisel bir hasar olarak algılamalarının nedeni de muhtemelen buydu.

Otelin yıkımı planlanmıştı; planlanmamış olan şey ise yıkım alanında Sovyet rejiminin sonunu getirmekte kilit rol oynayacak olan bir hareketin doğuşuydu.

Mihail Gorbaçov 1985 yılının mart ayında Sovyet devletin lideri olmuştu. İktidar döneminin ilk yılını, Politburo'daki yerini pekiştirmekle geçirmişti. Görevdeki ikinci yılında ise, kendisi dahil hiç kimse pek ne anlama geldiğini bilmemesine rağmen *perestroyka* –yeniden yapılanma– teri-

mini ortaya attı. 1986 yılının aralık ayında Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin en tanınmış muhalifi olan Nobel Barış Ödülü sahibi Andrey Saharov'un, neredeyse yedi yıldır iç sürgünde yaşadığı Gorki şehrinden, Moskova'daki evine dönmesine izin verdi. 1987 yılının ocak ayında Gorbaçov bu sefer "açıklık" anlamına gelen yeni bir terim daha ortaya attı: *glasnost* – bu terim o zamanlar öngörülebilen bir gelecekte sansürün kaldırılacağı anlamına değil de, sansürün değişeceği anlamına geliyormuş gibi görünüyordu: Örneğin, ülkenin her yerindeki kütüphaneler, o zamana kadar kilit altında tutulan malzemelere erişimi kolaylaştırmaya başlamıştı. 1987 yılının şubat ayında Gorbaçov, Sovyet hapisanelerinde ve işçi kolonilerinde cezalarını çeken 140 muhalifin cezalarını hafifletti.

Gorbaçov kesinlikle Sovyetler Birliği'ni dağıtmak, Komünist Parti'nin iktidarını sonlandırmak ya da rejimi gerçekten –kendisi *radikal* kelimesini kullanmaktan hoşlansa da– radikal bir şekilde değiştirmek niyetinde değildi. Bunun yerine, Sovyet ekonomisini ve Sovyet toplumunu, temel yapılarını sarsmadan, ketum ve tedbirli bir şekilde modernize etmeyi hayal ediyordu. Ancak harekete geçirdiği süreçler, Sovyet sisteminin kaçınılmaz –ve geçmişe bakıldığında oldukça hızlı– bir şekilde çökmesine yol açtı.

Yaşanan tektonik kaymadan beş yıl önce, göze çarpmayan yeraltı titreşimleri başlamıştı. Gorbaçov olası değişim havucunu insanların önünde sallamıştı bir kere. Böylece insanlar da değişim olası bir şeymiş gibi konuşmaya başladılar. Sonra da temkinli bir şekilde bu tür konuşmaların mutfaklarından çıkıp diğer insanların oturma odalarına taşınmasına izin vermeye başladılar. Bunun yanı sıra gevşek

ittifaklar da şekillenmeye başladı. On yıllardan beri ilk kez insanlar, muhalif bir hareket üyesi olmadan ya da Komünist Parti yapısının resmi sınırları dahilinde yer almadan ciddi anlamda politik sorunları ve önemli sosyal meseleleri konuşuyorlardı – böyle konuşmaları yapanların “gayri resmiler” olarak adlandırılmaya başlanması da bundandı. Gayri resmilerin çoğunluğu belirli bir kuşağa mensuptu: Stalinist dehşetin ortadan kalktığı ve Brejnev durgunluğunun henüz başlamadığı 1950’li yılların sonuyla 1960’lı yılların başındaki kısa dönemde, Kruşçev Çözülmesi döneminde doğmuşlardı. Gayri resmilerin ortak bir siyasi platformları ya da politika tartışırken kullandıkları ortak bir dilleri, hatta bu tür tartışmaların ne gibi yere sahip olduğuna dair ortak bir anlayışları bile yoktu, ancak iki ortak noktayı paylaşıyorlardı: Sovyet devletinin yöntemlerinden hoşlanmıyorlardı ve çok sevdikleri tarihi şehirlerinden geriye ne kaldıysa onu koruyup muhafaza etmek konusunda bitmez tükenmez bir istek duyuyorlardı.

“Bizim kuşağımızdaki insanlar önlerinde sadece bir çıkmaz sokak görüyordu: Kaçmayacak olursanız, çöküşle yüzleşmek zorunda kalacaktınız,” diye hatırlıyordu o dönemi Yelena Zelinskaya yirmi yıl sonra. Zelinskaya, gayri resimleri bir araya getiren samizdat* yayınlarından birini çıkarıyordu. “Artık yalanların, ikiyüzlülüğün ve aptallıkların içinde nefes alamaz hale gelmiştik. Korku yoktu. Ve ilk ışık huzmeleri görünmeye başladığında –elleri bağlı olan insanların en azından birkaç parmağını oynatmasına izin verildiğinde– insanlar harekete geçmeye başladılar. Parayı

*Sovyet blokunu oluşturan ülkelerdeki kaçak yayınları ve bu yayınların el altından dağıtılmasını kapsayan terim – ç.n.

ya da yaşam standartlarını yükseltmeyi düşünmüyorlardı; düşündükleri tek şey özgürlüktü. Özel hayatınızı istediğiniz şekilde yaşama özgürlüğü, seyahat edip dünyayı görme özgürlüğü... İkiyüzlülükten kurtulma ve bu ikiyüzlülüğü dinlememe özgürlüğü; yazılı iftiralardan, anne-babanız adına utanmaktan ve hepimizin adeta pekmezin içine batmışız gibi içine battığımız habis yalanlardan kurtulma özgürlüğü.”

Ancak gayri resmiler kendi evlerinin mahremiyetinde her ne konudan bahsederlerse etsinler, devletin pervasız yıkım mekanizması çalışmaya devam ediyordu. 16 Mart 1987 tarihinde şehirde bir söylenti yayıldı: Angleterre Oteli yıkılmak üzereydi. Her kesimden gayri resmiler binanın önünde toplanmaya başladılar. Gayri resmi muhafaza topluluğunun lideri olan Aleksey Kovalev, aynı şehir meydanında bulunan hükümet binasının içine girdi ve oradaki yüksek bürokratlardan biriyle görüşme girişiminde bulundu. Bürokrat ona binanın güvende olduğunun garantisini verdi ve ondan “insanları yanlış yönlendirmeyi ve panik yaratmayı bırakmasını” rica etti. Ama sadece yarım saat sonra bir patlama duyuldu ve bir şehir adası boyutlarındaki bina, devasa bir toz bulutu haline geldi.

İşte o zaman, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şey oldu. “Eskiden otelin olduğu yerdeki toz ve duman çöktükten sonra geriye sadece hatıralar kalmış gibi görünüyordu,” diye hatırlıyor, fizikçiye bir şehir aktivistine dönüşmüş olan Aleksandr Vinnikov. “Olan şey buydu, ancak hatıralar olağanüstüydü. O andan önce insanlar herhangi bir zarar görmeden, parmaklıklar ardına düşmeden ya da en azından işten atılmadan resmi yetkililerin hareketlerini protesto edebileceklerini hayal bile edemezlerdi. Hak-

lı olmanın o hayret verici hissiyatını, kamusal bir alanda benzer düşüncelere sahip insanlarla yan yana duran, bir sözcünün herkesin paylaştığı fikirleri inandırıcı ve net bir şekilde dile getirmesini dinleyen bir insanın kapıldığı o hissiyatı coşkuyla taşıdık. Ve en önemlisi de, yetkililerin bizim fikirlerimize en ufak bir değer vermeyişlerinden kaynaklanan o aşağılanmayı iliklerimize kadar hissettik ve bir kişisel haysiyet duygusuyla, sesimizi duyurup etki yaratma hakkımızı ileri sürme arzusuyla dolduk.”

Böylece, kalabalık dağılmadı. Ertesi günün akşamüstüne kadar, eskiden Angleterre olan yerin önünde birkaç yüz kişi toplanmıştı. Yıkım alanını çevreleyen çitin üstü, evde yapılmış posterlerle, afişlerle, çitin üzerine yazılmış şiirlerle ve protestoya katılan –ve cesurca isimlerinin bilinmesini tercih eden– insanların isimleriyle dolmuştu.

“Hepimiz, St. Isaac Meydanı’nda birbirimizi bulduk,” diyordu o zamanlar otuz üç yaşında olan Zelinskaya tarafından yazılıp çitin üzerine asılmış olan ileri görüşlü bir makalede. “Zorlu bir yola çıktık... Muhtemelen pek çok hata yapacağız. İçimizden bazıları muhtemelen sesini kaybedecek. Angleterre’yi korumayı nasıl başaramadıysak, muhtemelen başarmak üzere yola çıktığımız şeylerin çoğunu da başaramayacağız. Gerçekten nasıl yapılacağını bilmediğimiz pek çok şey var. Şimdiye kadar kimsenin fikrini sormadığı insanlardan fikirlerini başarıyla savunmaları nasıl beklenebilir? Uzun zamandır böyle bir kamusal hareketten uzakta tutulmuş insanlardan, bodrumlarında otururken dövüş becerilerini bilemiş olmaları beklenebilir mi? Karar ve eylemlerinin, kendi hayatları için bile somut sonuçları olmamış insanlardan, eylemlerinin yörüngesini hesaplamaları beklenebilir mi?”

Yüzlerce insan üç gün boyunca bu alanda toplanmaya devam etti. Sonu gelmeyecek olan bu protesto Angleterre Savaşı olarak anılmaya başlandı. Ve bu üç günün ardından bile, üzeri pek çok posterler, makaleler ve şiirlerle kaplı olan çit orada kaldı ve küçük bir topluluk bu çitin önünde toplanmaya devam etti. İnsanlar artık Angleterre'ye, şehirlerinde ve ülkelerinde neler olduğunu öğrenmek ya da başkalarına anlatmak için geliyorlardı; bu alan Bilgi Noktası olarak anılmaya başlandı. Mutfak ve oturma odası tartışmaları evden dışarı taşmış ve çit, yeraltından gelen samizdat yayınlarının yer aldığı yaşayan bir sayfa haline gelmişti.

Şehrin diğer kısımlarında da başka tartışma mekânları şekilleniyordu. Nisan ayında, genç Leningrad ekonomistlerinden oluşan bir grup, bir kulüp kurdu. Gençlik Sarayı'nda yaptıkları toplantılarında, özelleştirme ihtimali gibi o zamana kadar hiç karşılaşılmamış konuları ele alıyorlardı. O sene bitmeden grup üyelerinden biri, her bir yetişkin Sovyet vatandaşına hisse senedi verilmesi yoluyla devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi fikrini ortaya attı. Bu kavram o zamanlar pek hoş karşılanmadı ancak sene-ler sonra tam olarak gerçekleşecek olan şey buydu. Kulüp üyelerinin çoğu da komünizm sonrası ekonomi politikalarının şekillenmesinde kilit rollerde yer alacaktı.

İçeridekiler için Sovyet toplumu nefes kesici bir hızla değişiyordu. Ancak hareket iki adım ileri bir adım geri şeklinde işliyordu. Mayıs ayında Sovyet yetkilileri, Batılı radyo yayınlarının çoğunun sinyallerini bozmayı bıraktılar; 31 Mayıs'ta Leningrad şehir yetkilileri, Angleterre'nin önündeki Bilgi Noktası'nı tamamen kapattılar. Haziran

ayında, yerel meclis seçimlerinde küçük ancak devrimsel bir deneme yapıldı: Bölgelerin yüzde 4'ünde, oy pusularının üzerinde alışılmış olan tek isim yerine iki isim bulunuyordu; onlarca yıldır ilk defa az sayıdaki seçmenin, her ikisi de Komünist Parti tarafından önerilmiş olmasına rağmen iki aday arasında seçim yapmasına izin verilmişti. 10 Aralık'ta Leningrad, polis tarafından dağıtılmayan ilk mitingine sahne oldu. Konuşmacılardan en az ikisi, daha önce Sovyet rejimine karşı oldukları için kamplarda cezalandırılan kişilerdi.

BU SÜREÇ, bir sonraki yıl da devam etti. Yavaş yavaş daha fazla tartışma grubu kuruldu ve bu grupların eylemleri daha düzenli bir hale geldi. Zaman içinde fiili liderler—kendi küçük sosyal çevreleri dışında da iyi tanınan ve güvenilen kişiler— ortaya çıktı. Bunlar birkaç yıl içinde, Sovyet sonrası dönemin ilk politikacıları olacaklardı.

İlkbaharda, bazı Leningrad sakinleri, şehrin merkezindeki Mihailov Bahçeleri'nin içinde "Hyde Park" dedikleri bir aktiviteyi hayata geçireceklerini duyurdular. Haftada bir akşamüstü, isteyen herkes halka açık bir konuşma yapabilecekti. "Kurallar şöyleydi: Herkes savaş, şiddet propagandası ve yabancı düşmanlığının şu ya da bu türlü haricinde, beş dakika boyunca istediği her konuda konuşabilecekti," diye hatırlıyor o zamanlar otuz iki yaşında bir taksi şoförü ve dış mekânlarda tartışma alanları yaratma olgusunun ardındaki fikir babalarından biri olan İvan Soşnikov. "İnsan haklarından mı bahsetmek istiyorsunuz? Hiç durmayın! Bir adam 1949 İnsan Hakları Beyanname'si'ni yanında getirdi. Ben, bunu samizdat'ta okumuştum

ancak bunu daha önce hiç görmemiş olan insanlar kendilerinden geçtiler. Ve bu toplantılar, her cumartesi, saat on ikiyle dört arasında dört saat boyunca gerçekleşmeye devam etti. Herkese açıktı, isteyen gelip konuşabiliyordu. Bunun basın özgürlüğünden önce olduğunu belirtmeliyim. Bu nedenle de pek çok gazeteci gelip dinlerdi, ancak duyduklarını yazamıyorlardı.”

Birkaç ay sonra polis, “Hyde Park”ı, Mihailov Bahçeleri’nden attı. Bunun üzerine organizatörler gösterilerini, şehrin ana caddesi olan Nevski Prospekt üzerindeki görkemli Kazanski Katedrali’ne taşıdılar. Artık ağaçların gölgesi altında veya çitlerin güvenliğinde olmadıkları için konuşmacılar ve dinleyiciler ilk yerlerine göre daha da görünür hale gelmişlerdi. Şehir yetkilileri belli ki grubu yeniden kovalamak yerine, başka seslerle onların seslerini bastırmaya karar vermişlerdi. Bir cumartesi, “Hyde Park” katılımcıları katedralin önüne geldiklerinde bir bandonun yapının önünde müzik çaldığını gördüler. Bando, yanında kendi dinleyicilerini de getirmişti ve bu dinleyiciler, tartışmacılara: “Bakın, bando burada insanların rahatlaması için çalışıyor, burası sizin konuşmalarınızın ne zamanı ne de yeri,” diye bağırdılar. Müziğe ara verdikleri bir sıradaysa İvan Soşnikov bando şefinin ağzından laf almaya çalıştı ve adam hemen gönüllü bir şekilde bandonun katedralin önüne birtakım yetkililer tarafından getirildiğini söyledi.

Şehrin en çok göz önünde –ve en eksantrik– demokrasi taraftarı eylemcilerinden biri haline gelmiş olan kırk yaşındaki dâhi matematikçi Ekaterina Podoltseva, bandoyla savaşmak için bir yöntem ortaya attı. Tüm “Hyde Park” müdavimlerinden bir sonraki cumartesi günü yanlarında

limon getirmelerini istedi. Bando çalmaya başlar başlamaz, tüm eylemciler limonlarını yemeye veya bunu fazla ekşi buluyorlarsa yiyor gibi yapmaya başlayacaklardı. Podoltseva, bir yerlerde, limon yiyen bir insanı görmenin, empati kanalıyla çok fazla tükürük üretilmesine neden olduğunu okumuş ya da duymuştu; tesadüfe bakın ki bu durum da nefesli bir müzik aleti çalmakla pek uyumlu bir şey değildi. Yöntem işe yaradı: Müzik durdu ve konuşmalar devam etti.

13 Haziran 1988 tarihinde, SSCB Yüksek Mahkemesi, Stalin'in Büyük Dehşeti'ni başlatmış (ve elli yılı aşkın bir süre önce alınmış) olan mahkûmiyet kararlarını bozdu. Ertesi gün de Leningrad'da siyasi baskının kurbanı olmuş insanların anısına bir miting düzenlendi – bu, Sovyetler Birliği tarihindeki ilk büyük ölçekli yasal toplanmaydı.

Ancak 1988 yılının –sadece Leningrad açısından değil tüm SSCB açısından–en önemli hikâyeleri, Halk Cephesi isimli bir örgütün kurulması ve Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki çatışmaydı. Halk Cephesi hemen hemen eşzamanlı olarak ve görünüşe göre SSCB'nin dört bir yanındaki otuzu aşkın şehirde kendiliğinden ortaya çıktı. Örgütün beyan edilen amacı, Parti içinde giderek güçlenmekte olan şiddetli bir tepkiyle karşılaşan perestroykayı desteklemektir. Ancak Halk Cephesi'nin en önemli işlevi muhtemelen, kapsam ve boyut anlamında daha önce eşi görülmemiş bir deneye imza atmak oldu: sosyal değişim konusunda, hatta yukarıdan dikte edilmemiş herhangi bir vatandaşlık eylemi konusunda hemen hemen hiçbir deneyimi olmayan bir toplum içerisinde, doğası ve yapısı itibarıyla demokratik olan bir örgüt, hatta bir örgütler ağı kurmak.

“Toplumu demokratikleştirmeyi hedefleyen bir örgütün kendisi de demokratik olmak zorundadır,” diye beyan ediliyordu Leningrad örgütünün kuruluş belgesinde. “Bu nedenle de Halk Cephesi tüzüğünün bünyesinde, bürokratik ve otoriter eğilimlere karşı etkili bir güvenlik duvarı oluşturulacaktır. Bu amaçla, örgütün koordinasyon konseyi gizli oy yöntemiyle seçilecek ve Halk Cephesi genel kurullarının herhangi birinde yeniden tanzim edilebilecektir. Bu amaçla, koordinasyon konseyinin sürekli bir başkanı yoktur ve tüm üyeleri sırayla başkanlık yapacaktır. Bu amaçla, Halk Cephesi’nin hiçbir üyesi, konu Halk Cephesi genel kurullarından birinde tartışılmadığı sürece herhangi bir konu hakkında örgütün duruşunu temsil etmeyecektir. Koordinasyon konseyi ya da genel kurul tarafından alınan tüm kararların tavsiye niteliğinde olması beklenmektedir: Azınlıkta kalan üyeler hemfikir olmadıkları bir karara katılım göstermek mecburiyetinde olmamalıdır, ancak onların da ikna gücünü kullanmak haricinde herhangi bir yöntemle çoğunluğun eylemlerine karşı bir faaliyet yürütme hakları olmamalıdır.” Bir başka deyişle, Halk Cephesi’nin temel amacı Komünist Parti olmamaktı.

Akıl almaz bir şekilde bu işe yaradı. 1980’lerin sonunda eylemci olan bir matematikçi, yirmi yıl sonra Halk Cephesi’ni keşfedişini şöyle anlatıyordu: “Yemek Sanayi İşçileri Kültür Evi’nde toplanıyorlardı. İsteyen herkes gelebiliyordu. Gelenlerin bazıları tam olarak akıl sağlığı yerinde olan insanlar değillerdi. İçeri girdiğinizde kapıldığınız ilk izlenim, buranın bir tımarhane olduğuydu: Yapılan konuşmalardan bazıları tamamen saçmalıktı. Tanrı bilir hangi konulardaki konuşmalar bir ya da bir buçuk saat boyunca de-

vam ediyor ve sonra başka insanlar mikrofonu alıyorlardı – sonradan bunların grubun liderleri olduğunu anladım. İşin sonunda, şu ya da bu konuyu oylamaya sunduklarında, ortaya çıkan karar metni oldukça mantıklı oluyordu; kesinlikle siyasi bir içeriği oluyor ve iyi bir Rusçayla yazılıyordu. Yani anlaşıldığına göre, örgüte liderlik eden kişiler gerçekten bir şeyler tartışabileceğiniz türden insanlardı.” Bir şeyleri tartışabilme becerisi, Sovyetler Birliği’nde hâlâ en çok değer verilen şeydi.

Bir kadın hızla, Leningrad Halk Cephesi’nin bariz lideri ve fiili sözcüsü olarak ortaya çıktı. Marina Salye, Sovyetler Birliği’nin tanıdığı herhangi bir politikacıya benze miyordu. Hatta dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir politikacıyla çok az ortak noktası vardı. Ellili yaşlarındaydı, evli değildi (uzun yıllardır “kız kardeşim” dediği bir kadınla birlikte yaşıyordu), yetişkinlik hayatının büyük bölümü Sovyetler Birliği’nin ücra köşelerinde kayaları inceleyerek geçirmişti: Jeoloji alanında doktorası vardı. Bu, aydın kesimin pek çok üyesinin yürümeyi tercih ettiği bir yoldu: İdeolojik tarafı olmayan bir meslek bulmak ve Sovyet komuta merkezinden olabildiğince uzaklaşmak. Hiçbir zaman Komünist Parti’ye katılmamış olan Salye, şüpheli sayılabilecek herhangi bir kurumun da üyesi değildi. Aynı zamanda, kusursuz St. Petersburg referansları vardı. Büyük büyük büyükbabası, St. Petersburg tarihinin gördüğü en seçkin kent sakinlerinden biriydi: Çarın saatçisi olan Paul Buhre, hâlâ çalışan ve yirmi birinci yüzyılda oldukça değerli görülen saatler yapıyordu. Marina Salye’nin büyük büyükbabalarından ikisi St. Petersburg’a Fransa ve Almanya’dan on dokuzuncu yüzyılda gelmişler-

di. Asla lafı ağzında gevelememek anlamında gayet iyi bir konuşmacı ve zeki bir kadın olan Salye, karşısındaki insanda bir anda güven ve kendisini izleme isteği yaratıyordu. “Dudaklarından sarkan sigarasıyla, trafiği durdurarak koca bir kalabalığı Nevski’de bir aşağı bir yukarı yürütebilirdi,” diye hatırlıyordu siyasi bir rakibi yirmi yıl sonra. “Bir kere bunu yaptığını gördüm ve üzerimde çok güçlü bir etki bıraktı. Kimsenin onunla rekabet etme şansı yoktu.”

1988 YILININ ŞUBAT AYINDA Azerbaycan’la Ermenistan arasında bir anlaşmazlık patlak verdi. Bu, Sovyet Kafkasya’sındaki yaşanacak pek çok etnik anlaşmazlıktan ilkiydi. Nispeten daha varlıklı ve nüfusunun büyük kısmı Müslüman olan Azerbaycan’da, çoğunlukla Ermenilerin yaşadığı bir bölge olan Dağlık Karabağ, Azerbaycan’dan ayrılmak ve SSCB’nin küçük, yoksul, ve nüfusunun büyük kısmı Hristiyan olan cumhuriyetine, Ermenistan’a katılmak istediğini bildirdi. Birkaç önsezili muhalif dışında o zamanlar hiç kimse, Sovyet imparatorluğunun, kısa süre içinde dağılmak şöyle dursun, dağılacağını bile hayal edemezdi. Dağlık Karabağ’da yaşanan olaylarsa, düşünülmemeyecek şeyin olası olduğunu gösterdi. Sadece bununla da kalmadı, aynı zamanda bunun tam olarak nasıl gerçekleşeceğini de gösterdi: SSCB, etnik çizgiler üzerinden parçalanacak ve bu süreç acılı ve şiddetli olacaktı. Ama şu an için bağımsızlık isteyen göstericiler Dağlık Karabağ sokaklarına çıkıyordu ve sadece günler sonra, geniş bir Ermeni nüfusuna sahip bir Azerbaycan şehri olan Sumgait’te katliamlar patlak verecekti. Otuzdan fazla insan hayatını kaybedecek, yüzlerce insan yaralanacaktı.

Sovyet aydınları, etnik ve dini düşmanlıkların yüzeye çıkmasını dehşet içinde izliyordu. Haziran ayında, Dağlık Karabağ'ın bölgesel hükümetinin, bölgenin ayrılma niyetini resmi olarak belirtmesinin ardından, üç yüzü aşkın insan, Ermenilere destek verdiklerini göstermek için bir Leningrad meydanına çıktılar. Yazın sonuna doğru, Leningrad'daki demokrasi taraftarı eylemciler, Ermeni çocukların Sumgait'ten Leningrad dışındaki yaz kamplarına getirilmelerini ayarladılar. Galina Starovoytova isimli bir antropolog –on yıl sonra ölümünü haberleştireceğim kişi– ulusun Ermenilerle ilgili konulardaki en görünür sözcüsü haline geldi. 10 Aralık 1988 tarihinde, Dağlık Karabağ'daki ayrılık yanlısı Karabağ Komitesi'nin üyelerinin çoğu tutuklandı.

İki gün sonra, Leningrad'ın her yerinde polisler bir dalga halinde apartman dairelerini aramaya başladılar. Dairelerine baskın yapılan beş kişinin hepsi radikal demokrasi taraftarı eylemcilerdi; aralarında eski siyasi hükümlü Yuli Rybakov ve bandoyu susturmak için limon yeme fikrini ortaya atan matematikçi Ekaterina Podoltseva da bulunuyordu. Beşinin ismi de, Sovyet karşıtı propaganda için altı aydan yedi yıla kadar (hatta tekrarlanan suçlar için daha da uzun) hapis cezası öngören Sovyet Ceza Kanunu'nun 70. Maddesi uyarınca yasadışı bulunan faaliyetleri nedeniyle listeye yazılmıştı. Bu, ülke tarihinde görülen son 70. Madde uygulaması olacaktı.

Bir başka deyişle, Sovyet toplumunun dönüşümü, iki adım ileri bir adım geri şeklindeki ivmesini koruyordu: Sadece iki yıl önce düşünülmese bile imkânsız olan halk mitinglerini arama izinleri izliyor ve insanlar hâlâ yanlış

şekilde konuştukları için yıllarca hapis cezası alabiliyorlardı. Sansürler yavaş yavaş kalkıyordu: Boris Pasternak'ın *Dr. Jivago*'su, en sonunda o yıl SSCB'de yayımlandı, fakat Aleksandr Soljenitsin hâlâ yasak bölgeydi. Artık özel hayatını huzur içinde yaşamasına izin verilse de Aleksandr Saharov, kamusal hayatında sıklıkla başa çıkılmaz engellerle karşılaşılıyordu. 1988 yılı yazında muhalif ve Nobel Ödüllü yazar, Leningrad'ı ziyaret etti; şehrin en iyi tanınan televizyon gazetecisi de Saharov'la bir röportaj kaydetti ancak sansürcüler bu röportajın yayınlanmasına izin vermedi. Bir yapımcı bu röportajı, gece geç saatte yayınlanan ve hızla popülerlik kazanan öncü bir toplumsal programa gizlice sızdırmaya karar verdi. Sansürcüler tarafından incelenmesi gereken metinden Saharov'un ismini çıkardı, sansürcüler de kâğıt üzerinde zararsız bir sohbet gibi görünen programı çabucak imzalayarak onayladılar: "Bu akşamki programımızda şunu göreceksiniz." "Hadi canım!" "Ayrıca bunu!" "İmkânsız! Sahiden mi?" "Gerçek bu!" "Olabilir mi?" Ancak sansürcülerin farkına varmadığı bir şey vardı: Programda bu diyaloglar yayınlanırken Saharov'un görüntüleri ekrana yansıyacak ve böylece hem yapımcıların ne göstermeyi planladıkları konusunda hiçbir şüphe kalmayacak, hem de izleyicilerin tanıdıkları herkesi arayarak televizyonu açmalarını söylemeleri için bol bol zamanları olacaktı.

Kimse sansürcüleri kandırdıkları için işinden atılmadı ve bu belki de, Sovyetler Birliği'nde yaşanmakta olan değişimlerin derin ve muhtemelen geri dönülmez olduğunun en güçlü kanıtıydı. Ayrıca dönüşümün sadece medyada değil, aynı zamanda ülkenin görünüşte uzlaşmaz

olan siyasi kurumlarında da gerçekleşeceğini gösteriyordu. 1 Aralık 1988 tarihinde, Komünist Parti'nin devlet gücü üzerindeki tekeli etkili bir şekilde sonlandıran yeni bir seçim kanunu yürürlüğe girdi.

1989 yılı, demokrasi taraftarı eylemcilerin daha aylar önce göze imkânsız görünen bir şeyi düzenlemek için Leningrad'da toplanmalarıyla başladı: bir seçim kampanyası. Liderleri arasında Marina Salye'nin de bulunduğu Seçim-89 adında bir komite kuruldu; bu komite, nasıl oy kullanılacağını gösteren broşürler basıyordu: "Oy pusulasının üzerinde iki, üç ya da dört isim olacak. Bunlar, birbirleriyle rekabet eden adaylardır. *Sadece bir* isim seçmeniz ve diğerlerinin üzerini çizmeniz gerekiyor." Aslında bu, karışık bir sistemdi: Tüm Sovyetler Birliği'nde 2.250 temsilci seçilecek ve bunların 750'si teritoryal bölgelerden, 750'si idari bölgelerden ve 750'si de Komünist Parti ya da kontrol ettiği kurumlar tarafından seçilecekti. Yine de bu, çoğu bölgedeki seçmenlerin iki ya da daha fazla aday arasından seçim yapabilecekleri ilk seçimdi.

Leningrad'da, Komünist Parti görevlileri bozguna uğradı. Leningradlı antropolog Galina Sarovoytova, Yüksek Sovyet'te Ermenistan'ı temsil etmek üzere seçildi. Galina, liderliğini Saharov'un yaptığı demokrasi taraftarı bir grup kurulmasında, yeni seçilmiş temsilcilerden oluşan –yaklaşık üç yüz kişilik– bir azınlık hizbine katıldı. Eski muhalif Saharov, parlamentoya girmesinin ardından, Komünist Parti'nin Sovyet politikasındaki üstünlüğünü garanti altına alan anayasa hükmünü yürürlükten kaldırarak Komünist Parti'nin saltanatına son vermeyi hedefi haline getirdi. Bölgelerarası grubun diğer önde gelen üyeleri arasında ya-

ramaz aparatçik Boris Yeltsin ile çok iyi bir konuşmacı ve çok yakışıklı bir adam olan Leningradlı hukuk profesörü Anatoli Sobçak da vardı.

Baş döndürücü şekilde kısa olan seçim kampanyası –seçimlerle ilgili devrimsel kanunun kabul edilmesi ile seçimlerin yapılması arasında dört aydan kısa bir süre geçmişti– sırasında Sobçak, olağanüstü bir konuşmacı olarak tanınmaya başladı. Potansiyel seçmenlere yaptığı ilk konuşmalardan birinde, izleyicilerin yorgun ve sıkılmış olduklarını hissederek şehir ve ulusal meseleler hakkında hazırladığı konuşmasını bir kenara bıraktı ve dinleyicileri hitabet sanatıyla büyülemek konusunda bilinçli bir karar verdi. “Benim bir hayalim var,” dedi konuşmasında, “gelecek seçim Komünist Parti tarafından değil, seçmenlerin kendileri tarafından düzenlensin ve bu seçmenler birleşip kendi örgütlerini kurmak konusunda özgür olsunlar. Kampanya mitingleri, dinlemek isteyen herkese açık olsun, mitinglere girmek için hiçbir özel izin gerekmesin. Her vatandaş kendisini ya da bir başkasını aday gösterebilsin ve bu adaylık birkaç basamaklı bir onay sürecinden geçmek zorunda kalmasın; yeteri sayıda imza toplanması durumunda adayın ismi doğrudan oy pusulasının üzerinde yer alsın.” Bu, kuşkusuz ütöpik bir hayaldi.

HALKIN VEKİLLERİ (Sovyet sözde-parlamentosunun üyelerine böyle deniyordu) 1989 Mayıs’ının sonunda ilk oturum için toplandılar. Ülkenin sokakları iki hafta boyunca boşaldı: Aileler televizyonlarının karşısında kıpırdamadan oturmuş, hayatlarında ilk kez bir politik tartışmanın açık olarak yapılmasını, tarihin yazılmasını izliyorlar-

dı. İdaresi çok zor olan devasa toplantı, kısa süre içinde iki kişi arasındaki bir açmaza dönüştü: devletin başı olan Gorbaçov ile döneminin en üst ahlaki otoritesi olan Saharov arasında... Artık hem konumundan hem de popülerliğinden emin olan genç ve enerjik Gorbaçov etrafına özgüven yayıyordu. Yürürken olduğu kadar konuşurken de tökezleme eğilimi gösteren kambur, tatlı dilli Saharov ise etkisiz ve bulunduğu yere yabancı görünüyordu. Kongrenin son gününde söz alıp uzun ve karmaşık bir konuşma yapması ise yaptığı en büyük hataymış gibi görünüyordu. Sovyet Anayasası'nın Komünist Parti'ye Sovyet devleti üzerinde vesayet hakkı veren 6. maddesinin feshini talep ediyordu Saharov. İmparatorluğun –hem Sovyetler Birliği'nin hem de Doğu Bloku'nun– yaklaşımakta olan çöküşünden bahsediyor ve kongreden reform ihtiyacı için ortak bir karar benimsemesini rica ediyordu. Geniş oturum salonu gide-rek huzursuzlanıp kabalaşıyordu: Halkın vekilleri ayaklarını yere vurmaya ve bağıra çağıra Saharov'u susturmaya çalışıyorlardı. Mikrofon başında sesini duyurmak için çabalayan yaşlı muhalif ise “Dünyaya sesleniyorum!” diye haykırıyordu.

Saharov'un konuşma yapmaya çalıştığı yerden birkaç adım uzakta oturan Gorbaçov öfkeli görünüyordu – görünüşe göre hem Saharov'un sözlerinin içeriğine hem de bunun salonda çıkardığı kargaşaya öfkelenmişti. Yaşlı adam aniden sessizleşti: Gorbaçov mikrofonunu kapatmıştı. Saharov, konuşmacı kürsüsünden kâğıtlarını topladı, genel sekretere doğru birkaç adım attı ve titreyen elindeki kâğıtları ona doğru uzattı. Gorbaçov tiksiniş görünüyordu. “Çek şunları önümden,” dedi tükürükler saçarak.

Gorbaçov, televizyonda Saharov'u küçük düşürerek fazla ileri gitmişti. Altı ay sonra, bir sonraki Halkın Vekilleri Kongresi'nin ikinci gününde yaşlı muhalif –öngördüğü şekilde hem Berlin Duvarı'nın yıkılışına hem de Doğu Bloku'nun parçalanmasına şahit olmuş olarak– kalp krizinden öldüğünde, Saharov insanlar tarafından bir şehit, Gorbaçov ise onun işkencecisi olarak görülüyordu. Saharov'un Moskova'daki cenazesine on binlerce, hatta belki yüz binlerce insan katıldı. Şehir yetkilileri, alışıldığı üzere ve beceriksiz bir şekilde, mezarlığın yakınlarındaki metro istasyonlarını kapatarak ve çevresine polis kordonları yerleştirerek insanların toplanmasını engellemeye çalıştılar; insanlar dondurucu soğukta kilometrelerce yürüdüler ve sonra sakin bir şekilde polis kordonunu yararak ilerlediler.

Leningrad'da, Saharov'un defnedildiği günün akşamüstü, yaklaşık yirmi bin kişi bir anma mitingi için toplandı. Mitingi düzenleyenlerin, organizasyonu şehir merkezinde yapma istekleri reddedilmişti, bu nedenle de miting sosyalist şehirlerin etrafında ortaya çıkan geniş, terk edilmiş alanlardan birinde başladı; yapıldığı yer, Lenin Konser Salonu'nun önündeki biçimsiz bir alandı. Konuşmacılar Saharov hakkında konuşmak için birbiri ardına kürsüye çıktılar. Dondurucu soğuğa rağmen, hatta kısa süreli kış güneşi gözden kaybolurken bile, kalabalık büyümeye devam etti. Hava kararırken insanlar, kendiliğinden verilmiş gibi görünen bir kararla şehir merkezine doğru yürümeye başladılar. Binlerce insan, adeta görünmez bir el tarafından yönlendiriliyormuş gibi yürüyüş düzenine girdi ve uzun, zorlu bir yolculuğa başladı.

İnsanlar ellerinde Saharov'un portresi ve yanan bir

mumla dönüşümlü olarak grubunun önünde yürüdüler. Marina Salye bütün yol boyunca, bir yandan büyük muhalifin adımlarını takip etmeye hazır olduğunu, diğer yandan da yasadışı bir yürüyüşe liderlik etmenin sorumluluğunu üzerine aldığını gösterircesine portrenin tam arkasından yürüdü. Altı haftadan kısa bir süre önce Salye ve destekçileri farklı bir yürüyüşe, Ekim Devrimi'nin yıldönümünü kutlamak için yapılan 7 Kasım yürüyüşüne katılmışlardı. Bu geçit töreni sırasında da demokrasi taraftarı grup yaklaşık otuz bin kişiyle birlikte yürümüştü. Polis, demokrasi taraftarları kortejini televizyon kameralarından uzaklaştırmaya çalışmıştı, ancak demokrasi korteji Leningrad Bölge Parti Komitesi'nin birinci sekreterinin halka el sallamakla meşgul olduğu kürsüyle aynı seviyeye geldiğinde durmuş ve "Halk Cephesi! Halk Cephesi!" diye slogan atmaya başlamıştı. Resmi komünist kortejindeki yürüyüşçüler, kendi adımlarını bozmadan, slogan atanları susturmaya çalışmıştı. Parti sekreteri, sanki garip bir şeyler olmuyormuş gibi gülümsemeye ve el sallamaya devam ediyordu. Bu, bir 7 Kasım kalabalığını kürsüden selamladığı son geçit töreni olacaktı.

7 Kasım'da demokrasi taraftarı yürüyüşçüler, devletten resmi kabul gören düzenli komünist yürüyüşçülerle karşı karşıya gelmişlerdi; şimdiyse basitçe şehrin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Yürüyüş saatler sürecekti. Kalabalık, polisin kendilerini dağıtma çabalarının üstesinden gelecekti. Rotaları üzerindeki çeşitli simgesel mekânlarda slogan atıp gösteri yapmak için yürüyüşlerine ara vereceklerdi. Elleri mumlar belirecekti. Yürümeye devam ederken binlerce insan daha onlara katılacaktı. Elli beş yaşında ve fazla kilolu olan Salye için bu yürüyüş eziyetli bir

egzersizdi. O gün üzerine küçük gelen, ağır bir kürk palto giymişti, bu nedenle de paltosunun önü açık yürüyor ve yürürken kendisini çıplak ve uygunsuz hissediyordu. Saatler süren yürüyüş sırasında kortejin arka tarafından, polisin bir kez daha yürüyüş alayını dağıtmaya çalıştığına dair haberleri almayı sürdürdü.

“Ertesi gün,” diye hatırlıyordu uzun yıllar sonra Salye, “bir kongre toplamayı planladığımız için benim evimde Halk Cephesi platformu üzerinde çalışıyorduk ki bir polis müdürü çıkageldi ve yasadışı bir yürüyüş düzenlediğim için çıkarılan tutuklama emrini gösterdi. Polis bir harikaydı: Bana, ‘Biliyorsunuz, gelip sizi evde bulamamış olabilirim,’ dedi. Çok tatlıydı. Ancak ben ona, ‘Hayır, siz işinize devam edin,’ dedim. Böylece tutuklama emrini kabul ettim ve avukatları, basın mensuplarını aramaya başladık. Ertesi sabah polis karakoluna gittim... Bana sürekli, yürüyüşü kimin düzenlediğini söyletmeye çalışıyorlardı. Ben de onlara, ‘Nereden bilebilirim? Hatırlamıyorum. Orada çok fazla insan vardı,’ deyip duruyordum.” Aslında, yürüyüşün fikir babası, Salye’nin Halk Cephesi’ndeki yoldaşlarından biriydi.

“Sürekli olarak bir cevap istiyorlardı,” diye devam ediyor Salye. “Ben oradayken bir telgraf geldi: Moskova’daki tanınmış demokrat liderlerden bazıları beni savunuyorlardı. Sonra bana mahkemeye çıkacağımı söylediler. Önümdeki masayı çıplak ellerimle sımsıkı kavradım ve ‘Beni mahkemeye kucağınızda taşımak zorunda kalırsınız. Avukatım buraya gelene kadar hiçbir yere gitmiyorum,’ dedim. Tüm günümü orada, polis karakolunda geçirdim. Sürekli telefon edip benimle ne yapacakları konusunda talimat almaya çalıştılar. Sonunda tüm belgelerimi aldı-

lar, beni pencereleri demir parmaklıklı bir odaya aldılar ve oraya kilitlediler. Derken her şey sona erdi ve karakoldan çıkıp, orada benim için toplanmış olan arkadaşlarımla nesheli çığlıkları arasında gitmeme izin verdiler.”

Ertesi gün Leningrad gazeteleri, “Saharov’un Yasını Tuttuğu için Tutuklandı” başlıklarıyla çıktı ve zaten şehrin en popüler insanlardan biri olan Marina Salye, Leningrad’ın tartışmasız siyasi lideri oldu. İki ay içinde, Leningrad’da bir şehir meclisi seçimi olacak ve Salye büyük bir hevesle bu işe girişecekti. Seneler sonra, aslında bu göreve gelmek gibi bir niyeti olmadığını iddia edecekti –kendisi aday olmadan, Halk Cephesi adaylarının seçim kampanyasını yürütmeyi planlamıştı– ancak Saharov’u anma yürüyüşü nedeniyle tutuklanmasının ardından artık dokunulmazlığa ihtiyacı vardı.

BU, LENİNGRAD TARİHİNDE seçimle oluşturulmuş ilk şehir meclisi ve aslında Sovyetler Birliği’nde halk tarafından seçilmiş ilk yönetim organı olacaktı. Tüm şehirler gibi Leningrad da o zamana kadar Komünist Parti’nin bölge birimi tarafından yönetilmişti. Yeni politikacılar ve yeni kanunlar, Komünist Parti’nin statüsünü bir siyasi parti düzeyine indirmeyi ve şehri temsili demokrasiyle yönetmeyi teklif ediyorlardı. Dönüşüm hızlı, acılı ve bazen komik bir şekilde gerçekleşti. Mart ayındaki seçimlerde, demokrasi taraftarı adaylar, meclisteki dört yüz sandalyenin üçte ikisini kazanarak Komünist Parti’yi bozguna uğrattılar; sandalyelerin 120’si Halk Cephesi tarafından kazanılmıştı. Seçimin ardından, seçilmiş altmış vekilden oluşan bir ter-tip heyeti, şehir meclisinin gelecekteki işleyişini tartışmak için toplandı. Bunun üzerine Leningrad’ın Parti yönetici

Boris Gidaspov, komiteyi, bölgenin Parti genel merkezine ev sahipliği yapan tarihi üniversite binası Smolni Enstitüsü'nde kendisini ziyaret etmeleri için davet etti. Seçilen vekillerse kibar bir şekilde Gidaspov'un gelip kendilerini, Komünist Parti yönetimindeki eski şehir meclisi toplantılarının yapıldığı Mariinski Sarayı'nda ziyaret etmesini önerdiler; Angleterre Savaşı eylemcileri şehir yetkilileriyle görüşmek için zamanında bu binaya gitmişti ve yeni demokratik meclise de yine bu bina ev sahipliği yapacaktı.

Eski muhafızların kişileşmiş hali olan Gidaspov, tüm meslek hayatını Leningrad'ın askeri-endüstriyel kompleksinde geçirmiş, hızla terfiler alıp çok büyük kurumları yönettikten sonra da 1989 yılında şehrin Parti örgütünün başkanlığına atanmıştı. Mariinski'deki toplantı salonuna girdi ve doğruca masanın başına yöneldi. Gidaspov oturur oturmaz, seçilen vekillerden biri, "Orası sizin koltuğunuz değil," dedi. Muhafızların konumu değişiyordu artık.

Simgesel açıdan buna benzer bir başka olay da, günler sonra yeni şehir meclisinin ilk meclis oturumu için bir araya geldiği Mariinski'nin ana salonunda gerçekleşti. Dört yüz yeni seçilmiş vekil büyük amfi tiyatrodaki yerlerini almış, iki adamın çoktan oturmuş olduğu, ceviz ağacından yapılma küçük bir masaya bakıyordu. Adamların ikisi de, Gidaspov'la aynı hamurdan yoğrulmuş eski tip Parti bürokratlarıydı: hiçbir zaman temiz tıraşlı görünmeyen kat kat yüzleri olan, iriyarı, geniş omuzlu, gri takım elbiseli adamlar. Derken bu adamlardan biri ayağa kalktı ve vekilleri meclise seçilmelerinden dolayı kutladıktan sonra elindeki standart bir konuşma metnini okumaya başladı. Bu sırada, kutlanan vekillerden biri masaya yaklaştı ve "Toplantıyı sizin yöneteceğinizi kim söyledi?" diye sordu. Ka-

fası karışan bürokratin sesi güçten düşerken, “Angleterre Savaşı kahramanı” olarak tanınan Aleksey Kovalev salonun önüne geldi ve iki misafirden oturumun önünü tıkamayı bırakmalarını istedi. Adamlar ayağa kalkarken Kovalev ile Salye, Sovyetler Birliği’nin demokratik yollarla seçilen ilk yönetim organının ilk toplantısını yönetmek üzere masadaki iki koltuğa oturdular.

Oturum, tertip komitesi tarafından planlandığı gibi, üç üyenin prosedürle ilgili duyurular yapmasıyla başladı. Ön tarafa geldiklerinde salon kahkahalara boğuldu, çünkü her üçü de aydın kesimin standart kılığına bürünmüştü – boğazlı kazaklar ve sakallara. “Şahaneydi,” diye hatırlıyor toplantıda bulunmuş olan bir sosyolog. “Atmosfer tamamen değişmişti: Ellerinde kupalarıyla takım elbiseliler çıkmış, yerlerine gayri resmiler gelmişti.”

Onları Mariinski’ye getiren şeye, içlerinden birinin daha sonraki deyişiyle “o güçlü demokrasi duygusu”na bağlı kalan yeni vekiller, ilk yönetim kararlarından birinde, isteyen her vatandaşın istediği her ofise ya da toplantı salonuna girebilmesi için saraydaki tüm muhafızları kaldırma kararı aldılar. “Mariinski, [Rus] İç Savaşı sırasında bir tren istasyonu görünümüne bürünmüştü,” diye yazacaktı şehir meclisi üyelerinden biri daha sonra. “Düzinelerce evsiz, ana toplantı salonunun kapısında duruyor, vekilleri yakalayıp ellerine yazılı kâğıtlar tutuşturmaya çalışıyorlardı. Vekilleri devamlı olarak kendi dâhiyane buluşunu değerlendirmeleri konusunda zorlayan sakallı bir adam hatırlıyorum mesela. Oylama yaparak muhafızların saraydan gitmesine karar vermiştik. Ama bunun hemen ertesi günü binanın içinden yok olan bronz süslemelerin maliyetini hesaplamak zorunda kaldık.”

Muhafızlar kısa süre sonra yeniden yerlerine geçtiler, ancak insanlar gelmeye devam ediyorlardı. “İnsanlar uzun süredir seslerini duyurmanın özlemi içindeydiler,” diye hatırlıyordu bir başka meclis üyesi sonradan. “Seçmenler bizi görmeye geldiğinde, kendimizi nedense günah çıkartan rahipler gibi hissediyorduk. Onlara, ‘Size yeni bir daire sağlayamam; bu benim yetki alanımı aşan bir şey,’ diyorduk ve onlar da karşılık olarak, ‘Beni dinleyin, yeter,’ diyorlardı. Biz de dikkatle ve sabırla onları dinliyorduk. Ve insanlar tatmin olmuş bir şekilde gidiyorlardı.”

Seçmenlerin sadece seslerini duyurmayı değil, aynı zamanda korunmayı ve karınlarının doyurulmasını da istediklerini birkaç ay sonra anlayacaklardı.

RADİKAL DEMOKRASİNİN prensipleri uyarınca, şehir meclisinin resmi bir lideri yoktu. Ancak sonradan bunun kullanışsız, hatta politik amaçlar açısından uygunsuz olduğu ortaya çıktı: Yeni şehir meclisinin üyeleri, neredeyse sıfırdan bir parlamento prosedürü yaratmak, gerçek zamanlı olarak yönetim kurallarını test edip tekrar oluşturmak için –ki bunu genellikle yerel televizyon kanalında canlı olarak yapıyorlardı– mücadele ederken, Leningrad’daki seçmenler sabırsızlanmaya başladılar. Demokratlar hiçbir işi halledemeden demokrasi pratiği yaparken, şehir, ülke ve hayatın kendisi etraflarında paramparça oluyormuş gibi görünüyordu.

Hâlâ şehrin en popüler politikacısı olan Marina Salye, meclis başkanlığına aday olmamaya karar vermişti. Yirmi yıl sonra, bu kararını açıklamakta zorlanıyordu: “Keşke biri bana bunun cevabını verebilse,” dedi. “Bu benim aptallığım mıydı, deneyimsizliğim miydi, utangaçlığım mıydı,

yoksa saflığım mıydı bilmiyorum ama gerçek şu ki, bunu yapmadım. Ve bu bir hataydı.”

Salıe'nin kendini geri çekmesiyle birlikte, şehir meclisi aktivistleri, şehrin diğeri iki perestroyka kahramanından birine başvurmaya karar verdiler: Moskova'da Leningradlı demokrat olarak ün kazanmış olan hukuk profesörü Anatoli Sobçak. Sobçak, kazak giyen sakallı gayri resmilerden farklıydı: Onların dalgın ve genellikle iddiasız tarzlarının aksine, Sobçak gösterişli bir şekilde şık giyiniyordu –Komünistler onu “burjuva” tarzı kıyafetlerinden dolayı eleştirmekten hoşlanırlardı; aradan yirmi yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, Sobçak'ın alamet-i farikası olan ekose ceket, siyasetle ilgili hatıralarda hâlâ anımsanmaktadır– ve güçlü bir konuşmacıydı. Kendi ses tonunu duymaktan hoşlanıyor gibiydi. Eski meslektaşlarından birinin söylediğine göre Sobçak, “hayali bir köprünün inşasının yararları üzerine kırk dakikalık doğaçlama bir konuşma yaparak işler bir toplantıyı yoldan çıkarabilir” ve diğeri dokunur hiçbir şey söylememesine rağmen dinleyicileri büyüleyebilirdi.

Sobçak, Saharov'un Yüksek Sovyet'teki Bölgearası Grubu'na mensup olsa da, aslında kendisini Leningrad'a geri çağırın gayri resmilerden çok daha muhafazakârdı. Polis akademisinde ders vermiş bir hukuk profesörü olarak, pek çok yönden, mevkilerini bırakmakta olan Sovyet elitlerinin bir parçasıydı. Kısa süre önce, besbelli Gorbaçov'un reformları sayesinde Parti'nin devleti yönetmeye devam edeceği inancıyla Komünist Parti'ye üye olmuştu. Ayrıca, yeni demokrat politikacıların gitgide eski tarihi ismini (St. Petersburg ismini) kullanmaya başladıkları bölünmüş bir şehirde, Leningrad adının şehrin geçmişteki

askeri kahramanlığını daha iyi yansıttığını savunarak bu ismin değiştirilmesine karşı çıkıyordu.

Sobçak aynı zamanda, gayri resmilerin hepsinden çok daha iyi bir politikacıydı. Büyük bir ihtirası vardı: Kısa süre sonra herkese Rusya'nın bir sonraki devlet başkanı olacağını söylemeye başlayacaktı. Bu arada, şehir düzeyindeyse, kendisini tahta geçmesi için çağıran demokratlara borçlu kalmadan tüm şehir meclisini yönetmek istiyordu besbelli. Bunun gerçekleşmesi için de, meclisteki azınlık grubunu oluşturan Komünist Parti vekilleri arasında önceden –ve çok gizli olarak– kulis çalışmaları yaptı ve Komünistler Sobçak'a oy vererek herkesi şaşırttılar. Bunun karşılığında Sobçak, birkaç dakika sonra, kendi yardımcısı olarak Salye ya da diğer önde gelen demokratlardan birini aday göstermeyerek, beklenti içinde olanları hayal kırıklığına uğrattı. Bunun yerine göreve, bir Komünist Parti üyesi ve tuğamiral olan Vyaçeslav Şçerbakov'u getirdi. Şaşıran demokratlar yine de Sobçak'la yaptıkları anlaşmaya uydular ve Şçerbakov'un yardımcılığını onaylama yönünde oy verdiler.

Sobçak sonra şehir meclisine seslendi. Görevini nasıl gördüğünü açık ve anlaşılır bir şekilde açıkladı: Lider değil, patron olmak için oraya gelmişti. Kendi deyiimiyle şehir meclisini “demokratik prosedür uğruna demokratik prosedür” çıkmazına gömülmüş bir yapı olarak görüyordu ve gerçek anlamda şehri yönetme işini hayata geçirmek istiyordu. Her geçen dakika sesi daha da güvenle dolan Sobçak, şehir meclisini işlerin değişmek üzere olduğu konusunda bilgilendirdi.

“Ona oy verir vermez yaptığımız hatanın farkına vardık,” diye hatırlayacaktı şehir meclisi üyelerinden biri

daha sonra. Sobçak, meclis üyelerinin çoğunun, kendi seçimlerinden bu yana geçen iki aylık süreçteki en büyük başarıları olarak gördükleri şeyi (beraberce buldukları Sovyet-olmayan iş görme yöntemini) yok etmek niyetindeydi. Gayri resmiler evlerine şoke olmuş ve karamsar bir şekilde döndüler.

Sobçak ise, bir hukuk konferansı için Birleşik Devletler'e uçmak üzere havaalanına gitti.

“ST. PETERSBURG DÖNEMİ, onun en karanlık dönemi,” diyordu Gevorkyan, meslektaşlarıyla birlikte yazdığı kampanya biyografisi hakkında. “Sobçak’la nasıl bir araya geldiğini hiçbir zaman anlamadım.”

Leningrad’da, Putin’in KGB’deki meslektaşları, bu yeni siyasi gerçeklikle savaşmanın değil, ona uyum sağlamanın yollarını arıyor gibi görünüyordlardı ve başlangıçta Putin de bunu yapmak zorunda kalacakmış gibi görünüyordu: Öfkeyle KGB’den ayrılmak yerine, surat asarak kurumda kalacak ve yeni arkadaşlar, yeni akıl hocaları ve belki de, gölgelerin ardından nüfuzunu kullanmanın yeni yollarını aramaya başlayacaktı.

“Bir zamanlar casussan, hep casus kalırsın,” deyimini gerçekten de doğruydu: KGB asla subaylarının yularını elinden bırakmazdı. Peki ama tüm o kullanılıp tüketilmiş ajanlar nereye gidiyordu? Aslında KGB’nin şişkin karnı için kullandığı bir isim ve bir tür yapısı vardı – “aktif yedek”. Tüm bu insanlar, SSCB’nin farklı farklı sivil kurumlarına yerleştirilmiş, sayıları neredeyse sayılamayacak kadar çok ve muhtemelen de hiç sayılmamış KGB görevlileriydi.

Sadece bir sene sonra, liberal Gorbaçov’un atadığı bir isim olan Vadim Bakatin kurumu dağıtma amacıyla

KGB'nin başına geçtiği zaman, en kafa karıştırıcı ve zorlu bulunduğu kısım bu aktif yedeklerdi. “Bunlar, şu ya da bu açıdan bir öneme sahip devlet kurumları ile sivil kurumlar tarafından resmi olarak istihdam edilen KGB çalışanlarıydı,” diye yazıyordu Bakatin. “Çoğunlukla, görev aldıkları kurum içindeki çalışanların tümü olmasa da pek çoğu bu insanların KGB için çalıştıklarını bilirdi. Aktif yedekler pek çok işlevi yerine getiriyordu: Bazıları güvenlik soruşturma sistemlerini yönetirken, diğerleri ilgili kurum içindeki çalışanların ruh hallerini ve konuşmalarını izleyerek olası bir muhalife karşı uygun gördükleri şekilde harekete geçiyorlardı... Kesinlikle bir gizli polis örgütünün şu ya da bu örgütün içine bir çalışanını yerleştirmesini gerektiren durumlar vardır, ancak bu tür bir düzenlemenin gizli olması beklenir. Hangi gizli servis teşkilatının, herkesin tanıyıp saptayabileceği çalışanları olur ki?”

Bakatin kendi sorusunu cevaplıyor: “Mevcut haliyle KGB'ye bir gizli polis teşkilatı denemezdi. Her şeyi kontrol etmek ve baskı altına almak için kurulmuş bir örgüttü. Özellikle komplolar düzenlemek ve darbe yapmak için meydana getirilmiş gibi görünüyordu ve bunları uygulamaya geçirmek için gerekli olan her şeye sahipti: kendisine ait özel eğitilmiş silahlı kuvvetleri, iletişim hatlarını izleme ve kontrol etme kapasitesi, tüm önemli kurumların içine yerleştirilmiş çalışanları, sahip olduğu bilgi tekeli ve daha pek çok şey...” Bu, dokunaçları Sovyet toplumunun her yerine nüfuz etmiş bir canavardı. Vladimir Putin de bu dokunaçlardan birinin en ucunda yerini almaya karar vermişti.

Putin çellocu arkadaşına, başkentteki geniş KGB bürokrasisine katılmak için Moskova'ya taşınmayı düşündü-

günü söylemişti. Ancak sonra, belki de her zaman tanıdık olanın çekimine kapıldığından dolayı, yüzünü KGB dışında bağlantısının olduğu yegâne kuruma çevirdi: Leningrad Devlet Üniversitesi'ne. Yeni görevi, dış ilişkilerden sorumlu hukuk müşaviri yardımcılığıydı. SSCB'deki tüm kurumlar gibi Leningrad Devlet Üniversitesi de dış ilişkiler kavramının var olma olasılığının yeni yeni farkına varıyordu. Öğretim üyeleri ve ihtisas öğrencileri, öğrenim görmek ve konferanslarda yer almak için yurtdışına çıkmaya başlıyorlardı: Yine de önemli bürokratik engelleri aşmak zorunda kalıyorlardı, ancak eskiden çok az kişiye tanınan yurtdışına seyahat etme seçeneği artık pek çok kişi için ulaşılabilir duruma gelmişti. Aynı zamanda yurtdışından öğretim üyeleri ve öğrenciler de gelmeye başlamıştı: Yine, o zamana kadar sadece Sovyet bloku ülkelerinden gelen öğrencilere ve Batı'dan gelen, itinayla seçilmiş birkaç öğrenciye açık olan bu imkân, artık hemen hemen herkese açık hale gelmişti. Diğer binlerce Sovyet kurumu gibi Leningrad Devlet Üniversitesi de devletten gelen finansmanın keskin bir şekilde kesildiğini görmüştü ve hangi şekilde olursa olsun yabancı ülkelerle olan ilişkilerin çok ihtiyaç duyulan para girişini sağlayacağını umuyordu. Bu, aktif yedekte olan biri için mükemmel bir işti: Bu tür görevlerin geleneksel olarak KGB tarafından atanan kişilere ayrılmasının yanı sıra, genel olarak herkes bu kişilerin, yabancılarla ilişki kurmak ve bu ilişkileri güçlendirmek konusunda diğerlerinden daha iyi olduklarını düşünüyordu; ne de olsa bu konuda deneyimi olan sadece onlardı.

Putin, bir uzmanlık tezi yazmayı ve belki de süresiz olarak üniversitede kalmayı planladığını söylemiştir. Ancak o zamanlar Sovyetler Birliği'ndeki pek çok şey gibi, bu işin

de bir geçiş aşaması havası vardı. Putin, Leningrad Devlet Üniversitesi'nde üç aydan kısa bir süre kaldı.

PUTİN'İN, Leningrad Şehir Meclisi Başkanlığı makamında bulunduğu dönemde Anatoli Sobçak için çalışmaya başlamasının hikâyesi herkes tarafından iyi bilinen, sıklıkla anlatılan ve reklamı yapılmış detaylarının pek çoğu ya da hepsi kesinlikle yalan olan bir hikâyedir.

Hikâyenin sonradan uydurulan şekline göre, hukuk profesörü ve ünlü politikacı Sobçak, üniversite koridorunda yürürken Putin'i görmüş ve ondan şehir meclisinde kendisi için çalışmasını istemiş. Putin'in kendi anlattığı hikâyede ise, hukuk fakültesindeki eski bir sınıf arkadaşı, Sobçak'ın ofisinde bir görüşme ayarlamış. Putin'in hikâyesine göre, kendisi 1970'li yıllarda hukuk fakültesinde Sobçak'ın derslerine girmiş ancak onunla kişisel bir ilişkisi yokmuş.

“O sahneyi çok iyi hatırlıyorum,” diyor Putin biyografi yazarlarına. “İçeri girdim, kendimi tanıttım ve ona her şeyi anlattım. Tezcanlı bir insandı, bu nedenle de hemen, ‘Müşavirle konuşacağım. Pazartesi gel başla. Bu kadar. Gerekli hazırlıkların hepsini ben yapacağım ve sen de buraya tayin edileceksin,’ dedi.” Sovyet sistemindeki atamalarda, ofis çalışanları gerçekten de çoğu zaman serfler gibi, yani sahiplerinin anlaşması üzerine tayin edilirlerdi. “Ona, ‘Anatoli Aleksandroviç, sizinle çalışmak benim için bir zevk olurdu. Gerçekten ilgimi çekti. Hatta bu görevi istiyorum da. Ancak bu tayine muhtemelen engel olacak bir gerçek var,’ demesem olmazdı. Bana, ‘Nedir o engel?’ diye sordu. Ben de, ‘Size sadece müşavir yardımcısı olmadığımı söylemek zorundayım. Ben bir KGB çalışanıyım,’ dedim.

Düşünmeye başladı, çünkü bu onun hiç beklemediği bir gelişmeydi. Bir süre düşündü ve sonra da, ‘Tamam, canı cehenneme!’ dedi.”

Bu diyalog kesinlikle hayal ürünü, hem de vasat bir hayal ürünü. Eğer Putin, Sobçak kendisine iş teklifinde bulunana kadar ona KGB ile olan ilişkisinden bahsetmediyse, neden ona “her şeyi anlattığını” iddia ediyor? Neden Putin, Sobçak’ı hem cahil bir sersem –Leningrad Devlet Üniversitesi’ndeki herkes Putin’in KGB çalışanı olduğunu biliyordu– hem de kaba bir insan olarak resmediyor? Çünkü bu muhtemelen biyografi yazarlarına anlatmadan önce iyice prova etmediği bir yalandı ve bu sayede kariyerli bir KGB çalışanının nasıl olup da Rusya’nın en önde gelen demokrasi taraftarı politikacılarından birinin yanında çalışmaya başladığı gibi hassas ve fazlasıyla meydanda olan bir sorudan kaçınacağını düşünüyordu.

Sobçak ise daha farklı bir hayal ürünü hikâye anlatıyordu. “Putin kesinlikle bana KGB tarafından gönderilmedi,” demişti bir gazete röportajında, Putin’in kendi biyografi yazarlarıyla konuştuğu hafta – ve bu da aradaki çelişkiyi açıklıyor. “Putin’i kendim buldum ve ondan gelip benim için çalışmasını istedim çünkü onu tanıyordum. Hukuk fakültesinde öğrenciyken yaptığı çalışmalardan onu gayet iyi hatırlıyordum. Neden benim yardımcım oldu? Onunla tamamen tesadüf eseri olarak üniversitenin koridorunda karşılaştım. Onu tanıdım, selam verdim ve ona neler yaptığını sormaya başladım. Uzun zaman Almanya’da çalıştığını ve artık müşavir yardımcısı olarak çalıştığını öğrendim. Çok iyi bir öğrenciydi, ancak şöyle bir karakter özelliği vardır: Göze çarpmaktan hoşlanmaz. Bu anlamda,

gösterişten ve görülür herhangi bir tutkudan mahrum bir kişidir, ancak içinde, bir liderdir.”

Anatoli Sobçak, kesinlikle Putin’in bir KGB çalışanı olduğunu biliyordu. Üstelik onu arayıp bulmasının nedeni de buydu. Sobçak böyle bir politikacıydı: Renkli bir demokrasi taraftarlığı cephesinden konuşuyor, ancak bunu yapmak için sağlam muhafazakâr bir temelinin olmasından hoşlanıyordu. Aynı zamanda şehir meclisinde yardımcısı olarak bir komünistle bir tuğamirali seçmesinin nedeni de buydu. Sobçak etrafında devlete bağlı silahlı örgütlerden gelme insanlar olduğunda kendini güvende hissetmekle kalmıyor, aynı zamanda onların yanındayken kendini, Salye ve onun gibi fazla eğitilmiş, fazlasıyla konuşkan, süreç odaklı, demokrasi taraftarı aktivistlerin yanında olduğundan daha rahat hissediyordu. Leningrad’daki polis akademisinde hukuk dersleri vermişti; Putin’in de sahip olduğunu düşündüğü kişilikteki insanlara ders vermişti: zeki olmayan ancak güvenilir, dışa dönük tutkuları olmayan ve her zaman için emir komuta zincirine riayet eden insanlar. Bununla birlikte, Putin’e ihtiyaç duymasının nedeni, üniversiteninkiyle tam olarak aynıydı: Putin, şehirde yurtdışında çalışmış olan çok az sayıdaki kişiden biriydi – ve şehrin de yabancı desteğe, yabancı paraya ihtiyacı vardı. Son olarak Sobçak –ki kendisi de hem artık bir hukuk profesörü olduğu üniversitede hem de Komünist Parti’de terfiler alarak yükselmişti– beraber çalışacağı KGB görevlisini başkasının seçmesindenense, onu kendisinin seçmesinin daha akıllıca olduğunu biliyordu.

Ne var ki Sobçak’ın bu KGB görevlisini kendisinin seçtiğine inanmakta haklı olup olmadığı, tartışmaya açık bir soru. Putin’in Doğu Almanya’daki eski meslektaş

bana Putin'in 1990 yılının şubat ayında, KGB yasadışı istihbarat müdürlüğünün başı olan Tümgeneral Yuri Drozdov ile tümgeneralin Berlin'i ziyareti sırasında görüştüğünü söyledi. "Buluşmalarının tek amacı, Putin'e bir sonraki görevini bildirmesi olabilir," dedi 1991 yılında Almanya'ya sığınan Sergey Bezrukov bana. "Başka türlü neden müdürlüğün başında olan biri, eve dönmesi planlanan bir ajanla görüşsün ki? Böyle şeyler olmaz." Bezrukov ve diğer ajanlar Putin'in bir sonraki görevinin ne olacağını ve bu görevi üst rütbeli birinin işe karışmasına neden olacak kadar önemli kılan şeyin ne olduğunu merak ediyorlardı. Putin, Sobçak'ın yanında çalışmaya gittiğinde, Bezrukov sorusunun cevabını aldığını düşündü: Eski dostu, ülkenin önde gelen demokrasi taraftarı politikacılarından birinin yakın çevresine sızmak için geri çağırılmıştı. Üniversitedeki görevi ise sadece bir atlama taşı olmuştu.

Putin, KGB'nin Leningrad şubesini iş değiştirmek üzere olduğu konusunda bilgilendirdi. "Onlara, 'Anatoli Aleksandroviç [Sobçak] tarafından üniversitedeki görevimden ayrılıp onunla çalışmam konusunda bir iş teklifi aldım. Eğer bu imkânsızsa, kendi rızamla istifa edeceğim,' dedim. Onlar da, 'Hayır, neden böyle bir şey yapasın ki? Git yeni işine başla, bir sorun yok,' diye karşılık verdiler." Bu diyalog da, Putin'in bizzat KGB tarafından Sobçak'a yönlendirilmemiş olması gibi fazlasıyla ihtimal dışı bir durumda bile, yine hayal ürünü bir hikâye gibi görünüyor. Sonuçta Putin'in, şehrin en önde gelen demokratinin yanına yerleştirilme şansına KGB tarafından coşkuyla karşılık verilmeyeceğini düşünmesi için hiçbir nedeni olamazdı.

O dönemde, yeni demokratlar KGB'nin temel odak noktası haline gelmişti. Bir önceki yıl Gorbaçov, Sovyet

idari uygulamalarının ülkenin anayasasıyla uyumlandırılmasını amaçlayan, Anayasal Gözetim Komitesi adında resmi bir kurum yaratmıştı. 1990 yılında bu komite, gizli iç talimatlarla yapılan her türlü eylemi yasaklayarak, gizli kapaklı KGB operasyonlarına karşı mücadele etmeye başladı – ve KGB bunu görmezden geldi. Kurum bunun yerine, Boris Yeltsin ve diğer önde gelen demokratları yirmi dört saat gözetim altında tutmaya başladı. Kaldıkları otel odalarındakiler de dahil olmak üzere telefonlarını dinledi. Aynı zamanda, arkadaşlarının, akrabalarının, kuaförlerinin ve spor hocalarının telefonlarını da dinledi. Bu nedenle de Putin’in biyografi yazarlarına, tüm süreç boyunca gizli polisteki işinden şehir meclisindeki görevine göre çok daha yüksek bir maaş almasına rağmen, Sobçak ile çalışmalarını KGB’ye raporlamadığını iddia ederken doğru söylüyor olması son derece olasılık dışı.

Putin’in KGB’yle olan bağlantısını –tabii kopardıysa– nasıl ve ne zaman kopardığı sorusu, son derece şaşırtıcı bir şekilde, kamuya açık bir tartışma konusu haline gelmediği gibi, tutarlı bir efsane konusu bile olmadı. Putin’in anlatımına göre, Sobçak’la çalışmaya başlamasından birkaç ay sonra, şehir meclisi üyelerinden biri, onun KGB çalışanı olduğunu ifşa etme tehdidiyle kendisine şantaj yapmaya başlamış. Putin de ayrılmak zorunda olduğunu fark etmiş. “Bu, çok zor bir karardı. Güvenlik servisi için fiilen çalışmayı bırakmamın üzerinden neredeyse bir yıl geçmişti, ancak tüm hayatım hâlâ onun etrafında dönüyordu. 1990 yılıydı: SSCB henüz parçalanmamıştı, Ağustos Darbesi henüz gerçekleşmemişti, bu nedenle de ülkenin hangi yöne gideceği konusunda nihai bir netlik yoktu. Sobçak kesinlikle seçkin bir insan ve önemli bir politika-

cıydı, ancak kendi geleceğimi onunkine bağlamak riskli görünüyordu. Her şey bir anda tersine dönebilirdi. Ve şehir meclisindeki işimi kaybedersem ne yapacağımı hayal bile edemiyordum. Üniversiteye geri dönüp bir uzmanlık tezi yazabileceğimi ve ufak tefek işlerde çalışabileceğimi düşünüyordum. KGB’de istikrarlı bir konumum vardı ve bana iyi davranıyorlardı. O sistemin içinde başarılıydım ancak yine de ayrılmaya karar verdim. Neden? Ne için? Kelimenin tam anlamıyla acı çekiyordum. Hayatımdaki en zor kararı vermek zorundaydım. Düşüncelerimi toplamaya çalışarak uzun süre düşündüm ve sonra kendimi topladım, oturdum ve bir taslak bile oluşturmadan ilk denememde istifa mektubumu yazdım.”

On yıl sonra telaffuz edilen bu monolog, aslında çok dikkate değer bir belgedir. Eğer Putin, Sovyetler Birliği’nin en çok korkulan ve en korkutucu kurumundan ayrıldıysa, hiçbir zaman –geçmişe dönük olarak bile– bu kararından ideolojik, siyasi ya da ahlaki bir çerçevede bahsetmedi. On yıl sonra, Rusya’yı yönetmeye hazırlanırken, kolaylıkla herhangi birinin denetimi altında çalışmaya istekli olduğunu itiraf ediyordu. Her şeyden ötesi de, kendini riske atmayarak hepsi için çalışmayı tercih ediyordu.

Gerçekten de birden fazla seçeneğe yatırım yaparak kazanmış oldu. KGB, istifa mektubunu kaybetti –ya akıllıca bir el çabukluğu sayesinde ya da kronik olarak kendi evrak işlerini bile yönetmeyi başaramayan bir kurum olması nedeniyle. Her iki şekilde de 1991 yılının ağustos ayında KGB, sanki bu iş için kurulmuş gibi görüldüğü devlet darbesine giriştiğinde Vladimir Putin hâlâ bir KGB çalışanıydı.

BİR DARBE, BİR SAVAŞ

Marina Salye'yi benimle konuşmaya ikna etmem iki yılını aldı. Sonra Salye'nin evine ulaşmak için ise, yarım saati imkânsız derecede zor olmak üzere on iki saatlik çok zor bir araba yolculuğu –bana “gidebileceğim yere kadar arabayla gitmem, geri kalan yolu ise yürümem” söylenmişti– yapmak zorunda kaldım. Yolun sonunda, ahşap bir evin üzerinde dalgalanan üç renkli Rus bayrağını bulmam gerekiyordu. Fark etmemek zordu: Rusların evlerinin üzerine bayrak asmak gibi bir alışkanlıkları yoktur.

Salye artık bir köyde yaşıyordu, tabii eğer buna bir köy denilebilirse: yirmi altı hane ve sadece altı kişi. Pek çok Rus köyü gibi en yakın büyük şehirden kilometrelerce, en yakın yiyecek dükkânından da yaklaşık üç kilometre uzakta bulunan bu köy unutulmuş, geleceği olmayan boş bir yuvaya benziyordu. Yetmiş beş yaşındaki Salye orada, kız kardeşim dediği kadınla birlikte yaşıyordu, çünkü orada kimse onları bulamazdı.

Ondan birkaç yaş küçük olan ve sağığı daha iyi durumda gibi görünen diğerkadın, Salye'nin ortadan kaybolduğunda yanına aldığı kâğıt dolu kutuları getirdi. Bu kutuların içinde –kayıp et hikâyesini öğrenmesinin ardından– üstlendiğı ve aylarca durmak bilmeden üzerinde çalıştığı araştırmannın sonuçları vardı.

1990 YILINDA dünya bir cehenneme doğru ilerliyordu. Ya da en azından Sovyetler Birliğı için durum buydu. 13 Ocak 1990 tarihinde, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, tarihsel olarak Rus imparatorluğunun en fazla çeşitlilik içeren şehrinin sokaklarında bir kıyım patlak verdi. Kırksekiz etnik Ermeni öldürüldü ve yaklaşık otuz bin kişi –yani kalan Ermeni nüfusunun tamamı– şehirden kaçtı. Dünya satranç şampiyonu ve Bakülü bir Ermeni olan Garry Kasparov, ailesini, arkadaşlarını ve onların arkadaşlarını şehirden kaçırmak için bir uçak kiraladı. 19 Ocak'ta, Sovyet birlikleri, görünüşte düzeni yeniden sağlamak için Bakü'ye saldırdı ve yüzden fazla sivilin –çoğı etnik Azerilerdi– ölümüne neden oldu.

Sovyet imparatorluğunun dikişleri atmaya başlamıştı. Merkez, imparatorluğu bir arada tutmaktan âcizdi; ordusu gaddar ve etkisizdi.

Sovyet ekonomisi de çöküşün eşiğindeydi. Gıda ve günlük ürünlerdeki kıtlık feci boyutlara ulaşmıştı. Moskova her şeye karşın hâlâ zor da olsa, devasa ülkenin kaynaklarını, şehirdeki dükkân raflarının en azından bazılarına basit ürünler yerleştirecek kadar seferber edebiliyor olsa bile, ülkenin ikinci en büyük şehri olan Leningrad, yaşanan felaketin tüm boyutlarını yansıtıyordu. 1989 yılı ha-

ziran ayında Leningrad yetkilileri çay ve sabunu kontrollü olarak dağıtmaya başlamıştı. 1990 yılı ekim ayında, şeker, votka ve sigara da kontrollü dağıtılan ürünler listesine dahil oldu. 1990 yılı kasım ayında ise demokratik şehir meclisi korkunç derecede itici bir adım atmak zorunda kalarak karne dağıtmaya başladı – bu karneler kaçınılmaz olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndaki kuşatma döneminde şehirde kullanılan karneleri anımsatıyordu. Artık her Leningrad sakininin yasal olarak ayda bir buçuk kilo et, bir kilo işlenmiş et, on yumurta, yarım kilo tereyağı, yarım kilo bitkisel yağ, yarım kilo un ve bir kilo tahıl ya da kurutulmuş makkarna tedarik etme hakkı vardı. Şehir meclisi üyeleri karne uygulamasını devreye sokmakla sadece açlık sorununu – bu arada “açlık” kelimesi artık tüm yakışsızlığıyla geçmişe ya da çok uzaklardaki ülkelere ait bir kavram olarak algılanmıyordu– geçici olarak bertaraf etmeyi değıl, aynı zamanda halkın içinde kargaşa çıkmasını da engellemeyi umut ediyorlardı.

Şehir o sene, iki kez kitlesel şiddet olaylarına tehlikeli derecede yaklaştı: 1990 yılının ağıustos ayındaki tütün ayaklanması ile birkaç hafta sonra gerçekleşen şeker ayaklanması. Sigara bir süredir kolay bulunmuyordu ancak Leningrad'ın merkezindeki büyük mağazalarda genellikle en azından bir marka bulunuyordu. Ancak 1990 yılı ağıustos ayı sonlarına doğıru bir gün, Nevski Prospekt'teki mağazalarda bile sigara yoktu. Sabah saatlerinde mağazalardan birinin önünde, hiç gelmeyecek bir teslimatın beklentisi içinde olan insanların oluşturduğu bir kalabalık oluştu. Mağaza öğle tatili için kapandı ve bir saat sonra açıldığında rafları hâlâ boştu. Öğleden sonra saat üç sularında, birkaç

bin öfkeli sigara tiryakisinden oluşan bir kalabalık Nevski'deki trafiği durdurmuş, mağazaların vitrinlerini kırmaya hazırlanıyordu. Polis müdürlüğü panik içinde şehir meclisini çağırdı: Şiddet hareketleri başlarsa, yaralanmalara ya da mal zararına engel olmaları mümkün olmayacaktı. Sobçak'ın önderliğinde bazı vekiller kalabalığı sakinleştirmek için aceleyle Nevski'ye koşular.

Politikacılar tam zamanında yetiştiler. Protestocular çoktan büyük bir kaldırım saksısını sökmüşler, yakınlardaki bir arsanın çitinin uzun bir parçasını yerinden çıkarmışlardı ve şehrin ana caddesine girişi engelleyecek bariyerler inşa ediyorlardı. Trafik hareket etmiyordu. Sadece birkaç yıl önce kurulmuş olan ve mitingleri dağıtmak konusundaki gaddarlıklarıyla tanınan –coplarına “demokratikleştiren” takma ismi takılmıştı– özel polis kuvvetleri, olay yerine gelmişti ve protestocularla bariyerlerine saldırmaya hazırlanıyorlardı. Normal polislerin aksine, bu tür müdahalelere uygun şekilde teçhiz edilmiş olan polis ekibinin kafası karışmış değildi: Kan döküleceğinden emindiler. Sobçak ve iyi tanınan birkaç başka vekil kalabalığın içindeki farklı grupları, kendilerini tanıyor gibi görünen insanları seçerek ve onlarla konuşmaya çalışarak, ikna etmeye çalıştılar. Artık şehir meclisi üyesi de olan eski muhalif ve siyasi mahkûm Yuli Rybakov, özel polis kuvvetlerine yaklaştı ve üst rütbeli yetkililerine bir kamyon dolusu sigaranın kısa süre içinde geleceği ve protestonun barışçıl bir şekilde sonlanacağı konusunda garanti verdi.

Bu sırada Salye'nin önderliğindeki başka bir şehir meclisi ekibi de, şehirdeki depoları tarayarak zulalanmış sigara arıyordu. Bir miktar sigara buldular ve bunları güneşin

batmasından epey zaman sonra, Nevski'deki protestoculara ulaştırdılar. Sigara tiryakileri sigaralarını yakıp dağıldılar; geride kalan şehir meclisi üyeleri ise onların eğreti bariyerlerini sökerken gelecekte çıkabilecek bu türden isyanları değerlendirdiler; gelecekte yaşanabilecek ayaklanmalar bu kadar kolay bir şekilde çözüme kavuşturulamayabilirdi, çünkü eninde sonunda şehirde hiçbir şey kalmayacakmış gibi görünüyordu.

Birkaç hafta sonra, yaz sonundaki reçel yapma mevsiminin en yoğun zamanında, şeker, dükkân raflarından kayboldu. Tütün ayaklanmasının tekrarlanacağından korkan bir grup şehir meclisi üyesi hemen araştırmaya koyuldu. Böylece şehrin yeni demokratik rejiminin itibarını sarsmak için Komünist Parti'nin giriştiğine inandıkları bir komployu ortaya çıkardılar. Artık şehirde hangi yetkinin kimde olduğunu kimsenin bilmemesi gerçeğinden faydalanan Komünist Parti görevlileri, Leningrad'a şeker taşıyan yük trenlerinin yüklerini boşaltmasını engellemek için bazı eski mekanizmaları harekete geçirmişlerdi. Marina Salye bazı şehir meclisi üyelerini acil bir toplantıya çağırđı ve onları şekerin gelmesini, boşaltılmasını ve mağazalara teslim edilmesini şahsen izlemeleri için gönderdi. Böylece ayaklanma engellenmiş oldu.

Bir jeolog olan Salye, o sırada şehir meclisinin gıda tedarikinden sorumlu komitesinin başkanlığına seçilmişti. Gıda ya da perakendeyle hiçbir zaman ilgisi olmamış, hiçbir zaman profesyonel bir organizatör ya da herhangi birinin patronu olmamış, ancak doğası gereği yozlaşmamış ve yozlaşması imkânsız bir kadın, Leningrad'da açlığı engellemek için en iyi işi çıkaracak kişi olarak görülmüştü.

Şehrin en önemli ve en zor görevi mantıklı bir şekilde, şehrin en güvenilen politikacısına verilmişti.

1991 YILI MAYIS AYINDA Salye, Leningrad Şehir Meclisi'nin gıda tedariki komitesinin başkanı olarak, Leningrad'a trenle et ve patates ithal edilmesi konusunda anlaşmalar imzalamak için Berlin'e gitti. Görüşmeler aşağı yukarı tamamlanmıştı: Salye ve şehir yönetiminden güvenilir bir meslektaşı aslında kâğıtları imzalamak için oradaydılar.

“Ve oraya gittik,” dedi Salye bana yıllar sonra, hâlâ öfkeli bir şekilde, “ve şu buluşmamız gereken Frau Rudolf denen kadın bize, bizimle görüşemeyeceğini, çünkü et ithalatı için Leningrad Şehri'yle acil görüşmeler yapmakta olduğunu söyledi. Gözlerimiz yerinden fırlayacaktı. Çünkü Leningrad Şehri bizdik ve et ithalatı konusu için oradaydık!”

Salye ve meslektaşları, aceleyle kendi komitelerinin bir benzeri olan Leningrad şehir yönetimindeki gıda tedariki komitesini aradılar: Akıllarına gelen tek açıklama, şehrin yürütme organının tuhaf bir şekilde anlaşmaya burnunu sokmuş olduğuydu. Ancak komitenin başkanının görüşmelerden haberi yoktu. “Böylece Sobçak'ı aradım,” diye hatırlıyor Salye. “Ona, Anatoli Aleksandroviç, dedim. Az önce –o zamana kadar bana sayısal veriler verilmişti– Leningrad'ın altmış ton et satın almak üzere anlaştığını öğrendim. Ben hatta beklerken Sobçak, Dış Ekonomi Bankası'nı aradı –onun telefonla konuşmasını duyabiliyordum– ve şirketin ismini verdi, banka da bu şirket için doksan milyon Alman markı tutarında bir kredi hesabının açıldığını onayladı. Daha sonra Sobçak bana başka hiçbir

şey söylemedi. Yalnızca ‘Neler olduğu hakkında hiçbir fikrim yok,’ dedi.”

Salye elleri boş bir şekilde, yalnızca şehir tarafından satın alındığı söylenen altmış ton etin bir şekilde şehre ulaşacağını ümit ederek eve döndü. Etler gelmedi, bu da onu rahatsız edip duran, etlerin kaybolması hikâyesinin izini sürmesi için çok az zamanı olduğu anlamına geliyordu. Ancak üç ay sonra bu olay, çok daha korkutucu ve en az bunun kadar gizemli olan, ayrıca Salye’nin düşüncesine göre Almanya’daki talihsizliğiyle mutlak bir bağlantısı bulunan başka bir olayın kapsamına girmiş oldu.

MODERN RUS TARİHİNDEKİ en önemli dönemeç, ülkenin kaderini belirleyen en önemli olay, ilginç bir şekilde, tutarlı denebilecek herhangi bir anlatının konusu olmamıştır. Ülkenin gidişatını belirleyen olayların niteliğiyle ilgili ulusal çapta bir fikir birliği yoktur ve bu fikir birliği yoksunluğu da muhtemelen modern Rusya’nın ulus olarak en büyük başarısızlığıdır.

1991 yılı ağustos ayında, Gorbaçov’un yardımcısının önderliğindeki bir grup federal bakan, görünürde SSCB’yi yıkılmaktan kurtarmak amacıyla Gorbaçov’u görevinden alma girişiminde bulundu. Darbe başarısız oldu, SSCB dağıldı ve Gorbaçov yine de iktidarını kaybetti. Aradan yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen, bu olaylar hakkında evrensel olarak veya en azından geniş çapta kabul görüp inanılan bir hikâye bulunmuyor. Bu bakanları harekete geçiren şey neydi? Neden iktidarı devralma girişimleri bu kadar hızlı ve sefil bir şekilde başarısız oldu? Son olarak, gerçek anlamda kim kazandı?

Senenin başından beri havada sertlik yanlılarının harekete geçeceğine dair bir beklenti vardı. Hatta bazı insanlar planlanmış olan darbenin tarihini önceden bildiklerini iddia ediyorlardı; ben darbe hakkında duyum aldığı için ülkeyi terk eden ve ilk Rus zenginlerinden olan en azından bir müteşebbis tanıyorum. Üstelik darbenin gerçekleşeceğini tahmin etmek için KGB'nin içinden bir tanıdığınız ya da fazla çalışan bir hayal gücünüz olmasına da gerek yoktu: Bir korku ve ölümcül bir istikrarsızlık hissiyatı açık ortadaydı. Silahlı etnik çatışmalar ülkenin her yerinde alevleniyordu. Baltık cumhuriyetleri –Letonya, Litvanya ve Estonya– Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini koparmaya karar vermişti ve Rus Yüksek Sovyeti'nin başındaki Boris Yeltsin bu konuda onları destekliyordu. Gorbaçov, Litvanya'nın başkenti Vilnuas'a, oradaki ayaklanmaları bastırmak için tanklar göndermişti. Bu olay ocak ayında olmuştu. Mart ayında, Gorbaçov ya ülkenin kontrolden çıktığı duygusuyla çaresizliğe kapıldığı ya da kendi yönetimindeki sertlik yanlılarına boyun eğdiği için veya her ikisinin de etkisiyle Moskova'daki tüm kamusal gösterileri yasakladığında, Moskova sokaklarında da tanklar geziyordu; ben de bu karara ve tanklara meydan okuyan yüz binlerce Moskovalıya liderlik eden Galina Starovoytova'yla ilk kez o dönemde karşılaştım. Ayrıca Gorbaçov mart ayında, Sovyetler Birliği'nin varlığını korumak konusunda bir referandum düzenledi; Sovyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyetin dokuzunda insanlar bunu destekler şekilde oy verdiler, ancak altı cumhuriyet oylamayı boykot etti. Ayın sonunda, Gürcistan kendi referandumunu düzenledi ve SSCB'den ayrılma yönünde bir sonuç çıktı.

Cumhuriyetler, federal merkeze vergi vermeyi bırakmıştı ve bu da zaten devasa boyutlarda olan bütçe krizini daha da şiddetlendiriyordu. Gıda ve temel ihtiyaç malzemelerinde yaşanan kıtlık, daha kötüye gitmesi mümkün görünmese bile daha da kötüleşti. Nisan ayında hükümet, ihtiyatlı bir şekilde fiyat kontrollerini gevşetmeye çalıştı; bunun sonucunda fiyatlar yükseldi, ancak arzda bir değişiklik olmadı. Haziran ayında, tıpkı SSCB Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası olan Çeçenistan gibi, Ukrayna da SSCB'den bağımsızlığını ilan etti. Rusya'nın devlet başkanlığı seçimleri yine haziran ayında yapıldı ve görev Yeltsin seçildi. Hem Moskova hem de Leningrad'da, o zamana kadar hiç var olmamış belediye başkanlığı makamı kuruldu ve haziran ayında Sobçak, Leningrad Belediye Başkanı seçildi. Bu ona, şehir meclisi başkanlığından çok daha uygun bir görevdi: Ne de olsa her zaman bir icracı gibi hareket etmişti. Putin ise, belediye başkanının uluslararası ilişkilerden sorumlu yardımcısı oldu.

İKİ YILI AŞKIN BİR SÜRE devam eden siyasi değişimlerin ve fırtınalı sivil tartışmaların ardından, Sovyet vatandaşları televizyonlarına bağımlı hale gelmişlerdi. 19 Ağustos 1991 tarihinde erken kalkınan televizyonlarından ses gelmediğini fark ettiler. Aslında tam olarak ses gelmiyor sayılmazdı: *Kuşu Gölü* balesi defalarca tekrarlanarak yayınlanıyordu. Sabah saat altıdan itibaren devlet radyosu bir dizi siyasi emir ve nutuk yayınladı. Bir saat sonra, aynı belgeler televizyonda da okunmaya başlandı.

“Yurttaşlar! Sovyetler Birliği vatandaşları!” diye başlıyordu tekrar tekrar yayınlanan belgelerin en dokunaklı

olanı. “Anavatanımız ve tüm insanlarımız için kritik ve tarihi önem taşıyan bir noktada sizlere sesleniyoruz! Anavatanımız büyük bir tehlike içinde! M. S. Gorbacov tarafından hayata geçirilen ve ülkenin dinamik gelişimini, toplumumuzun demokratikleşmesini amaçlayan reform politikası bizi bir çıkmaza soktu. Coşku ve umutla başlayan bu süreç, inanç kaybı, kayıtsızlık ve umutsuzlukla sonlandı. Devlet tüm seviyelerde vatandaşının güvenini kaybetti. Siyaset uğraşısı kamusal hayata egemen olarak anavatanın ve vatandaşların kaderine gösterilmesi gereken gerçek özeni dışarıda bıraktı. Devlet kurumları, kötücül bir şekilde alay konusu oldu. Ülke esas itibariyle yönetilemez hale geldi.”

KGB başkanı, başbakan, içişleri bakanı, güvenlik konseyi başkan vekili, savunma bakanı, devlet başkanı vekili, Yüksek Sovyet başkanı ve ticaret ve tarım birlikleri başkanlarının da aralarında bulunduğu cunta, insanlara vaatlerde bulunmaya devam ediyordu:

“Sovyet vatandaşlarının gurur ve onurları eksiksiz bir şekilde tamir edilecektir!”

“Ülkenin büyümesi, nüfusunun düşen hayat standartları üzerine inşa edilmemelidir. Sağlıklı bir toplumda, daimi bir zenginlik artışı kural olmalıdır.”

“En öncelikli görevimiz, gıda ve konut kıtlığı sorunlarına çözüm bulmak olacaktır. İnsanların en önemli ihtiyaçları olan bu konulara cevap vermek üzere tüm kuvvetler seferber edilecektir.”

Okunan bir başka belgede de bu amacı gerçekleştirmek için alınacak önlemler şöyle duyuruluyordu: “Toplumun ulusal bir felaketin eşiğine gelmesine engel olunması, hukuk ve nizamın güvence altına alınması için kesin tedbir-

lerin alınmasını talep eden nüfusun ihtiyaçları göz önüne alınarak, SSCB'nin farklı bölgelerinde, 19 Ağustos 1991 Moskova saatine göre sabah saat dörtte başlamak üzere, altı ay boyunca olağanüstü hal ilan edilecektir." Cunta buna uygun şekilde kendisine, SSCB Olağanüstü Hal Devlet Komitesi [GKChP SSSR] ismini verdi. İnsanlara defalarca Gorbaçov'un hasta ve görevini yerine getiremeyecek durumda olduğu söylendi. Gerçekteyse Gorbaçov Karadeniz Foros'taki yazlık bir evde, ev hapsindeydi.

AĞUSTOS AYININ İKİNCİ YARISI, Rus şehirleri için ölü sezondur. Şehir meclisleri tatile girer; politikacıların, aktivistlerin ve diğer vatandaşların çoğu şehir dışında olur. Şehirdeki insanlar haberi duydukları zaman, talimat almak, bilgi edinmek ya da sadece hüznün ve korkularını diğer insanlarla paylaşmak için işyerlerinde toplandılar.

Leningrad Şehir Meclisi'nin ilk üç üyesi, sabah yediyi birkaç dakika geçerken Mariinski Sarayı'na geldi. Bir meclis oturumu toplamaya karar verdiler, bu nedenle de telefon görüşmeleri yapmaya başladılar. Saat on olduğunda hâlâ yeterli çoğunluğa ulaşamamışlardı. Ancak o sırada, binada toplanmış olanlar Leningrad Askeri Bölgesi'nin başındaki General Viktor Samsonov'un televizyona çıktığını ve kendisini GKChP'nin bölge temsilcisi olarak tanıtip şehirde olağanüstü hal ilan ettiğini gördüler. Şehir meclisinin başkan yardımcılarından Igor Artemyev, yeterli çoğunluk sağlanamadığı için en azından bir çalışma grubu toplantısı için çağrı yapılmasına karar verdi. Sakallı, yumuşak sesli ve toplantı yönetmek konusunda deneyimsiz bir adam olan otuz yaşındaki biyoloji doktoru Artemyev,

bundan sonra olacaklar için tamamen hazırlıksızdı. İlk sözü, ilk söz isteyene verdi; bu kişi de GKChP'nin atadığı bir temsilci olan Tuğamiral Viktor Khramtsov'dan başkası değildi. Tuğamiral sözüne henüz başlamıştı ki, kavgalara girme eğilimiyle tanınan otuz yaşındaki bir şehir meclisi üyesi, Khramtsov'un tutuklanması gerektiğini haykırarak –ve adamı yumruklayarak– kürsüye saldırdı.

Şehir dışında olan Şehir Meclisi Başkanı Aleksandr Belyaev, tam da bu kilit noktada içeri girdi. İnsanları sükûnete davet ederek, hâlâ görkemli salonun parke zemininde yüzükoyun yatmakta olan tuğamirale yaklaştı ve ona şehirde olağanüstü hal ilan eden resmi bir belge olup olmadığını sordu. Belge yoktu. Bu durumda, diye karar verdi Belyaev, olağanüstü hal de yoktu. Marina Salye GKChP'yi bir “askeri darbe” olarak tanımlıyordu; bu henüz çok bariz bir tanımlama olmasa da orada hazır bulunanlara tam olarak doğru gelmişti. Vekiller bir direniş planını tartışmaya, bir koordinasyon komitesi oluşturmaya ve darbenin aleyhinde bir beyanat taslağı hazırlamaya başladılar. Artık soru, bu mesajın Leningrad halkına nasıl iletileceğiydi.

Belediye Başkanı Sobçak da şehir dışındaydı ve ona nasıl ulaşılabileceğini bilen hiç kimse yoktu. Sabah geç saatlerde ya da hemen öğleden sonra, tam da vekiller tartışmalarını tamamlamışken Sobçak telefonla şehir meclisini aradı. “Ona, şehri bunun bir askeri darbe olduğu konusunda en kısa sürede bilgilendirmek için televizyon istasyonuna gitmeyi planladığımızı söyledik,” dedi Salye bana yıllar sonra. “O da, ‘Yapmayın, bu paniğe neden olur. Benim oraya gelmemi bekleyin,’ dedi.” Aralarında Salye'nin de bulunduğu birkaç meclis üyesi yine de televizyon istasyonuna

gitmeye çalıştılar, ancak içeri girmelerine izin verilmedi. Böylece Sobçak'ı beklemeye başladılar.

Sobçak o sabahı Boris Yeltsin'in Moskova dışındaki yazlık evinde geçirmişti. Rusya devlet başkanı, o sırada Moskova'da olan tüm önemli demokratları toplamıştı. Bu, korkmuş ve kafası karışmış adamlardan oluşan bir gruptu. Mantiken Yeltsin'in tutuklanmış olması gerekiyordu; neden tutuklanmadığını hiç kimse anlayamıyordu. Aslında hakkında çıkarılan tutuklama emri gece saatlerinde imzalanmıştı ve o sabah Moskova'ya uçtuğunda tutuklanması gerekiyordu. Ancak hiç kimsenin ne o zaman ne de daha sonra açıklayamadığı bir nedenden ötürü, bu tutuklama gerçekleşmedi. Sonra KGB ajanlarına Yeltsin'in yazlığının çevresini kuşatma emri verildi. Ajanlar Yeltsin'in eve girdiğini ve daha sonra da çıktığını gördüler, ancak onu tutuklamak için gereken son emir hiçbir zaman gelmedi; sonradan operasyondan sorumlu olan iki komutan yardımcısının tutuklama emrine karşı çıktığı ve nihayet bu emrin uygulanmasına engel olduğu ortaya çıktı. Yeltsin hızla Moskova merkezindeki Rusya hükümet merkezine doğru giderken, KGB ajanları silahlı ve hareketsiz bir şekilde onun evinin dışında beklediler.

Orada bulunan diğer politikacılar, ki aralarında Sobçak da vardı, bölgesel direniş çabalarını örgütlemek üzere kendi şehirlerine gitmek için havaalanının yolunu tuttular. Ancak Sobçak, Moskova'dan ayrılmadan önce Leningrad'ı aradı ve özel polis kuvvetlerine Leningrad televizyon istasyonuna tüm giriş ve çıkışları engellemeleri emrini verdi. Bunu şehir meclisini aramadan önce mi yoksa sonra mı yaptığı net değildir. Net olan şey ise Salye ve diğerlerinin

içeri girmesine izin verilmemesinin nedeninin bu olduğudur.

Beklediler. Sobçak uzun süre önce Leningrad'a inmiş olmalıydı. İnmişti de; ancak şehir meclisine gelmeden önce –görünüşe göre tüm Leningrad ondan bunu yapmasını bekliyordu: Mariinski'nin önünde bir kalabalık toplanmıştı ve her geçen saat bu kalabalık daha da büyüyordu– General Samsonov'la konuşmak için Leningrad askeri bölge karargâhına gitti. “Neden böyle bir şey yaptım?” diye yazacaktı daha sonra anılarında. “Hâlâ neden böyle hareket ettiğimi açıklayamıyorum. Önsezi olmalı, çünkü Saray Meydanı'ndaki bölge karargâhına ulaştığımda, Samsonov'un ofisinde bir GKChP çalışma toplantısı başlamıştı... Bizim konuşmamız Samsonov'un bana aşırı ya da olağanüstü olaylar olmadığı sürece şehirde askeri birliklerin olmayacağını ve benim de ona şehirde güvenliği koruyacağımın sözünü vermemizle sonlandı.”

Aslında, Sobçak'ın seçtiği hareket şekli, Moskova'daki ve başka pek çok şehirdeki meslektaşlarınıninkinden belirgin bir şekilde farklıydı: Bir kere daha, darbeciler kazanırlarsa güvende olacağı ve kaybederlerse de demokrat kimliğini koruyabileceği bir durum yaratarak, kaybetmemek için iki tarafa da yatırım yapmıştı.

MOSKOVA ŞEHİR MECLİSİ DE sabah saat onda toplanmış ve darbeye karşı çıkma kararı almıştı. Leningrad'daki meslektaşlarının aksine Moskova şehir meclisi üyeleri, diğer şeylerin yanı sıra, belediye görevlilerine GKChP'nin operasyonlarını yürüttüğü tüm binaların suyunu, elektriğini ve telefon bağlantılarını kesmeleri, bankalara da GK-

ChP ve ona bağılı örgütleri finanse etmeyi bırakmaları emrini veren şehrin belediye başkanı Gavriil Popov'un tam desteğine sahiptiler. Şehir meclisi ve belediye başkanının ofisi birlikte, direniş çabalarını koordine etmek için özel bir çalışma grubu kurdular. 19 Ağustos günü boyunca askeri birlikler şehrin her tarafından şehre girerken, gönüllüler de Moskova'daki "Beyaz Saray"ın önünde, yani Rus hükümetine ev sahipliğı yapan yüksek binanın önünde toplanıyorlardı. GKChP temsilcileri pazarlık yapmak için Moskova Belediye Başkan Yardımcısı Yuri Lujkov'u aradığında, her zaman demokrattan çok bir bürokrat olmuş olan Lujkov onlara küfretti ve telefonu yüzlerine kapattı.

Bu arada Sobçak, General Samsonov'la görüşmesini tamamladı ve en sonunda Putin'in ağır bir muhafız birliğı konuşlandırıp bu birliğın denetimini de şahsen yaptığı Mariinski Sarayı'ndaki makamına gitti. Gün ortası olduğunda on binlerce insan, haber alma –ya da en azından harekete geçmek için bir fırsat yakalama– umuduyla Mariinski Sarayı'nın önünde toplanmıştı. Sobçak sonunda ofisinin penceresine çıktı ve yazılı bir beyanat okudu – bu beyanat kendisine değil, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve hükümetinin diğer üyelerine aitti. "Rus vatandaşlarından darbecilere uygun bir şekilde karşılık vermelerini ve ülkenin anayasal gelişiminin normal düzenine dönmesine izin verilmesini talep etmelerini istiyoruz." Akşam saat dokuzdan sonra, yanında tuğamiral yardımcısı ile birlikte nihayet Leningrad TV istasyonuna gitti ve kendi konuşma metnini okudu – her zaman olduğu gibi ilham verici ve dokunaklıydı. Bu konuşma özellikle önem taşıyordu, çünkü Leningrad televizyonu ülkenin dört bir yerindeki pek çok şehre yayın yapıyordu ve Sobçak konuşmaya baş-

lar başlamaz GKChP açık bir şekilde yayını durdurmaya çalıştıysa da, Leningrad buna direnmeyi bildi. Sobçak şehir halkından ertesi gün düzenlenecek olan mitinge katılmalarını istiyordu. Sesi cüretkârdı, ancak kendisi değildi: Daha önceden bu planı General Samsonov ile kararlaştırmış ve göstericilerin sınırları net olarak belirlenmiş bir alan içerisinde kalacaklarına söz vermişti. Sobçak konuşmasını bitirdikten sonra Putin'le birlikte gidip saklandı: Sonraki iki günü, Leningrad'ın en büyük sanayi tesisinin altındaki yeraltı sığınağında geçirecek ve sadece bir kez, o da bir basın toplantısında görünmek için ortaya çıkacaktı. Fazlasıyla korkmuştu.

Darbenin ikinci gününde olabilecek en garip şey gerçekleşti. Yeltsin'in başkan yardımcısı General Aleksandr Rutskoy telefon edip, "O ne halt yedi? Kararname mi okudu? Ne halt okudu?" diye bağırdığında, Marina Salye şehir meclisinin geçici direniş karargâhında telefonlara bakıyordu. Salye'nin, Rutskoy'un neden bahsettiğini anlaması birkaç dakika, bunun ne anlama geldiğini kavraması ise çok daha uzun sürdü. Rutskoy, Leningrad Askeri Bölge komutanı olarak General Samsonov'u görevinden alan ve yerine Sobçak'ın yardımcısı Tuğamiral Şçerbakov'u getiren bir kararname yayınlamıştı. GKChP'ye sadık bir sertlik yanlısının yerine demokrat belediye başkanına sadık birini getirmek mantıklı bir adım gibi görünüyordu ve bu da düşünüldüğünde Sobçak'ın memnuniyetle karşılaması gereken bir karardı. Ancak çıkarılan kararname Sobçak'ın dikkatli bir şekilde inşa ettiği önlem havuzunu bozuyor ve esas itibariyle onu sadece konuşmalarında değil, ki bunu yapmıştı, hareketlerinde de Yeltsin'in yanında olmaya zorluyordu. Böylece, bir hukukçu olan Sobçak, basın toplan-

tısında okuduğu Ruts koy'un kararnamesinin dilinde ufak değişiklikler yaparak belgenin geçersiz hale gelmesini sağladı.

Barikatların her iki tarafından da kararnameler, bildiri-ler, konuşmalar ve emirler yağıyordu. Bu yasal bir savaştan çok bir sinir harbine benziyordu çünkü her kurum, her insan, sadece tanıdđı otorite tarafından yayınlanan karar-lara uyuyordu. Yeltsin'in Samsonov'u arayıp ona görevini bırakmasını emredememesinin nedeni de buydu: Sam-sonov, Yeltsin'e değil, GKChP'ye bağlıydı. Bu nedenle de Moskova'daki demokratik yönetim, Sobçak'ın tüm o hitabet yeteneği ve otorite sahibi tavrıyla bu kararnameyi yüksek sesle okuması sayesinde belgeye, Leningrad'da ko-nuşlanmış askeri birliklerin, yeni komutanlarının Tuğami-ral Őşerbakov olduğuna inanmalarını sağlayacak gücü ver-mesini umuyordu. Ancak Sobçak kararnameyi okurken, Őşerbakov'un atandığı görevin adını "st askeri komutan" olarak belirtti; bu da kimsenin bilmediği, General Samso-nov'un yetki alanı hakkında hiç Şüphe yaratmayacak, adeta paralel evrenden gelmiş hayali bir görevdi. Sobçak'ın ken-di durumunun kesinlikten uzak ve istikrarlı halini koruma yöntemi buydu.

VE SONRA, DARBE KT. Moskova'nın merkezin-deki iki günlük açmazın ardından askeri birliklerin çoğu Beyaz Saray'ın üzerine yürümeyi başaramadı ve bunu ya-pan birkaç zırlı personel taşıma aracı da bir avuç silahsız gönüllü ile onların kaldırım taşları ve devrilmiş trolleybüs-lerden yaptıkları barikatlar tarafından durduruldu. Üç kişi hayatını kaybetti.

Gorbaçov Moskova'ya geri döndü. Sovyetler Birliği'nin

inanılmaz bir hızla dağılma süreci başladı. Aynı zamanda, Rus ve Sovyet hükümetleri, Sovyetler Birliği'nin en güçlü kurumu olan KGB'nin dağıtılması sürecini başlattılar, gerçi sonradan bu sürecin çok daha karmaşık ve beklenenden çok daha etkisiz olacağı anlaşılacaktı.

22 Ağustos tarihinde, Rus Yüksek Sovyeti, Sovyet döneminin orak-çekiçli kırmızı bayrağının yerine, beyaz, mavi ve kırmızı renkli yeni Rus bayrağını tesis eden bir karar çıkardı. Vitali Skoybeda'nın –üç gün önce darbeyi yumruklayan kişi– öncülük ettiği bir grup şehir meclisi üyesi, Leningrad'daki bayrağı değiştirmek üzere yola çıktı. “Bayrak Nevski Prospekt'in bir köşesinde, Parti genel merkezi binasında asılıydı,” diye anımsadıklarını aktarıyordu, samizdat yayıncısı Yelena Zelinskaya yıllar sonra verdiği bir röportajda. “Şehrin en göze çarpan yeri idi. Aralarında gazeteciler ve şehir meclisi üyelerinin de bulunduğu bir grup insan bayrağı indirmeye başladılar. Her nasılsa o sırada bir orkestra geldi; askeri okulun bandosuydu. Ve orada bunu kaydeden bir televizyon ekibi vardı. Kırmızı bayrağı dikkatli bir şekilde indirdiler. Orkestra çalmaya devam ederken üç renkli bayrak göndere çekildi. Kırmızı bayrağı indiren adam Nevski'de, bizim aramızda duruyordu. Bir grup insan olarak orada, orkestra çalarken, caddede duruyorduk ve elinde kırmızı bayrak olan adam da aramızdaydı. Bir anda ne yapacağımızı bilemez hale geldik. Devletimizi seksen yıl boyunca temsil eden bayrak elimizde duruyordu; hepimiz ondan nefret etmiş ancak aynı zamanda da ondan korkmuştuk. Derken personelimizden biri, ‘Ben ne yapacağımızı biliyorum: Bayrağı onlara geri vereceğiz,’ dedi. Bölge Parti genel merkezi caddenin karşısındaydı. Adam bayrağı kaptığı gibi sağına soluna bakmadan Nevski üzerinde koş-

maya başladı. Arabalar durdu. Orkestra bir marş çalıyor, o da o çok geniş Nevski üzerinde koşuyordu. Orkestra son notayı çaldığı anda, bayrağı elinden geldiği kadar sert bir şekilde Parti genel merkezinin kapısına fırlattı. Herkes durdu. Derken kapı yavaşça birazcık aralandı, dışarı doğru bir el uzandı ve hızla bayrağı içeri doğru çekti. Kapı kapandı. Bu, benim tüm hayatımın en önemli olayıydı. Rus bayrağının göndere çekilip Nevski üzerinde dalgalandığını gördüm.”

Darbenin başlamasından beş gün sonra, Moskova’da askeri birlikleri durdurmaya çalışırken hayatlarını kaybeden üç genç adam için bir cenaze töreni düzenlendi. İçlerinde Salye’nin de bulunduğu üç Leningradlı politikacı tören için Moskova’ya uçtu. Cenaze töreni alayının en başında, Moskova Şehir Meclisi Başkanı ve önde gelen demokratlardan biri olan Nikolay Gonçar’a katıldılar. “Cenaze alayı başlayıp başlayıp duruyordu,” dedi Salye bana daha sonra. “Ve ne zaman dursak Gonçar bana dönüp, ‘Marina Yevgeniyevna, bu da neydi?’ diye soruyordu. Bunu yaklaşık on kere söyledi.” Günün sonunda Gonçar, Salye’yi darbenin görüldüğü gibi olmadığına ikna etmişti.

Peki o zaman neydi? Hazırlanması aylarca süren darbe neden bu kadar kolay dağılmıştı? Neden hiçbir zaman gerçek anlamda bir hareketlilik kazanmadı? Neden Gorbaçov dışındaki demokrat politikacıların serbest bir şekilde ülkede gezmelerine ve telefon görüşmesi yapmalarına izin verildi? Neden hiçbiri tutuklanmadı? Görünüşte Sovyetler Birliği’nde iktidarı ellerinde bulundurdukları üç gün boyunca darbeciler neden temel iletişim ve ulaşım merkezlerini ele geçirmeyi başaramadılar? Ve neden karşı koymadan pes ettiler? Darbe sadece, düzensiz ve başarı-

sız bir grubun vasat bir girişimi miydi? Yoksa daha karmaşık ve sinsi bir şeyler mi oluyordu? Salye'nin sonunda inandığı gibi, Yeltsin'in Gorbaçov'u yerinden etmesine ve Sovyetler Birliği'nin barış içerisinde dağılmasına aracılık yapmasına olanak tanıyacak, ama aynı zamanda kendisini her zaman için KGB'ye borçlu kılacak, dikkatli bir şekilde düzenlenmiş bir komplo mu vardı?

Ben bunlardan ikisinin de olmadığını – ve her ikisinin de gerçek olduğunu düşünüyorum. Bu olaylar olurken bile barikatın her iki tarafında da farklı insanlar kendilerine, darbe hakkında farklı hikâyeler anlatıyorlardı. Her şey sona erdiğinde görünürde kazançlı çıkanlar –Rusya'daki demokrasi için savaşanlar– yeni Rusya'nın ortak gerçeği olacak hikâyeyi şekillendirmeyi ya da geliştirmeyi başaramadılar. Bu nedenle de herkes, kendi hikâyesiyle baş başa kaldı. Sonunda, 1991 yılının ağustos ayında yaşanan o üç gün demokrasi adına bir kahramanlık ve zafer hikâyesi olarak kaldı. Diğerleri içinse, kötücül bir komplonun parçası olarak kaldı ya da ona dönüştü. Hangi hikâyenin doğru olduğu, Rusya'da iktidarın kimin elinde olduğuna göre değişiyor. O zaman sormamız gereken soru şu: Putin'in darbe hakkında kendisine anlattığı hikâye hangisi?

AĞUSTOS AYINDAKİ O ÜÇ GÜN BOYUNCA Putin normalde olduğundan bile daha görünmez bir durumdaydı. Devamlı olarak Sobçak'ın yanında kaldı. Görünür rolde olan, hem sözcülük hem de öncülük görevini üstlenen kişi, Sobçak'ın diğer yardımcısı Şçerbakov'du: Sobçak Putin'le birlikte sığınakta saklanırken, gece gündüz ardı ardına belediye başkanının ofisinde kalan kişi oydu. Sobçak'ın barikatların iki tarafını birden idare ettiğini bili-

yoruz; aslına bakılırsa barikatlar kendi yakın çevresini bile ikiye bölmüş olabilir. Krizin ilk dönemlerinde Şçerbakov, ceketinin yakasına küçük bir izleme cihazı yerleştirildiğini fark etti. Şçerbakov 21 Ağustos sabahında olanları şu şekilde hatırlıyor: “Ofisimdeki beş sandalyeyi yan yana yerleştirmiş ve uyumak için onların üzerine uzanmıştım. Birinin bana baktığını hissettiğim için uyandım. Anatoli Aleksandroviç [Sobçak] geri dönmüştü. ‘Uykuna devam et, Vyacheslav Nikolayeviç,’ dedi. ‘Her şey iyi ve yolunda gidiyor. Tebrikler.’ Hemen mikrofonu yoklamak için ceketimin yakasına elimi götürdüm, ama cihaz artık orada değildi. Yani yakın çevremden biri onu oraya yerleştirmiş ve sonra da bulunmaması için sökmüştü. Bunu yapan, diğer taraf adına çalışan biriydi.”

Dokuz sene sonra Putin, biyografi yazarlarının darbeye ilgili sorularını cevaplarırken o zamanları şöyle hatırlıyordu: “O günlerde şehir meclisi binasını terk etmek tehlikeliydi. Ancak pek çok şey yaptık, faaldik: Kirov sanayi tesisine gittik, oradaki işçilerle konuştuk ve bunu yaparken kendimizi güvende hissetmememize rağmen başka fabrikalara da gittik.” Bu söylenenlerin çoğu bir yalandan ibaret: Pek çok bağımsız görgü şahidi, Putin’le Sobçak’ın Kirov sanayi tesisindeki yeraltı sığınağına girişlerini betimliyor; Sobçak kelimenin tam anlamıyla yeraltına inmeden önce orada bir konuşma yapmış da olabilir yapmamış da. Başka fabrikalara da gittiklerini veya krizin son iki günü boyunca o tek basın toplantısı için dışarı çıkmak dışında başka bir şeyler yaptıklarını gösteren hiçbir kanıt yok.

“Peki ya darbeciler kazansaydı ne olacaktı?” diye soruyordu biyografi yazarları. “Siz bir KGB subayıydınız. Siz ve Sobçak kesinlikle yargılanırdınız.”

“Ama ben artık KGB subayı değildim ki,” diye cevap veriyordu Putin. “Darbe başlar başlamaz, hangi tarafta olacağıma karar vermiştim. Kesinlikle darbeyi düzenleyenler tarafından emredilen bir şeyi yapmayacağımı ve asla onların tarafında olmayacağımı biliyordum. Ve bunun en azından bir ihlal olarak değerlendirileceğinden emindim. Bu nedenle de 20 Ağustos tarihinde KGB’ye ikinci istifa mektubumu yazdım.”

Bunun hiçbir anlamı yok. Eğer Putin bir yıl önce yazılmış olması gereken ilk istifa mektubunun kaybolduğunu biliyorsa, neden hemen bir ikinci istifa mektubu yazmamıştı – özellikle de kendi iddiasına göre ilk başta şantaj tehdidi altında ayrılmaya karar verdiyse? Ayrıca, mektubun kaybolduğunu nereden biliyor olabilir ki? Muhtemelen bunun sadece bir açıklaması var: KGB’den maaş almaya devam ediyordu ve darbe başladığında da bir KGB subayıydı.

Ancak iddialarına göre, artık kurumla olan tüm bağlantılarını koparmak için elinden gelen her şeyi yapmıştı. “Sobçak’a, ‘Anatoli Aleksandroviç, bir kere istifa mektubu yazdım ancak mektup bir yerlerde *yok oldu*,’ dedim. Bu yüzden de Sobçak hemen [KGB başkanı ve darbe liderlerinden biri olan Vladimir] Kryuçkov’a ve sonra da benim bağlı olduğum bölgenin sorumlusuna telefon etti. Ertesi gün, bana istifa mektubumun imzalandığı söylendi.”

Hikâyenin bu kısmı tamamen hayal ürünü gibi görünüyor. “Bahsettiği telefon konuşmasının 20 Ağustos’ta olmuş olmasının mümkün olduğunu düşünmüyorum,” diyor darbenin ardından KGB arşivlerini tarayan ve kurumu inceleyen Moskovalı aktivist ve tarihçi Arseniy Roginski. “Kryuçkov o gün, bir personel sorunuyla, özellikle de pek

kıdemli sayılmayacak bir personelin sorunuyla ilgilenmiş olamaz.” Aynı zamanda, ikili oynamakla meşgul olan Sobçak’ın, KGB’yle olan kendi bağlarına zarar verecek şekilde davranacağını hayal etmek de kolay değil. Üstelik Putin’in, özellikle de Sobçak’ın yanından hiç ayrılmadıysa, güya ertesi gün imzalanıveren mektubu KGB genel merkezine ulaştırmayı nasıl başardığı da belli değil. Son olarak, Putin’in söylediklerinin bir kısmı doğru olsa bile, bu da istifa mektubunun darbecilerin başarısız olduğunun net bir şekilde belli olduğu darbenin son gününde imzalandığı anlamına geliyor.

Büyük ihtimalle, Putin de tıpkı patronu gibi darbe günlerini tarafsız kalarak geçirdi ve eğer KGB’den istifa ettiyse bile bunu darbe sona erdikten sonra yaptı. Sobçak ve pek çok insanın tersine, birkaç ay önce Yeltsin’in izinden gitmemiş ve Komünist Parti’den istifa bile etmemişti: Putin’in Parti üyeliği, başarısızlıkla sonuçlanan darbeden iki hafta sonra, Yeltsin Parti’yi dağıtan bir kararname çıkardığı zaman sona erdi. Bu nedenle de şu soru baki kalıyor: Putin’in darbe sırasında kendisine anlattığı hikâyeye neydi? Sobçak’ın yakın çevresinde darbecileri destekleyen kişinin ya da kişilerden birinin o olması mümkün mü? Bunun cevabı ise evet.

MAYIS AYINDA MARİNA SALYE’NİN haberdar olduğu doksan milyon Alman markı değerindeki et hiçbir zaman Leningrad’a gelmedi ancak Salye, bunun ardından gerçekleşen çarpıcı olayların arasında bile bunu unutmadı. Almanya’da yaşananlar nedeniyle küçük düşmüş ve afallamış olan Salye, hikâyenin aslını öğrenmeye çalışmaya devam etti. Başarısız darbe girişiminin ardından, her tür kayda erişim biraz daha kolaylaştığında, en sonunda bazı belge-

lere ulaşmayı başardı; 1992 yılının mart ayında hikâyesinin parçalarını bir araya getirmeyi başarmıştı.

1991 yılının mayıs ayında Sovyet başbakanı Valentin Pavlov, Leningrad'daki Kontinent isimli bir şirkete Sovyet hükümeti adına ticari anlaşmalar yapma hakkı vermişti. Kontinent de birkaç hafta içerisinde Alman şirketiyle o et anlaşmasını imzalamıştı. Etlerin teslimatı yapıldı – ancak Leningrad'a değil, Moskova'ya. Bunun nedeni açıkltı: Pavlov'un liderleri arasında yer aldığı geleceğin GKChP'si, iktidarı ele geçirdiklerinde dükkânların raflarını doldurmak için Moskova'daki gıda depolarına yiyecek stoku yapmaya çalışıyordu.

Peki Kontinent adına Almanlarla görüşen adamın adı neydi? Vladimir Putin.

Salye artık ne olduğunu öğrendiğini düşünmeye başladıktan sonra harekete geçti. 1992 yılının mart ayında, Leningrad demokrasi hareketinden eski bir tanıdığını görmek için Moskova'ya gitti. Yakışıklı, bıyıklı, genç bir ekonomist olan Yuri Boldyrev, Sobçak'la birlikte Yüksek Sovyet'e seçilmişti ve artık Yeltsin yönetiminde başmüfettiş olarak çalışıyordu. Salye ona, kendi eliyle, soruşturmasının ilk sonuçlarını tarif eden bir mektup verdi: Almanya'dan Moskova'ya gelen etin garip hikâyesini. Birkaç gün içinde Boldyrev, artık dış ticaret bakanı olarak görev yapan Leningradlı bir başka ekonomiste bir mektup yazarak ondan Putin'in yetkilerini azaltmasını istedi. Bu mektup görmezden gelindi. Putin muhtemelen kolay kolay sarsılamayacak bir varlık ve etki merkezi oluşturmuştu.

Rusya'nın en büyük ikinci şehrinin yönetiminde Putin'in rolü tam olarak neydi? Aynı dönemlerde belediye başkanının ofisinde çalışan bir kadın Putin'i, bir masay-

la üzerinde tek bir cam küllük dışında bomboş bir odası ve masanın ardından bakan aynı derecede renksiz, donuk bakışları olan bir adam olarak hatırlıyor. Şehir yönetiminde bulunduğu ilk aylarda bazı iş arkadaşları Putin'i istekli, meraklı ve kafası çalışan biri olarak görüyorlardı. Fakat artık vurdumduymaz, duygusuz bir görünüme bürünmüştü. Sekreteri olarak çalışan kadın, patronuna özel hayatıyla ilgili üzücü bir haber verdiği günü şöyle hatırlıyor: "Putinlerin bir köpeği vardı, Malış [Bebek] isminde bir Kafkas çoban köpeği. Köpek yazlıkta yaşıyordu ve dışarı çıkmak için devamlı olarak çitlerin altını kazıyordu. Bir keresinde kaçmayı başarmış ve bir arabanın altında kalmıştı. Ludmila Aleksandrovna köpeği almış ve arabayla veterinerine götürmüştü. Oradan ofise telefon etti ve benden kocasına veterinerin köpeği kurtaramadığını iletmemi istedi. Vladimir Vladimiroviç'in ofisine gittim ve ona, 'Biliyor musunuz, bir sorun var. Malış ölmüş,' dedim. Ona baktım, ama yüzünde hiçbir duygu yoktu, hem de hiç. Tepkisizliğine o kadar şaşırmıştım ki kendime engel olamayarak, 'Biri daha önce size bu haberi verdi mi?' diye sordum. Sakin bir şekilde bana, 'Hayır bana haberi veren ilk kişi sensin,' dedi. İşte o zaman yanlış bir şey söylediğimi fark ettim."

Bu hikâyede bahsedilen "yanlış şey" muhtemelen Putin'e köpeğinin durumu hakkında daha önce bilgilendirilip bilgilendirilmediğinin sorulmasıydı. Ancak tasvir edilen bu manzara bir bütün olarak, içerdiği o bariz belirsizlik, hatta korku hissi nedeniyle oldukça dikkate değer.

Biyografi yazarları Putin'e, St. Petersburg'daki görevinin doğasını sorduğunda, Putin bu soruyu hassas sorulara verdiği cevapların simgesi haline gelen bir şekilde, üzerinde fazla düşünmeden cevapladı. Kumarhanelerin yöneti-

mini devralmaya çalıştığını söyledi. “O zamanlar kumarhane sektörünün, devletin tekelinde olması gereken bir alan olduğuna inanıyordum,” dedi. “Görüşüm daha önceden çıkarılmış olan tek el yasasına ters düşüyordu, ancak ben yine de şehir yönetiminin, yani devletin, tüm kumarhane sektörüne egemen olması için çalışıyordum.” Söylediğine göre, şehir yönetimi de bu amacı gerçekleştirip kâr payı toplama umuduyla, tüm kumarhanelerin yüzde 51 hissesini ele geçiren bir holding şirketi kurdu. “Bu bir hataydı: Kumarhaneler nakit parayı hortumlayarak dışarı kaçırdı ve her seferinde zarar bildirdi,” diye şikâyet ediyordu Putin. “Daha sonra, siyasi muhaliflerimiz bizi yolsuzlukla suçlamaya çalıştılar, çünkü kumarhanelerde hisse sahibiydi. Bu tamamen saçmalıktı... Elbette ekonomik açıdan bakıldığında bu çok iyi bir fikir olmayabilir. Yaptığımız düzenlemenin verimsiz olması ve hedeflerimize ulaşamamamız bakımından değerlendirildiğinde, bu konu üzerinde etraflıca düşünülmediğini itiraf etmek zorundayım. Ancak St. Petersburg’da kalmaya devam etseydim, o kumarhaneleri boğma işini tamamlayabilirdim. Onları kârlarını paylaşmak zorunda bırakırdım. O parayı da yaşlı insanlara, öğretmenlere ve doktorlara verirdim.” Rusya’nın gelecekteki devlet başkanı bir başka deyişle, işlerin nasıl yapılması gerektiğine dair fikirlerine kanunlar engel oluyorsa, bundan zararlı çıkan kanunlar olur, diyordu. So-bçak’ın yardımcılığını yaptığı yıllar hakkında söyleyeceği başka pek bir şey yoktu.

1992 yılının başında Marina Salye, boş ofisin sahibi ufak tefek adamın tam olarak ne yaptığını öğrenmeye koyulmuştu. Şehir meclisi tam teşekküllü bir soruşturma başlattı ve Salye de bu soruşturmanın sonuçlarını –tek ara-

lık bırakılarak yazılmış yirmi iki sayfa ve düzinelerce ek belgeden oluşuyordu– Boldyrev’i ziyaretinin üzerinden iki ay geçmeden meslektaşlarına sundu. Salye, Putin’in şehir adına, hepsinin olmasa da çoğunun yasallığı şüpheli olan düzinelerce anlaşma yaptığını keşfetti.

Putin’in belediye başkanlığındaki biriminin adı artık Dış İlişkiler Komitesi olmuştu. Birimin aktivitelerinin çoğu görünüşte, diğer ülkelerden şehre gıda temini üzerine yoğunlaşmıştı. Şehrin gıda satın alacak nakit parası yoktu: Ruble başka ülkelerin paralarına çevrilebilen bir para birimi değildi; Rusya’nın Sovyetler Birliği’nden miras aldığı parasal sistemi dengesizdi ve sistemi düzeltme çabaları hemen yüksek enflasyona neden oluyordu. Ancak Rusya, gıda karşılığında doğrudan ya da dolaylı olarak takas edebileceği pek çok doğal kaynağa sahipti. Bu nedenle de Moskova yönetimi, federasyon üyelerinin doğal kaynakları ihraç etmesine izin veriyordu.

Salye, Putin’in biriminin, toplam olarak 92 milyon dolar değerinde bir düzine ihracat sözleşmesi yaptığını keşfetti. Şehir, kendisine Rus devleti tarafından verilen petrol, kereste, metal, pamuk ve diğer doğal kaynakları tedarik etmeyi kabul etmişti; sözleşmelerde adı geçen şirketler de doğal kaynakların ihracatını ve gıda maddelerinin ithalatını üstlenmişti. Ancak Salye soruşturması sırasında bu sözleşmelerden her birinin, sözleşmeyi yasal olarak geçersiz kılacak bir eksiklik içerdiğini buldu: Hepsinde kaşe ya da imza eksikti veya temel uygunsuzluklar vardı. “Putin, aldığı eğitim itibariyle bir avukattır,” diye yazacaktı sonraları. “Bu anlaşmaların mahkemede kullanılamayacağını biliyor olmalıydı.” Ayrıca Putin, ithalat-ihracat takas işlemlerinin Rus hükümeti tarafından konmuş kurallarını da, ihracat

şirketlerini serbest rekabet koşullarını devreye sokmak yerine tek taraflı olarak seçmek suretiyle ihlal etmişti.

Sözleşmeler uyarınca Leningrad'a getirilmesi gereken gıdalar hiçbir zaman şehre ulaşmadı. Ancak bu bir düzine sözleşmede adı geçen ihracat ürünleri belli ki yurtdışına gönderilmişti; aslında Salye'nin soruşturmasında dikkat çektiği bir başka usulsüzlük de, sözleşmelerde yazılı olan komisyon oranlarının ölçüsüzce yüksek olmasıydı: Her sözleşmenin yüzde 25'i ile 50'si oranında bir tutar, toplamda 34 milyon dolarlık bir meblağ komisyon olarak alınmıştı. Tüm kanıtlar basit bir rüşvet entrikasına işaret ediyordu: İtinayla seçilmiş şirketler kazançlı sözleşmeler imzalamış ve sözleşmelerin kendilerine düşen kısımlarını gerçekleştirmeleri bile gerekmemişti.

Biyografi yazarları bu soruşturmayı sorduklarında Putin, sözleşme imzaladığı şirketlerden pek çoğunun şehre hiç gıda getirmediğini kabul ediyordu. "Elbette şehir için yapılabilecek her şeyin yapıldığını düşünmüyorum," diyordu. "Kolluk kuvvetleri ve yargı mensupları ile daha yakından çalışmalı ve o şirketlerin canına okumalıydık. Ancak olayı mahkemeye taşımanın bir anlamı yoktu: Şirketler hemen ortadan kaybolacak, çalışmayı bırakacak, malvarlıklarını kaçıracaktı. Esasen onlara karşı iddia edebileceğimiz bir şey yoktu. O zamanları hatırlayın: Her yer şaibeli işletmeler, saadet zincirleri ve bunun gibi şeylerle doluydu." Bunları söyleyen, bir ya da iki gün önce biyografi yazarlarına, biri kendisine karşı gelir gibi görüldüğünde ne kadar tehlikeli ve hırçın olabileceğini altını çizerek söyleyen, aniden parlayan ve sakinleşmek konusunda zorlanan, arkadaşlarının hepsinin, öfkelendiğinde karşısındakinin gözünü oyduğunu hatırladığı bir adam... Bu adam

neden özel şirketler kendisiyle imzaladıkları sözleşmelerin maddelerini art arda ihlal ederken, şehrini çok ihtiyacı olan gıda malzemelerinden mahrum bırakarak hiçbir şey yapmadan oturdu?

Çünkü başından beri o şekilde hileli bir planlama yapıldığına inanıyor Salye. “Tüm bu operasyonun amacı,” diye yazacaktı daha sonraları, “şuydu: Güvenilir biriyle yasal olarak hatalı bir sözleşme hazırlamak, bu kişiye ihracat ruhsatı çıkarmak, gümrük idaresinin bu ruhsata dayanarak sınırı açmasını sağlamak, ürünleri yurtdışına göndermek, satmak ve parayı cebe indirmek. Olan şey buydu işte.”

Ancak Salye hepsinin bu kadarla sınırlı olmadığına inanıyor. Moskova gerçek anlamda St. Petersburg’a bir milyar dolar değerinde mal ihraç etme izni vermişti, dolayısıyla da kendisinin ortaya çıkardığı bu hileli on iki sözleşme, Putin’in ofisi kanalıyla el değiştiren servetin sadece onda birini temsil ediyordu. Hikâyenin geri kalanı neydi? Salye sonunda, içlerinde alüminyum, petrol ve pamuğun da bulunduğu malların hepsinin ya da neredeyse hepsinin ihraç edildiğine ya da kendi deyimiyse “ortadan kaybolduğuna” dair bir kanıt buldu. O da şuydu: Bu işlemlerle ilgili hiçbir belge yoktu. Ancak şehir meclisine verdiği rapor, sadece haklarında belge bulunan bu on iki sözleşme üzerinde yoğunlaşıyordu; yaklaşık yüz milyon dolar değerinde mal, hiçbir zaman şehre ulaşmayan gıdalar karşılığında takas edilmişti.

Salye’nin raporunu inceleyen şehir meclisi, ulaşılan sonuçların savcılığa sunulması ve hem Putin’in hem de sözleşmelerin pek çoğunda imzası bulunan Putin’in kendi yardımcısının görevden alınması önerileriyle birlikte bu raporun Belediye Başkanı Sobçak’a iletilmesi sonucuna

vardı. Sobçak ise hem bu önerileri hem de raporun kendisini görmezden geldi. Savcılık, Sobçak'ın izni olmadan bir soruşturma başlatamazdı. Salye zaten en büyük ihlallerin özetini içeren ve soruşturulmalarını talep eden üç sayfalık bir mektubu Yeltsin'e elden vermişti. Buna hiçbir karşılık verilmemişti. Sadece Rusya'nın başmüfettişi Boldyrev durumu anlayarak harekete geçmiş ve hemen dış ticaret bakanına bir mektup göndererek davanın peşine düşmüştü.

Boldyrev, Salye'nin kendisine getirdiği belgeleri inceledi. Onun buldukları da temelde Salye'nin bulduklarıyla aynıydı: Biri St. Petersburg halkının paralarını çalıyordu. Bir yanıt vermesi için Sobçak'ı Moskova'ya çağırdı. "Sobçak geldiğinde tüm yardımcılarını da yanında getirmişti," diye hatırlıyordu Boldyrev, daha sonra verdiği bir röportajda. Putin gelmişti. "Olayları, kendi bakış açılarına göre kaleme aldılar... Sonra da bulguları Yeltsin'e raporladım."

Ama sonra hiçbir şey olmadı. Rusya devlet başkanının Moskova'daki ofisi, Rusya devlet başkanının St. Petersburg'daki temsilcilik ofisine birtakım belgeler gönderdi – ve olay kapandı.

"BU SADECE SIRADAN BİR SORUŞTURMAYDI," diye açıklayacaktı Boldyrev uzun yıllar sonra. "Önemli ihlalleri ortaya çıkarmıştı, ancak bunlar Rusya'nın geri kalanında olanlardan daha önemli şeyler değildi. Stratejik anlamda önemli kaynakları, hiçbir zaman gelmeyen gıda malzemeleri karşılığında ihraç etme hakkını kazanmakla ilgili standart ihlallerdi. O zamanlar için bu tipik bir davaydı."

Rusya'nın yeni seçkin sınıfı, zenginliği yeniden dağıtmakla meşguldü. Bu, hepsinin Putin gibi davrandıkları

anlamına gelmiyor –Salıye’nin ortaya çıkardığı yolsuzluğun boyutu ve cüretkârlığı, 1990’ların başındaki Rus standartları için bile şoke ediciydi, özellikle de Putin’in ne kadar hızlı hareket ettiği göz önüne alınacak olursa– ancak ülkenin tüm yeni liderleri, Rusya’ya kendi özel mülkleri gibi muamele ediyorlardı. Bir yıldan kısa bir süre önce her şey başka insanlara aitti: SSCB Komünist Partisi ve onun liderlerine. Artık SSCB’nin varlığı sona ermişti ve Rus Komünist Partisi de bir avuç inatçı emekliden ibaretti. Bir zamanlar onların olan her şey artık hiç kimseye ait değildi. Ekonomistler devlet malını özel mülkiyete çevirmenin yollarını bulmaya çalışırken –bu, yirmi yıl sonra bile hâlâ tamamlanamamış bir süreç– yeni bürokratlar eski devlet yapısını parçalarına ayırıyorlardı.

Sobçak, St. Petersburg’un merkezinde apartman daireleri dağıtıyordu. Bu daireler Sobçak’ın arkadaşlarına, akrabalarına ve değer verdiği meslektaşlarına gitti. Mülkiyet hakkının uzun süredir gerçek anlamda var olmadığı ve iktidardaki komünist elitlerin uzun yıllar boyunca bir kraliyet ailesi gibi hüküm sürdüğü bir ülkede, erken popülarlığının tadını çıkaran Sobçak, yaptığı şeyde yanlış bir taraf görmüyordu.

“İşte Sobçak’ın bir müteahhitlik şirketine vermeye çalıştığı koskoca bir şehir kompleksiyle ilgili belgeler de burada,” diyecekti Salıye yıllar sonra bana, kâğıt yığınının arasından birkaç belge daha çıkarırken. “Bu, tersine döndürmeyi başardığımız ender durumlardan biriydi, ancak çok mücadele etmemiz gerekti.”

“Ama Sobçak da sıradan bir bölge parti patronu gibi davranmıyor muydu?” diye sordum. “Onlar da apartman daireleri dağıtırlardı.”

“Bu farklıydı,” dedi Salye. “Bu farklıydı, çünkü doğruyu savunuyormuş gibi konuşuyordu. Dış görünüşünün farklı olması gerektiğini biliyordu ve bunu başardı da. Aslında bir demagog olmasına rağmen demokrat rolü yapıyordu.”

Belki de Sobçak yeni politikacı imajını yansıtmakta çok başarılı olduğu için, Salye ve meslektaşları, Putin’in yaptığı yanlışlar hakkında kanıt sundukları zaman onun harekete geçeceğine inanmışlar gibi görünüyorlar. Ancak Sobçak neden böyle bir şey yapacaktı ki? Neden şehre ait mülkleri dağıtma alışkanlığı ile Putin’in kamuya ait kaynakların satışından elde edilen kârı cebine indirme alışkanlığı arasına bir çizgi çeksindi? Neden şehir meclisindeki demokratları dinlesindi? Onlara dayanamıyordu – canını en çok sıkan da onların militan idealizmleri, işleri her zaman olduğu gibi değil de yapılması gerektiği gibi yapmak konusundaki saçma inatlarıydı. Bu hayal ürünü etik yasasına bağlılıkları, sürekli olarak, hiçbir şey yapamamalarına neden oluyordu.

Bu nedenle de Sobçak, Putin’den kurtulmadı. Bunun yerine şehir meclisinden kurtuldu.

1993 YILININ SONBAHARINA gelindiğinde Boris Yeltsin Rusya’nın yasama meclisinden bıkmıştı. Bu, garip bir şekilde oluşturulmuş bir meclisti: Binden fazla temsilci, karmaşık bir yarı-demokratik prosedürle Halkın Vekilleri Kongresi’ne seçilmişti ve bunlardan 252’si, ilgili kanunun yokluğunda, hükümetin temsili kolunun fonksiyonlarını gerçekleştirmeye çalışan iki kanatlı bir organ olan Yüksek Sovyet’e bağlıydı. Rus Federasyonu’nun henüz yeni, Sovyet dönemi sonrasında çıkarılmış bir anayasası yoktu; medeni ve ceza kanunlarının yeniden yazılması da yıllar sü-

recekti. Ülke hukuku diğer şeylerin yanı sıra hâlâ değişim değeri yüksek para birimlerini bulundurmayı ve mülkiyet sahipliği ile satışını içeren çeşitli eylemleri suç olarak kabul ediyordu. Bu durumda, Halkın Vekilleri Kongresi, Yeltsin'e, kitaplardaki kanunları ihlal eden ekonomik reformlar özelinde kararname çıkarma yetkisi vermişti – ancak bu kararnameleri incelemek Yüksek Sovyet'in sorumluluğundaydı ve veto etme yetkisi de bulunuyordu. Buna ek olarak Yüksek Sovyet'in, otuzdan fazla kişiden oluşan ve Sovyet yönetim sisteminde adeta kolektif bir devlet başkanı gibi işlev gören bir başkanlık heyeti de vardı; Sovyet sonrası dönemde devlet başkanlığı makamı tesis edildikten sonra, bu başkanlık heyetinin işlevinin ne olduğu tam olarak belli değildi. Gerçi pratikte, Yüksek Sovyet'in, devlet başkanının herhangi bir kararını geciktirmek ya da engellemek gibi bir gücü vardı. Yeltsin'in ekonomik reformları fiyatları giderek daha yukarı çektikçe –yiyecek kıtlığı adeta sihirli bir el tarafından sonlandırılmış gibi ortadan kalkmış olsa bile– hükümeti gün geçtikçe gözden düşüyor ve Yüksek Sovyet de Yeltsin'in tüm girişimlerine karşı koymak için harekete geçiyordu.

21 Ekim 1993 tarihinde Yeltsin, Yüksek Sovyet kurumunu dağıtan ve uygun bir yasama organı için seçim çağrısında bulunan bir kararname yayınladı. Yüksek Sovyet kendisini –iki sene önceki darbe sırasında Yeltsin'in adamlarının kamp kurdukları bina olan– Beyaz Saray'ın içine kapatıp barikat kurarak dağılmayı reddetti. Bu sefer askeri birlikler ateş açtılar ve 4 Ekim'de Yüksek Sovyet üyelerini zorla dışarı çıkardılar.

Aralarında eski muhaliflerin de bulunduğu önde gelen demokratik politikacılar, devlet başkanına köstek olunma-

sına o kadar çok öfkelenmişlerdi ki, “Yüksek Sovyet’in infazı” olarak bilinen bu hareketi desteklediler. İdealist St. Petersburg Şehir Meclisi, Yeltsin’in eylemlerine karşı çıkışları bakımından az ya da çok tek başınaydı. “İnfaz”ın üzerinden birkaç hafta geçtikten sonra, yasal anlamda nispeten istikrarlı bir dönemi müjdeleyen yeni Rus anayasasının yayınlanmasından sadece birkaç gün önce, Sobçak Moskova’ya gitti ve Yeltsin’i St. Petersburg Şehir Meclisi’ni dağıtan bir kararnameyi imzalaması için ikna etti. Bir sonraki aralık ayına kadar başka bir seçim yapılmayacak ve Rusya’nın ikinci büyük şehrini tüm yıl boyunca tek bir adamın insafına bırakacaktı.

Marina Salye bunun üzerine şehir politikasını bırakmaya karar verdi. Profesyonel bir siyasi organizatör oldu ve sonra da çalışmak için Moskova’ya taşındı.

ALTI SENE SONRA, Putin’in Rusya’nın devlet başkanı olacağı seçime giden dönemde, belki de tek eleştirel ses Marina Salye’ye aitti. Salye, St. Petersburg soruşturması esnasında ulaştığı sonuçları detaylandırıp güncellediği “Putin, Yozlaşmış Bir Oligarşinin Devlet Başkanıdır” başlıklı bir makale yayımladı. Liberal meslektaşlarını seçimde Putin’i desteklememeleri konusunda ikna etmeye çalıştıysa da bunda başarısız oldu. Gitgide marjinalize olduğunu hissediyordu: Sağ-liberal koalisyonun bir toplantısı sırasında sadece kendisinin ve Yeltsin’in başbakanı Yegor Gaydar’ın –yüzden fazla kişi içinde– Putin lehinde oy kullanmayan iki kişi olduğunu hatırlıyordu.

Seçimden birkaç ay sonra Salye hâlâ müttefik olduklarına inandığı birkaç politikacıyı görmeye gitti. Yeni bir örgüt kurmaktan bahsetmişlerdi. Sergey Yuşenkov, perest-

royka sırasında güçlü bir liberale dönüşen ve 1990'lı yıllar boyunca inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalan kariyer sahibi bir askerdi. Yuşenkov'a yaptığı ziyaret Salye'yi o kadar korkutmuştu ki, on yıl sonra bile konuşmalarının detaylarından açık bir şekilde bahsetmeyi reddediyordu.

"Oraya gittiğimde ofisinde bir adam vardı," dedi bana.
"Nasıl biriydi?"

"Bir adam işte. Yapıcı olduğunu söyleyemeyeceğim bir görüşmemiz oldu. Eve döndüm ve Nataşa'ya taşraya yerleşeceğimi söyledim."

"Sizi tehdit mi etti?"

"Kimse doğrudan beni tehdit etmedi."

"O zaman neden gitmeye karar verdiniz?"

"Çünkü o kişiyi tanıyordum."

"Peki onu görmek ne anlama geliyordu?"

"Mümkün olduğu kadar uzağa gitmem gerektiği anlamına geliyordu."

"Üzgünüm, anlamıyorum," diye ısrar ettim, Salye'nin sığınağından atılmak üzere olduğumu hissederek.

"Bu kişinin neler yapabileceğini biliyordum. Bu daha açıklayıcı oldu mu?"

"Evet, teşekkür ederim. Ama Yuşenkov'un ofisinde ne işi vardı? Ortak bir yönleri mi vardı?"

"Hayır. Orada ne işi olduğunu bilmiyordum ve en önemlisi de ben içeri girdiğimde Yuşenkov'un neden onu dışarı çıkarmadığını bilmiyordum. Yuşenkov ile konuşacağımız konu kimsenin duymaması gereken bir konu olmasına rağmen, Yuşenkov'un o adamdan kurtulmasının mümkün olmadığı anlamına geliyordu bu."

"Anlıyorum."

"Söyleyeceklerim bu kadar."

Salye eşyalarını topladı ve on sene sonra onu bulduğum, Moskova'dan on iki saatlik zorlu bir yolculuk mesafesinde bulunan evine taşındı. Yıllar boyunca, onun yurtdışında, belki de Fransa'da (bu fantezinin nedeninin Salye'nin Fransızca soyadı olduğunu düşünüyorum) yaşadığı ve Yeni Yıl arifesinde Putin'den tehditkâr bir kartpostal aldığı yönünde söylentiler dolandı. Birkaç kişinin tam olarak aynı kelimeleri kullanarak, hayali kartpostalda yazılanları aktardıklarını duydum: "Size mutlu bir Yeni Yıl diliyor ve bunun tadını çıkaracağınız kadar sağlıklı olmanızı umuyorum." Salye bana hiçbir zaman bir kartpostal almadığını söyledi; aynen şüphelendiğim şekilde, bu ısrarlı söylentiler bana Salye'nin kaderinden çok, Putin'in kendisi için yaratmış olduğu imajı anlatıyordu. Ancak kartpostal olsun ya da olmasın Salye çok korkmuştu.

Sergey Yuşenkov politik kariyerine devam etti. 2002 yılında, meslektaşlarının Putin'in politikalarına ve kendi deyimiyle "bürokratik polis rejimi"ne ısrarla destek vermelerini protesto etmek için parlamentonun liberal kesiminden ayrıldı. 17 Nisan 2003 tarihinde, arabasından çıkıp Moskova'nın kuzeyindeki dairesine doğru yürüdüğü sırada Yuşenkov göğsünden dört kez vuruldu. O zamanlar internet editörlüğünü yaptığım siyasi analiz sitesindeki ölüm ilanını yazarken şöyle dedim: "Bazen, biz gazeteciler kendi imzamızla bir şeyler söylemeye korktuğumuzda, arkasını bile kollamadan net ve kesin bir şeyler söyleyecek olan Yuşenkov gibi insanları ararız. Böyle çok az insan kaldı."

BİR REFORMCUNUN SONU

Biyografisi 2000 yılının şubat ayında yayımlandığında Putin, Berezovski'nin genç demokratik reformcusu olmayı bırakmıştı; eskinin kabadayısı artık demir yumruklu bir hükümdara dönüşmüştü. İmaj danışmanlarının bu değişimin farkında olduklarını bile düşünmüyorum.

Putin'in, halkın gözü önünde bir demokrattan demir yumruklu bir hükümdara dönüşümünü hayal bile edemeyecek olan kişi Sobçak'tı. Aslında ikisi de demokratik süreçlere duydukları antipatileri sayesinde bir araya gelmiş olmalarına rağmen, 1990'ların başında demokratik ilkelere bağlılık, kamusal hayata –ve iyi bir hayata– kabul edilmenin bedeliydi.

1990'ların başında yeni ticaret ve siyaset seçkinleri, Rusya'nın dört bir yanında eski sistemi paramparça etmekle meşguldü. Hiçbir kuşku duymadan –ve belli ki vicdan azabı çekmeden– sistemin büyük parçalarına el koyuyor ve onları yeniden dağıtıyorlardı; aynı zamanda aralarında

en girişimci olanları yeni bir sistem de inşa ediyorlar – ve onunla birlikte değişiyorlardı. Bir Komsomol çalışanıyken bankacıya, sonra da petrolcüyeye dönüşen Mihail Khodorovski, bir kumaş tüccarıyken metal imparatoruna, sonra da uluslararası yatırımcıya dönüşen Mihail Prokhorov ve bir ithalatçıyken bankacıya ve medya kodamanına dönüşen Vladimir Gusinski gibi insanlar, adeta kendi kendilerini yaratmış müteşebbislerdi; karanlık para kazanma entrikaları ile ticaret hayatına atılmış olsalar da, dünya görüşleri ve tutkuları genişledikçe kendilerini sadece iş adamı olarak değil aynı zamanda hayırsever, toplumsal lider ve vizyoner olarak da konumlandırmaya başlamışlardı. Görüşleri geliştikçe, para ve enerjilerini yeni bir siyasal sistem kurmaya yatırıyorlardı.

Sobçak gibi Putin de bu yeni sistemden nefret ediyordu ve Sobçak'ın ilk zamanlardaki müttefiklerinden farklı olarak, 1991 yılındaki başarısız darbe girişiminden, 1992 yılındaki yolsuzluk skandalından ve 1993 yılında şehir meclisinin dağıtılmasından sonra belediye başkanının yanında kalmaya devam etmesinin sebebi de buydu. Demokratik siyasetle kısa ancak yoğun bir aşk ilişkisi yaşamış olan Sobçak'ın demokratik yöntemlere karşı neden böyle bir nefret geliştirdiğinden emin değilim; bence bir megaloman olduğu için kendi istediği şeyler olmadığında derinden yaralanıyordu – aynı zamanda siyasal rekabetin kendisi ve muhalefetle karşılaşma ihtimali de onun için yaralayıcıydı. Bunun yanı sıra Putin her zaman yanındaydı ve ona daima demokratik sistemin dezavantajlarını göstermeye çalışıyordu. Örneğin, Sobçak'ı şehirde belediye başkanlığı makamının kurulması konusunda ikna eden –ve onunla

birlikte birkaç şehir meclis üyesini de kandıran– kişi Putin’di: Diğer türlü, Putin’in yıllar sonra biyografi yazarlarına söylediği gibi, Sobçak “her an bu şehir meclisi üyeleri tarafından yerinden edilebilirdi”. Putin’in demokratik reforma karşı düşmanlığı da en az Sobçak’ınki kadar kişisel-di, ancak kökleri çok daha derine iniyordu.

Kendi kuşağına mensup çoğu Sovyet vatandaşı gibi Putin de hiçbir zaman bir siyasi idealist olmadı. Anne-babası tüm dünyanın Komünist bir geleceği olduğuna, proletaryanın sonunda zafere ulaşacağına ya da Putin’in yetişme çağlarında artık iyiden iyiye zayıflamış olan herhangi bir ideolojik klişeye inanıyor ya da inanmıyor olabilirdi; Putin ise bu ideallerle olan ilişkisini aklına bile getirmiyordu. Çocukken dışlandığı Genç Öncüler hakkında, Komsomol hakkında veya üyeliğinin kurumla birlikte ortadan kalktığı Komünist Parti hakkında konuşma şekli, bu örgütlere mensup olmasının kendisi için herhangi önemli bir anlamı olmadığını açıkça göstermektedir. Kendi kuşağının diğer mensupları gibi Putin de, artık mantıklı, hatta olası bile görünmeyen komünizme olan inancının yerine, kurumlara duyduğu güveni getirmişti. Sadakati KGB’ye ve onun hizmet edip koruduğu imparatorluğa, yani SSCB’ye aitti.

1994 yılının mart ayında Putin, Estonya Devlet Başkanı Lennart Meri’nin de bir konuşma yaptığı, Hamburg’daki bir Avrupa Birliği organizasyonuna katıldı. Diğer iki Baltık cumhuriyeti gibi Estonya da, İkinci Dünya Savaşı’nın başında Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmiş, sonra Almanlar tarafından ele geçirilip 1944 yılında yeniden Sovyet topraklarına dahil olmuştu. Üç Baltık devleti Sovyet imparatorluğuna en son sırada dahil olmuştu ve impara-

torluktan ilk ayrılanlar da bu üç devletti – bu azımsanacak bir durum değildi, çünkü söz konusu devletlerin, Sovyet öncesi dönemi hâlâ hatırlayan nüfusları vardı. Estonya'nın son elli yıldır demokratik yollarla seçilen ilk lideri olan Meri, Sovyet-karşıtı bağımsızlaşma hareketinde aktif olarak yer almıştı. Şimdi Hamburg'da konuşurken, Sovyetler Birliği'nden "işgalciler" diye bahsediyordu. Bu noktada, Rus diplomatlar arasında oturmakta olan Putin ayağa kalktı ve salonu terk etti. "Çok etkileyici bir hareketti," diye hatırlıyor Putin'in devlet başkanlığı döneminde Rus federal seçim komisyonunun başına geçecek olan, St. Petersburg'dan bir meslektaşı. "Toplantı, on metre yükseklikte tavanları ve mermer bir zemini olan Knights' Hall'da* yapılıyordu ve Putin tamamen sessiz olan ortamda yürüdükçe her adımı salonda yankılanıyordu. Üstüne üstlük, çıkarken muazzam dökme demir kapıyı da kulakları sağır edici bir gürültüyle çarptı."

Putin'in diplomatik protokolü bozma –komşu ülkenin ve aynı zamanda St. Petersburg için önemli bir ticaret ortağının devlet başkanına gerçek anlamda sırt çevirme– ihtiyacı duyması, bu konuyu ne kadar kişisel algıladığını gösteriyor: Sovyetler Birliği'ne bir saldırı olarak algıladığı bu sözler onu, gençlik yıllarında öfke nöbetine girmesine neden olan kişisel hakaretler kadar derinden yaralamıştı. Meslektaşının bu hikâyeyi Putin'in biyografi yazarlarına nefesi kesilmiş bir şekilde anlatması ise, Putin'in ne kadar derin bir Sovyet nostaljisi damarına sahip olduğunun göstergesiydi.

Putin, Sovyetler Birliği'ni ve Sovyetler Birliği'nin

*Şövalyeler Salonu – ç.n.

KGB'sini seviyordu; ülkenin ikinci büyük şehrinin finansal sistemini etkin bir şekilde yönetme gücünü elde ettiğinde de işte aynı onlarınkine benzer bir sistem inşa etmek istedi. Kapalı ve tamamen kontrol üzerine kurulu –özellikle de bilgi ve para akışının kontrol altında olduğu– bir sistem olacaktı bu. Tüm muhalefeti dışarıda bırakacak ve ortaya çıktığı yerde ezecek bir sistem. Ancak bir yönden bu sistem KGB ve SSCB'den daha iyi olacaktı: Putin'e asla ihanet etmeyecekti. Bunu yapmayacak kadar akıllı ve güçlü olacaktı. Böylece Putin yalnızca tüm dış ticaret faaliyetlerinin değil, aynı zamanda ülke içinde gelişmekte olan işletmelerin kontrolünü de merkezileştirmek için özenle ve sabırla çalışmaya koyuldu – aniden ortaya çıkıp aşırı bir hızla büyüyen kumarhanelere el koyma çabaları da bundan kaynaklanıyordu. Ayrıca zamanla şehrin hem yazılı hem de elektronik medyayla olan ilişkilerini de yönetmek üzere harekete geçti; ya medya organlarını belediye binasına kesinlikle almıyor ya da onları sindirerek belirli haberlerin belirli şekillerde yayınlanmasını sağlıyordu.

Sobçak sağ kolu olarak doğru adamı seçmişti: Putin'in o hanım evladı demokratlara yönelik nefreti kendisininkinden bile daha güçlüydü; üstelik Putin korku ve hırs siyaseti yapmak konusunda Sobçak'tan bile daha iyiydi.

SOBÇAK GİBİ POLİTİKACILAR genelde o eski parıltılarının kalmadığını hep en son öğrenirler. Sobçak 1996 yılında yeniden seçilmek için aday olduğunda tüm şehir ondan nefret ediyordu. Onun yönetiminde St. Petersburg –bunun çoğu Sobçak'ın suçu olmasa da– hem trajik hem de gülünç sayılabilecek bir dönüşüm geçirmişti. Şehrin

ekonomisi savaş alanına dönmüştü: Beş milyon şehir sakini-
ninden bir milyonu, işleri yavaşlayan ya da tamamen dur-
ma noktasına gelen askeri-sanayi tesislerinde çalışıyordu.
Rusya'nın her yerinde olduğu gibi birkaç kişi, ilk olarak
ellerine geçen her şeyi alıp satarak (örneğin, Rus kerestesi
ihraç edip Çin şemsiyesi ithal ederek) ve sonra da yavaş
yavaş Sovyet sanayi tesislerini özelleştirip yeni kurumlar
yaratarak çok hızlı bir şekilde zenginleşiyordu. Ancak pek
çok Rus daha da yoksullaşmıştı – en azından kendilerini
çok daha yoksul hissediyorlardı: Artık mağazalarda pek
çok ürün vardı, ancak sadece çok az bir kısmını satın ala-
biliyorlardı. Neredeyse herkes, Durgunluk Dönemi'nde
fazlasıyla bulabildikleri yegâne şeyi kaybetmiş durumday-
dı: ertesi günün bugünden farklı olmayacağına olan sarsıl-
maz inançlarını. Belirsizlik, insanların kendilerini daha da
yoksul hissetmelerine neden oluyordu.

St. Petersburg'un ekonomik sorunları, Rusya'nın geri
kalanının nispeten daha iyi durumdaymış gibi görünmesi-
ne neden oluyordu. Şehir nüfusunun dörtte üçü yoksul-
luk sınırının altında yaşıyordu. 1980'lerin sonunda zaten
güçsüz durumda olan altyapısı –ki gayri resmi hareketin
enerjisinin bir kısmı buradan sağlanmıştı– artık harabeye
dönmüş durumdaydı. Sokaklardaki kaldırımlar o kadar
uzun zamandır bakım görmemişti ki ne zaman yağmur ya
da kar yağsa –ki bu kuzey denizinin kenarındaki şehirde
sıklıkla görülen bir durumdu– caddeler çamur nehirlerine
dönüyordu. Toplu taşımacılık durmuş durumdaydı: Kul-
lanımdan alınması gereken belediye otobüslerinin yerine
yenileri getirilmiyordu. Çoğunlukla büyük apartmanlar-
dan oluşan bir şehirde, çalışan asansör kalmamıştı. Şehir

merkezindeki elektrik gelip gidiyordu. Yaşam standardı seviyelerini karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalarda, ülkenin ikinci en büyük şehri, Rus şehirleri arasında düzenli olarak yirmili sıralarda yer alıyordu.

Bu zemine karşı Sobçak, görmüş geçirmiş, sofistike politikacı kimliğini korumak konusunda ısrarcıydı: Her zaman titizlikle hazırlanmış bir şekilde, kolunda sarışın eşyle, etrafı korumalarla çevrilmiş halde limuzinlerin içinde geziyordu. Genç bir demokrasi aktivisti olan Aleksandr Bogdonov, 1991 yılında, başarısız darbe girişiminden iki ay sonra, komünizm-sonrası Rusya'nın ilk Devrim Günü'nde, Sobçak'ın kendisini küçümsediğini hatırlıyordu: "Saray Meydanı'nda bir konser vardı. Hiç kimse bu günün kutlanması mı yoksa bir trajedi olarak anılması mı gerektiğini bilmiyordu. Bu nedenle de öğleden sonra bir miting, akşam da bir dans vardı. Sobçak ve [eşi Ludmila] Narusova ise, beş yüz ruble giriş ücreti olan bir ziyafet düzenliyordu! Bu, yüksek enflasyonun ülkeyi vurmasından önceydi ve çok yüksek bir tutardı... Neyse işte, üzerinde 'Ulusal Trajedi Günü' yazan pankartlar taşıyıp kendimizi aptal gibi hissederek ve aptal gibi görünerek dans alanının etrafında öylece dolanıyorduk. Ben bir ara durup, 'Bakın ne diyeceğim? Neden burada zaman kaybediyoruz ki? Ziyafet verdikleri Tavriçeski Sarayı'na gidelim,' dedim. Tavriçeski Sarayı'na tam hepsi arabalarına binerken ulaştık. Üzerinde frak olan Sobçak, yanında güzel bir elbise giymiş ve başının etrafına sarık gibi sardığı bir şapka takmış olan Narusova ile dışarı çıktı. Sobçak'ın, daha sonra Putin'in koruma şefi olacak bir koruması vardı. Adamın şöyle aptalca bir alışkanlığı vardı: Yanıma gelir ve bana küf-

reder gibi, ‘Sinirime dokunuyorsun! Defol buradan! Yok ol, senden bıktım!’ derdi. Bundan dolayı ben de Sobçak’a ‘Koruman neden devamlı olarak beni tehdit ediyor?’ dedim. Ludmila Borisovna [Narusova] bana dönüp, ‘Neden devamlı olarak kendini aptal durumuna düşürüyorsun?’ diye karşılık verdi. Tamamen rahat ve kendisini her şeyden önemli gören bir tavır içinde olan Sobçak ise bana, ‘Kapa çeneni, insanlar beni seçti!’ dedi. O günü hayatımın geri kalanı boyunca unutmadım. İşte o, böyle bir züppeydi.”

Putin, Sobçak’ın belediye başkan yardımcısı olarak, Sovyet geleneklerinde KGB’nin “aktif yedeklerine” ayrılmış görevleri yerine getiriyordu: Dış ticaretten sorumlu olmanın yanı sıra, yönetime giren ve çıkan bilgi akışını da kontrol etmeye çalışıyordu. Başarısız bir şekilde Salye’nin iddialarının izini sürmeye çalışan Yeltsin’in başmüfettişi Yuri Boldyrev 1994-1995 yıllarında St. Petersburg senatörü olarak görev yaptı. “Bu dönem boyunca bir kez bile St. Petersburg televizyonunda canlı yayına çıkmama izin verilmedi,” diye hatırlıyordu daha sonraki zamanlarda. “Canlı yayında konuşmama ancak senatörlük görevimden ayrıldıktan sonra izin verildi – ve o zaman bile program sunucuları sözümü kesip durdu, bu nedenle de işin sonunda hiçbir şey söyleyememiş oldum.”

Ne zaman bir hikâyenin peşinde St. Petersburg’a gitsen, her zaman için gidip gördüğüm ilk insan Anna Şarogradskaya olurdu: Ofisi Nevski Prospekt üzerinde, tren istasyonunun bulunduğu caddenin aşağı kısmındaydı ve Anna her şeyi bilirdi. Basın toplantısı düzenlemek isteyen herkese –ki bunlara şehirdeki diğer tüm diğer mekânların reddettiği kişiler de dahildi– mekân sağlayan Bağımsız Ba-

sın Merkezi'ni yönetiyordu. Herkesi tanıyor ve kimseden korkmuyordu. Sovyetler Birliği dağıldığında ellili yaşlarının sonundaydı ve işlerin çok daha korkutucu olduğu bir dönemi hatırlıyordu. Bir seferinde Şarogradskaya, Sobçak yönetiminin, kendi çalışanları da dahil olmak üzere gazeteci ve politikacıların ofislerine böcek yerleştirme uygulamasını ifşa eden bir basın toplantısı düzenlemişti. İnsanların çoğu bunun doğru olduğunu biliyor ya da bundan şüpheleniyordu, ancak çalışanları da yöneticileri de yabancılardan oluşan İngilizce bir gazete bu haberi yayınlamaya cesaret edebilmişti yalnızca. Şarogradskaya bu böcek yerleştirme operasyonunun arkasındaki ismin, belediye başkanının medyayla ilişkisinin büyük çoğunluğundan sorumlu olan Putin olduğundan daima emindi.

Sobçak'ın öğrenmesine izin verilen bilgiler, KGB uygulamalarına paralel olarak, yoğun bir şekilde düzeltiden geçmiş oluyordu. Ne kadar sevilmeyen biri haline geldiğinden asla şüphelenmemesinin bir nedeni de kesinlikle buydu. St. Petersburg'daki televizyon izleyicilerinin bir kısmı Sobçak'ın bu nahoş gerçeğin farkına varmasını canlı olarak izlediler. “*Kamuoyu* diye bir program vardı,” diye hatırlıyordu Şarogradskaya. “1996 seçimleri sırasında popüler bir programdı. Sobçak popülarite oranının yüzde altı olduğunu gördüğünde, ‘Bu imkânsız!’ diye bağırarak ayağa fırladı ve stüdyoyu terk etti. Program yayından kaldırıldı. Programın sunucusu Tamara Maksimova'nın işine son verildi. Programın yönetmeni olan eşi Vladimir beni aradı ve bir basın toplantısı düzenlemek istediğini söyledi. Ona, ‘Sorun değil,’ dedim ve ertesi günün öğlenine bir basın toplantısı ayarladım. Vladimir ertesi gün basın toplantısı-

na üç-dört saat kala beni aradı ve basın toplantısını iptal etmek zorunda olduğumuzu söyledi: ‘Bunu yapamayız, çünkü tehdit ediliyoruz: Kızımızın başına bir şey gelebilir,’ dedi. Ona, ‘Lütfen bunu gazetecilere de söyle. Basın toplantısının iptal edilmesini onlara açıklayamam,’ dedim. Geldiler ve herkese tehdit edildiklerini, korktuklarını söylediler. Gazeteciler onlara soru sormaya çalıştı ancak hiçbir cevap vermediler.”

Şarogradskaya 1990’lı yıllarda bana bu tür olaylardan bahsettiğinde, duyduklarım bana başka diyarlara ait masallar gibi geliyordu. O yıllarda Rusya karmakarışık, çoğu zaman da mantıksız bir yerdi, ancak hiçbir zaman gazetecilik yaparken güvenliğimden endişe duymamıştım – ta ki St. Petersburg’dan ve St. Petersburg hakkında yazmaya başlayana kadar. Şarogradskaya’nın daveti üzerine, hafta sonları trenle şehre gelip Bağımsız Basın Merkezi’nde bir grup gazetecilik yüksek lisans öğrencisine ders vermeye başlamıştım. (Aynı dersi Moskova Üniversitesi’nde de veriyordum, ancak St. Petersburg Üniversitesi bu dersi istememişti – işin sonunda derslere Şarogradskaya’nın kurumunun ev sahipliği yapmasının nedeni buydu.) Seçimin olduğu hafta sonu, öğrencileri not almaları için şehir merkezindeki oy kullanma noktalarına gönderdim. Öğrenciler burunları kanamış, gözleri morarmış bir şekilde döndüler; iki gencin tıbbi yardım alması gerekti. İki oy verme noktasında kendilerini gazetecilik öğrencisi olarak tanıtmışlardı; güvenlik görevlileriye talimat almak için telsizle iletişim kurmuşlar ve sonra da öğrencileri hırpalamışlardı. St. Petersburglu politikacılar, St. Petersburg gazetecilerine işte bu şekilde davranıyordu.

Seçimi kaybedeceğinin çok geç farkına varan Sobçak, durumu düzeltmek için çaresizce girişimlerde bulundu. Popülaritesini büyük oranda kaybettiği konusunda kendisini uyaran, St. Petersburg Üniversitesi'nden siyasal psikolog Aleksandr Yuriev'den seçim kampanyasını yönetmesini istedi. Bunu kabul etmesinden birkaç gün sonra hunharca Yuriev'in hayatına kastedildi: Biri kapının zilini çaldı ve açılan kapıdan içeri doğru sülfürik asit attı. Kapı içeri doğru açıldığı için asidin bir kısmı kapıya, hatta geri sekerek, asidi döken kişinin sırtına döküldü; Yuriev'in ölümcül bir doza maruz kalmamasının nedeni de muhtemelen buydu. Yuriev ayrıca vuruldu ve bu olayda da hayatta kalmayı başardı. İyileşmesi için uzun aylar geçmesi ve iki cilt nakli operasyonu geçirmesi gerekti.

Seçime yaklaşıldıkça Sobçak aynı zamanda krediler verip bağışlarda bulunarak ve şehir bütçesinin borçlarının daha da artmasına neden olarak basın kuruluşlarının sadakatini satın almaya da çalıştı. Ancak her şey için çok geçti. Basın ondan nefret ediyordu, diğer politikacılar ondan nefret ediyordu ve sıradan insanlar da ondan nefret ediyordu. Sobçak seçimi kaybetti. Ne de olsa kampanyasını yöneten kişi Vladimir Putin'di.

ST. PETERSBURG BİR SONRAKİ belediye başkanı olarak, Sobçak'ın kamusal çalışmalardan sorumlu başkan yardımcısını, her yönden onun zıddı olan bir kişiyi seçti: Sade görünümlü, kötü giyimli Vladimir Yakovlev iki kelimeyi zar zor bir araya getirebiliyordu. Ancak toplu taşımanın durma noktasına geldiği, binaların döküldüğü ve elektriğin gelip gittiği bir şehirde, insanlara sorunların üs-

tesinden gelmeye çalışacağı umudunu vermeyi bir şekilde başarmıştı. Veya en azından bunlar hakkında yalan söylemeyeceği umudunu... Aslında Yakovlev, St. Petersburg'un sorunlarını gidermek konusunda başarılı olamayacaktı – şehir giderek daha yoksul, daha pis ve daha tehlikeli bir yer haline gelmeye devam etti– ancak dört yıl sonra Yakovlev kolaylıkla yeniden seçildi, çünkü şehir hâlâ Belediye Başkanı Sobçak'ın nefret edilen hayaletiyle savaşmakla meşguldü.

Sobçak seçimi kaybederek sadece iktidarını ve nüfuzunu değil, aynı zamanda dokunulmazlığını da kaybetmişti – ki bu noktada muhtemelen en çok korktuğu şey buydu. Moskova başsavcılığı tarafından görevlendirilmiş yaklaşık kırk müfettişten oluşan özel bir savcılık ekibi, neredeyse bir yıldır belediye başkanlığındaki yolsuzluk iddialarıyla ilgileniyordu. Bir müteahhit çoktan tutuklanmıştı ve belediye görevlileri alcyhinde ifade vermekteydi. Soruşturmanın bu kısmı, iddialara göre yasadışı bir şekilde yeniden inşa edilmiş olan, St. Petersburg'un merkezindeki bir apartmanla ilgiliydi ve iddialara göre bu süreçte şehir kaynakları kullanılmıştı. Neredeyse binanın tüm sakinleri –ki aralarında Sobçak'ın yeğeni de vardı– ya yüksek düzeyli belediye çalışanlarından ya da onların yakın akrabalarından oluşuyordu.

Artık Sobçak'ın da şüpheliler listesine katılma olasılığı yüksekti. Müttefiklerinin çoğu onu yalnız bırakmıştı, hatta yerine geçip belediye başkanı olan yardımcısı gibi bazıları bunu seçimden önce yapmıştı; diğerleri de Sobçak'ın seçimi kaybetmesinin ardından yeni rejime katıldılar. Putin, yeni yönetimden gelen iş teklifini reddetti –bu onu Bere-

zovski'nin gözünde oldukça yükselten bir sadakat gösteriydi- ve çok geçmeden, adeta görünmez bir el tarafından havaya kaldırılmış gibi Moskova'ya gitmek üzere şehirden ayrıldı. Biyografi yazarlarına anlattığı hikâyeye göre, artık Kremlin için çalışan Leningradlı eski bir aparatçık Putin'i hatırlamış ve onun için başkentte iyi bir görev ayarlamıştı. Putin artık, kulağa bir başka "aktif yedek" görevlendirmesi gibi gelen, devlet başkanlığı emlak yönetim ofisinin başvekili olarak çalışıyordu. Bunun gizli polis planlamasının mı, takdir-i ilahinin mi, yoksa alışkanlığın mı bir sonucu olduğunun muhtemelen pek bir önemi yok: Putin bir kez daha kamusal sorumluluğu az ama pek çok yere erişimi olan bir işte çalışıyordu.

Putin'in yeni işi ve eski bağlantıları, artık her gün tutuklanma tehdidi altında yaşayan Sobçak için bariz bir rahatlama kaynağıydı. Savcılık bürosu Sobçak'ın peşindeydi; sorguya alınabilmesi için kendisine bir çağrı kâğıdı iletmeye çalışıyordu. Sobçak nihayet savcılık bürosuna geldiğinde tarih 3 Ekim 1997'ydi; bir parlamento üyesi olan karısı ona eşlik ediyordu. Sorgu sırasında Sobçak kendisini iyi hissetmediğini söyledi ve Narusova ambulans çağrılmasını talep etti. Televizyon kameraları kayıttayken Sobçak, savcılık bürosundan doğruca hastaneye kaldırıldı ve burada söylendiğine göre kendisine kalp krizi teşhisi kondu. Bundan tam olarak bir ay sonra, Narusova basın mensuplarına Sobçak'ın artık Askeri Akademi Hastanesi'ndeki farklı bir kliniğe sevk edilebilecek kadar iyi olduğunu bildirdi; Sobçak burada Putinlerin bir aile dostu olan ve ciddi bir araba kazasının ardından zamanında Ludmila Putin'i de tedavi eden Yuri Şevçenko'nun gözetiminde olacaktı.

Sobçak'ın Şevçenko'nun gözetimi altına girdiği saatlerde Putin de Moskova'dan St. Petersburg'a uçtu. Hastanede eski patronunu ziyaret etti. Dört gün sonraysa, bir milli bayram sırasında –7 Kasım artık Devrim Bayramı olarak adlandırılmıyordu, ancak hâlâ resmi tatildi– Sobçak ambulansla havaalanına götürüldü, burada onu Paris'e götürecektir olan Finlandiya menşeli bir ambulans uçağı bekliyordu. Planlama çok akılcıydı: Hiç kimse üç gün sonra resmi tatil sona erene kadar Sobçak'ın gittiğini fark etmedi. Rus muhabirler hemen Şevçenko'nun Sobçak'ın tedavi gördüğünü söylediği Paris'teki Amerikan Hastanesi'ne akın ettiler – ancak hastane yetkilileri bu isimde bir hastaları olmadığını belirtti. Aynı gün Narusova medyaya Sobçak'ın bir operasyon geçirdiğini ve kendisini daha iyi hissettiğini söyledi. Bu arada havaalanı görevlileri gazetecilere eski belediye başkanının uçağı binerken son derece iyi görüldüğünü söylemişlerdi: Ambulans doğrudan uçağı pistine girmiş ve beklenenin aksine Sobçak ambulandan çıkarak neredeyse koşarak uçağı gitmişti.

Sobçak Paris'te bir göçmen hayatı yaşamaya başladı: Rus bir tanıdığıyla aynı evde kalıyor, sıklıkla şehirde dolaşıyor, arada sırada Sorbonne'da konuşma yapıyor ve kendisini pek çok kez ihanete uğramış bir adam olarak tasvir ettiği bir anı kitabı yazıyordu; kitabın başlığı *Sırtımda Bir Düzine Bıçak*'tı. Yuri Şevçenko ise, Putin aniden devletin iktidar basamaklarındaki yükselişine başladığında Rusya sağlık bakanı oldu.

Peki Putin Kremlin'de ne yapıyordu? Yeni görevi, kolay ve kazançlı bir işe benziyor olmalıydı. Putin oradaki zamanını, yedi yıl önce Leningrad Üniversitesi'ne çalışmaya

gittiğinde kendisine hedef olarak belirlediği tezini yazmak için kullandı. Garip bir şekilde tezi başlangıçta planladığı gibi uluslararası hukuk hakkında değil, doğal kaynakların ekonomisi hakkındaydı ve tezinin savunmasını üniversite yerine St. Petersburg'daki az bilinen Mountain Enstitüsü'nde yaptı. Dokuz sene sonra Washington D.C., Brookings Enstitüsü'nden bir araştırmacı, bu tezi yakından incelemeye karar verdi ve metnin on altı sayfası ile en az altı şemanın bir Amerikan ders kitabından kelimesi kelimesine alınmış olduğunu keşfettiğini söyledi. Putin, bu intihal suçlamalarını hiçbir zaman kabul etmedi.

Putin'in Kremlin'deki gerçek görevi ne olursa olsun, epey büyük bir nüfuza sahip olmuş olmalıydı: Artık bir kişinin Rusya'da halkın gözü önünde olmadan erişebileceği en yüksek konuma ulaşmış ve en iyi bağlantıları kurmuş durumdaydı. Özel savcılık ekibinin, eski belediye başkanı ile yakın müttefiklerinin üzerine fazla gitmemesinin nedeni pekâlâ bu olabilirdi: Davada suçlanan üç görevli be-
raat ederken savcılar da dikkatlerini başka yöne çevirdiler. Eski belediye başkanının ülke dışında ve ifade vermiyor oluşunun da kuşkusuz faydası olmuştu.

ESKİ YARDIMCISININ göz kamaştırıcı yükselişinden cesaret bulan Sobçak, Paris'teki sürgün hayatını sonlandırmaya karar verdi ve 1999 yazında Rusya'ya geri döndü. Döndüğünde içi umut ve hırs doluydu. Sobçak Paris'ten ayrıldığı sırada, eskiden adli tıp uzmanıyken şimdi bir soruşturma muhabiri ve yazar olan ve Fransa'da geçirdiği yıllarda Sobçak'la dostluk kuran Arkadi Vaksberg, ona Paris'e büyükelçi olarak dönmeyi umut edip etmediğini

sordu. “Daha yüksek bir mevkide,” diye cevap verdi Sobçak. Vaksberg, eski belediye başkanının, dışişleri bakanlığı koltuğunu hedeflediğinden emindi: Moskova’nın siyasi çevrelerindeyse Sobçak’ın ülkenin en önemli mahkemesi olan Anayasa Mahkemesi’nin başına geçeceği söylentileri dolanıyordu.

Sobçak, o her zamanki aşırı özgüveniyle hemen parlamento seçimlerinde adaylığını koydu – ve utanç verici bir şekilde kaybetti. Ancak Putin seçim kampanyasını başlattığında, eski patronunu “yetkili temsilcisi” yaptı – bu, temel olarak Sobçak’a Putin’in seçim kampanyasında çalışma görevi veriyordu (adayların düzinelerce, hatta yüzlerce “yetkili temsilcisi” olabiliyordu). Bir zamanlar siyasi itibarının demokratik kimliğine dayandığını unutmuş gibi görünen Sobçak, Putin’in kampanyası için çalışmaya başladı. Sobçak, Putin’e “Yeni Stalin” diyor ve potansiyel seçmenlere bir demir yumruk dönemindeki kadar kitlesel katliam olmayacağını vaat ediyordu. “Rus halkının çalışmasını sağlamanın tek yolu,” diyordu buna Sobçak.

Ancak Sobçak konuşurken duracağı yeri bilmiyordu. Her zaman olduğu gibi fazla konuşuyordu. Putin yeni resmi hayat hikâyesini üç gazeteciye dikte ederken, Sobçak başka gazetecilerin sorduğu soruları yanıtlayıp anılarından bahsediyor ve Putin’in kariyerinin kilit bölümlerini, eskiden himayesi altında olan Putin’in anlattığı hikâyeyeyle çelişecek şekilde anlatıyordu.

17 Şubat’ta Putin Sobçak’tan kampanyası için Polonya ile Litvanya arasına sıkışmış bir Rus toprağı olan Kaliningrad’a gitmesini istedi. Bu talep acildi: Sobçak, onun yalnız yolculuk etmesini istemeyen eşini kızdırarak hemen o gün

uçmak zorundaydı. Eşi, kocasına eşlik etmesi ve ilaçlarını aldığından emin olması gerektiğini iddia ediyordu. Tanıdıklarının çoğu, bu cırtlak sesli sahte sarışının, kocasına, onu gözünün önünden ayıracak kadar güvenmediğine inanıyordu. Aynı zamanda kocasının güvenliğinden de şüphe ediyor olması mümkündü. Ancak Ludmila o gün parlamentodaydı ve bu acil kampanya seyahatinde eşine katılamadı. Eski belediye başkanı, aynı zamanda korumalığını da üstlenen iki erkek asistanıyla yola çıktı. Sobçak 20 Şubat'ta Kaliningrad'ın dışındaki bir otelde ölü bulundu.

Yerel gazeteciler, kısa süre içinde Sobçak'ın ölümünün etrafında birtakım gariplikler olduğunu fark ettiler. Bunlardan en önemlisi, cesedin üzerinde iki farklı otopsi yapılmış olmasıydı – biri Kaliningrad'da, diğeriye St.Petersburg'da, Sobçak'ın Paris'e kaçmasına yardımcı olan doktor Yuri Şevçenko'nun yönettiği askeri hastanede yapılmıştı; Şevçenko artık sağlık bakanıydı, fakat hastanedeki görevini de bırakmamıştı. Sobçak'ın resmi ölüm nedeni, çok şiddetli ancak doğal bir kalp krizi idi.

Yine de Sobçak'ın ölümünden on hafta sonra Kaliningrad'daki savcılık bürosu, "ağırlaştırılmış koşullar altında kasıtlı cinayet" davası ihtimaliyle bir soruşturma açtı. Üç ay sonra soruşturma bir sonuca ulaşılmadan kapandı.

Sobçak'ın 24 Şubat'ta St.Petersburg'da yapılan cenazesinde merhumun eşi ve kızıyla oturan Putin, samimi bir şekilde yas tutuyormuş gibi görünüyordu. Rus televizyon izleyicilerinin onu daha önce hiç görmediği ve muhtemelen bir daha göremeyeceği kadar duygusaldı. O gün verdiği tek basın açıklamasında Putin, "Sobçak'ın vefatı sadece bir ölüm değil, zulüm sonucu gerçekleşmiş vahşi bir ölüm-

dür,” dedi. Pek çok insan bunun, haksız yere yolsuzlukla suçlanan Sobçak’ın, eski yardımcısı tarafından hak ettiği ihtişamlı mevkiye tekrar getirilemeden strese dayanamayıp öldüğü anlamına geldiğini düşündü.

Paris’teyse Arkadi Vaksberg, Sobçak’ın ölümü hakkında kendi soruşturmasını yapmaya karar verdi. Otoriter Rus politikacısının arkadaşı değildi ya da onun hayranı olduğu da söylenemezdi, fakat gerçek bir adli tıp deneyimi olan ve burnu uydurma bir hikâye kokusunu alan iyi bir soruşturma muhabiriydi. Sobçak’ın ölümündeki en kafa karıştırıcı durumu ortaya çıkaran kişi Vaksberg’di: İkisi de fiziksel olarak sağlıklı olan iki koruma-asistan, Sobçak’ın ölümünün ardından hafif zehirlenme belirtileri nedeniyle tedavi görmek zorunda kalmıştı. Bu, zehir yoluyla işlenen kiralık katil cinayetlerinin ayırıcı özelliği idi: Pek çok sekreter ya da koruma, patronları öldürüldüğünde benzer şekilde hastalanmıştı. 2007 yılında Vaksberg, SSCB ve Rus tarihindeki siyasi zehirlenme olayları hakkında bir kitap yayımladı. Bu kitapta, Sobçak’ın yatağının yanındaki lambanın ampulünün üzerine zehir konarak öldürüldüğünü ve bu şekilde zehirli maddenin lamba yandığında ısınarak buharlaştığı teorisini geliştirmişti. Bu, SSCB’de geliştirilmiş bir teknikti. Kitap yayımlandıktan birkaç ay sonra, Vaksberg’in arabası Moskova’daki garajında havaya uçtu; Vaksberg arabanın içinde değildi.

MEDYANIN ÖLDÜĞÜ GÜN

26 Mart 2000 tarihindeki seçim gününü Çeçenistan'da geçirdim. En iyi şekilde ancak parodi olarak tanımlanabilecek bir kampanyanın ardından, tam bir maskaralık olduğunu düşündüğüm bir seçimde, oy sandıklarının olduğu yerlere gitme sorunundan tamamen kaçmak istiyordum. Yeltsin'in istifasının üzerinden yaklaşık üç ay geçmiş ve Putin bu süreçte herhangi bir siyasi beyanatta bulunmamıştı – gerek kendisi gerekse de kampanyasını yürüten insanlar bunun bir erdem olduğunu düşünüyor gibi görünüyordlardı: Putin insanların oyunu almak için çaba göstermenin alçaltıcı bir hareket olduğu fikrindeydi. Kampanyasının özünde, kendisini bir kabadayı olarak öne çıkardığı biyografi kitabı ve seçimden bir hafta önce, büyük bir medya ilgisi eşliğinde, bir savaş uçağının pilotluğunu yapıp uçağı Grozni Havaalanı'na indirme denemesi yer alıyordu. Siyasi mesajı aşağı yukarı şundan ibaretmiş gibi görünüyordu: “Bana bulaşmayın.”

Böylece askeri basın bürosundan gelen, seçimleri Çeçenistan'dan izlemem konusundaki teklifi kabul ettim. Etrafta fazla hareket edecek fırsatımın olmayacağını ve Rus subayların her hareketimi izleyeceğini biliyordum, ancak oldukça iyi bildiğim bir yerin ne durumda olduğuna dair fikir sahibi olacağımı düşündüm; Çeçenistan'da en son yaklaşık üç yıl önce, ateşkes antlaşmasının hemen sonrasında döneminde bulunmuştum.

İlk savaştan önce Grozni yaklaşık bir milyon nüfuslu bir yerken, savaşın ardından bu sayı en azından yarım milyona düşmüştü. Grozni coğrafyasını epey iyi tanıyordum: Birkaç tepesi ve belirgin mahalleleri olan, bunların çoğunda da insanın yönünü bulmasına olanak sağlayacak sayıda yüksek binalar bulunan, üstesinden gelinebilir boyutlarda bir şehirdi. İlk savaş sırasında şehrin bombalanmasının hemen ardından bazı Avrupalı gözlemciler Grozni'yi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngilizler ve Amerikalılar tarafından dünya yüzeyinden silinecek derecede bombalanan Alman şehri Dresden'le kıyaslamıştı. Bunun adil bir kıyaslama olduğunu düşünüyordum, fakat yine de Grozni temel coğrafi görünümünü muhafaza etmişti.

Şimdiyse her şey yok olmuştu. Etrafta hiç yüksek bina göremiyordum. Eskiden çok sayıda olmasına rağmen artık gözüme çarpan hiçbir anıt yoktu. Şehrin her yeri aynı şekilde görünüyor ve kokuyordu: yanmış et ve beton tozu. Kulakları sağır edici, korkunç bir sessizlik hâkimdi her yere. Takıntılı bir şekilde, şehirdeki insan yaşamının ve insan iletişiminin yegâne kalıntıları olan tabelaları incelemeye koyuldum: KAFE; İNTERNET; ARABA YEDEK PARÇALARI; BURADA İNSANLAR YAŞIYOR. Bu sonun-

cusu, insanların yağmalamalara ve açılacak ateşlere maruz kalmamak umuduyla son savaşın ardından evlerine döndüklerinde astıkları tabelalarda yazıyordu.

Şimdi bir harabeden farksız olan şehrin farklı yerlerine, oy verme noktalarının ya da Acil Durum Bakanlığı tarafından kurulmuş aşevlerinin yerlerini sesle belirtmek için bir düzine hoparlör yerleştirilmişti. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu insanlar, en yakın hoparlörden gelen sese doğru ikili-üçlü gruplar halinde sessizce yürüyor ve hiç kuşkusuz yolunda sonunda oy sandığından ziyade bir aşevi bulmayı ümit ediyorlardı.

Biz gazetecilere, dokuz oy verme noktasından birine giderken askeri rehberlerimiz eşlik etti. Öğlene doğru oraya ulaştığımızda, yine çoğunluğunu kadınların oluşturduğu, gündoğumundan beri beklemekte olan bir kalabalıkla karşılaştık. İnsani yardım alma umuduyla gelmişlerdi: Ya birileri onlara oy verme noktalarında yiyecek-giyecek dağıtılacağını vaat etmişti ya da sadece bu türden bir söylenti onları buraya getirmişti. Küçük binanın giriş kapısının üzerindeki tabela DEMOKRASİ, KANUNUN DİKTATÖRLÜĞÜDÜR diye ilan ediyordu, Putin'in seçim kanununu doğrudan ihlal eden oksimoronik bir beyanatından alıntı yaparak. Görünürde insanı yardım yoktu.

Yaşlı bir kadın yanıma geldi ve benden artık sokakta yaşayacak duruma düştüğünü yazmamı istedi.

“Oy verdiniz mi?” diye sordum ona.

“Verdim,” diye cevapladı.

“Kime oy verdiniz?”

“Bilmiyorum,” diye cevap verdi basitçe. “Okuma yazmam yok. Bir oy pusulam vardı, ben de onu sandığa attım.”

Saatler sonra, şehrin farklı bir bölgesindeki oy verme noktasında, uzaktan yaklaşmakta olan insanlar gördüm. Birkaç Grozni sakinini oy verme noktasının dışında yakalayabilme umuduyla, başımdaki denetçiler beni durduramadan, onlara doğru koştum. Bunlar ilk oy verme noktasında görmüş olduğum, ikisi oldukça yaşlı, üç kişilik bir gruptu. Üçü de arkalarında boş el arabaları sürüklüyorlardı. Bana içinde gazetecilerin olduğu otobüsün ayrılmasından sonra, bölge yetkililerinin onlara insani yardım verilmeyeceğini bildirdiğini söylediler; evlerine geri dönüş yolunu yürümek için saatler harcamışlardı.

Denetimcilerimin gözünün önünde olmadığım o birkaç saniyeyi kullanarak bu insanlara neden Grozni'ye geri döndüklerini sormaya çalıştım. Yaşlı çift, üçüncü ve genç olan kadından bana hikâyesini anlatmasını istediler. Genç kadın "Bu konuda konuşmanın ne anlamı var ki?" diyerek karşı çıkmaya çalıştı, ancak sonunda büyüklerinin isteğine karşı gelmeye cesaret edemedi. "Akrabalarımızın naaşlarını almak için geri geldik. Bizi onlara götürdüler. Hepsi tellerle bağlanmıştı. Ancak cesetlerin başlarından birini hiçbir zaman bulamadılar." Ailesinin sekiz üyesi, gözaltına alınan ve sonra da Rus askerlerince çabucak idam edilen binlerce kişi arasındaydı. Kadın ve yakın akrabaları aylar önce Grozni'den ayrılmışlar ve küçük bir köyde akrabalarının yanında kalmaya başlamışlardı. Bahsettiği sekiz akrabasının şehirden ayrılacak paraları yoktu: Rus birlikleri tarafından kurulmuş kontrol noktalarından her geçişinizde ödeme yapmak zorundaydınız. Biz konuşurken, peşinde biri sekiz yaşında solgun yüzlü bir kız, diğeri ise asık suratlı bir ergen olan iki kız yeğeniyle başka bir kadın yanı-

mıza yaklaştı. “Babaları bombalama sırasında öldü,” dedi. “Anneleri buna dayanamadı ve o da öldü, ardından büyü-kanneleri de öldü. Kızlar onları bahçeye gömdüler. Dün toprağı kazıp babalarını çıkarttık, naaşını yıkadık ancak erkekler onu gömmek için dışarıya çıkmaya korkuyorlar, o yüzden de cesedi evin içinde öylece duruyor.” Yanındaki büyük kızıdan anlattığı hikâyeyi doğrulamasını istedi ancak kız ağlamaya başlayarak gruptan uzaklaştı.

Bu insanlar bana, son oy sayımında oy oranının tek basamaklı sayılara düşmesinden dolayı medya kanallarının çoğunun isminden bile bahsetmediğı bir insan hakları aktivistine oy verdiklerini söylediler. Ancak Çeçenler arasında da Putin’e oy veren pek çok insan gördüm. “Savaştan bıktım usandım,” dedi orta yaşlı bir adam bana. “Bir eşkıya grubundan diğerine bir değnek gibi elden ele gezmekten bıktım usandım.” Etrafıma baktım: Grozni’nin çoğunlukla müstakil evlerden oluşan bir bölgesindeydik; artık sadece hayalet arazileri birbirinden ayıran metal çitler vardı. “Bunu yapan Putin değil miydi?” diye sordum.

“Savaş on yıldır devam ediyor,” diye cevap verdi adam, durumu sadece hafifçe abartarak: Çeçenistan’daki ilk silahlı ayaklanmalar 1991 yılına kadar uzanıyordu. “Neyi değiştirebilirdi ki? Sağlam bir gücün, birleştirici bir gücün özlemini çekiyoruz. Biz, arabulucuya ihtiyacı olan insanlarız.”

Bu seçimde çaresizce Putin’le rekabet eden ve çok az tanınan on adayın arasında bir de Çeçen vardı. Moskovalı bir milyarder ve müteahhit olan bu adam, seçimden önce Çeçen mülteci kamplarına tonlarca un göndermişti. “Ona oy vermenin bir anlamı yok,” dedi komşu İnguşetya

cumhuriyetindeki mülteci kamplarından birinin müdür yardımcısı bana. “Ben ona oy verebilirim, ancak Rusya’da kimse ona oy vermeyecek.” Kendisi Putin’e oy verecekti: “O iyi bir adam. Bunu bize kendisi için yapmadı: Bu işi yeniden başlatmaktan çıkarı olan pek çok başka insan vardı.”

Bu adamın patronu olan elli yaşında, kırışmış yüzlü Hamzat adındaki adam bana, “Nasıl olsa devlet başkanı olacağı kesin olduğu için Putin’e oy vermemizi söylediler,” dedi. Hamzat ilk Çeçenistan savaşında yirmi dokuz gününü Rusların elinde geçirmişti; hâlâ başında iki yara izi ve kürekkemiğinde de tüfek kabzası darbesinden oluşmuş kalıcı bir göçük vardı. Şu anda Rusların elinde olan kalın dudaklı, kıvrıkcık saçlı, on altı yaşındaki oğlunun fotoğrafını gösterdi. Hamzat oğlunun kaldığı kampı bulmuştu, ancak gardiyanlar bin dolar fidye istemişlerdi – anlaşılmazlığın her iki tarafında da çok sık rastlanan bir uygulamaydı bu. Hamzat bana bundan sonra ne olduğunu söylemedi, fakat mülteci kampında kalan diğer insanlar bana anlattılar: Kampta para toplamışlar, ancak istenen miktarın ancak onda birini bir araya getirebilmişlerdi. Çocuk hâlâ esirdi.

Kamp, askeri çadırlarla dolu bir alandan ve buraya çekilmiş on vagonluk bir trenden oluşuyordu. Bu, düzgün barınma imkânlarının yokluğuna karşı yaygın olarak kullanılan bir çözümdü; ben de birkaç kasaba ilerideki bir askeri trenin içinde kalıyordum. Hamzat’ın ofisi de bir tren vagonundaydı. Vagonun dışına bir kâğıt yapıştırılmıştı; kâğıdın üzerinde “Naursk Hapishanesi’nde Bulunup Sonradan Pyatigorsk Hastanesi’ne Nakledilenler” başlığının altına el yazısıyla altmış bir kişinin ismi yazılıydı.

İsimlerin yanına on altı ile elli iki arasında değişen çeşitli yaşlar not edilmişti. Bunlar, Çeçenistan'ın en kötü şöhrretli hapishanesi basın tarafından ziyaret edilmeden önce hastaneye nakledilen mahkûmların isimlerine benziyordu. Mahkûmlardan biri, dışarıdaki akrabaların kayıplarını bulmalarına yardımcı olmak umuduyla bu listeyi hazırlamıştı. Biri, bu isimlerden birinin yanına mavi tükenmez kalemle “öldürüldü” yazmıştı.

Askeri talimatlar uyarınca, zamanımın çoğunu üniformalı Ruslarla birlikte geçiriyordum. Çeçen tarafında kalmayı çok daha fazla tercih ederdim – davalarını daha anlamlı bulmamdan ziyade, Rus tarafındaki daimi korku atmosferini yorucu bulmamdan dolayı. Her gün askerler pusuya düşürüldüğü için genç çaylaklar ve komutanları, adeta hiç susmayan silah seslerini bastırmak adına –her gün yaptıkları gibi– kendilerini kaybedene kadar içerken bile rahatlayamıyorlardı. Gün boyunca, hatta seçim günü bile, her yanımızda silahlar ateşleniyordu. Grozni'nin eskiden yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapmış bir mahallesine girmeye çalıştığımda, iki denetçim bana durmam için yalvardılar. “Zaten orada hiç kimse yok,” diye rica etti içlerinden biri. “Neden oraya gitmeniz gerekiyor ki? Hepimizin işini bitirirler.” Öldürülmekten bahsediyordu. Bu birliklerin –ki hepsi de komutanlarının emriyle oylarını Putin'e vermişti– Grozni'yi kontrol etmeleri gerekiyordu. Ancak Ruslar gelecek yıllar içinde her gün askerlerini kaybetmeye devam edecekti.

Grozni'de Ruslar tarafından atanmış yeni bir bölge komutanı, Putin'i öve öve bitiremiyordu. “Bugün altın değerinde bir adam Rusya'da iktidara geldi,” dedi. “Sağlam

bir adam.” Seçimden önce, bölge idarecileri mahalledeki bodrumları tarayıp seçmen listeleri oluşturmuşlardı. Bölgede 3400 seçmen belirlemişler ve aynı sayıda oy pusulası hazırlamışlardı, ancak gün ortası geldiğinde oy pusulaları tükenmişti. “Onlara daha fazla sayıda insan olacağını söylemiştim,” diye yakındı bölge komutanı, “beni dinlemediler ki! Ama bütün bu insanlar nereden geldi? Yeraltından çıkmadılar ya!”

Aslında, gerçekten de yeraltından çıkmışlardı. Yıkılmış binalarının bodrum katlarında yaşıyor olmalarını kastetmiyorum yalnızca; oy vermeye gelen insanların pek çoğunun –ki çoğu yaşlı kadınlardı– yanlarında hem kendi pasaportlarıyla hem de hâlâ hayatta olduğunu umduklarını düşündüğüm akrabalarına ait iki-üç ilave pasaportla gelmiş olmalarını kastediyorum. Pasaportlarını kaybetmiş olanlar oy verebilmek için özel bir form kullanabiliyorlardı, tabii bu da kendi belgelerinin başka bir yerde oy vermek için kullanılabileceği anlamına geliyordu. Seçim bölgesinden seçim bölgesine gezerken bu teorimi test ettim: Gittiğim her yerde Moskova belgelerimi göstererek ya da hiçbir şey göstermeden oy vermemi memnuniyetle kabul ettiler.

İkinci savaşın başlamasından önce, Çeçenistan’ın resmi nüfusu 380.000’di. Seçimin yapıldığı sıradaysa seçmen sayısı, sadece Rus birlikleriyle desteklendiği için değil, aynı zamanda gerçek veya hayali pasaportları kullanılan ölü canlar nedeniyle de 460.000’e çıkmıştı. Çeçenistan’da Putin yüzde 30’un hemen altında bir oy aldı ki bu tüm Rusya çapında aldığı en düşük oy oranıydı. Ancak herhangi bir siyasi platformu olmayan ve seçim kampanyası yürütmeyen yüzü olmayan adam, genel sonuca bakıldığında oy-

ların yüzde 52'yi aşkın bir kısmını alarak ikinci turu bile gereksiz kıldı.

7 MAYIS 2000 TARİHİNDE Vladimir Putin, törenle Rusya devlet başkanı olarak göreve geldi. Aslını söylemek gerekirse bu, Rusya tarihindeki bu türden ilk devlet töreniydi: Yeltsin ilk başkanlık dönemine, Rusya hâlâ Sovyetler Birliği'nin bir parçasıyken seçilmişti. Bu nedenle de Putin bu töreni şekillendirme şansına sahipti. Başlangıçta, Komünist Parti'nin kongrelerini gerçekleştirdiği ve Yeltsin yönetiminin konferanslar düzenlediği çağdaş Devlet Sarayı'nda gerçekleştirilmesi planlanan tören, onun yönlendirmesiyle, bir zamanlar çarların yaşadığı, Kremlin'in tarihi Büyük Sarayı'na taşındı. Putin, uzun kırmızı bir halının üzerinde, sol kolunu sallayıp, dirseğinden hafifçe bükülmüş olan sağ kolunu garip bir şekilde hareketsiz tutarak salonda yürüdü. Bu hareketi, kısa süre içinde Rus TV seyircileri için tanıdık bir hale gelecek ve Amerikalı bir gözlemcinin, Putin'in doğum sırasında veya belki de ana rahmindeyken bir travma geçirmiş olabileceği şeklinde bir spekülasyon ortaya atmasına neden olacaktı. Ben bu yürüyüş şeklinin nasıl görünüyorsa aynen öyle olduğunu düşünmeye daha eğilimliyim: toplum önündeki tüm hareketlerini mekanik bir şekilde ve isteksizce yapan, her adımında hem aşırı bir temkin hem de aşırı bir saldırganlık yansıtan bir adamın tavrı. Ruslara bu yürüyüş şekli, ergenlere özgü yapmacık bir hareket gibi geliyordu; tıpkı sağlık olmasına rağmen saatini sağ koluna takma alışkanlığı gibi... Bu saat modası her seviyede bürokratlar arasında hemen moda olmuş ve ülkenin –Tataristan'daki– en

önemli saat fabrikası, kısa süre içinde Solaklar İçin Kremlin Saati adında bir model çıkararak bu serinin ilk ürünü-nü hediye olarak Moskova'ya, Putin'e göndermişti. Putin kendi ülkesinde üretilmiş bu ucuz saati takarken hiç görüntülenmedi, ancak sonraki birkaç sene içinde farklı farklı saatler, en sık olarak da 60.000 dolar değerinde, beyaz altından bir Patek Philippe Perpetual Calender takarken fotoğraflandı.

Yapılan devlet töreninde bin beş yüz davetli misafir vardı ve bunların gereğinden fazlası üniformalıydı. Davetlilerden biri özellikle dikkat çekiciydi: KGB'nin eski başkanı ve 1991 darbesinin düzenleyicilerinden Vladimir Kryuçkov. Törendeki bir muhabir onu, "Ayakta durmakta zorlanan ve sadece bir kere, o da milli marş çalındığı zaman ayağa kalkan, kısa boylu, yaşlı bir adam," olarak tanımlamıştı. Kryuçkov'u fark etmek kolaydı, çünkü davetlilerin geri kalanından ayrı bir yerde oturuyordu: Tam olarak, çağdaş Rus siyasi elitinin bir üyesi sayılmazdı. Yine de hiç kimse, Rus demokrasisini ortadan kaldırmak için silah kullanma girişiminde bulunmuş bir adamın varlığına açık açık karşı çıkma cesareti gösteremedi. Kryuçkov on yedi ayını hapiste geçirmiş ve 1994 yılında parlamento tarafından affedilmişti. Törenle ilgili gazete haberlerinin çoğu, onun törendeki varlığını tamamen görmezden gelmişti. Günlük iş dünyası gazetelerinin en önemlisi olan *Kommersant*, otuz iki paragraflık makalenin ancak yirminci paragrafında Kryuçkov'dan bahsediyordu. Gazeteciler yeterince öngörü sahibi olmuş olsalardı, onu haberlerinde çok daha belirgin bir şekilde öne çıkarırlardı, zira Rusya sadece liderinin değil, rejiminin de değişimini kutlamaktaydı ki Kryuçkov da işte bu değişimi karşılamaya gelmişti.

Sadece birkaç ay önce, 18 Aralık 1999 tarihinde –vekâleten devlet başkanı olmasından iki hafta önce– Putin, Sovyet gizli polisinin kuruluşunun kutlandığı bir ziyafette konuşmuştu. Silik bir mesleki tatil günü olan 18 Aralık, ilerleyen yıllarda caddelerin kutlama afişleriyle kaplanacağı ve televizyonların kutlamalar hakkında haber yapacağı kadar önem kazanacaktı. Ziyafet sırasında Putin, “Belirtmek isterim ki,” dedi, “federal hükümette gizli olarak çalışmakla görevlendirilmiş FSB subayları, kendilerine verilen ilk görevlerini başarıyla tamamlamışlardır.” Bir salon dolusu gizli polis kahkahalara boğuldu. Putin daha sonra bunu şaka gibi lanse etmeye çalıştı, ancak aynı gün, FSB binasındaki tarihi anıtı restore ettirmiş ve tüm dünyaya Komünist Parti genel sekreterliğine kadar yükselebilmiş tek gizli polis şefi Yuri Andropov’un orada çalıştığını hatırlatmıştı.

Putin’i seçmek için yapılan kampanya ile adamın kendisi birbirine paralel bir varlık sürdürüyormuş gibi görüldüğü için Putin, aralık ayı ile devlet başkanlığı makamına gelmesi arasındaki dönemde pek az kamusal eylemde bulunmuştu. Başbakanını seçmişti; endamı, bas tonlu gür sesi, Hollywood aktörlerinininkini andıran yakışıklılığı ve beyaz dişlerini ortaya çıkaran gülüşü, siyasi hırstan yoksunluğunu maskeleyen bir adamdı bu. Mihail Kasyanov doğuştan bir bürokrat gibi görünüyordu: Sovyet bakanlıklarında çalışarak yükselmiş, sonra pürüzsüz bir geçişle Yeltsin kabinesindeki birkaç bakan için çalışmaya başlamış ve kısa süre önce maliye bakanı olmuştu.

“Beni 2 Ocak’ta çağırdı,” dedi Kasyanov bana, ki bu Yeltsin’in istifasını sunmasından sadece üç gün sonraydı.

“Göreve gelmem konusundaki şartlarını söyledi. Bana, ‘Kıçını benim çöplüğüme sokmadığın sürece, iyi geçiniriz,’ dedi.” Sokak ağzına tamamen yabancı olan Kasyanov, Putin’in söylediği şeyin içeriğinden çok kullandığı kelimelerden dolayı şaşırmişti. Anayasa, başbakana üniformalı birimlerin üzerinde geniş ölçüde yetki veriyordu; Putin ise ona başbakan olmak istiyorsa bu yetkilerinden vazgeçmesi gerektiğini söylüyordu. Kasyanov kolaylıkla razı oldu ve karşılığında da Putin’den planlı ekonomik reformları hızlandırması için kendisine izin vermesini istedi. Putin bunu kabul etti ve onu ilk başbakan vekili olarak atadı, devlet başkanlığına resmen geldikten hemen sonra da asaletini vereceğinin sözünü verdi.

Kasyanov esasen hükümetin yönetimini devralmış oluyordu. Putin ise “çöplüğüm” diye adlandırdığı şeyi hazırlamaya girişmişti. Devlet başkanlığına vekâlet ederken çıkardığı ilk kararname, Boris Yeltsin’e dokunulmazlık veriyordu. İkincisi ise yeni bir Rus askeri doktrini tesis ediyor ve bu doktrinle birlikte, nükleer silahlarla ilgili eski ilk-atışı-yapmama siyasetini bırakarak, “anlaşmazlığın çözüme ulaşması için diğer yollar tükenmişse ya da etkisiz olarak değerlendiriliyorsa” bu silahları saldırganlara karşı kullanma hakkını vurguluyordu. Kısa süre sonra çıkardığı bir diğer kararnameyle, Rusya’nın Afganistan’dan çekilmesinin ardından uygulamadan kaldırılarak Rus eşleri ve anneleri oldukça rahatlatmış olan, yedeklerin (bedenen askerliğe uygun tüm Rus erkekleri “yedek” olarak değerlendiriliyordu) zorunlu askeri eğitimini yeniden uygulamaya aldı. Kararnamenin altı paragrafından ikisi “gizli” olarak sınıflandırılmıştı, yani söz konusu paragraflar, yedeklerin

Çeçenistan'a gönderilmeyi beklemeleri gerekir mi gerekmez mi sorusuna ışık tutuyor olabilirdi. Birkaç gün sonra Putin, hükümetteki kırk bakana ve diğer görevlilere, anayasayı doğrudan ihlal edecek şekilde, bilgileri gizli olarak sınıflandırma hakkı tanıyan bir tasarı yayınladı. Aynı zamanda hem devlet okullarında hem de özel okullarda zorunlu askeri eğitim verilmesi uygulamasını başlattı: Erkek öğrencilerin bir Kalaşnikof'u parçalarına ayırması, temizlemesi ve yeniden birleştirmesini içeren bu ders, perestroika sırasında kaldırılmıştı. Putin'in devlet başkanlığına vekâlet ettiği iki aylık dönemde yayınladığı on bir kararnamenin altısı orduyu ilgilendiriyordu. 27 Ocak'ta Kasyanov savunma harcamalarının yüzde elli artırılacağını duyurdu – bu, hâlâ uluslararası borç yükümlülüklerini yerine getiremeyen ve halkı gün geçtikçe yoksulluk batağına daha da batan bir ülkede oluyordu.

Eğer Rusya'daki ya da ülke dışındaki herhangi bir insan bu duruma yeterince dikkat etmiş olsaydı, yeni rejimin doğasıyla ilgili tüm ipuçlarını, Putin'in geçici tahtına çıktığı ilk birkaç hafta içinde görebilirdi. Ancak Rusya, hayali devlet başkanını seçmekle meşguldü ve Batı dünyasının geri kalanı da ülkenin bu seçimine ancak yıllar sonra kuşkuyla bakmaya başlayacaktı.

PUTİN RESMEN GÖREVE GELDİĞİNDE, ben yine Çeçenistan'daydım: Yaptığım işe artık politika ve politik gazetecilik gözüyle bakılmasına rağmen, anlamlı bir şeyler yapıyormuşum gibi hissetmeye fena halde ihtiyaç duyuyordum. Ülkenin siyasi sistemi gözlerimin önünde paramparça olurken, önemli olduğunu düşündüğüm ha-

berleri araştırma ve yayınlama olanağına sahip olduğum için kendimi çok şanslı hissediyordum. Bu sefer, Çeçenistan'daki çatışmalarda kaybolan Rus askerlerini aramaya çıkan askeri görevliler ve kendi kendilerine organize olmuş gönüllülerle seyahat ediyordum; o zamanlar kayıpların sayısı bine ulaşmıştı ve bu sayının yarısı son savaştan beri kaybolmuş kişilerdi.

Çeçenistan'dan devlet başkanlığı töreninin yapıldığı hafta sonu döndüm. Vladimir Putin'in devlet başkanı olarak resmen görevde olduğu ikinci gün, benim de ofisteki ikinci günümdü ve özel polis kuvvetleri, benim çalıştığım derginin de bağlı olduğu, Vladimir Gusinski'ye ait Media-Most şirketinin genel müdürlüğüne baskın yaptılar. Kamufleli, sadece gözleri açıkta bırakan siyah kar maskeli ve ellerinde kısa namlulu otomatik tüfekler bulunan çok sayıda adam, Moskova'nın merkezinde, Kremlin'den yaklaşık bir buçuk kilometre uzaklıkta, tadilatı yeni bitmiş binadaki ofislere zorla girdiler, çalışanların bazılarını hırpaladılar ve kâğıt yığınlarını karton kutulara doldurarak küçük kamyonlara yüklediler. Savcılık bürosu, devlet başkanlığı idaresi ve vergi polisi daha sonra bu baskını açıklamak için karışık ve kafa karıştırıcı basın açıklamaları yaptılar: Vergi düzensizliklerinden şüphelendiklerini söylediler; Media-Most'un iç güvenlik servisinde görevin kötüye kullanıldığından kuşkulandıklarını söylediler; hatta medya şirketinin kendi çalışanlarını gizlice dinlediğinden şüphelendiklerini bile söylediler. Aslında bu baskın, 1990'larda Rusya'da iş yapmış, en azından ticaret hayatını gözlemlemiş birinin gayet aşına olduğu bir şeydi: Bir tehditti. Bu tür baskınlar genellikle organize suç örgütleri ta-

rafından kimin patron olduğunu –ve kimin polis üzerinde daha fazla etkisi olduğunu– göstermek için düzenlenirdi. Ancak bu baskın, çeşitli açılardan sıra dışı bir baskındı: boyutu (çok fazla sayıda polis, birkaç kamyon dolusu belge); gerçekleştiği yer (Moskova’nın merkezi); zamanlaması (güpegündüz) ve hedefi (ülkenin en çok nüfuzlu yedi girişimcisinden biri). Aynı zamanda, baskın emrini veren kişi açısından da sıra dışıydı ki Media-Most’a bağlı medya organlarında bu kişinin Vladimir Putin olduğu söyleniyordu. Putin’in kendisiyse bu olaydan haberdar olmadığını iddia ediyordu; baskın sırasında Kremlin’de Ted Turner’la görüşüyor, 1990’larda St. Petersburg’da düzenlenen İyi Niyet Oyunları’nı yâd ediyor ve medyanın geleceğini tartışıyordu.

Media-Most genel merkezine yapılan baskını izleyen aylar, her zaman için hatırlanması ve tanımlanması zor bir dönem olmuştur: teşhisle kaçınılmaz sonuç arasındaki, hikâyenin nasıl sonlanacağını öğrendiğiniz günle gerçekten sonlandığı gün arasında geçen zaman gibi. Sanırım benimle aynı dergide çalışan yaklaşık yetmiş kişi ve Gusinski’nin günlük gazetesi ile televizyon kanalı NTV’de –apartman patlamalarının soruşturulduğu programı yayınlayan kanal– çalışan yüzlerce kişinin hepsi, baskının olduğu gün, bunun Rusya’nın en büyük özel medya şirketinin sonunun başlangıcı olduğunu biliyordu. Yine de hiçbir şey olmamış, şirketin sorunları işlenmesi gereken bir başka haber konusuymuş gibi çalışmaya devam ettik.

Vladimir Gusinski’nin 19 Haziran’da tutuklanmasını nasıl haber aldığımı hatırlamıyorum. Arabamın radyosundan duymuş olabilirim, gerçi bu da çok olası görünmü-

yor: 2000 senesinin yazı, Moskova'da o zamanlar şehir için yeni bir ulaşım yöntemi olan bisikletimle seyahat ettiğim ikinci yıld; hatta o haziran ayında şehirdeki bisiklet kullanımı hakkında bir haber üzerinde çalışıyordum. Tutuklanma haberini bir meslektaşımın duymuş olabilirim. Bir arkadaşım bana telefon edip bu haberi vermiş olabilir. Haberi nasıl duymuş olursam olayım, duyduğum en önemli şey, ülkenin en etki sahibi insanlarından biri olan ve bu arada benim maaşımı da veren adamın tutuklanmış olması değil, onun Russkoye Video isimli bir şirketin özelleştirilmesinden dolayı tutuklanmış olmasıydı. Benim yazacağım hikâye buydu işte.

RUSSKOYE VIDEO, o zamanlar iki yıldır hapiste olan St. Petersburglu Dmitri Rojdestvenski'ye ait bir televizyon yapımcılık şirketi idi. Rojdestvenski'nin hikâyesi, bir süre tam olarak anlayamadan takip ettiğim, sonra da Galina Starovoytaya cinayetini yazmak için St. Petersburg'a gittiğim dönemde yeniden gündemime aldığım bir hikâyeydi.

Oradaki kaynaklarım –ki bunlara Starovoytava'ya düzenlenen silahlı saldırıdan sağ olarak kurtulan yardımcısı da dahildi– beni, Griboyedov Kanalı'nın yakınlarındaki geniş, dayalı döşeli bir dairede yaşayan yaşlı bir çiftte götürmek konusunda ısrar ediyorlardı. Aylara yayılan görüşmelerimiz sırasında bu yaşlı çift bana, oğulları Dmitri Rojdestvenski'nin hikâyesini anlattı; iyi eğitilmiş, kırk dört yaşındaki televizyon yapımcısı Rojdestvenski, (ikinci seçim kampanyasına katkıda bulunduğu) Sobçak'ın belediye başkanlığı döneminde kendi adına oldukça başarılı olmuştu, ama artık hapisteydi.

Görünüşe göre birileri Rojdestvenski'yi köşeye kısırmak için işe koyulmuştu. İlk olarak 1997 yılının mart ayında bir vergi denetimine maruz kalmıştı. Sonra mayıs ayında bölge gizli polisinden, ortağı olduğu televizyon istasyonu tarafından kullanılan vericinin, devlet güvenliğine tehdit oluşturduğu konusunda bir mektup almıştı. Sonradaysa Rojdestvenski, Sobçak davasıyla ilgili olarak tekrar tekrar sorgulanmıştı. “Dmitri'nin Sobçak'ın parasını akla-
dığından şüpheleniyorlardı,” diyecekti annesi bana. “Ancak Dmitri şanslıydı: Sobçak seçim reklamlarını yaptırmak ve yayınlamak için ödemesi gereken paraları bile şirkete ödemedi.” 1997 yılının mart ayında Dmitri Rojdestvenski sonunda vergi kaçakçılığıyla suçlandı. O ay içinde bir gece, özel savcılık ekibi, Rojdestvenski'nin şirketiyle ilişkili kırk kişinin (bunlara dışarıdan serbest çalışanlar da dahildi) da-
iresini aradı.

“İşte onunla uğraşmaya asıl o zaman başladılar,” diyecekti yaşlı kadın bana. Oğlu sorgulanmak için neredeyse her gün çağırılıyordu; dairesi, ofisi ve yazlığı üst üste aranılıyordu. 1998 yılının ağustos ayında Dmitri'nin eşi felç geçirdi. “O sırada yazlıktaydık,” diye anlatıyordu annesi. “Her gün sorgu için gidiyordu ve hiçbir zaman geri geleceğinden emin olamıyorduk. Ben bunun gibi şeylerle başa çıkabiliyordum –benim babam da Stalin döneminde üç kere hapse girmişti– ancak [Dmitri'nin eşi] Nataşa güçsüz çıktı.”

1998 yılının eylül ayında, Dmitri Rojdestvenski, zimmetine para geçirme suçlamasıyla tutuklandı. Anne-babasıyla ilk kez iki ay sonra tanıştım. Bundan sonraki yirmi ay içerisinde, Rojdestvenski ailesini çeşitli kereler ziyaret

ettim ve onlar da bana oğullarının davasındaki gelişmeleri anlattılar. Dmitri, hapishaneden hapishaneye transfer edildi, Moskova'ya getirildi ve sonra da St. Petersburg dışındaki bir gizli-polis hapishanesine konuldu. Hakkındaki suçlamalar karıştı: İlk olarak bir şirket arabasını zimmetine geçirmekle, sonra reklam sözleşmelerinden kazanılan parayı zimmetine geçirmekle ve sonra da kendine bir ev yaptırmak için devlet kaynaklarını zimmetine geçirmekle suçlandı. Söyleyebileceğim kadarıyla, Rojdestvenski'nin iş ve aile ilişkileri o kadar sıkı ve karışık bir şekilde iç içe geçmişti ki savcılar muhtemelen istedikleri sürece onu parmaklıklar ardında tutacak bir şeyler bulabilirlerdi. Anlamadığım şey ise neden Rojdestvenski'nin parmaklıklar ardında olmasının istendiği idi.

Anne-babası bana, bunu isteyen kişinin, Sobçak'ın yerine geçen ve Rojdestvenski'nin Sobçak'ın seçim kampanyasına katkıda bulunmasının intikamını almak isteyen Vladimir Yakovlev olduğunu söyledi. Ancak Sobçak'ı destekleyen başka insanlar da vardı. Putin gibi diğer insanlar artık erişilemeyecek kadar güçlü oldukları için Rojdestvenski günah keçisi mi ilan ediliyordu? Mümkün. Ya da intikam peşinde olan Yakovlev değil de, görünüşe göre şehirdeki kumarhanelerle bağlantılı bir televizyon yapımcılık şirketi kurmuş olan, aralarında Putin'in ve nüfuz sahibi başka St. Petersburglu iş adamlarının da bulunduğu, Rojdestvenski'nin eski iş ortaklarından biri miydi? Bu da mümkün. Ya da Starovoytova'nın yardımcısının düşündüğü gibi, bütün olay Rojdestvenski'ye şirketini sattırmak için baskı yapıp başarısız olan bir girişimcinin korkunç bir şantajı mıydı? Bu da mümkün.

Rojdestvenski çiftini ziyaret etmeye devam ettim, çünkü oğullarının hikâyesini nasıl kaleme almam gerektiğini bilemiyordum. Hikâye geliştikçe, anladığım kısım azalıyordu. Rojdestvenski'ye şantaj yaptığı iddia edilen girişimci sonunda tutuklandı ve içlerinde emlak gelişiminden sorumlu bir belediye başkan yardımcısının da bulunduğu birkaç önemli kişinin cinayetiyle suçlandı: Söz konusu belediye başkan yardımcısı 1997 yılında Nevski Prospekt'te güpegündüz vurularak öldürülmüştü. Açık olan bir şey vardı: Rojdestvenski olayının, Rojdestvenski'ye karşı açılmış davayla ya çok az ilgisi vardı ya da hiç yoktu; bir şeyle ilgisi varsa o da St. Petersburg'da iş ve siyaset dünyasının işleyiş şekliydi.

Kısacası bu dava ve Rusların çoğunun adını bile duymadığı bu şirket, bir şekilde Vladimir Gusinski'nin hapse girmesine neden olmuştu. Oturdum ve geçen iki sene içerisinde çok kereler yaptığım gibi davayla ilgili yarım çekmece dolusu kâğıdı –çoğu yasal şikâyetler ve bunları destekleyici belgelerden oluşuyordu– ayırmaya başladım. Derken ilk kez her şey bana anlamlı gelmeye başladı, gerçi hâlâ açılacak bir dava göremiyordum – tıpkı Media-Most'taki kıdemli avukatların göremediği gibi... “Hiçbir suçlama yok,” demişti zeki, orta yaşlı, kadın bir şirket avukatı, gerçekten kafası karışmış bir halde. “Burada suç olması gereken şeyin ne olduğunu bile anlayamıyorum. Burada belirtilen rakamları nereden aldıklarını bulamıyorum. Şirketin kendisinin yasalara aykırı bir şekilde kurulduğunu söylüyorlar, ancak konuyla ilgili hiçbir hüküm içermeyen bir kanuna dayanarak bunu iddia ediyorlar. Üstelik şirket yasalara aykırı şekilde kurulmuş olsa bile, Media-Most'un

bununla hiçbir ilgisi yok ki.” Büyük olan şirket, ulusal ölçeğe bir eğlence ağı kurarken, düzinelerce diğer bölgesel yapım ve yayın şirketiyle birlikte Russkoye Video’yu da satın almıştı. St. Petersburg merkezli küçük şirket, bu geniş ağın içerisindeki büyük reklam araçlarından biri bile değildi: Şirket öncelikli olarak, büyük eğlence ağının kendi prodüksiyonlarını yaparken aradaki boş zamanları doldurmak için kullanabileceği devasa B türü film arşivi için satın alınmıştı.

“Bu kadar üzücü olmasaydı komik olurdu,” dedi avukat. “Rus suç dünyası keşke bu şekilde işleseydi.” Yani keşke bu tür belirsiz yasa dışılıklardan ibaret kalsaydı, demek istiyordu.

Rus suç dünyası bu şekilde işlemiyordu, ancak pek çok Rus davası buna benzer bir hale gelecekti: oradan buradan toplanıp bir araya getirilmiş, çelişkilerle dolu davalar. Dmitri Rojdestvenski’nin davasına dair ilk teorimin doğru olduğunu fark etmiş durumdaydım: Bu, gerçekten de birinin kişisel kan davası, intikamıydı. Ancak suçlu, ne bazı insanların inanmaya devam ettiği gibi St. Petersburg’un yeni belediye başkanı, ne de diğerlerinin inandığı gibi, hapse girmiş bir mafya patronuydu.

Görünüşe göre, Dmitri Rojdestvenski ile Sobçak’ın başarısızlıkla sonuçlanan yeniden seçilme kampanyasında birlikte çalıştığı Vladimir Putin arasında bir şeyler korkunç derecede ters gitmişti. Bu, davayı neredeyse iki yıl boyunca takip etmemin ardından 29 Şubat 2000 tarihinde, savcıyı son kez aradığımda adamın beni tehdit etme nedenini açıklıyordu. “Bu işin peşini bırak,” dedi. “İnan bana Maşa, bu konunun daha derinine inmek istemezsin.

Yoksa üzülen sen olursun.” Yıllardır Rus mahkemelerinde bakılan davalar hakkında yazı yazıyordum ve hiç kimse – hatta suçlular ve onların nahoş suç ortakları bile– benimle bu şekilde konuşmamıştı. Bu davanın bu kadar önemli ve korkutucu olan tarafı neydi? Elbette şu anda yalnızca Rusya devlet başkanlığına vekâlet eden adamın adına sürdürülüyor olduğu gerçeği. Savcı Yuri Vanyuşin, hukuk fakültesinden Putin’in sınıf arkadaşıydı. Üniversiteden mezun olur olmaz, tıpkı Putin’in KGB’de çalışmaya başlaması gibi o da savcılık bürosunda çalışmaya başlamıştı, ancak Putin Leningrad’a dönüp Sobçak için çalışmaya başladığında, Vanyuşin de belediyede Putin’le beraber çalışmaya başlamıştı. Altı yıl sonra Putin Moskova’ya gitmek üzere şehirden ayrıldığında, Vanyuşin de savcılık bürosuna geri dönerek, yasal bir kategori olan “çok önemli davalar” konusunda uzmanlaşmış bir müfettiş olmuştu. Rojdestvenski’nin davası, “çok önemli davalar” kriterine uymuyordu, ancak belli ki çok önemli bir kişi için çok önemli bir kan davasıydı.

Putin’in yoğun kulislerinin ve eski muhaliflerin yoğun itirazlarının ardından FSB’nin St. Petersburg biriminin başına atanmış olan, Putin’in bir başka yakın arkadaşı Viktor Çerkesov, Rojdestvenski davasının gelişimi yavaşlar gibi olunca araya girmişti. Bir ceza davasına gerekçe oluşturacak kadar bulgu elde edilemeyen bir vergi denetiminin ardından Çerkesov, Rojdestvenski’ye, Russkoye Video’nun kullandığı vericinin ulusal güvenlik için tehdit oluşturduğunu bildiren bir mektup gönderdi. Russkoye Video bu vericiyi kullanmayı bıraktıktan sonra başka bir televizyon şirketi vericiyi devraldı: Belli ki tehdit olmaktan çıkmıştı.

Bir sene sonra Çerkesov, Putin'in FSB'deki birinci vekili olarak Moskova'ya taşındı.

Rojdestvenski'nin anne-babası, oğullarının eski arkadaşı Vladimir Putin önce gizli polisin, sonra hükümetin ve en sonunda da devletin başına geçtiğinde, oğullarının serbest bırakılacağını umuyorlardı. Ancak aleyhindeki suçlamalar paramparça olup dağılmaya devam etse bile Vanyuşin davayı canlı tutuyordu; Rojdestvenski'nin hapis hayatını devam ettirmek için başka başka, benzer şekilde temelsiz gerekçelerin peşinden koşuyordu. 2000 yazının sonuna doğru bir mahkeme en sonunda Rojdestvenski'nin kötüye giden sağlık durumunu göz önüne alacak ve tutuksuz yargılanmasına karar vererek onu serbest bırakacaktı. Rojdestvenski, 2002 yılının haziran ayında, kırk sekiz yaşındayken hayatını kaybetti.

Neredeyse iki yıldır elimde tuttuğum belgeleri gözden geçirirken öğrendiğim şey, Natalya Gevorkyan'ın gazeteci Andrey Babitski hakkında Putin'e karşı çıktığında öğrendiği şeyin aynısıydı: "O, küçük ve kinci bir adam," diye tarif etmişti Gevorkyan. Gusinski'nin aleyhine açılan dava da, tıpkı Rojdestvenski'ninki gibi kişisel bir kan davasıydı. Gusinski seçim sırasında Putin'i desteklememişti. Aile-karşıtı koalisyonun lideri olan Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'la arkadaşça bir ilişki içindeydi ve onunla önemli iş anlaşmaları yapmıştı. Seçimden iki gün önce bina patlamalarıyla ilgili programı yayınlayan kanal, Gusinski'nin kanalıydı.

Gusinski'nin tutuklanmasının Russkoye Video ile gerçek bir bağlantısı yoktu; tutuklanmasının ardındaki kişi tesadüfen Russkoye Video davası hakkında detaylı bilgi sa-

hibiydi sadece – ki bu da Rusya’nın en güçlü adamlarından birini parmaklıklar ardına göndermek için herhangi başka bir neden kadar geçerliydi. Şirketin kuruluş belgelerinde düzensizlikler varsa, Putin’in bunlardan da haberi vardı: Dosyalarımı gözden geçirirken, şirketin kurulmasına yetki veren bir belge buldum; belge Vladimir Putin tarafından imzalanmıştı.

Vladimir Gusinski hapiste sadece üç gün geçirdi. Kefaletini ödeyip serbest kalır kalmaz ülkeyi terk ederek, Putin rejiminden kaçan ilk siyasi mülteci oldu – Putin’in göreve gelmesinin üzerinden sadece beş hafta geçmişti.

ŞİRKETİMİN SAHİBİNİN aksine ben hâlâ Moskova’daydım. Ve görünüşe göre, tıpkı savcı Vanyuşin’in beni uyardığı gibi başım büyük beladaydı. Russkoye Video davası hakkında bir makale yazmıştım; Gusinski’nin ülkeyi terk etmesinden birkaç gün sonra yayınlanan bu makalenin bir köşesinde, belgeleri karıştırırken bulduğum, Putin tarafından imzalanmış olan kuruluş belgesinin bir fotoğrafı da vardı. Bundan sonra, daire kapımın hemen dışına yerleştirilmiş alelaide bir merdivenin tepesindeki bir adam beni günde yirmi dört saat izlemeye başladı. Ne zaman kapıyı açıp onu karşımda görsem hemen, “Burada ne yapıyorsun?” diye soruyordum. O da, hırlar gibi, “Tamirat,” diye yanıt veriyordu.

Birkaç gün sonra, evdeki telefon hattım kapatıldı. Telefon şirketi bununla hiçbir ilgileri olmadığını iddia ediyordu, ancak hattımın açılması günlerce sürdü. Bunlar, hiçbir zaman güvende ya da yalnız olmadığımı anlamam için başvurulmuş klasik KGB taktikleriydi: Aynı türden be-

lalı adamların insanlara izlendiklerini göstermek için merdiven boşluklarını mesken tuttukları 1970'li yıllardan beri bu yaklaşım hiç değişmemiştir. Ama bu bilgi benim için işleri kolaylaştırmadı. Başvurulan taciz taktikleri, otuz yıl önce olduğu gibi şimdi de gayet işe yarıyordu: Bu koşullar altında birkaç gün yaşadktan sonra, tarifi imkânsız bir endişeyle delirecek hale geldim.

Çıkan bir haber fırsatını değerlendirerek birkaç hafta ülkeden uzaklaştım. Ve başka bir iş aramaya karar verdim. İşim dünyanın en iyi işiydi ve bu işte çalışırken Çeçenistan'a, eski Yugoslavya'ya ve diğer Sovyet-sonrası çatışma bölgelerine giderek pek çok kez hayatımı tehlikeye atmıştım. Ancak ne kadar belirsiz olursa olsun, devamlı tehdit altında yaşamaya hazırlıklı değildim. Haftalık Amerikan dergisi *U.S. News & World Report*'un Moskova büro şefliği için biri aranıyordu ve ben de bu fırsata balıklama atladım.

Bu arada bir evinin olduğu İspanya ile İngiltere arasında gidip gelen Gusinski, Rus devletiyle medya imparatorluğunun geleceği hakkında görüşmeler yapıyordu. Gusinski kişisel olarak şirketin yüzde 60'ına, devlet petrol tekeli Gazprom da yüzde 30'una sahipti; kalan yüzde 10'u ise şirketin üst düzey yöneticileri başta olmak üzere özel şahıslara aitti. Gusinski, sahip olduğu uydu ağını kurmak için devlet bankalarına oldukça fazla borçlanmıştı. Bir yıldan kısa bir süre önceye kadar hâlâ borçlarının affedileceğine dair temelsiz sayılamayacak umutları vardı: Bir zamanlar Yeltsin'le olan sıcak ilişkisi ve sabık devlet başkanının 1996 seçim kampanyasında oynadığı rol, bunu en azından Gusinski için akla yakın bir beklenti kılıyordu. Şimdiyse alınan kredilerin bazılarının ödeme tarihleri geç-

mişti ve devlet, borcun geri kalanının erkenden ödenmesini istiyor, ödemenin de nakit para yerine şirket hisseleriyle yapılmasını talep ediyordu – böylece devlete ait petrol tekelinin, medya imparatorluğu bünyesindeki şirketleri kontrol etmesi planlanıyordu. Gusinski ise mevcut borcu, hissedarlardan hiçbirinin şirket kontrolünü ele geçirecek bir hisse oranına sahip olmayacağı ve bu sayede gruba ait medya organlarının editöryal bağımsızlıklarını koruyacağı şekilde yeniden yapılandırmaya çalışıyordu.

Görüşmeler daha düşmanca bir hal aldığı sırada biri – her iki taraf da bunu yapanın diğer taraf olduğunu söyleyecekti– Gusinski’nin ülkeyi terk etmeden önce imzaladığı bir belgeyi basına sızdırdı. Görünüşe göre Gusinski, kişisel özgürlüğü karşılığında şirketinin çoğunluk hissesini Gazprom’a vermeyi yazılı olarak kabul etmişti. En kötü tarafı ise, belgenin sadece Gusinski tarafından ve Gazprom’un –sırf bu olay nedeniyle kurulmuş olan– medya departmanının başkanı tarafından değil, aynı zamanda basınla ilişkiler bakanı Mihail Lesin tarafından da imzalanmış olmasıydı. Bir başka deyişle bu, bir kişinin şahsi güvenliği karşılığında şirketinin hisselerinden vazgeçmesini resmileştiren klasik bir organize suç anlaşmasıydı ve devlet de bu anlaşmanın taraflarından biriydi. Belge basına sızdıktan sonra, Gusinski bir basın toplantısıyla bakanın kendisini tehdit ettiğini, kendisini “silah zoruyla” baskı altına alarak bu belgeyi imzalamaya zorladığını söyledi. Tüm bu süreç için “devlet haracı” terimini kullanıyordu.

Putin bu konuda yorum yapmayı reddetti. Ancak medya şirketini zorla Gusinski’nin elinden alma emrinin doğrudan doğruya Putin tarafından verildiğinden hiç kimse-

nin şüphesi yoktu. Bu ifşalardan dolayı gerçekten şaşırmış, hatta şoke olmuş görünen inci dişli başbakanı Mihail Rasyanov ise, televizyon kameralarının önünde Lesin'i açıkça kınadı. Üç gün sonra Mihail Gorbacov, Putin'le görüşmek ve ondan Gusinski'nin durumunu düzeltmesini istemek için dokuz senelik fiili siyasi inzivasına son verdi. Yaşlı adam toplantıdan reddedilerek ayrıldı ve basına Putin'in araya girmeyi kabul etmediğini söyledi. Ertesi gün Başbakan Kasyanov, kabine toplantısını yine basınla ilişkiler bakanı Lesin'i kınayarak açtı. Rus gazeteciler ve siyasi analistler bunu, bizzat devlet başkanı tarafından planlanarak devreye sokulan böyle bir oyunda başbakanın kendisini çaresiz hissettiğinin açık bir işareti olarak yorumladılar.

Kısa süre sonra, küçük ve büyük özel işletmelere bu şekilde el konması sıradan hale gelecekti. Ancak Boris Yeltsin'in ardında bıraktığı sistem, "devlet haracı"nın önünü açmaya tam olarak hazır değildi. Yeltsin hükümetleri belki Rus mahkemelerini dönüştürerek işlevsel bir adalet sistemi kurmakta başarılı olamamıştı, fakat mahkemelerin gönlüne tutku tohumları ekmeyi başarmıştı. Şimdiyse bu mahkemeler, çoğunlukla da daha alt seviyelerde olanlar, Gazprom'un hak taleplerini kabul etmiyordu. Hatta şehir mahkemelerinden biri, Gusinski aleyhinde açılmış olan davayı tamamen reddetti. Sonuç olarak, devlet tekelinin Gusinski'nin medya imparatorluğunu ele geçirmesi neredeyse bir yıl sürdü. 2001 yılının nisan ayında, NTV çalışanlarının el koyma işlemlerini canlı olarak yayınladıkları neredeyse bir haftalık bir açmazın ardından, eski yayın kurulu üyeleri zorla dışarı çıkarıldı. Bundan bir hafta sonra da, *İtogi* dergisinde çalışan eski iş arkadaşlarım ofise geldik-

lerinde kapıların kilitli ve her bir çalışanın işten çıkarılmış olduğunu öğrendiler.

BEN ÖNCEKİ YAZ *U.S News & World Report*'taki işi kabul ederek zaten şirketten ayrılmıştım. İşe başlamadan önce kısa bir tatil yapmak için uçakla Karadeniz'e gitmiştim. Ancak güneş altında geçirdiğim birkaç günün ardından yeniden kuzeye uçmak zorunda kaldım: Barents Denizi'nde nükleer bir denizaltı batıyor ve 118 denizciyi de beraberinde sürüklüyordu.

Benim haberleştirmek, Rus halkının da şahit olmak zorunda kaldığı tüm üzücü hikâyelerin arasında *Kursk* faciası muhtemelen en kahredici olanıdır. Dokuz gün boyunca, denizaltında bulunan denizcilerin anneleri, eşleri ve çocukları –ve elbette onlarla birlikte tüm ülke– içlerinden bazılarının hâlâ hayatta olduğuna dair umutlarını korudular. Donanma ve hükümet kurtarma çalışmalarına devam ederken, tüm ülke uyumadan bekledi. Norveçli ve İngiliz ekipler yardım etmeyi önerdiler, ancak bu teklifler güya güvenlik endişeleri nedeniyle geri çevrildi. En acısı da yeni devlet başkanının sessiz kalmasıydı: Putin, Karadeniz kıyısında tatil yapmaktaydı.

Kursk, Sovyet-sonrası dönem için iyi bir mecazdır. Denizaltının inşası, Sovyetler Birliği'nin çöküşe yaklaştığı 1990 yılında başlamıştı; inşası tamamlandıktan sonra da 1994 yılında, yani Rus askeri tarihinin muhtemelen en dip noktasında, fakat imparatorlukları parçalanırken Rusların geçici olarak bir kenara attıkları süpergüç olma hırsları yeniden öne çıkmaya başladığı bir dönemde ilk kez denize indirildi. Nükleer denizaltı, tıpkı o bir zamanların hırsları

gibi devasa boyutlardaydı ve düşmanların kökünü kazıma sözü veren Putin iktidarında bu hırslar yine muazzam boyutlara ulaşacaktı. Denize indirildiğinden beri neredeyse hiç bakımdan geçmemiş olan *Kursk* ilk görevini Putin'in iktidara geldiği 1999 yazında, ilk önemli tatbikatını da 2000 yılının ağustos ayında gerçekleştirdi.

Daha sonradan, ne denizaltının ne mürettebatının ne de aslında Rus Kuzey Filosu'nun böyle bir tatbikata hazır olmadığı ortaya çıkacaktı. Aslına bakılacak olursa, tatbikat da resmen tatbikat olarak adlandırılmamıştı; çünkü böyle denmiş olsa, göreve katılan gemiler ve mürettebatları, tam donanımlı bir tatbikatın yasal ve teknik yeterliliklerini karşılayacak durumda değildi. O yüzden 12 Ağustos'ta denize açılan bu denizaltı ve diğer savaş gemilerine, "toplanma yürüyüşü" emri verilmişti; bu da aslında var olmayan ve dolayısıyla spesifik yeterlilikler gerektirmeyen bir emirdi. Denizaltı, farklı gemilerden toplanıp bir araya getirilmiş deneyimsiz ve eğitimsiz bir mürettebatla denize açıldı, yani mürettebatın ekip halinde katıldıkları herhangi bir deneyimleri olmamıştı. Denizaltında, bazılarının son kullanma tarihleri geçmiş, geri kalanların ise bakımları düzgün bir şekilde yapılmamış tatbikat torpilleri vardı. Torpillerin bazılarında gözle görülür pas delikleri bulunuyordu; diğerlerininse güvenlik kurallarını ihlal edecek şekilde birden fazla kez kullanılmış lastik bağlantı halkaları vardı. Denizaltı mürettebatından bir asker kazadan altı gün önce annesine, torpilleri kastederek "Ölüm bizimle birlikte güvertede," demişti.

Sonunda alev alıp patlayan da bu torpillerden biri oldu. Denizaltının güvertesinde iki patlama yaşandı ve mürette-

batın büyük bölümü hemen can verdi. Hayatta kalan yirmi üç kişi kurtarılmayı beklemek için geminin zarar görmemiş olan bir bölümüne gittiler. Denizaltının içinde bir süre hayatta kalmalarına yetecek kadar ekipmanları vardı; kurtarılmayı beklemeleri gayet makuldü – ne de olsa bir tatbikattaydılar, etraflarında pek çok savaş gemisi vardı ve yaşanan kazanın hemen farkına varılmış olsa gerekti.

Ancak patlamanın neden olduğu sarsıntılar, bir Norveç sismik istasyonu tarafından tespit edilmesine rağmen, denizaltına çok daha yakın olan Rus gemileri denizaltının kaderini fark edememiş gibi görünüyordu. Filo bir kaza olduğunun farkına varana kadar dokuz saat geçti; tatilde olan devlet başkanının bilgilendirilmesi için de bir bu kadar zaman daha geçmesi gerekti. Kurtarma çalışmaları başlatıldı başlatılmasına, fakat kurtarma ekiplerinin işlerini yapmaları için gerekli eğitimi almadıkları apaçık ortadaydı. Denizaltına yanaşmayı bile başaramadılar.

Hayatta kalan yirmi üç kişinin büyük kısmı aslında kendi başlarına dışarı çıkabilirlerdi –kaza görece olarak sığınlarda gerçekleşmişti– ancak denizaltının bu bölümünde, yönetmeliklerde belirtilenin aksine, mürettebatın tahliyesi için gerekli olan hortumdan yoktu. Yirmi üç denizci böylece karanlıkta oturup bekledi, ta ki hava üretimini sağlayan plakalardan biri patlayıp kompartımanı zehirli dumanlarla doldurarak bu adamları öldürene kadar.

Su altında hayatta kaldıkları iki gün boyunca yirmi üç adam, önce var olmayan, sonra da var olsa bile artık faydası dokunmayan kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak için vurarak sesle işaret vermeye çalıştılar. En sonunda, vuruşları rastgele ve çaresiz bir hale geldi. Gönderdikle-

ri mesajlara hiçbir yanıt alamadılar: Filonun yazılı olmayan bir emrine uyan kurtarma ekipleri, görünüşe bakılırsa düşman gemilerinin yerlerini belirlemesine engel olmak için sessiz kalmıştı. İngiliz ve Norveçli dalgıçların kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak için yaptıkları ilk baştaki tekliflerinin reddedilmesinin başlıca nedeni de buydu. Kazadan sekiz gün sonra, Norveçli bir ekibe en sonunda Rus sularına girme ve *Kursk*'a ulaşma izni verildiğinde, Rus denizaltısına daha ilk denemelerinde yanaşmayı başardılar. Sürme kapağını açmayı başaramayınca bu iş için hemen uygun bir alet geliştirdiler ve kazadan dokuz gün sonra, denizaltıya girmeyi başararak hayatta kalan kimse olmadığını onayladılar.

On gün boyunca tüm ülke *Kursk*'tan haber alabilmek için televizyonlarına yapışık bir halde bekledi. Ya da Rus askeri gücünü yeniden eski haline getirme sözü veren yeni devlet başkanlarından bir haber alabilmek için. Putin ilk önce hiçbir şey söylemedi. Sonra, hâlâ tatildeyken, *Kursk* denizaltısındaki ekipmanların kurtarılmasının, mürettebatın kurtarılmasından daha önemli olduğunu ima eden belli belirsiz bir yorumda bulundu. Felaketin yedinci gününde, nihayet Moskova'ya dönmeyi kabul etti – ve Karadeniz'de bir tatil şehri olan Yalta'da, beklediği üzere bir televizyon ekibi tarafından köşeye kısırıldı. “Doğru olanı yaptım,” dedi Putin, “çünkü konunun uzmanı olmayan kişilerin bölgeye gelmesi, yüksek düzeyli resmi görevlilerin felaket bölgesindeki varlığı hiçbir şeye katkıda bulunmaz ve çoğunlukla da çalışmaları aksatır. Herkes yerini bilmeli.”

Bu yorum, Putin'in kendisini bürokrat olarak gördüğünü açığa çıkarmış oluyordu – çok önemli ve güçlü bir

bürokrat, ama hâlâ bir bürokrat. Putin'in seçim öncesi imajı üzerinde çalışmış zeki ve genç bir kadın olan Marina Litvinoviç bana, "Öteden beri hep, devlet başkanı olduğunuz zaman –bu göreve atanır gibi gelmiş olsanız bile– değişmek zorundasınızdır, diye düşünmüşümdür," diyecekti. "Eğer ulusunuz ağlıyorsa, siz de onlarla birlikte ağlamalısınız."

Kursk felaketinin yaşandığı dönemde, hâlâ yirmili yaşlarında olan Litvinoviç, Kremlin'de adeta daimi bir varlık kazanan gayri resmi medya müdürlüğünün kalıcı bir üyesi olmuştu. Haftada bir kere, üç büyük televizyon ağının başkanı ve Litvinoviç, gündemdeki konuları tartışmak ve yapılacak yayınları planlamak için Putin'in genel sekreteri Aleksandr Voloşin ile buluşuyordu. 2000 yılının ağustos ayında, bu grubun sadece üç üyesi oradaydı: Litvinoviç, Voloşin ve devlet radyo-televizyon şirketinin başkanı; diğer herkes, Moskovalıların çoğunun ağustos ayında yaptığı gibi tatile çıkmıştı. "Voloşin'e bağınyordum," diye hatırlıyordu o günü Litvinoviç. "Bağırarak, onun [Putin'in] oraya gitmek zorunda olduğunu söylüyordum. En sonunda Voloşin telefonu kaldırdı, Putin'i aradı ve 'Buradaki bazı insanlar oraya gitmen gerektiğini düşünüyor,' dedi. Ben-se, arayıp 'Uçağım nerede?' diye bağırmanın Putin olması gerektiğini düşünüyordum. Ve o toplantıya gitmemiş olsaydım, Putin'in Kuzey Buz Denizi'ne asla gitmeyeceğini fark ettim."

Rusya'nın Kuzey Filosu'na ev sahipliği yapan iç içe geçmiş askeri kent ve kasabalar, dışarıdakilere kapalı ve onlara düşmanca tavır takınan, fakat genel olarak resmi yetkililere

boyun eğen ve güven duyan ayrı bir dünyadır. Gazetecilerin, *Kursk*'un demirleme limanı olan Vidyayevo kasabasına girmelerine izin verilmiyordu. Mürettebat üyelerinin aileleri, büyük bir süratle onları kontrol noktalarından geçiren kiralık otobüslere dolduruluyorlardı. Birkaç kere, akrabaların bazıları, Vidyayevo'da konakladıkları yerden, gazetecilerin nöbet tuttuğu kontrol noktasına giden dört buçuk kilometrelik uzun ve zorlu yolu yürüme cesaretini gösterdi (bir kere içeri girdikten sonra kullanabilecekleri herhangi bir ulaşım aracı yoktu). Vidyayevo'dan çıkan bir grup kadın, kurtarma çalışmalarının devam etmesini talep eden bir video kaydetmek istedi. Bir kadın gazetecilerin yanına gelerek, mürettebatın anısına denize atacakları çelenkler satın almak üzere ayrı bir grubu arabayla yörenin büyük şehirlerinden Murmansk'a götürmelerini istedi.

Bölgenin yerlileri bu endişeli kadınlara acıma ve korkuyla bakıyordu. Burada, pencere çerçeveleri eksik ve genellikle merkezi ısıtma sistemi olmayan, yıkık dökük, beş katlı beton binalarla dolu kasabalarda yaşayan herkes tehlike ve çürümeye alışkındı. Denizci erkekler ve eşleri bana defalarca “Kazadır olur,” dediler. Bu arada, yetkililer halka herhangi bir radyasyon tehlikesi olmadığı konusunda güvence veren duyurular asmış olsalar da, ellerinde süpürge ve kovalar olan kadınlar *Kursk*'tan sızıntı olma ihtimaline karşı kendilerini korumak için su ve sabunla kaldırımları, meydanları yıkıyorlardı.

Felaketten on gün sonra, mürettebat üyelerinin akrabaları sonunda Putin'i görme beklentisiyle Vidyayevo kasabasının toplantı salonunda toplandılar. Onlar beklerken –ki saatlerce beklediler– filo komutanı Amiral Vladimir

Kuroyedov kalabalığa seslendi. Kaba, kösele gibi yüzüyle iriyarı bir adam olan amiral, sorulan soruları savuşturmak için ince yeteneklerini kullandı. Bu olaya şahitlik etmelerine izin verilen çok az sayıdaki gazeteciden biri (aynı zamanda Putin'in resmi biyografisinin ortak yazarlarından da biriydi) toplantı salonundaki manzarayı şöyle betimleyecekti:

“Bu insanların hayatta olduklarına inanıyor musunuz?” diye soruldu.

Ve amiral ne dedi biliyor musunuz?

“Bu iyi bir soru! Bu soruya sizin sorduğunuz kadar direkt bir şekilde cevap vereceğim. Ben, 1991 yılında vefat eden babamın bile hâlâ hayatta olduğuna inanıyorum.”

Sonra ona başka bir soru sordular – muhtemelen bu da iyi bir soruydu.

“Neden hemen yabancı desteği istemediniz?”

“Anladığım kadarıyla,” dedi, “Kanal 2’den çok Kanal 4’ü izliyorsunuz.”

“Onları kurtarmak için gerekli ekipmana sahip olmadığınız konusunda yetkilileri ne zaman bilgilendirdiniz?”

“Üç yıl önce,” dedi.

Birinin ona vuracağını düşündüm. Ancak bunun yerine hepsi boyunlarını büktüler ve konuşmaya olan ilgilerini kaybettiler.

Kuroyedov ardında hüsrana uğramış bir kalabalık bıraktı. Kurtarma çalışmalarının sorumluluğuna getirilen Başbakan Yardımcısı İlya Klebanov da oradaydı; bir kadın sahneye fırladı, Klebanov’un ceketinin yakasından tuttu,

onu sarstı ve “Seni pislik, oraya git ve onları kurtar!” diye bağırdı. Putin, belirlenen zamandan dört saat sonra, yas tuttuğunu göstermek için üzerinde siyah bir takım elbise ve gömlekle, ancak sonuç olarak bir mafya gibi görünerek geldiğinde, kalabalık ona da saldırdı. Artık odada kalmasına izin verilen tek gazeteci, onun biyografi yazarıydı ve ertesi günkü yazısında toplantıyı şöyle tasvir ediyordu:

“Hemen yas ilanını iptal et!” diye araya girdi salonun arka tarafından biri. [Ertesi gün için milli yas ilan edilmişti.]

“Yas mı?” diye sordu Putin. “Aynı sizin gibi ben de son ana kadar umut doluydum, hâlâ da öyleyim, en azından bir mucize olsun diye. Ancak kesin olduğunu bildiğimiz bir gerçek var: İnsanlar hayatlarını kaybettiler.”

“Kapa çeneni!” diye bağırdı biri.

“Ben öldüğüm kesinleşen insanlardan bahsediyorum. Denizaltında bu durumda olduğundan emin olduğumuz insanlar var. Yas, bu insanlar için. Hepsi bu.”

Biri karşı çıkmaya çalıştı, ancak Putin ona izin vermedi.

“Beni dinleyin, şimdi size söyleyeceklerimi dinleyin. Sadece beni dinleyin! Denizde her zaman trajediler yaşanmıştır, buna çok başarılı bir ülkede yaşadığımızı düşündüğümüz zamanlar da dahil. Her zaman trajediler yaşandı. Ancak işlerin bu duruma geleceğini hiç düşünmedim...”

“Neden yurtdışından teklif edilen yardımı kabul etmekte bu kadar geciktiniz?” diye sordu genç bir kadın.

Erkek kardeşi denizaltındaydı. Putin bunu uzun uzun açıkladı. Denizaltının yapımının ve dolayısıyla Kuzey Filosu’nun tüm kurtarma ekipmanlarının 1970’li yılların sonu

gibi eski bir tarihe dayandığını söyledi. [Savunma bakanı Sergeyev'in kendisini ayın 13'ünde sabah saat yedide aradığını ve o zamana kadar hiçbir şeyden haberi olmadığını söyledi... Yurtdışından yardım teklifinin ayın 15'inde geldiğini ve hemen kabul edildiğini söyledi...

“Bizim de onlar gibi dalgıçlarımız yok mu?” diye bağırdı biri çaresizlik içinde.

“Bu ülkede bir bok yok!” diye cevapladı devlet başkanı öfkeli bir şekilde.

Makalede Putin'in mürettebatın aileleriyle iki saat kırk dakika geçirdiği ve sonunda onları ikna etmeyi başardığı belirtiliyordu – bu büyük ölçüde bir saatini onlara verilecek tazminat paketlerinin detaylarını anlatmaya ayırması sayesinde gerçekleşmişti. Aynı zamanda Putin yas ilanının iptalini de kabul etmişti, ancak insanda dehşet yaratan bir ironiyle, Vidyayevo hariç Rusya'nın her yerinde yine de yas tutuldu. Putin toplantıdan yıpranmış, sinirli ve bir daha asla bu tür bir topluluk karşısına çıkmayı istemeyecek şekilde ayrıldı. Bundan sonra hiçbir felaketin ardından –ki devlet başkanlığı döneminde pek çok felaket yaşanacaktı– kendisini herkesin gözü önünde eleştirmelerine asla izin vermeyecekti.

KISA SÜRE İÇİNDE, Putin'in gözünde Vidyayevo'ya yaptığı ziyaretin bir felaket olduğu fikrini pekiştiren iki şey oldu. 2 Eylül'de –*Kursk*'un batmasından üç hafta sonra– bir yıl önce Berezovski'nin Putin'i adeta yaratmak için devreye soktuğu televizyon kampanyasındaki ayak işlerinin çoğunu yapan Kanal Bir sunucusu Sergey Dorenko,

Putin'in denizaltı felaketini yönetme tarzını eleştiren bir program yaptı. Denizcilerin aileleriyle yapılan toplantının ses kayıtlarını ele geçirmiş olan Dorenko, bu kayıtlardan öyle parçalar yayınladı ki, biyografi yazarının kaleme aldığı gazete makalesi bu ses kayıtlarının yanında bir övgü yazısı gibi kalırdı. Bu parçalardan birinde Putin'in heyecanlı bir şekilde bağırduğu duyuluyordu. "Bunu televizyonda mı gördünüz?" diye bağıyordu. "Demek ki yalan söylüyorlar. Yalan söylüyorlar! Yalan söylüyorlar! Televizyonda on yıldır orduyu ve donanmayı yok etmek için çalışan insanlar var. Şimdi sanki ordunun en büyük savunucularıymışlar gibi konuşuyorlar. Gerçekten istedikleri tek şeyse ordunun işini bitirmek! Tüm bu parayı çaldılar ve şimdi herkesi satın alıp hangi kanunu çıkarmak istiyorlarsa çıkarıyorlar!" Putin konuşmasını tiz bir haykırıyla bitiyordu.

Kalın bariton sesli, karizmatik ve maço bir karakter olan Dorenko, neredeyse bir saatini, Putin'in davranışlarını parçalara ayırıp incelemeye ayırdı. Devlet başkanının en uygunsuz yorumlarını tekrar tekrar yayınladı, onu güneşten yanmış teniyle açık renkli yazlık kıyafetleri içinde, çoğu üst düzeyli yetkililerden oluşan tatil arkadaşlarıyla rahat rahat gülümser, kahkahalar atarken göstererek, tatilde olduğu gerçeğine yoğunlaşmaya çalıştı. Defalarca Putin'in yalan söylediğini gösterdi. Devlet başkanı, denizin kurtarma çalışmalarını engelleyecek şekilde sekiz gün boyunca fırtınalı olduğunu iddia etmişti. Aslında, dedi Dorenko, hava sadece ilk birkaç gün kötüydü ve bunun *Kursk*'un bulunduğu derinlikte herhangi bir etkisi yoktu. Dorenko, Putin'i derse geç kalmış bir lise öğrencisiyle karşılaştırdı. "Putin'in yalanlarının ne tür bir öğretmene söylenmek

üzere uydurulduğunu bilmiyoruz, ancak bir öğretmenin bu gibi durumlara nasıl karşılık verdiğini biliyoruz: ‘Ne-
yin doğru olduğunu düşündüğün beni ilgilendirmiyor –
sadece zamanında burada olmanla ilgileniyorum.’”

Dorenko, Putin’in Vidyayevo ziyaretinin ertesi günü devlet televizyonunda verdiği bir röportajın görüntülerini yayınladı. Resmi ve kendini toplamış gibi görünen devlet başkanı ülkeyi yönetme yükünü omuzlarına almasının üzerinden sadece yüz gün geçtiğini söylüyordu. Dorenko, aslında Putin’in başbakan olmasından ve Yeltsin’in makamına vekâlet etmeye başlamasından bu yana 390 gün geçtiğini ve daha önce de “amirallere göz kulak olması gereken” FSB’yi yönettiğini vurguladı.

“Bu rejim bize saygı göstermiyor, bize yalan söylemesinin nedeni de bu,” diye sonlandırdı Dorenko konuşmasını.

Putin’in eskiden süpergüç olan bir ülkenin parçalanmakta olan kalıntılarının tüm sorumluluğunu üstlendiğinin farkına ancak o gün, yani mucizevi yükselişinin başlamasının üzerinden neredeyse bir yıl, devlet başkanı olmasının üzerinden ise yüz gün geçtikten sonra varabildiğini düşünüyorum. Artık Sovyet askeri gücünü ve imparatorluk gururunu yok eden insanlara sinirlenme hakkına sahip değildi: Devlet başkanlığı makamına gelerek, pek çok vatandaşının gözünde, o da o insanlardan biri olmuştu. Dönüşümü, uzun süredir muhalefetteyken aniden iktidara gelen bir politikacınınkinden farklı değildi – sadece Putin hiçbir zaman politikacı olmamıştı, bu nedenle öfkesini bireysel dünyasında yaşasa da, halkın gözü önünde küçük düşüyordu. Kendisini aldatılmış gibi hissetmiş olabilir:

Vidyayevo'da öfkesine hâkim olamayarak haklarında bağırp çağırıldığı insanlar –yani eskiden televizyonda orduyu rezil etmiş ve şimdi de “hangi kanunu çıkarmak istiyorlarsa çıkararak” insanlar– onu, çöküşünü görmek için iktidara getirmişlerdi. Sonra da onu daha da küçük düşürmek için televizyonlarını kullanmışlardı.

Dorenko'nun programından altı gün sonra Putin, CNN'in *Larry King Live* programına çıktı. King ona, “Ne oldu?” diye sorduğunda Putin omuz silkti, gülümsedi – adeta şeytanca bir gülümsemeydi bu– ve “Battı,” dedi. Bu söz, utanç verici bir şekilde ünlendi: Trajediden etkilenen herkes için küçümseyici, saygısızca ve son derece rencide edici bir nitelik kazandı. Putin'in aslında iletmek istediği mesajın ne olduğunu, ancak on yıl sonra programın yazılı dökümünü yeniden gözden geçirirken fark ettim. Kamuyunu etkilemeye çalışan bahtsız bir Rus'un ortaya attığı teoriye – *Kursk*'un bir Amerikan denizaltısıyla çarpıştığı teorisine– sarılmayacağını ima ediyordu Putin. Omuz silkmesi, *Şu çılgın komplo teorisini boş verin*, anlamına geliyordu. *Denizaltı sadece battı*.

Dünya tamamen farklı bir şey gördü ve Putin de bundan çok önemli bir ders aldı. Televizyon –onu yaratan, yoktan bir devlet başkanı haline getiren televizyon– birden onun aleyhine dönebilir ve onu aynı hızla, hatta görünüşe göre aynı kolaylıkla yok edebilirdi.

Bu nedenle de Putin, eskiden iktidarı belirleyen ve hâlâ Kanal Bir'den sorumlu olan Berezovski'yi çağırdı ve oligarkın televizyon şirketindeki hisselerini devretmesini istedi. “Ona, [genel sekreter] Voloşin'in huzurunda hayır dedim,” diye anlatacaktı Berezovski bana. “Bunun üzeri-

ne Putin ses tonunu değiştirdi ve ‘O zaman daha sonra görüşürüz, Boris Abramoviç,’ deyip gitmek üzere ayağa kalktı. Ben de, ‘Volodya, bu bir elveda,’ dedim. Bu sözlerle dokunaklı bir şekilde ayrıldık. Putin odadan çıktığında Voloşin’e döndüm ve ‘Saşa, biz ne yaptık? Kara albayları yeniden iktidara mı taşıdık?’ dedim. Voloşin başını kaşıdı ve ‘Sanmıyorum,’ dedi.” Yıllar sonra bir Londra mahkemesinde ifade veren Voloşin bu toplantının detaylarını hatırlayamayacak ve yalnızca toplantının amacının Berezovski’yi “konserin bittiği, gösterinin sona erdiği,” konusunda bilgilendirmek olduğunu söyleyecekti.

Berezovski söylediğine göre hemen oturmuş ve eskiden himayesi altında olan Putin’e bir mektup yazmış, sonra da genel sekreterden bu mektubu Putin’e iletmesini istemiş. “Bir keresinde her karmaşık sorunun basit bir çözümü olduğunu ve bu çözümün de her zaman yanlış olduğunu söyleyen Amerikalı bir gazeteciden bahsettim. Ayrıca Rusya’nın müthiş derecede karmaşık bir sorun olduğunu ve bunu çözmek için basit yöntemler kullanabileceğini düşünmesinin onun son derece büyük bir hatası olduğunu yazdım.” Berezovski bu mektubuna asla bir yanıt alamadı. Birkaç gün içinde Fransa’ya gitmek üzere ülkeden ayrıldı ve sonra da siyasi sürgününde eski rakibi Gusinski’ye katılarak İngiltere’ye geçti. Kısa süre sonra Rusya’da hakkında tutuklanma emri çıkarılmış ve Kanal Bir’deki hisselerini devretmişti.

Putin’in göreve gelmesinden üç ay sonra, ülkenin en varlıklı adamlarından ikisi nüfuzlarından tamamen mahrum bırakılmış ve etkili bir şekilde ülkeden kovulmuştu. Putin’in iktidara gelmesinin üzerinden henüz bir yıl bile

geçmemişken, üç federal televizyon ağıının üçü de devlet tarafından kontrol ediliyordu.

ANDREY SAHAROV'UN dul eşi Yelena Bonner, 2000 yılının kasım ayında Moskova'daki küçük bir grup gazete-ye "Her zaman insanlara, gönüllü olarak hapse girmenin bir anlamı olmadığını söylemişimdir," dedi. Anlattığına göre Berezovski akıl danışmak için yazın kendisini aramış ve Yelena da ona ülkeden uzak durmasını tavsiye etmişti. "Eskiden muhalif olduğumuz günlerde her zaman, tehdit altında olanların göç etmesi gerektiğini savunurdum," diye açıkladı. Bizi, Berezovski'nin kapanmak üzere olan Moskova'daki Saharov Müzesi ve İnsan Hakları Merkezi'ne yaptığı bağışı kamuoyuna duyurmak üzere düzenlediği basın toplantısı için çağırmıştı.

"Ne boktan günler yaşıyoruz böyle!" dedi, müze yöneticisi ve eski muhaliflerden Yuri Samodurov. "Gusinski ve Berezovski gibi hiç hoşlanmadığımız insanları bile savunmamız gerekiyor. Bir zamanlar, sadece iki temel özelliği olan totaliter bir devlette yaşıyorduk: bütüncül bir dehşet ve bütüncül bir yalan. Artık ülkemizde öylesine bütüncül bir dehşet yaşanmasının olası olmadığını umuyorum, ancak artık yeni bir bütüncül yalan dönemine girdik."

DEMOKRASİNİN PARÇALANMASI

Siyasi sistem o kadar hızlı değışti ki politik aktivistler ve politik analistlerin bile kendilerini toparlamak için zamana ihtiyaçları vardı. 2000 yılının aralık ayında, Rusya’da iktidarın Putin’e teslim edilmesinin ardından geçen bir yıl içerisinde olup bitenleri analiz etmek için siyaset bilimciler tarafından düzenlenen bir yuvarlak masa tartışmasına katıldım.

“Rusya’yı buza yatırdı,” dedi ellili yaşlarda, güzel bir şekilde kırışmış bir yüzü ve minik tel çerçevesi gözlükleri olan bir adam. “Bu tam olarak kötü bir şey sayılmaz. Bir tür istikrar sağlayıcı bir etki yaratıyor. Fakat bundan sonra ne olacak?”

“Devrim sona ermiş gibi görünüyor,” dedi darmadağın kırı saçları ve sakallarıyla eski bir muhalif olan bir başkası. Toplumun Sovyet dönemine geri döndüğünü anlatmak istiyordu. “Eski kültürel değerler, eski alışkanlıklar

geri döndü. Tüm ülke eski alışkanlıkları bu yeni gerçekliğe uygulamaya çalışıyor.”

“Ben artık hiç kimsenin herhangi bir şey anladığını düşünmüyorum,” dedi çok büyük bir burnu ve davudi bir sesi olan ufak tefek üçüncü bir adam. Şahsen onun odadaki en zeki adam olduğunu düşünüyordum – ve kesinlikle en çok bilgi sahibi olan kişiydi, çünkü devlet başkanlığı yönetiminde çalışıyordu.

“Ancak geçen sene yaşanan değişimlerin hepsi kamu vicdanında gerçekleşti,” dedi perestroyka döneminde öne çıkmış olan liberal bir siyaset bilimci. “Toplum psikolojik depresyondan çıktı. Ancak bu gelmiş geçmiş en zor siyasi dönem olacak, çünkü milliyetçi ideoloji her zaman için en güçlü ideolojidir.”

“Ancak beklentileri karşılamak zorunda,” diye karşı çıktı daha genç nesilden, fırça gibi kaşları olan iriyarı bir akademisyen.

Belli ki son konuşmacı, medyanın ya da parlamento-nun devlet başkanından hesap sorabildiği ve pek çok kez sorduğu 1990’ların varsayımlarından sıyrılamamıştı: Yeltsin 1999 yılında, görevi suiistimal suçlamasıyla karşı karşıya gelmişti. Genç akademisyenden önce konuşan ve zamanında Mihail Gorbacov’un en önemli ideolojik danışmanı olan yaşlı adam, 1990’ların gerçek yüzünü görmüştü: kısa süren bir yarı-demokrasi dönemi, geçici bir hayal, talihin bir cilvesi. “Kazandılar, sevgili dostlarım,” dedi Aleksandr Tsipko odada bulunanlara. “Rusya, henüz biçim kazanmamış bir siyaset boşluğunda sürüklenip giden büyük bir devlet. Onlar da bu boşluğu milli marşlarıyla, iki başlı kartallarıyla ve üç renkli bayraklarıyla doldurmaya çalışıyorlar. Bunlar Sovyet milliyetçiliğinin simgeleridir.”

Rusya'nın 1990'lı yıllardaki belirsiz kimliği, diğer unsurların yanı sıra, devlet simgelerine karar veremeyişiyle de kendini göstermişti. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan ülke neredeyse hemen, bir tür devrim pişmanlığı sürecine girdi; bu da eski simgeleri geride bırakıp bunların yerine yenilerini koyma işini acı verici ve –sonunda anlaşılacağı üzere– imkânsız bir iş haline getirdi. Sovyetlerin kızıl bayrağının yerine hemen, daha önce Şubat 1917 burjuva devrimi ile ekim ayındaki Bolşevik devrimi arasında sekiz ay boyunca Rusya'ya hizmet etmiş olan beyaz-mavi-kırmızı renkli bayrak getirildi. Ancak devlet mühründeki kızıl yıldız, çekiç, orak ve Sovyet dönemindeki bolluğu temsil eden buğday başakları yerlerini korudu. Parlamento defalarca mühür konusunu tartıştı, ancak 1992 yılının ortasında RSFSR [Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti] kısaltmasını “Rusya Federasyonu” kelimeleriyle değiştirmek dışında bir karara varamadı. 1993 yılının sonuna doğru Yeltsin en sonunda devlet mührünü belirleyen bir kararname çıkardı: Rusya'nın diğer çağdaş devletlerin yanı sıra Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ ile de paylaştığı bir sembol olan iki başlı kartal simgesi, ülkenin temel nişanesi olacaktı. İki başlı kartal sembolü ancak 2000 yılının aralık ayında, Putin'in parlamentosunun oylamasıyla resmi olarak devlet mührü olarak kabul edildi.

Milli marş konusu daha da amansız zorluklar taşıyordu. 1991 yılında Sovyet marşının yerine, on dokuzuncu yüzyıl bestekârı Mihail Glinka'nın canlı ezgisi “Yurtseverlik Şarkısı” getirilmişti. Ancak bu marşın sözleri yoktu; dahası marşa söz yazılması da mümkün değildi: Müzikteki ritmik iniş çıkışlar o kadar kısıydı ki, besteye kelime yerleştirmeye yönelik her türlü girişim –Rusça kelimeler uzun olma-

ya eğilimlidir– kesinlikle marşla gülünç bir hava katıyordu. Birkaç medya organı, Glinka’nın bestesiyle uyumlu olacak bir güfte seçmek için yarışmalar düzenledi, ancak gelen güfteler sadece televizyon çalışanlarının eğlencesi olmaya uygundu ve zamanla marşın meşruiyetini de aşındırdılar.

Glinka’nın kullanılmaya başlanmasıyla bir kenara atılmış olan eski Sovyet milli marşının da oldukça karmaşık bir hikâyesi vardı. Aleksandr Aleksandrov tarafından 1943 yılında bestelenen marşın sözleri de çocuk şiirleri yazarı Sergey Mihalkov tarafından yazılmıştı. Marşın nakaratında şöyle bir bölüm vardı; “Lenin’in Partisi, Stalin’in Partisi / Bizi Komünizmin zaferine taşıyor.” Stalin öldükten ve 1956 yılında halefi Nikita Kruşçev “kişi kültünün” geçersizliğini duyurduktan sonra, nakarat kısmı artık söylemez hale geldi ve böylece marş sözlerini yitirmiş oldu. Marş yirmi bir yıl boyunca sözleri olmadan çalınırken Sovyetler Birliği de, Stalin-sonrası kimliğini ifade edecek şairi ve güfteyi aramayı sürdürdü. 1977 yılında, ben ilkokul üçüncü ya da dördüncü sınıftayken, marş aniden sözlerini buldu ve biz öğrenciler de en kısa zamanda bu sözleri ezberlemek zorunda kaldık. Bu amaçla da o yıl, Sovyetler Birliği’nde üretilen her defterin, eskiden çarpım tablosu ya da fiil çekimlerinin bulunduğu arka kapağına, eski milli marşın yeni sözleri basıldı. Yeni sözler de artık altmış dört yaşında olan aynı çocuk şiirleri şairi tarafından yazılmıştı. Yeni nakarat artık “Lenin’in Partisi, halkın gücü” olarak söyleniyordu.

2000 yılı sonbaharında bir grup Rus Olimpik sporcu, Putin’le görüştü ve sözlerine eşlik edemedikleri bir marşın yarışmalarda motivasyonlarını düşürdüğünden ve zafer-

lerini tam olarak hissedememelerine neden olduğundan şikâyet etti. Bu açıdan eski Sovyet marşının çok daha iyi olduğunu söylediler. Böylece, geri dönüşüme gönderilmiş olan eskinin Stalinist marşı yeniden depodan çıkarıldı. Artık seksen yedi yaşında olan çocuk şiirleri şairi, eski yeni sözlerin yerine geçecek yeni bir güfte yazdı. Nakarattaki övgü artık şu şekildeydi: “Halkın bu bilgeliği, atalarımızdan miras.” Putin parlamentoya bir kanun tasarısı gönderdi ve yeni eski marş kolayca onaylandı.

2001 yılının ocak ayında Duma meclis oturumu için toplandığında, yeni eski marş ilk defa çalındı ve salondaki iki eski muhalif, Sergey Kovalev ile Yuri Rybakov hariç herkes ayağa kalktı. “Bu marşı dinleyerek hapiste altı yılımı geçirdim,” dedi Rybakov; kamplarda devamlı olarak açık olan devlet radyosunun açılış ve kapanışı sırasında her gün Sovyet milli marşı çalınırdı. “Ben, bu marşı yaratan, insanları kamplara gönderen ve bu marşın eşliğinde insanları idam eden bir rejimle mücadele ettiğim için hapse girdim.”

Rybokov ve Kovalev, muhaliflerin her zaman olduğu gibi, Duma’nın 450 üyesi arasında iki kişilik küçük bir azınlık oluşturuyorlardı. Sovyet etosu yeniden canlanmıştı. 1991 devrimini kendilerine mal eden insanlar artık son derece marjinalize edilmiş durumdaydı. Parlamentonun kendisi de, 1990’larda kurulmuş olan haliyle, varlığını daha fazla sürdüremeyecekti.

13 MAYIS 2000 TARİHİNDE, yani göreve gelmesinden altı gün sonra, Putin ilk kararnamesini imzalayarak bir dizi kanun tasarısını meclis gündemine soktu; bu kanunla-

rın hepsi, kendi deyimiyle “dikey iktidarı güçlendirmek” amacını taşıyordu. Söz konusu kanunlar, Rusya’nın federal yapısının baştan aşağı yeniden inşa edilmesinin, bir başka deyişle, ülkenin demokratik yapılarının parçalanmasının başlangıcına hizmet ediyordu. Tasarılardan bir tanesi, parlamentonun üst kanadının seçilmiş üyelerinin yerine, atanmış olanları getiriyordu: Rusya’nın seksen dokuz bölgesinin her birinden iki üye olacak ve bunlardan biri bölge valisi, diğeri ise yasama meclisi tarafından atanacaktı. Tasarılarından bir diğeri ise, seçimle göreve gelmiş valilerin, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın, sadece kanuna aykırı davrandığı şüphesiyle görevinden alınmasına olanak sağlıyordu. Putin’in kararnamesi, ülkenin yedi büyük toprak parçasında (ki bunların her biri yaklaşık bir düzine bölgeden oluşuyordu ve bölgelerin her birinin kendi seçilmiş yasama organı ve valisi vardı) görev yapacak yedi devlet başkanlığı delege temsilciliği kuruyordu. Devlet başkanı tarafından atanan bu delegeler, seçilmiş valilerin çalışmalarını denetleyecekti.

Putin’in bu yöntemlerle üzerine eğilmeye çalıştığı sorun gerçektir. 1998 yılında, Rusya dış borçlarının yükümlülüklerini yerine getiremeyerek derin bir ekonomik krizin içine yuvarlandığında, Moskova bu bölgelere kendi bütçelerini yönetmek, vergi toplamak, gümrük vergilerini belirlemek ve kendi ekonomik politikalarını oluşturmak konusunda geniş kapsamlı özgürlükler tanımıştı. Bu ve başka nedenler yüzünden, Rusya Federasyonu ismen tek bir devlet olarak kalsa da yapılanması oldukça gevşek bir hale gelmişti. Bu sorun gerçek olduğu için, Rusya’nın – hâlâ Putin’i içlerinden biri olarak gören– liberal politikacı-

ları, Putin'in bulduğu çözümü (1993 anayasasının ruhuyla ve muhtemelen lafzıyla da çelişmekte olsa bile) eleştirmediler.

Putin yedi delegeyi atadı. Delegelerden sadece ikisi sivil – ve bunlardan biri de gizli görevdeki bir KGB ajanının biyografisine sahip görünüyordu. İkisi Leningradlı KGB subayı, biri polis generali ve diğer ikisi de Çeçenistan'daki askeri birliklere komuta etmiş ordu generalleriydi. Yani Putin, halk tarafından seçilmiş valileri denetlemeleri için generalleri görevlendirmişti – ki bu valiler artık federal hükümet tarafından görevlerinden de alınabileceklerdi.

Bu yeni kanunlara karşı çıkan tek ses Boris Berezovski'ye ya da daha doğrusu, bundan sadece bir sene önce Putin'in büyüüne kapılmak konusunda istekli olup artık yurtdışında yaşamak zorunda kalan, eski muhalif tanıdığım Aleks Goldfarb'a aitti. Goldfarb, Berezovski'nin sahip olduğu günlük *Kommersent* gazetesinde, söz konusu kararname ve kanun tasarıları hakkında –Berezovski'nin adıyla yayınlanan– zekice bir eleştiri yazdı. “Şunu iddia ediyorum ki, Yeltsin'in devlet başkanlığının en önemli sonucu, milyonlarca insanın düşünce yapısında yol açtığı değişiklik olmuştur: Patronlarının ya da devletin iradesine tamamen bağımlı hale getirilmiş birer köle olan insanlar, sadece kendilerine tabi olan özgür insanlar haline gelmiştir,” diye yazıyordu makalesinde. “Demokratik bir toplumda, kanunlar bireylerin özgürlüklerini korumak için vardır... Sizin önermiş olduğunuz yasalar ise, on binlerce üst düzey Rus politikacının bağımsızlıklarına ve sivil özgürlüklerine ciddi kısıtlamalar getirerek, onları tek bir kişiden emir alıp onun iradesine bağımlı olmaya zorlayacaktır. Oysa biz bunları geride bırakmıştık!”

Hiç kimse bunu ciddiye almadı.

Kanun tasarıları parlamentodan kolayca geçerek onaylandı. Delegelerin atamaları hiçbir protestoya neden olmadı. Ondan sonraysa, tam olarak Berezovski'nin mektubunda öngördükleri gerçekleşti, hatta Putin tarafından devreye sokulan yasal önlemlerin çok daha ötesine geçti. Ve bir şeyler, aniden ve hissedilir derecede değişiverdi – sanki yeni/eski Sovyet/Rus milli marşının sesleri herkes için yeni bir dönemin şafağının söktüğüne işaret etmişti. Görünüşe göre, Sovyet içgüdüleri ülkenin her yerinde ayağa kalkmış ve Sovyetler Birliği ruhu bir anda yeniden canlanmıştı.

Bu değişimin boyutunu tam olarak anlamak mümkün değildi. Moskova Üniversitesi'nden çok parlak bir doktora öğrencisi, yapılan seçim ihlallerinin çetelesini tutmak (ki bu tür ihlaller giderek artıyordu – açık oylama ve grup oylaması gibi şeyler rutin hale gelmişti) ya da sahtecilik olaylarını belgelendirmeye çalışmak (neredeyse imkânsız bir iş) gibi, seçim uygulamalarını eleştirmeye dönük geleneksel yöntemlerin, kültür gibi görünürde gelip geçici bir şeyi ölçmekte yetersiz kaldığını fark etti. Darya Oreşkina, “özel seçim kültürü” terimini ortaya attı – buna göre, seçimler resmi olarak özgür olmasına rağmen, federal merkezin gözüne girmeye çalışan yerel yetkililer, seçimlere hile karıştırıyordu. Oreşkina'nın tespit ettiği kadarıyla, bu tür seçimlerin istatistiki semptomları arasında, sandığa giden seçmen sayısının anormal derecede yüksek olması ve yarışın liderinin çarpıcı ölçüde yüksek oranlarda oy alması yer alıyordu. Oreşkina ayrıca, “özel seçim kültürü”nün sonucu belirlediği bölgelerin sayısının zaman içerisinde

istikrarlı ve hızlı bir şekilde arttığını göstermeyi de başardı. Bir başka deyişle, yönetimin tüm seviyelerinde yapılan her bir seçimle beraber Ruslar, kendi karar verme güçlerini, biraz daha yetkililerin eline bırakıyordu. “Coğrafya ortadan kayboldu,” diyecekti Oreşkina daha sonra – bununla tüm ülkenin, kendi içerisinde hiçbir farklılık taşımayan yekpare bir yönetim düzlemine dönüştüğünü anlatmak istiyordu.

2004 YILININ MART AYINDA, Putin devlet başkanlığı seçimlerinde yeniden aday olduğunda beş rakibi vardı. Bu beş kişi, yarışa katılabilmek için olağanüstü engellerin üstesinden gelmek zorunda kalmıştı. Seçim kampanyaları başlamadan hemen önce yürürlüğe giren bir kanun, kişinin devlet başkanlığına aday gösterildiği toplantıda hazır bulunan herkesin varlığının ve imzasının noter tarafından onaylanması şartını getiriyordu. Bu kanun, söz konusu toplantıya minimum beş yüz kişinin katılmasını da şart koştuğu için, ön hazırlıklar dört ya da beş saat sürüyordu; toplantının akşam saatlerinde başlayabilmesi için de insanların gün ortasında gelip oradaki varlıklarını kayda geçirtmeleri gerekiyordu. Toplantının ardından potansiyel adayların iki milyon imza toplamak için sadece birkaç haftaları vardı. Eski kanuna göre bu sayının yarısı kadar imza toplanması yeterliydi ve imza toplanması için de iki kat zaman tanınıyordu; ancak daha da önemlisi, yeni kanun bu imzaların nasıl görünmesi gerektiğini virgülüne kadar belirliyordu. “Saint Petersburg” yerine “St. Petersburg” yazılması ya da adres kısmında “bina” veya “apartman” kelimelerinin kullanılmaması gibi kural ihlalleri yüzünden

yüz binlerce imza, Merkezi Seçim Komisyonu tarafından geçersiz sayılmıştı.

Putin'in St. Petersburg belediye meclisindeki iş arkadaşlarından biri bana yıllar sonra, Sobçak'ın yardımcısı olarak görev yaptığı dönemde Putin'in "demokratik sürece karşı güçlü bir aşılarmaya" tabi tutulduğunu söyledi. Sobçak'la birlikte eninde sonunda St. Petersburg'daki demokrasi tehdidine kurban gitmişlerdi ve Putin artık ülkeyi yönettiği için, Sovyet döneminin son zamanlarındaki kontrol mekanizmalarını yeniden canlandırıyordu: Bir bürokrasi tiranlığı inşa ediyordu. Sovyet bürokrasisi o kadar hantal, anlaşılmaz ve yasaklayıcıydı ki, bu sistem içerisinde ancak nakit para ya da kişisel torpil kullanıp yolsuzluğa bulaşarak sonuç alınabiliyordu. Bu da sistemi son derece esnek kılıyordu – "özel seçim kültürü"nün bu kadar iyi işlemesinin nedeni de buydu.

Oy verme sürecinde, uluslararası gözlemciler ve Rus sivil toplum kuruluşları sayısız kural ihlalini belgelediler. Yapılan ihlallerin arasında şunlar bulunuyordu: bir milyonu aşkın çok yaşlı ya da oy verme olasılığı çok düşük olan seçmenin isimlerinin seçmen kütüklerinden silinmesi (ben oyumu kullanmaya gittiğimde, seksen dört yaşındaki büyükannemin isminin seçmen listesinde olmadığını fark ettim; ayrıca tesadüfe bakın ki, oy kullandığım yer, iktidarda olan Birleşik Rusya partisinin ofisinin hemen yan binasındaydı); önceden işaretlenmiş oy pusulalarının bir psikiyatri kliniğine teslimi; seçim bölgesi çalışanlarının yaşlı seçmenlerin evlerine mobil seçim sandıklarıyla gitmesi ve ilgili seçmenlerin Putin'den başkasına oy vermeyi planladığını anladıklarında aceleyle evden çıkmaları; bir de

müdürlerin ve okul yetkililerinin çalışanlarına ya da öğrencilerin ailelerine sözleşmelerinin ya da finansal durumlarının kullanacakları oya bağlı olduğunu söylemesi. Çok büyük olasılıkla, bu adımların hiçbirisi doğrudan Kremlin tarafından dikte edilmemiş, daha ziyade yeniden canlanan Sovyet içgüdülerine kulak veren bireyler, devlet başkanları için ellerinden geleni yapmışlardı.

Kampanya sırasında, muhalefet adayları, devamlı olarak kampanya malzemelerinin basımı, reklamlarının yayınlanması, hatta kampanya organizasyonlarını gerçekleştirecekleri yerlerin kiralanması konusunda bile ret cevaplarıyla karşılaştılar. Milliyetçi-solcu ekonomist Sergey Glazyev'in kampanyasını yöneten Yana Dubeykovskaya bana Glazyev'in parasını kabul eden bir basım tesisi bulabilmek için günlerce uğraştıklarını söyledi. Devlet başkanı adayı, Rusya'nın Urallar'daki en büyük şehri olan Yekaterinburg'da bir kampanya etkinliği düzenlemeye çalıştığında, polis bomba ihbarı olduğunu iddia ederek herkesi aniden binadan dışarı çıkarmıştı. Rusya'nın en büyük üçüncü şehri olan Nijni Novgorod'da, Glazyev konuşmaya hazırlanırken elektrikler kesilmişti, üstelik bu şehirde yapılan tüm diğer organizasyonlar da açık havada gerçekleştirilmişti, çünkü kimse bu dışlanmış adaya mekân kiralamak istemiyordu.

Seçimin yapılacağı günlerde, uzak bir tanıdığım olan, Tüm Rusya Devlet Televizyonu'nun haber programlarından sorumlu, otuz bir yaşındaki bir yapımcıyla röportaj yaptım. Sekiz yıl önce Yevgeniy Revenko, Gusinsky'nin bağımsız NTV televizyonu gibi ulusal bir televizyon kanalında çalışan en genç muhabir olmuştu. Hızla, medya

dünyasının en cesur ve azimli muhabirlerinden biri olarak tanınmaya başlamıştı. Fakat çalışma yöntemi artık çok daha farklı görünüyordu. “Rusya gibi bir ülkenin, hükümetin mesajını etkili bir şekilde iletecek bir televizyona ihtiyacı vardır,” diye açıkladı. “Devlet daha da güçlendikçe, mesajını daha doğrudan, hiçbir yoruma yer vermeden aktarması gerekir.” Kanalının yayın politikasının basit olduğunu söyledi: “Olumsuz haberleri de gösteriyoruz –örneğin bir felaket yaşandığı takdirde, bunun haberini de yapıyoruz– ancak gidip olumsuz haberleri aramıyoruz. Gidip olumlu haberler de aramıyoruz, daha ziyade izleyicilerin dikkatini bunlara yoğunlaştırıyoruz. Bir olayın –diyelim ki bir yetkilinin işine son verilmesinin– ardındaki nedenler hakkında yorum yapmıyoruz, nedenini bilsek bile yapmıyoruz. Bize tüm bilgiler resmi devlet açıklamalarından geliyor. Her halükârda, mantık çok basit. Biz bir devlet televizyonu şirketiyiz. Devletimiz, devlet başkanlığına dayalı bir cumhuriyet. Bu da devlet başkanını eleştirmememiz gerektiği anlamına geliyor.” Moskova’nın merkezindeki bir Irish pub’da birasını içerken Revenko, nadiren de olsa yaratıcı güdülerini bastırmak zorundaymış gibi hissettiğini itiraf etti. “Ancak kendi kendime, ‘Ben burada çalışıyorum,’ diyorum.” Asker kökenli bir ailede büyümüşü ve kendi de bir miktar askeri eğitim almıştı. Belli ki bunun oldukça yardımı dokunmuştu.

Sovyet devleti son dönemlerinde çoğunluğu kullanıp azınlığı cezalandırma stratejisini benimsemiş – ve bunların ikincisinden KGB sorumlu olmuştu. Bu sistem artık az çok yeniden uygulanmaya başlamıştı. Büyük çoğunluk istekle hizaya girerken, girmeyenler bedelini ödediler. Za-

manında Putin'in imajının yaratılmasına katkıda bulunan ve onu *Kursk* mürettebatının aileleriyle konuşmaya zorlayan genç kadın Marina Litvinoviç, artık Putin'in başkanlık yarışındaki tek liberal rakibi olan ve dört yıl önce kendisi de Putin'i destekleyen eski parlamento üyesi İrina Khakamada'nın kampanyasını yürütüyordu. Kampanya sırasında Litvinoviç, kendisine "Nerede yaşadığını ve çocuğunun dışarıda nerelerde oynadığını biliyoruz," diyen bir telefon aldı. Üç yaşındaki çocuğu için bir koruma tuttu. Aynı zamanda kendisi de gaspa uğrayıp dövüldü. Glazyev'in kampanyasını yöneten Yana Dubeykovskaya da gaspa uğrayıp dövüldü ve bir seferinde fren balatalarının kesildiğini fark etmeden arabasını kullanmaya başladı. Zulüm merdiveninin bir alt basamağında ise ev soygunları bulunuyordu. Seçime yaklaşılan aylarda muhalif gazetecilerin ve -dört yıl sonra daha adil bir seçim yapılmasını sağlamak için çalışan bir grup olan- 2008 Komitesi aktivistlerinin dairelerine girildi. Bu ev soygunları, genellikle Moskova'nın farklı bölgelerinde eşzamanlı olarak gerçekleşiyordu. Benim daireme de şubat ayında hırsız girdi. Evimden sadece dizüstü bilgisayarım, masaüstü bilgisayarımın sabit sürücüsü ve cep telefonum alındı.

Seçim gecesi, Khakamada harika bir yenilgi partisi düzenledi. Kampanyası adına, Güneybatı temalı geniş bir restoran kiralandı; etrafta bol bol somon, istakoz, enginar ve bir de açık büfe bir bar vardı. Popüler müzik grupları sırayla mikrofona gelirken etkinliğin sunuculuğunu da ülkenin en tanınmış rock müzik muhabiri yaptı. Ama hiç kimse gelmedi. Garsonların sayısı, misafirlerden fazlaydı ve enginarlar öylece bekliyordu. Yine de gecenin organiza-

törleri, gelenlerin hepsini katı bir isim listesinden kontrol etmeye devam ettiler. Rusya'nın liberalleri ne kadar marjinal hale geldikleri gerçeğini kabullenmekte hâlâ zorlanıyorlardı.

Misafirleri izlerken, bunun zaman almasının anlaşılabilir olduğunu düşünüyordum. Putin'i göreve getirdikten dört sene sonra, muhalif tarafa geçen az sayıdaki liberalin, Rusya'nın siyasi güç sahipleri kalmaya devam eden çok sayıda eski liberalle hâlâ kişisel bağlantıları vardı. Ana salonun dışındaki daha küçük, boş bir yemek salonunda Marina Litvinoviç, meşe ağacından yapılma uzun ve boş yemek masasının bir ucunda, Rus devlet televizyonu ve radyosu şirketinin başkan yardımcısı Andrei Bıstritskiy'in yanına tünemişti. Kırklı yaşlarının ortasında, kızıl sakallı ve iyi yaşamayı seven biri olan Bıstritskiy şaraptan yakınıyordu. "Şarap, seçim sonuçlarımızdan daha kötü değil," diye sertçe cevap verdi Litvinoviç. Bıstritskiy hemen masaya yüz dolar değerinde bir şişe şarap söyledi ve sonra bu siparişini yineledi. Vicdan azabını yatıştırmak için partiye gelmiş benziyordu. Kendisini dinleyen herkese, Khakamada'ya oy verdiği konusunda garanti veriyor, hatta saç-ve-makyaj bölümünde çalışan iki personeline de ona oy vermelerini tembihlediğinden bahsediyordu. Elbette bunun yanı sıra Rusya'da yaklaşık kırk beş milyon haneye ulaşan kampanya yayınını yapmış ve insanlara defalarca, Putin'e oy vermeleri gerektiğini de söylemişti. Seçmenlerin yüzde yetmiş biri de oylarını Putin'e vermişti.

Seçimden üç gün sonra, ofisinde Bıstritskiy'i ziyaret ettim. Birbirimizi uzun süredir tanıyorduk –1990'lı yılların ortasında *İtogi*'deki editörüm oydu– bu nedenle de lafı dolandırmanın bir anlamı yoktu.

“Ee söyle bakalım,” dedim, “Putin rejiminin propagandasını nasıl yapıyorsun?”

Bıstritskiy rahatsız olarak omuz silkti ve misafirperverce hareketlerle meşgul oldu. Bana çay, kurabiye, çikolata, çikolata kaplı şekerleme ve en sonunda da içinde Başkan Putin’in toplu konuşmaları, fotoğrafları ve bir videosu bulunan bir CD ikram etti. CD’nin kapağında devlet başkanının beş fotoğrafı vardı: ciddi, gergin, coşkun, resmi şekilde gülümseyen ve gayri resmi şekilde gülümseyen fotoğrafları. Ciddi olan fotoğrafı hemen her yerde kullanılıyordu: Sırf seçim gününde bile bu fotoğrafı okul defterlerinin üzerinde, Moskova Merkez Postanesi tarafından satışa sunulan çerçeveli portrelerde (mektup büyüklüğünde bir resim için 1,50 dolar istiyorlardı) ve Kızıl Meydan’da satılan pembe, beyaz ve mavi balonların üzerinde görmüştüm. Bu ürünlerin seçim gününde satılması, seçim kanununun ihlali anlamına geliyordu.

“Özel olarak bir propaganda yapmıyoruz,” dedi Bıstritskiy deri bir koltuğa yerleşirken. “Örneğin, seçime bak.” Doksanlı yıllardan kalma Rus kanunları, medya organlarının tüm adaylara izleyici ve okuyuculara ulaşmak konusunda eşit imkânlar tanınmasını şart koşuyordu. Bıstritskiy göstereceği rakamları hazırlamıştı ve ortaya çıkan matematiksel hesap oldukça komikti: İddiasına göre, devlet başkanı sadece bir seçim etkinliğine katılmıştı –kampanya çalışanlarıyla buluşmuştu– ve yirmi dokuz dakikalık toplantının tamamı normal haber saatlerinde üç kere gösterilmiş, bunun için de haber saatlerinin genişletilmesi gerekmişti. Kampanya süresince devlet televizyonu Putin’i ayrıca iki günde bir haberlerde de –genellikle ana haber olarak– gös-

termişti, fakat Bıstritskiy bunların kampanya etkinlikleri değil, devlet başkanının günlük işleri olduğunu söylüyordu. Diğer yandan, Rusya Gazeteciler Sendikası tarafından yapılmış olan kapsamlı bir alışma, Putin'in, devlet kanalı haber bültenlerinde Khakamada ya da Komünist Parti adayından yedi kat fazla gösterildiği sonucuna varıyordu; diğer adayların durumu daha da kötüydü. Bir zamanlar Berezovski'nin kontrolünde olan diğer devlet kanalındaki dağılım daha da asimetrikken, Gusinski'nin elinden alınmış olan NTV, Putin'e, kendinden sonra en fazla haber konusu yapılan rakibi karşısında dört kat fazla avantaj sağlamıştı.

Revelko'nun "hükümetin mesajını etkili bir şekilde iletmek" dediği şey buydu. Yerel yetkililer bu mesajı açıkça aldılar ve seçimleri buna uygun olarak düzenlediler.

RUSYA'DA 1 EYLÜL, Bilgi Günü olarak anılır: Ülkenin her yerindeki ilkokul, ortaokul ve liseler ders yılına aynı anda başlarlar. Okulun ilk günü daha çok törensel bir şekilde geçer: Özellikle birinci sınıflar ile (yakında mezun olacak olan) on birinci sınıflar güzelce giyinmiş olarak, ellerinde çiçekler ve genellikle yanlarında da anne-babalarıyla okula gelirler. Konuşmalar, selamlamalar yapılır, konserler verilir, topluca dualar edilir ve geçit törenleri yapılır.

2000 yılının yazında –Gusinski'nin tutuklanmasının ardından kısa süre için ülkeden ayrılmak zorunda kaldığım yaz– Vova isminde küçük bir erkek çocuğunu evlat edinmiştim (on bir ay sonra ayrıca bir kız çocuğu da dünyaya getirdim). 1 Eylül 2004 tarihinde Vova'yı birinci sınıftaki ilk günü için okula götürdüm. Devamlı olarak pantolo-

nundan dışarı çıkan, yakasına kadar düğmeli mavi gömleğinin içinde oldukça ciddi görünüyordu. Yeni öğretmeni-ne bir buket çiçek verdi, yapılan konuşmaları dinledik ve çocuklar okula girdiler. İşime giderken katlanmak zorunda kalacağım uzun yolculuk için bindim: Bilgi Günü, trafiğin en kötü olduğu günlerden biridir. Radyoyu açtım ve haberleri duydum: Kuzey Osetya’da bir grup silahlı adam, yüzlerce çocuğu ve ebeveynlerini rehin almıştı.

Olayın haberleştirilme sürecini Moskova’dan koordine etmeme rağmen –artık haftalık yayınlanan yeni bir şehir gazetesinde editör yardımcısı olarak çalışıyordum– bunu takip eden üç gün boyunca hayatımın en zor işlerinden birini yaptım. Beslan kasabasında üç gün boyunca korku, kafa karışıklığı ve çok kısa süreli umut kıvılcımlarıyla geçen üç günlük rehine krizi, federal silahlı birliklerin okul binasına operasyon düzenlemesiyle doruk noktasına ulaştı; üç yüzden fazla insan hayatını kaybetti. 1 Eylül günü öğleden sonra işe geldiğimde, hepsi benden daha genç ve bu tür haberleri işlemek konusunda benden daha deneyimsiz olan iş arkadaşlarıma şunu söylemiştim: “Binaya operasyon yapılacak. Her zaman operasyon olur.” Ancak operasyon gerçekleştiğinde masama oturdum ve yüzümü ellerimin arasına saklayarak ağladım. En sonunda ellerimi yüzümden çektiğimde, genç iş arkadaşlarımdan birinin beni teselli etmek için önüme bir kutu kola koyduğunu gördüm.

Ertesi hafta ailem ve en yakın arkadaşımın ailesiyle yazlık evimizde toplandık. Arkadaşlarımdan sekiz yaşındaki kızları, kısa bir süreliğine ön avludan dışarı çıktığında, dört yetişkin birdenbire paniğe kapıldık. Tüm ülkenin benzer

şekilde sarsılmış olduğunu kesin bir şekilde hissediyordum.

Putin'in 13 Eylül 2004 tarihinde "seslendiği" halk kit-
leleri, işte böyle bir travma içerisindeydi. Putin kabinesini,
kendi altında çalışan personelini ve seksen dokuz valinin
hepsini topladı ve kapalı kapılar ardında iki saat boyunca
onlarla konuştu. Konuşmasının yazılı metni daha sonra
gazetecilere dağıtıldı.

"İnsan Beslan'da olanlar hakkında konuşurken ağla-
maktan kendini alamıyor," diye devam ediyordu konu-
şma. "İnsan bunu düşündüğünde ağlamaktan kendini ala-
mıyor. Ancak hükümetten gelecek merhamet, gözyaşları
ve kelimeler kesinlikle yeterli olamaz. Harekete geçmek
zorundayız, ülkenin karşı karşıya olduğu tüm karmaşık so-
runlarla savaşmak konusunda hükümetin etkinliğini artır-
mak zorundayız... Ülkenin birliğinin, teröre karşı savaşta
başarı kazanmanın temel koşulu olduğuna inanıyorum."

Söylediğine göre, bundan sonra valiler seçimle göreve
gelmeyecekti; valileri ve Moskova valisini kendisi ataya-
caktı. Parlamantonun alt kanadının, yarısı doğrudan seçi-
len üyeleri de dahil olmak üzere, hiçbir üyesi doğrudan
seçilmeyecekti. Rus vatandaşları artık siyasi partilere oy
verecek ve sonra da partiler parlamentoda kazandıkları
sandalyeleri kıdemli üyeleriyle dolduracaktı. Siyasi parti-
lerin tescili için devreye sokulan yeni prosedürle karşılaştı-
rıldığında, devlet başkanlığı adaylarının tescili için izlenen
prosedürü öpüp başa koymak gerekirdi. Artık tüm siyasi
partilerin yeniden tescil edilmesi gerekiyordu ve bu da bu
partilerin çoğunun ortadan kalkacağı anlamına geliyordu.
Seçim barajı, yüzde 5'ten yüzde 7'ye çıkarıldı. Son olarak

da, teklif edilen kanunlar artık parlamentonun alt kanadına getirilmeden önce bir süzgeçten geçecekti: Devlet başkanı kişisel olarak, tüm kanun tasarılarını gözden geçirmesi için, halk kamarası denen bir denetleme organı atayacaktı.

Bu değişikliklerin 2004 yılının sonunda kanunlaşmasının ardından, federal seviyede doğrudan seçimle göreve gelen sadece bir kamu görevlisi kalmıştı: devlet başkanının kendisi.

2005 YILININ İLKBAHARINDA, dünyadaki en ünlü Ruslardan biri Putin'e karşı savaş ilan etti. Satranç şampiyonu, tüm zamanların en yüksek puanlı satranç oyuncusu ve uzun zamandır düşük profilli bir politik aktivist olan Garry Kasparov, bir basın toplantısı düzenleyerek, Rus demokrasisini yeniden kurmak için satrancı bıraktığını açıkladı. Bunun için gerekli olan her şeye sahip görünüyor-du: şöhret, para, pek çok farklı türden insana politikanın anlamlı görünmesini sağlayacak bir konuşma yeteneğiyle birlikte aman vermez derecede mantıklı bir zihin ve ara vermeden kampanya yapmasını sağlayan bir dirayet. Kasparov 2005 yılının yaz mevsimini propaganda faaliyetleriyle geçirdi ve bu yolculuğunun bir kısmında ben de ona katıldım.

Kasparov, önceki yıl rehine krizine sahne olan Beslan'daki mezarlıkta bir buçuk saat geçirdi. Bölgedekilerin deyimiyle Yeni Mezarlık, birbirleriyle tıpatıp aynı görünecek şekilde tasarlanmış dikdörtgen biçimli 330 toprak parçasından oluşan bir araziydi, ancak işçiler hâlâ her gün mezarların çerçevesini oluşturacak granit taşları kesmek, mezarların üstünü çakıl taşlarıyla kaplamak ve üzerlerine

pembe granit kayalar yerleştirmek için çalışıyordu. Mezarlığın n tarafındaki bölmeler tamamlanmıştı ve ölen çocukların ebeveynleri ya da diğerk akrabaları taşların üzerine çocukların renkli fotoğraflarını yapıştırmışlardı. Bunun dışında bölmeler arasındaki tek fark boyutlarıydı: Tekli, ikili, üçlü bölümlerin dışında, bir anne ve üç ya da dört çocuğunun veya iki kız kardeş ile çocuklarının yattığı birkaç aile bölümü de vardı. Tüm mezarların üzerinde su, gazlı içecek ya da meyve suyu şişeleri bulunuyordu: Ölmeden önce susuz kaldıklarından dolayı acı çeken akrabalarına kapağı açık içecek şişeleri getirmek bir Beslan geleneğı olmuştu. Kasparov, doğum ve ölüm tarihlerini okuyarak (ki buradaki herkes 3 Eylül 2004 tarihinde ölmüştü) her bir mezarın önünde durdu ve korumasının taşıdığı bir kutunun içinden aldığı kırmızı karanfilleri her bir mezarın üzerine bırakmak için eğildi. Ziyaretinin temposu, sıraya girmiş seçmenleri tarafından karşılanan bir politikacının yürüyüş hızındaydı, ancak el sıkışabileceğı kimse yoktu.

Kasparov sonra konuşma yapmasının planlandığı bir kültür evine –her Rus kentinde bulunan bir tür çok amaçlı toplantı ve eğlence binası– gitti. Kültür evi kilitliydi, ancak n tarafındaki beton verandasında yaklaşık elli kişi toplanmıştı. Bunların oğuy siyah elbiseler giyip siyah başörtüsü takmış kadınlardı – yani yas tutan kadınlar ya da Rusya’nın her yerinde anıldıkları isimleriyle “Beslan Anneleri”... Bu kadınlar, öğrencileri rehine alanlardan hayatta kalan tek kişinin devam eden davasının, okulda gerçekten ne olduğunun anlaşılması için tam teşekküllü bir soruştırmaya dönüştürülmesi çabalarının ardındaki itici gt. Gitgide, çocuklarının ölümünden sorumlu olanların, rehineleri

kurtarmaktansa onları rehin alanları öldürmeye yoğunlaşan –ve sonuç olarak hem rehineleri hem de rehin alanları öldüren– federal askeri birlikler olduğuna inanmaya başlamışlardı.

“Çocuklarınızı yalanlar öldürdü,” dedi Kasparov, siyahlar içindeki kadınlara seslenirken. Kriz esnasında yetkililer okulda 354 rehine olduğunu iddia etmişti. Gerçekteyse içeride binden fazla rehine vardı. Olaydan kurtulan rehinelere ifadelerinde, kendilerini rehin alan teröristlerin, öğretmenler odasında televizyon izlerken 354 sayısını gördüklerinde, hükümetin olası kayıpların sayısını olduğundan az göstererek bir saldırı için zemin hazırladığı sonucuna vardıklarını söylemişti. Rehinelere, teröristlerin işte o zaman kendilerine su vermeyi bıraktıklarını söylüyorlardı. Devletin yaptığı diğer resmi açıklamalar arasında, öğrencileri rehin alan kişilerin hiçbir talepte bulunmadığı iddiası vardı – oysaki tanıklar, görüşülerek anlaşma sağlanmasının yolunu açabilecek talepleri içeren en az bir video-kaset ve bir mektup olduğunu iddia ediyordu. “Bu rejimin temelini yalanlar oluşturuyor,” diye devam etti Kasparov. “Eğer buradaki hukuk davası tıkanırsa, eğer bu soruşturmanın sonuçlanmadan kapanmasına izin vererseniz, o zaman Beslan’da yaşananlar yeniden yaşanacak. Ben iktidara gelmek istemiyorum, ancak iktidardakilerin bana gerçeği söylemesini istiyorum. Elimde olsa o aşağılık insanları buraya getirtip bütün bu mezarlığın etrafında gezmelerini sağlardım.” Gözlerinde yaşlar vardı. “Onların yalanlarının neye mal olduğunu görmelerini istiyorum. Yalanlar!”

Tam o anda, silah sesine çok benzeyen tok bir ses duyuldu ve kadınlar “Garry! Garry!” diye bağırdı. Kalabalık bir

anda dağıldı; Kasparov'un korumaları patronlarına sakar bir şekilde kalkan olmaya çalışırken bir yandan da verandadan koşarak uzaklaşmaya çalışan insanların birbirlerini ezmesini engellemek için ter döküyordu. Derken binanın önünde duran genç bir adam elindeki ketçap şişesini şiddetli bir şekilde salladı ve Kasparov'a doğru sıktı. Kasparov'un her yeri ketçapla kaplanmıştı: Baş, göğsü ve mavi spor ceketinin sağ omzu tamamen yapışkan bir kırmızıya boyanmıştı. Veranda artık, düşmeden önce verandanın çatısına çarpan, içinde kırık birkaç yumurtanın bulunduğu şeffaf bir poşet dışında boştu: Tok sesi çıkaran buydu.

Şimdi bizimle birlikte verandada duran yaşlı bir kadın, Kasparov'un yüzünü mendiliyle temizlemeye çalışıyordu. Zaten kederle sarsılmış olan bir kentte böyle bir olayın gerçekleşmesini tetiklediği için özür dileyen Kasparov ise "Beni affedin, beni affedin," diye fısıldıyordu. Tık naz yapılı, siyahlar içinde, kırklı yaşlardaki bir başka kadın, "Haydi okula gidelim; orası güvenli," dedi ve etrafı kadınlarla çevrili olan Kasparov, rehine krizini sonlandıran saldırının neredeyse yok ettiği binaya doğru yürümeye başladı. Yürüdükleri yaklaşık on dakika boyunca Kasparov, siyasi bir krizin kaçınılmazlığından, protestonun öneminden ve rejimin dağıtılması adına siyasi farklılıkların bir kenara bırakılması gerektiğinden bahsetti. Yol boyunca yeni yeni insanların evlerinden ya da apartman dairelerinden çıkıp yürüyüşe katılmalarıyla kalabalık yavaş yavaş büyüdü.

Okula, eskiden spor salonu olarak kullanılan bölümün duvarlarındaki büyük deliklerden girdiler. Kuşatmanın sonunda, bu alan çocuklarla doluydu; çoğu burada ölmüştü. Fiziksel kanıtlar, spor salonunun tankların çok yakın

mesafeden açtığı ateş sonucunda hasar gördüğüne işaret ediyordu: Eskiden çelik ızgaralı pencerelerin bulunduğu kalın tuğla duvarda devasa delikler vardı. İçerideki alan yanmıştı; Beslan Anneleri yangını Rus askerleri tarafından kullanılan lav silahlarının başlattığına inanıyordu (devlet, lav silahlarının kullanıldığını doğrulamış ancak bunun yangına neden olduğunu reddetmişti).

Spor salonuna girdiklerinde Kasparov dehşet içinde nefesini tuttu. “Aman Tanrım, aman Tanrım,” diye fısıldıyordu. Kadınlar harabeye dönmüş alanın farklı köşelerine doğru yürüdüler ve ağıt yakmaya başladılar; kısa süre içinde salon boğuk bir uğultuyla doldu. Kasparov sarsılmış görünüyordu: Gözleri kızarmış, ağzı hafifçe açılmıştı ve başını sallıyordu. Burada konuşmanın mümkün olmayacağı açıktı: İçerisi fazlasıyla keder yüklüydü. Kasparov kendisine okulu gezdirmelerini istedi ve artık sayısı yüz kişiye ulaşmış kalabalıkla birlikte gezerken konuştu: “Bu okulu gezerken şunu düşünüyorum: Moskova’daki insanlar nasıl etrafta gezinmeye, bir şeyler söylemeye, yalanlar sıralamaya devam edebiliyorlar? İçlerinden biri ateş açılması için emir verdi. Eğer bu kişi bu işten yakasını kurtarırsa, o zaman suç hepimizin demektir!”

Kasparov’un gününün geri kalanı garip bir şekilde geçti. Araba yolculuğuyla yarım saat uzaklıktaki Kuzey Osetya’nın başkenti Vladikavkaz’a gitti. Burada bir konuşma yapması planlanmıştı ancak menajerine, salondaki perdenin sahneye düştüğü ve mekânın kullanıma müsait olmadığı bilgisi verildi. Dört haftadır devam eden kampanyası süresince bu artık alıştıkları bir şeydi: Rusya’da Kasparov’un kiraladığı her toplantı salonunda bir şeyler yanlış

gidiyordu. Burada sorun sadece salonun müsait durumda olmaması değildi, aynı zamanda binanın önünde aceleyle düzenlenmiş bir çocuk gösterisi vardı ve fazlasıyla yüksek sesle müzik çalınıyordu. Kasparov yine de oraya gitti ve yaklaşık altmış kişiden oluşan kalabalığa bağırarak, Rusya'nın bütçesinin yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan sosyal harcamalardan bahsetti – ki bu, Birleşik Devletler'dekinden bile çok daha düşük bir orandı. Kalabalığın çevresinde dolaşan birkaç genç vardı. Biri Kasparov'a taş attı ancak ıskaladı. Kasparov konuşmaya devam etti. Sonra yumurta sağanağı başladı ve iki yumurta Kasparov'un başına isabet etti. Yumurtaları atan gençler polis arabalarına doğru koştu ve hızla gözden kayboldular: Buraya polis tarafından getirildiklerini ve onların koruması altında hareket ettiklerini gizleme çabasında bile bulunulmamıştı. Kendisi de yumurtalara hedef olan bir Alman gazeteci kendisine saldırıyı kovalamaya çalıştığında polislerden biri –sonradan bölge içişleri bakanlığı sözcüsü olduğu ortaya çıkacaktı– onu kolundan yakaladı ve kaba bir şekilde kendi işine bakmasını söyledi. "Onların rejimi kelimelerden korkuyor!" diye bağırdı Kasparov.

Korumalarından açık bir şekilde sarsılmış görünen ikisi fısıldayarak birbirleriyle konuşuyorlardı. "Küçük bir çocuktuk; bunun olacağını tahmin edemedim," dedi birisi. "Ben yanlış pozisyondaydım," diye itiraf etti, Kasparov'un başına gelen yumurtaya engel olmaya çalışıp başaramayan diğeri. Yumurtalar tehlikeli değildi, ancak bu eylem, çevresinde sekiz güvenlik görevlisi olmasına rağmen Kasparov'un ne kadar savunmasız olduğunu göstermiş oldu.

"Öngörülebilecek her şeyi öngördük," dedi Kasparov

bana. “Ancak bu konuya gerçekten kafa yorsaydım, devam edemezdim.” Güvenlik görevlilerinden biri devamlı olarak yemeklerin hazırlanmasını kontrol ediyordu; Kasparov da sadece yanında taşıdığı şişe suyu içiyor ve tüm masa için sipariş edilen yemeklerden yiyordu.

Kuzey Osetya ziyaretinin bitimindeki bir akşam yemeğinde –yaklaşık beş saat süren bu organizasyonda Kasparov, ikisi bölgede yaşayan yedi yaşındaki dâhi bir çocukla olmak üzere üç satranç maçı yaptı– kısa süre önce hükümet karşıtı broşür dağıttığı için on bir ay hapis yatan Osetyalı aktivist Alan Çoçiyev, kadehini kaldırdı: “Daha önce hiç kimse sizin yaptığınızı yapmaya çalışmadı. Siz her şehirde yaşayan dört yüz bin insana seslenmiyorsunuz. Hatta tek seferde büyük bir salonda dört yüz kişiye bile seslenmiyorsunuz. Siz, 145 milyon nüfusu olan bir ülkede her seferinde elli ya da altmış kişiye sesleniyorsunuz. Bu delice bir iş. Kadehimi, imkânsız olanı yapmayı seçen adam için kaldırıyorum! Umarım artık imkân dahilinde olur!”

Bu, Kasparov’un üstlendiği imkânsız işin sadece yarısıydı. Kasparov sadece kendi bakış açısının propagandasını yapmıyordu; aynı zamanda bilgi toplama ve dağıtma girişiminde bulunuyor, kendisini gasp edilmiş haber medyasının tek kişilik alternatifi haline getiriyordu. Bölgedeki taraftarlarına o bölgedeki durum hakkında sorular soruyor, sonra bu bilgiyi diğerlerine aktarıyordu. Bir satranç oyuncusunun hafızasına sahip olması, paha biçilemez bir değer taşıyordu: Asistanlarından birine göre, hiçbir zaman bir telefon defteri olmamıştı, çünkü duyduğu her telefon numarasını zaten istemese de hatırlıyordu. Artık her şeyi devamlı olarak zihninde topluyor ve ortalamasını alıyor-

du. Her bölgenin elinde tutmasına izin verilen yerel vergi yüzdelerinin, hükümet karşıtı eylemcilerin karşılaştığı sorunların ve önemli bulduğu konuşma ve davranışların detaylarının bulunduğu güncel bir çizelge tutuyordu. Artık yerel ve ulusal medya sadece hükümetin mesajını iletmek üzere var olduğu için, bilgiler bu şekilde parça parça toplanmak zorundaydı.

Kasparov'un devlet kütüphanesinin önünde konuştuğu –aslında kütüphanenin içinde konuşması planlanmıştı, ancak bir borunun patladığı bahanesiyle kütüphane kapatılmıştı– Rostov'da, genç bir adam Kasparov'un asistanına yaklaştı, ona kartvizitini verdi ve bölge organizatörlerinden biri olarak onlara katılmak istediğini söyledi. Ona ismini sorduğumda, “Bunu söylemem imkânsız. Derhal işimden atılırım,” dedi. Daha sonra Kasparov'un asistanından onun bir devlet üniversitesinde öğretim görevlisi olduğunu öğrendim.

Kasparov, Rusya'nın güneyine, kiraladığı bir uçakla uçmuş ve şehirden şehre giderken bu uçağın kullanılması planlanmıştı. Ancak bölgedeki havaalanlarının çoğu iniş izni vermediği için bir günün büyük kısmını havalanmadan yerde geçirdikten sonra –Kasparov, çalışanları ve iki gazeteciden oluşan– on üç kişilik grup, yola arabayla devam etmek zorunda kalmıştı. Stavropol'a geldiğimizde, otel rezervasyonlarımızın iptal edildiğini öğrendik. Biz otelin lobisinde beklerken, Kasparov'un menajeri, uykuda olan şehirdeki diğer otelleri tek tek aradı; hepsi tamamen dolu olduklarını iddia ediyordu. İşte otelin müdürü de tam bu sırada geldi.

“Üzgünüm,” dedi Kasparov'a hayran olduğu belli olan

otel müdürü. “İçinde bulunduğum durumu anlamalısınız. Ama beraber bir fotoğraf çektirebilir miyiz?”

“Üzgünüm,” diye cevap verdi Kasparov. “Ancak siz de benim içinde bulunduğum durumu anlamalısınız.”

Otel müdürü kıpkırmızı oldu. Artık korktuğu kadar utanıyordu da.

“Canı cehenneme,” dedi. “Size oda vereceğiz.”

O akşam, akşam yemeğine geleceğini bildirmiş olan düzinelerce davetliden sadece biri geldi. Bir girişimci olan bölge organizatörü, tüm davetlilerin, yemeğe katılmamaları konusunda tehdit telefonları aldığını iddia ediyordu.

Dağıstan’da Kasparov’un, çocuklar satranç turnuvasının galiplerine ödülleri vermesi gerekiyordu. Ancak grubumuz oraya vardığında, bizi bekleyen tek kişi, hükümet karşıtı yerel bir gazeteciydi. Bize Dağıstan Satranç Federasyonu başkanının, bölge valiliğinden Kasparov’un organizasyona katılması durumunda işinden kovulacağına dair bir telefon aldığını ve bu nedenle de şoförlerin –ki sonradan hepsinin bölge polisi olduğunu öğrenmiştik– bizi yanlış yere getirdiğini açıkladı.

Kasparov, gittiği her yerde takip ediliyordu. Genellikle tutumlarından, kıyafetlerinden ve standart model video kameralarından kimlikleri kolayca anlaşılabilen en az iki gizli polis oluyordu. Bunların bazıları Kasparov’u videoya kaydediyor, bazıları gazeteci gibi davranıyor –her zaman aynı soruları soruyor ve kendilerini tanıtmayı reddediyorlardı– ve bazıları da sadece onu izliyordu. Bu olağanüstü güvenlik, gözetim ve genel engelleme yöntemlerinin Moskova’dan gelen emirle mi, yoksa yerel inisiyatifle mi yapıldığını anlamak imkânsızdı. Her halükârda, bu ön-

lemeler Kasparov'a rejimin korktuğunu düşündürerek onu daha da kışkırtıyor ve konuşmalarını daha güçlü kılıyordu. Aynı zamanda, onun marjinalize edilmesini de beraberinde getiriyordu: Dünyaca ünlü bir dâhi bile, ketçapla lekelenmiş kıyafetler giyerek külüstür bir minibüsle dolaşmak ve sokaklarda plansızca bir araya gelmiş kalabalıklara konuşmak zorunda kaldığı zaman, az da olsa gülünç görünmeye başlıyordu.

Kasparov, kampanyasını, tıpkı bir zamanlar satranç oynadığı zamanki azmiyle ve yorulmaksızın yürüttü: Bu oyunun tarihindeki en uzun süreli maçlardan bazılarını oynamıştı ve Sovyet sporunun egemen çevrelerinden uzun süredir dışlanmış biri olarak oyuna hile karıştırılmasına yabancı değildi. Ancak Kasparov'un siyasi organizasyonu büyümeyi başaramadı: Televizyonların hiçbirinde yer alamadığı için, sesi yıllar içinde daha da marjinal bir hale geldi. Sonunda –rejimin kendisinden korktuğu doğru olsa bile– parasının, şöhretinin ve zekâsının rejim karşısında âciz kaldığı anlaşıldı. Demokrasi kurumları paramparça olmuşken, onları savunmak için organize olmak imkânsızdı – çünkü bunun için çok geç kalınmıştı.

TERÖR YÖNETİMİ

23 Kasım 2006 tarihinde, Aleksandr Litvinenko isimli bir adam, Londra'daki bir hastanede hayatını kaybetti. Kırk bir yaşındaydı, bir FSB subayıydı ve son günleri İngiliz ve bazı Rus medya organları tarafından neredeyse canlı olarak yayınlanmıştı. "Sadece üç hafta önce saçları dökülmemiş, her gün düzenli olarak koşan, mutlu ve sağlıklı bir adamdı," diye haber yapacaktı *Daily Mail* 21 Kasım'da. Bu haberin yanında Litvinenko'nun bir deri bir kemik kalmış, üzerindeki hastane kıyafetinin önü, göğsündeki elektrotları gösterecek şekilde açılmış bir fotoğrafı vardı. "Bay Litvinenko'nun kasları o kadar zayıf ki başını zorlukla kaldırabiliyor. Konuşmakta büyük zorluk çekiyor ve konuştuğunda da ancak kısa kısa, acı çekerek konuşabiliyor." Bu haberin yayınlanmasından bir gün sonra Aleksandr Litvinenko komaya girdi. Ertesi gün ise, onu öldürmekte olan eser miktardaki zehrin kalıntıları en sonunda idrarında bulundu: Bu, çok ender bulunan ve yüksek derecede radyoaktif bir

madde olan polonyumdu. Birkaç saat sonra kalbi iki gün içinde ikinci kez durdu ve Litvinenko hayatını kaybetti.

Litvinenko, çalıştığı kurumun kirli çamaşırlarını ortaya seren klasik bir isyancıydı. 1998 yılında, dört gizli polis meslektaşıyla televizyonda bir basın toplantısına çıkmıştı. Bu toplantıda, FSB'den, içlerinde Boris Berezovski'nin öldürülmesinin de dahil olduğu yasadışı görevler aldıklarını bildirmişlerdi. Basın toplantısı, Litvinenko'nun zamanında soruşturmalarında yer aldığı, 1994 tarihindeki başka bir suikast girişiminin ardından tanıştığı Berezovski tarafından düzenlenmişti. Her iki adam da birbirleriyle olan ilişkilerine değer veriyordu ve görünüşe göre ikisi de birbirlerine fazlasıyla umut bağlamıştı. Berezovski, FSB'de çalışan dürüst birini tanımanın korunma sağlayacağına inanıyordu; Litvinenko ise bu nüfuzlu milyarderin, sistemde yanlış olan şeyleri değiştirmesine yardım edeceğine güveniyordu. Litvinenko on sekiz yaşından beri üniformalı hizmetlerde çalışıyordu. Rus gizli polisindeki en genç yarbaylardan biriydi; kendisini yetiştiren sisteme tamamen bağlıydı, ancak sistemin –herhangi bir sistemin– mükemmel olmayan yönlerini kabul edemeyen ve durumu olduğu gibi kabullenen insanların iddialarına kulaklarını tamamen kapatan o nadir insanlardan biriydi.

Vladimir Putin, 1998 yılının ağustos ayında, önceki FSB başkanına yönelik yolsuzluk iddiaları arasında, FSB'nin başkanlığına atanmıştı. “Bu göreve atandığında, Saşa'ya onun kim olduğunu sordum,” diyecekti Litvinenko'nun dul eşi bana yıllar sonra. “Bana bazı insanların onun hiç sokakta çalışmamış olduğundan bahsettiklerini söyledi. Bu, onu küçümsedikleri anlamına geliyordu – olduğu

yere sıfırdan yükselerek gelmemiştir.” Ancak Berezovski, gizli polisin başı olan eski dostu ile Litvinenko arasında bir buluşma ayarladı. Bu, Putin’in çalışma ortamının, Berezovski ile olan görüşmelerini FSB’nin kullanılmayan asansör boşluğunda yapacak kadar düşmanca olduğunu düşündüğü dönemdi. Berezovski, iki adamın birbirlerini müttefik olarak görmelerini istiyordu. Litvinenko buluşmaya, yanında FSB birimleri arasındaki uygunsuz bağlantıları ve para kadar yasadışı talimatların da aktarıldığı kanalları gösteren şemalarla geldi. Aynı zamanda Putin’e, hem kendisinin hem de oligarkın Putin’in haberi olmadığına inandığı Berezovski’yi öldürme emrinden de bahsetti. Litvinenko daha sonra eşine ve Berezovski’ye Putin’in bu konuyla ilgilenmediğini söyledi; buluşma yaklaşık on dakika sürmüştü. Eve döndüğünde keyifsiz ve gelecek hakkında endişeliydi, fakat –onunla aynı kumaştan yapılmış adamlarda sıkça rastlandığı üzere– harekete geçmeye kararlıydı.

Bir sonraki adımı, FSB’nin yasadışı faaliyetleri hakkındaki basın toplantısını düzenlemek oldu. Berezovski’yi öldürme emri dışında, önde gelen işadamlarını kaçırmaya ilişkin başka emirler de aldığını iddia etti. Putin ise buna, Litvinenko’nun karakterine kuşku düşüren, onun ilk eşine ödemesi gereken nafakaları ihmal ettiğini iddia eden bir televizyon açıklamasıyla cevap verdi (Litvinenko’nun ikinci eşi her ay ödemeleri kendi eliyle yaptığını ve elinde bunu kanıtlayacak makbuzlar olduğunu iddia ediyordu).

Üç ay sonra Litvinenko, üç yıl önce bir şüpheliye gereksiz şiddet uyguladığı suçlamasıyla tutuklandı. Davadan bir sonuç çıkmadı ve Litvinenko 1999 yılının kasım ayında

askeri mahkemede beraat etti. Ancak mahkeme salonundan ayrılmasına izin verilmedi: FSB subayları salona girdiler ve başka suçlamalarla onu yeniden tutukladılar. Bu dava da mahkemede tarafından reddedildi, ancak hemen üçüncü bir dava açıldı. Askeri hâkim onu tutuksuz yargılanmak üzere serbest bıraktı, ancak Litvinenko duruşmaların Moskova'dan yüz kilometre uzakta, sadece birkaç gazeteci ya da yabancı gözlemcinin gelmesinin mümkün olduğu küçük bir şehirde görüleceğini öğrendiğinde, Rusya'dan kaçmaya karar verdi.

2000 yılının eylül ayında Marina'ya, yaşlı anne-babasını ziyaret etmek için Rusya'nın güneyine gideceğini söyledi. Neredeyse bir ay sonra karısını aradı ve tatile çıkmasını söyledi. "Ona, 'İyi bir zaman değil,' dedim," diyecekti Marina bana. "Oğlumuz Tolya müzik dersleri almaya başlamıştı, neden tatile çıkacaktık ki? O da, 'Ama sen hep tatile çıkmak istiyordun. Artık tatile çıkmalısın,' dedi. O an şeyi fark ettim... Hani bazen sesi öyle bir çıkardı ki, zihnimdeki sesi susturup onun dediğini yapmam gerektiğini anladım." Böylece Marina İspanya'da iki haftalık bir tatil rezervasyonu yaptırdı ve altı yaşındaki oğulları ile oraya gitti. İki haftanın sonunda, Litvinenko ondan gece yarısında Malaga Havaalanı'na gelmesini söyledi. Havaalanına korkmuş ve kafası karışmış bir şekilde ulaşan Marina bir tanıdıkları tarafından karşılandı ve bu tanıdıkları da onu ve Tolya'yı muhtemelen Berezovski'ye ait özel bir jetle Türkiye'ye nakletti. Aleksandr Litvinenko, Türkiye'nin tatil şehirlerinden Antalya'da onu bekliyordu.

"Aynı filmlerdeki gibiydi," diyecekti Marina. "Buna inanamıyorduk." Filmlerden tek farkı, kaçışlarını kimse-

nin senaryolaştırmamış olmasıydı. Berezovski'nin Marina'ya Malaga'dan ayrılırken eşlik eden çalışanı yanlarından ayrılmak zorunda kalmıştı. Antalya'daki bir otelde yeniden bir araya gelişlerini kutladıkları iki günün ardından, Aleksandr ve Marina gidecek hiçbir yerleri olmayan kaçaklar olduklarını fark etmeye başladılar. Berezovski finansal olarak onları desteklemeye söz vermişti, ancak lojistik anlamda onlara nasıl yardımcı olabileceği hakkında pek bir fikri yoktu, bu yüzden New York'taki arkadaşı Aleks Goldfarb'ı aradı ve ondan işleri yoluna koyması için Türkiye'ye uymasını istedi. Goldfarb, George Soros'un yanındaki işine mal olacak olmasına rağmen bunu kabul etti. Türkiye'ye gelince Litvinenko'yu Ankara'daki Amerikan büyükelçiliğine götürdü; fakat elçilikte görüşmeye alınan Litvinenko kibarca reddedildi: Litvinenko bir gizli polis ajanıydı ancak casus değildi ve Birleşik Devletler onun vereceği bilgilerle ilgilenmiyordu. Ne var ki Litvinenko büyükelçiliğe giderek, büyükelçiliği gözetim altında tuttuklarını bildiği Rus ajanlarına kendisini açık etmişti. Korku içerisindeydi; bir çözüme her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuyordu.

En sonunda Goldfarb ustaca bir plan hazırladı: Dördü, Londra aktarmalı biletler aldılar; Litvinenko'lar Londra havaalanına geldikleri anda yetkililere teslim olacaklardı. Bunu yaptılar ve kiralari ile Tolya'nın okul ücreti Berezovski tarafından karşılanarak Londra'da yaşamaya başladılar.

Birkaç ayını gayesizce boşlukta geçirdikten sonra Litvinenko yazmaya başladı. Rus-Amerikalı tarihçi Yuri Felştinski'yle birlikte –ikisi tarihçinin kısa süreli olarak Berezovski'nin Moskova'daki medya ekibinde çalıştığı dönemde tanışmıştı– 1999 yılındaki apartman patlamala-

rı hakkında bir kitap yazdılar. Litvinenko daha önce Rus televizyonlarında gösterilmiş olan kanıtları analiz etmek için mesleki deneyimini kullanarak, Ryazan'da önüne geçilmiş olan patlamayla ilgili FSB resmi kayıtlarındaki pek çok çelişkiye dikkat çekti. Ayrıca Felştinski'yle birlikte, soruşturmacı gazetecilik alanında uzmanlaşmış, Moskova merkezli haftalık *Novaya Gazeta* muhabirlerinin ortaya çıkardığı kanıtları da incelediler. Bu muhabirler, 1999 yılı sonbaharında çaylarını tatlandırmak için şeker ararken gizlice Ryazan'daki hava kuvvetleri deposuna girmiş iki acemi askeri ortaya çıkarmışlardı. Askerler depoda bekledikleri şeyi bulmuşlardı: üzerinde ŞEKER etiketi olan elli kiloluk düzinelerce çuval. Ancak çuvallardan aldıkları madde çaylarına o kadar garip bir tat vermişti ki, izinsizce içeri girip maddeyi çalmaları da dahil olmak üzere tüm olayı bağlı oldukları subaya bildirmişlerdi. Subay getirilen numuneyi analiz ettirmiş ve bunun patlayıcı heksojen maddesi olduğunu ortaya çıkarmıştı. Litvinenko ve Felştinski ayrıca hava kuvvetleri deposunun, patlayıcıları orada sakladıklarına inandıkları FSB tarafından kullanıldığına dair kanıtlar da bulmuşlardı.

Zamanla başka kanıtlar da ortaya çıkmaya başladı. Sovyet-Rus milli marşı çalınırken ayağa kalkmayı reddeden iki kişiden biri olan muhalif milletvekili Yuri Rybakov, Litvinenko'ya 13 Eylül tarihli Duma oturumunun yazılı dökümünü verdi. Meclis başkanı, "Az önce, Volgodonks'ta mesken mahiyetindeki bir binanın dün gece havaya uçtuğu haberini aldık," diyerek toplantıyı bölmüştü. Aslında Volgodonks'taki bina üç gün sonra havaya uçacaktı: Görünüşe göre FSB'nin meclis başkanlığı ofisine yerleştirdi-

gi kişi –Litvinenko daha sonra bu adamın kimliğini teşhis edecekti– başkana yanlış zamanda yanlış notu vermişti, ancak planlanmış Volgodonks patlamasını 6nceden biliyordu.

Derken, Litvinenko'nun 1998 tarihli meşhur basın toplantısında yer almış olan Mihail Trepasşkin de soruşturmaya katıldı. Her iki binada da ismi ev kiralamak için kullanılmış bir işadamının, bu adamı ayarlayan FSB ajanının, hatta patlamaları fiilen organize etmeleri için kiralanmış adamlardan ikisinin kimliğini teşhis ederek FSB ile Moskova'daki binalar arasındaki ilişkinin izini surmeyi başarmıştı. En şoke edici olan ise, Trepasşkin'in, bir şüphelinin kompozit portresinin bir başkasınıninkiyle değiştirilmiş olduğuna dair bulduğu kanıttı. İki adam tutuklanmıştı ve hukuk eğitimi almış olan Trepasşkin, hayatta kalmış iki kişiye duruşmalara getirerek mahkeme ortamını kanıtlarını sunmak için kullanmayı planlıyordu. Ancak duruşmalara bir hafta kala Trepasşkin, ruhsatsız silah bulundurmaktan dolayı tutuklandı; beş yılını hapiste geçirecekti. Duruşmaların kamuya kapalı olarak yapılacağı duyuruldu; iki şüpheli müebbet hapis cezası aldı, ancak bu kişilerin kim olduğu ya da bu suçu neden işlediklerine dair hiçbir şey söylenmedi.

29 EKİM 2002 AKşAMI, birkaç arkadaşımız bir şeyler içmek için bize uğradılar. Üç ve bir yaşlarında iki çocuğum olduğu için akşamlarımın çoğunu evde geçiriyordum. İçlerinden biri televizyon yapımcısı olan arkadaşlarımız, kısa süre 6nce yayınlanmaya başlayan ve benim henüz izleyemediğim bir s6yleşi programını izlemek için televizyonu

açmayı önerdiler. Program henüz başlamıştı ki bir flaş haber duyurusuyla yayına ara verildi. Moskova'daki bir tiyatrodaki rehine krizi yaşanıyordu. O aralar ben de polit.ru adında küçük ölçekli, bağımsız bir siyasi analiz sitesinin editörlüğünü yapıyordum. Sonraki üç gün boyunca toplam üç saat uyuyabilecektim: Muhabirlerim sırayla tiyatronun önünde nöbet tutacaklar ve ben de onlardan aldığım haberleri sitemizde yayınlayacaktım.

Tiyatro kuşatması başladığında saat dokuzu biraz geçiyordu. O gece temsil edilen müzikalde, sahnede gerçek bir İkinci Dünya Savaşı dönemi uçağının belirlediği bir bölüm yer alıyordu. Ellerinde makineli tüfekler olan maskeli adamlar da sahnede ve salonun çevresinde işte tam o sırada belirdiler; birkaç saniye için seyircilerin çoğu bunu gösterinin bir parçası sandı. O akşam salonda yaklaşık sekiz yüz kişi vardı; saldırganların kısa süre içinde serbest bıraktığı birkaç düzine küçük çocukla yabancı ülke vatandaşının –ve çoğunluğunu çocukların oluşturduğu oyunculardan, soyunma odasının penceresinden tırmanarak çıkmayı başaran bazılarının– dışında, tiyatrodaki herkes bundan sonraki elli sekiz saati giderek daha bitkin düşerek, susuzluk çekerek, korkarak ve tamamen umutsuz düşerek bu salonda geçirecekti. Telefonlarını teröristlere teslim etmeleri emredilmiş olsa da, rehinelere birkaçı yaşanan krizin farklı anlarında birçok kez önemli haber radyo istasyonlarını aramayı başarmıştı, yani tüm kuşatma boyunca korku ve endişeyle tiyatro salonunun etrafında adeta donakalmış olan şehir, içeriden gelen sesleri dinleyebilmişti.

Kuşatmanın üçüncü günü sabah saat yedi civarında birkaç kabine yetkilisi, rehinelere akrabalarının bu üç günün

büyük bölümünü geçirdiği yakınlardaki bir üniversitenin toplantı salonuna girdiler. “Çok mutlu ve heyecanlıydılar,” diye hatırlıyordu akrabalarından biri daha sonra. “Mikrofonun başına geçtiler. Tüm salon sessizlik içinde donmuş gibiydi. Şu tatlı kelimeleri söylediler: ‘Operasyon sorunsuzca tamamlandı.’ Tüm teröristlerin öldürüldüğünü ve rehineler arasında yaralı ya da ölü olmadığını söylediler. Salon alkışlar ve sevinç çığlıklarıyla doldu. Herkes sevdiklerini kurtardıkları için yetkililere teşekkür ediyordu.” Bu zafer açıklamasında söylenen her şey yalandı.

Moskova tiyatrosu kuşatması, tarihin hem en başarılı şekilde yürütülmüş hem de en saçma şekilde berbat edilmiş rehine kurtarma operasyonlarından biridir. Tüm kuşatma süresince, düzensiz ve aklı karışmış izlenimi veren teröristler, neredeyse gelen herkesle görüşmeyi sürdürdüler ve yavaş yavaş rehineleri serbest bırakmaya devam ettiler. Doktorlar, politikacılar ve gazetecilerden oluşan karışık bir grubun, rehinelerin daha iyi koşullar altında tutulmasını görüşmek üzere içeri girip çıkmasına izin verildi. Çaresizce barışçıl bir çözüm bulunmasını umut eden rehine yakınları, kuşatmanın ikinci gününde bir miting için bir araya geldiler ve üzerinde 250’yi aşkın imza taşıyan bir dilekçe sundular:

Sayın Devlet Başkanı,

Bizler, tiyatro salonunun içindeki rehinelerin çocukları, akrabaları ve arkadaşlarıyız. Mantık ve merhametinize sesleniyoruz. Binada patlayıcılar olduğunu ve güç kullanımının binanın havaya uçmasına neden olacağını biliyoruz. Yedi yüz kişinin hayatı söz konusu olduğunda hiçbir

tavizin verilemeyecek kadar büyük olmadığından eminiz. Sizden insanların ölmesine izin vermemenizi istiyoruz. Görüşmelere devam edin! Onların taleplerinden bazılarını kabul edin! Eğer sevdiğimiz insanlar ölürse, artık devletimizin güçlü ve hükümetimizin gerçek olduğuna inanmayacağız! Bizi öksüz bırakmayın!

Bundan birkaç saat sonra, muhabirlerimizden biri, tiyatro salonunun hemen yanındaki hastanenin boşaltıldığını söylemek için aradı. Bundan, ordunun binaya saldırmaya başlayacağı ve olası yaralılar için yer hazırlandığı sonucuna vardım.

Cumartesi sabah saat 05:30'da, kuşatmanın üçüncü gününde, rehinelerden ikisi şehrin başlıca haber ve söyleşi istasyonu olan Echo Moskvi'yi aradı: "Neler olduğunu bilmiyorum," dedi biri telefonda ağlayarak. "Etrafta gaz var. Herkes koridorda oturuyor. Sizden rica ediyoruz, lütfen, sadece başka bir *Kursk* olmayacağımızı umut ediyoruz." Daha fazla konuşamayarak telefonu arkadaşına verdi ve o da, "Güç kullanmaya başlayacaklar gibi görünüyor. Lütfen eğer bir şans varsa bizden vazgeçmeyin, size yalvarıyoruz," dedi. Hem rehinelerin hem de yakınlarının, Rus askeri birliklerinin onları kurtaracağına inanmadığı, yürek parçalayıcı bir şekilde ortadaydı. *Kursk*'a atıfta bulunmaları bunu açıkça belirtiyordu: Hükümetin insan hayatına değer verdiğine inanmıyorlardı.

Aslında kurtarma planı zekiceydi: Özel kuvvetler yeraltı geçitlerini kullanarak tiyatro salonunu gazla doldurdular; bu gaz herkesin uyumasını sağlayacak ve böylece teröristlerin salonun etrafına yerleştirdiği bombaları (salonun

dört bir yanında, siyah kıyafetler ve besbelli patlayıcılarla dolu yelekler giymiş kadınlar nöbet tutuyordu) patlatmalarını önleyecekti. Sonra da hem yeraltı geçitlerinden hem de ön kapılardan binaya girecek birlikler, uyuyan teröristleri gözaltına alıp rehineleri serbest bırakacaktı.

Bunların hiçbiri planlandığı şekilde gerçekleşmedi. Teröristlerin uyumaları uzun dakikalar sürdü. Bombaları neden patlatmadıkları belli değildi ve zaten içeride bomba olmadığı yolunda spekülasyonların çıkmasına neden oldu. Uykusuz halde ve fazlasıyla susuz kalmış rehineler (susuz kalmışlardı, çünkü tiyatro salonunun etrafına konuşlanmış iki farklı özel kuvvet birimi, teröristlerin kabul etmeye razı olduğu su ve meyve suyunun gönderilmesi konusunda anlaşılamamışlardı) hızla uyuyakaldılar ve uyanmaları için tıbbi yardım almaları gerekti. Ancak hemen tıbbi destek almak yerine tiyatro salonunun binasından dışarı taşınan rehinelerin pek çoğu, olması gerektiği gibi yan değil, sırtüstü olarak merdivenlere yatırıldı. Pek çok kişi, uyanıp kendine gelemeden o merdivenlerin üzerinde kendi kasmuklarında boğularak hayatını kaybetti. Sonra hem ölümler hem de yeni yeni ayılmaya başlayanlar otobüslere dolduruldu ve yine otobüse oturur şekilde yerleştirildiklerinden dolayı pek çoğu, başları geriye düştüğü için boğularak öldü. Rehiner, hemen yan taraftaki hastaneye kaldırılmak yerine ağırlıklı olarak otobüslerle taşınarak Moskova'nın merkezindeki hastanelere götürüldüler ve buradaki doktorlar, ordu ve polis yetkilileri tiyatroda ne tür bir kimyasal madde kullanıldığını söylemeyi reddettikleri için rehinelere yardımcı olamadılar. Bazı rehineler hastanede komaya girerek hayatlarını kaybettiler; bunlardan bazıları

öldüğünde kuşatmanın üzerinden bir hafta geçmişti. Toplam olarak 129 kişi hayatını kaybetti.

Hükümet zafer ilan etti. Hepsi uykularında Rus askerleri tarafından kısa ve öz biçimde idam edilen teröristlerin fotoğrafları televizyonda defalarca gösterildi: tiyatrodaki koltuklara ya da masaların üzerine yığılmış, başlarındaki kurşun izleri görünen erkek ve kadınlar. Hiç gerek olmadığı halde 129 kişi ölmüş olmasına rağmen hükümetin zafer ilan ederek insan hayatına hiç değer vermeyişini sergilemesi üzerine bir makale yazdığım için ben de bir dizi ölüm tehdidi aldım: Terörizm karşısında elde edilen zafer sorgulanamazdı. Bazı insan hakları savunucuları, Rusya'nın gaz kullanarak ve teröristler anlaşmak konusunda istekliyen kuvvet uygulayarak bir dizi uluslararası anlaşmayı ve ülke kanunlarını ihlal ettiğine dikkat çekme cesareti gösterdiğinde, olayın üzerinden aylar geçmişti. Pek çok Rus, daha önce Çeçenistan'dan hiç çıkmamış yirmi beş yaşındaki birinin öncülüğündeki teröristlerin, yerine getirilmesi neredeyse gülünç derecede kolay denebilecek ve muhtemelen rehinelere serbest bırakılmasını sağlayacak birtakım talepler iletmış olduğunu asla öğrenemedi. Teröristler, Devlet Başkanı Putin'in, kamuoyunun Çeçenistan'daki savaşın bitmesini istediğini ilan etmesini ve iyi niyetinin göstergesi olarak da ayrılıkçı cumhuriyetin herhangi bir bölgesindeki askeri birliklere geri çekilme emri vermesini istiyorlardı.

Ancak taleplerinin tüm basitliğine rağmen teröristler, Putin'den doğasına ters düşecek bir şekilde hareket etmesini istemişlerdi. Bir kavgayı asla sonlandıramayan o oğlan çocuğu –sadece yeniden parlayıp saldırmak üzere sa-

kinleşmiş gibi görünen o genç delikanlı– ve şimdi “onları tuvaletten çıkarıp köklerini kazıma” sözünü veren devlet başkanı, halkın gözü önünde barış istediğini ilan etmek yerine, kendi vatandaşlarından 129’unu feda etmeyi kesinlikle tercih ederdi. Ve istediklerini yapmadı.

Tiyatro kuşatmasından sadece iki hafta sonra Putin, öncelikli olarak uluslararası İslami terör tehdidinin konuşulacağı bir Avrupa Birliği-Rusya zirvesi için Brüksel’deydi. Toplantılardan sonraki basın toplantısında, Fransız *Le Monde* gazetesinden bir muhabir, Çeçenistan’da sivillere karşı ağır silah kullanımı konusunda bir soru sordu. Sakin görünen, hatta dudağının kenarıyla hafifçe gülümseyen Putin şöyle cevap verdi: “Eğer radikal bir İslamcı olup sünnet olmaya hazırsanız, sizi Moskova’ya bekleriz. Biz pek çok inancın bulunduğu bir ülkeyiz. Bu konuda uzmanlarımız var. Operasyonun öyle yapılmasını tavsiye ederim ki oradan bir daha asla bir şey çıkmaz.” Çevirmen, Putin’in cevabının tamamını çevirmeye cesaret edemedi ve bu sözler *The New York Times*’ın ertesi günkü baskısında bile yer almadı: Gazete, Putin’in son cümlesini ölçülü bir şekilde şöyle çevirdi: “Ziyaretinizi bekleriz, Moskova’da her şeye ve herkese hoşgörü gösterilir.” Ancak Putin’in gazeteciye verdiği sert ve ani tepkinin videosu, bu tehdidi savurmasından dokuz yıl sonra bile RuTube’da popülerliğini koruyor ve Putin’in Çeçenistan’da barışçıl bir çözümünü düşünüyormuş gibi yapmak konusunda bile tamamen yeteneksiz olduğunu gösteriyordu.

ALEKSANDR LİTVİNENKO artık Kuzey Londra’da, bitişik nizam dizilmiş müstakil evlerden birinde, Ahmed

Zakaev'in evinin tam karşısında yaşıyordu. Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den eski bir oyuncu olan Zakaev, 1990'lı yılların sonunda bağımsız Çeçenistan'ın zeki ve çekici yüzü haline gelmiş bir isimdi. Ateşkes sonrasında Çeçen hükümetinin kilit üyelerinden biri ve Çeçenistan'ın Batı'daki temsilcisi olmuştu. Zakaev 2000 yılında yaralandı, tedavi için Çeçenistan'dan ayrıldı ve sonunda İngiltere'ye siyasi iltica için başvurdu. Artık –tıpkı 1990'ların ikinci yarısını Çeçenistan'da, Rus birliklerinin safında geçirmiş olan Litvinenko gibi– eski müzakere arkadaşı Boris Berzovski'den aldığı aylıkla Kuzey Londra'da yaşıyordu. Zakaev'in hayatta kalan yoldaşları onu Çeçenistan'ın sürgündeki başbakanı olarak görüyordu.

Litvinenko ve Zakaev birlikte, tiyatro kuşatmasıyla ilgili belgelerin ve video kayıtlarının üzerinden geçtiler ve şaşırtıcı bir keşifte bulundular: Teröristlerden biri öldürülmemişti; hatta binayı, Rus birlikleri saldırmadan kısa süre önce terk etmiş görünüyordu. Bu adamın, uzun süredir Rus gizli polisiyle çalıştığına inandıkları eski gazeteci Hanpaş Terkibaev olduğunu tespit ettiler. 31 Mart 2003 tarihinde Zakaev, Terkibaev'i her ikisinin de Çeçenlerin temsilcisi olarak bir Avrupa Parlamenterler Meclisi toplantısına katılmak üzere gittikleri Strazburg'da gördü; tabii bu toplantının katılımcıları olmaları konusunda Terkibaev Moskova tarafından onaylanmış, Zakaev onaylanmamıştı. Nisan ayının başında Litvinenko, Marian Salye'nin Moskova'dan kaçmadan önce birlikte çalıştığı ve artık tiyatro kuşatmasıyla ilgili parlamento soruşturmasında yer alan liberal albay Sergey Yuşenkov'u aradı ve ona Terkibaev hakkında topladığı tüm bilgileri verdi. Yuşenkov'un gün-

düz gözüyle Moskova'da vurularak öldürülmesi ise bundan iki hafta sonra gerçekleşti. Litvinenko, bunun tiyatro kuşatması soruşturmasının direkt bir sonucu olduğundan emindi.

Ancak Yuşenkov, Litvinenko'dan aldığı belgeleri çoktan bir başkasına vermişti. Anna Politkovskaya, mesleki hayatının çoğunu her türlü sosyal sorun hakkında derinlemesine araştırılmış ve kafa karıştırıcı şeyler yazarak nispeten arka planda geçirmiş, kırklı yaşlarının ortasında bir gazeteci-ydi. Politkovskaya Çeçenistan'daki ikinci savaş sırasında, haftalarca Çeçenistan'da kalarak –ve belli ki Rus ordusunun kısıtlamalarını kafasına takmadan– çeşitli istismar ve savaş suçu iddialarını belgelendirmekle uğraşan, pervasızca cesur bir gazeteci olarak ortaya çıktı. Birkaç yıl içinde, kolaylıkla Çeçenlerin en çok güvendiği Rus haline gelmişti. Kır saçlı, gözlüklü, iki yetişkin çocuk sahibi bir anne olarak, bir skandal habercisi ya da savaş muhabiri olması son derece olasılık dışı görünüyordu ki pek çok durumda güvende kalmasını sağlayan da muhtemelen buydu. Tiyatro kuşatması sırasında, teröristlerle anlaşmak üzere içeri girilmesine izin verilmiş ve görünüşe bakılırsa teröristlerin içeri su ve meyve suyu getirilmesini kabul etmelerinde önemli payı olmuştu.

Politkovskaya, tiyatro salonunun içinde geçirdiği zamandan hatırladığını söylediği Terkibaev'i buldu ve onunla röportaj yaptı. Adam saçma derecede kendini beğenmiş biri çıktığı için, Politkovskaya ona kuşatma sırasında tiyatronun içinde olduğunu, teröristleri oraya soktuğunu, birkaç minibüsle Çeçenistan'daki kontrol noktalarından, sonra Moskova yolundaki polis noktalarından geçmeleri-

ni sağladığını ve elinde tiyatro binasının hem teröristlerin hem de federal birliklerin sahip olmadığı bir haritası olduğunu söyletmekte hiç zorlanmadı. Peki kimin için çalışıyordu? “Moskova için,” demişti Terkibaev.

Politkovskaya, bu röportajdan sonuçlara ulaşmakta bir hayli dikkatli davrandı. Terkibaev çok fazla yalan söylüyordu, bu kadarı açıktı. Ancak bazı gerçekler de vardı: Adam gerçekten de teröristlerin arasında yer almıştı; hâlâ hayat-taydı ve resmi bir delegasyonun üyesi olarak yurtdışı da dahil olmak üzere serbestçe geziyordu. Gizli servislerden biri için çalıştığı iddiası doğru olmak zorundaydı. Ayrıca Politkovskaya’ya önemli bir şey daha söylemişti: Teröristlerin, salonun gazla dolduğunu hissetmelerine rağmen –ki bu, binaya operasyon düzenleneceğinin kesin bir göstergesiydi– bombaları patlatmamalarının nedeni, ellerinde patlayıcı *olmamasıydı*. Tiyatrodaki koltuk sıralarının kenarlarında duran, gözleri rehinelerin, parmaklarıysa patlayıcıların düğmelerinin üzerinde olan kadınların yeleklerindeki dinamitler sahteydi. Eğer bu doğruysa –ki doğru olduğuna inanmak için her türlü neden vardı– kuşatma sırasında ölen herkes boş yere ölmüştü. Ve Hanpaş Terkibaev özel kuvvetlerin operasyonundan önce binadan ayrıldığına göre, muhtemelen Kremlin de bunu biliyordu.

3 TEMMUZ 2003 TARİHİNDE, 1999 yılı apartman bombalamalarını soruşturan bağımsız komitenin ikinci bir üyesi de hayatını kaybetti. Açık sözlü liberal bir politikacı ve skandalları ortaya çıkaran bir gazeteci olan Yuri Şçekoçikhin –*Novaya Gazeta*’nın editör yardımcısıydı ve soruşturma ekibinin başkanı olarak da Politkovskaya’nın

ilk amiriydi– iki hafta önce esrarengiz belirtilerle hastaneye kaldırılmıştı: Vücudunun her yanında bir yanma hissi olduğundan şikâyet ediyor ve istifra ediyordu. Bir hafta içinde komaya girmiş, vücudunun her yerinde derisi soyulmuş ve saçları dökülmüştü. Bilinmeyen bir zehirli madde nedeniyle çoklu organ yetmezliği yüzünden hayatını kaybetti. Moskova’nın en iyi donanıma sahip hastanesinde ona “alerji sendromu” teşhisi koyan doktorlar, Şçekoçhikhin’in ne hızlı çöküşünü yavaşlatabilmiş ne de acısını kayda değer ölçüde azaltabilmişti.

Şçekoçhikhin o kadar çok sayıda soruşturma üzerinde çalışıyordu ki, arkadaşları ve meslektaşları –ki bunların hepsi olmasa da çoğu, onun öldürüldüğüne inanıyordu– Şçekoçhikhin’in üzerinde çalıştığı ölümcül soruşturmalardan hangisinin arkadaşlarının ölümüne neden olduğu konusunda şaşırmış durumdaydı. Zakaev, Şçekoçhikhin’in tiyatro kuşatması hakkında topladığı bilgileri yayınlamasını engellemek için öldürüldüğünden emindi: Belirtmek gerekirse, bu bilgiler, terörist kadınlardan bazılarının kuşatma sırasında kâğıt üstünde hâlâ Rus cezaevlerinde yatıyor gözüken mahkûmlar olduğuna dair kanıtlardı. Bir başka deyişle, bu kişilerin serbest bırakılması muhtemelen yasa üstü güçleri olan biri tarafından sağlanmıştı ve yine bu da terör eyleminin organize edilmesinde gizli polisin parmağının olabileceğine işaret ediyordu.

1 EYLÜL 2004 TARİHİNDE, Beslan’daki okul kuşatmasının haberleri gelir gelmez Politskovskaya doğal olarak Kuzey Osetya’ya uçmak için aceleyle havaalanına gitti. Aralarında Çeçenistan’da çok iyi tanınan –ve Putin’in ik-

tidar döneminin en başında Rus askerleri tarafından kaçırılan– Andrey Babitski’nin de olduğu pek çok gazeteci de öyle... Babitski, Moskova havaalanında, güya üzerinde patlayıcı taşıdığından şüphelenildiği için gözaltına alındı; üzerinde patlayıcı bulunamadı ve serbest bırakıldı, ancak hiçbir zaman Beslan’a ulaşamadı. Politkovskaya ardı ardına üç uçuşa kayıt yaptırmasına rağmen bu uçuşların üçü de daha havalanamadan iptal oldu ve Politkovskaya en sonunda Beslan’a 650 kilometre mesafedeki, güney Rusya’nın en büyük şehri Rostov’a bir bilet bulmayı başardı; oradan sonra yolun geri kalanını kiraladığı arabayla gitmeyi planlıyordu. Planı sadece muhabirlik yapmak değil, aynı zamanda tıpkı iki sene önce tiyatro kuşatmasında yaptığı gibi elinden geldiğince aracı görevi görerek teröristlerle yapılacak müzakerelere de katılmaktı. Moskova’dan ayrılmadan önce Londra’daki Zakaev’le detaylı bir şekilde konuşarak, ondan tüm Çeçen liderleri teröristlerle konuşmaları ve çocukların bırakılmasını müzakere etmeleri için hareket geçirmesini istemişti. İsyan halindeki liderlerin saklanmaktan vazgeçip bu işi üstlenmeleri ve kendilerine dair herhangi bir koşul öne sürmemelerini teklif etmişti. Zakaev de bunu kabul etmişti.

Dikkati asla elden bırakmayan Politkovskaya –o zamanlar Politkovskaya devamlı olarak ölüm tehditlerine hedef oluyordu ve editörü Yuri Şçekoçihikhin’in zehirlenerek öldürülmesine tanık olmuştu– uçağa kendi yemeğini getirdi ve sadece bir bardak çay istedi. On dakika sonra bayıldı. Uçak yere inene kadar komaya girmişti. Onu Rostov’da tedavi eden doktorlara göre bu komadan çıkmış olması bir mucizeydi. İki gün sonra sevk edildiği Moskova’daki dok-

torlar, böbreklerine, karaciğerine ve endokrin sistemine ciddi şekilde hasar veren gizli bir zehirli maddeyle zehirlendiği sonucuna vardılar.

İYİLEŞMESİ AYLAR SÜREN ve bir daha asla eski sağlığına kavuşamayan Politkovskaya'nın Beslan'daki trajediyi işlemesi ve soruşturması etkili bir şekilde engellenmişti. Ama bu zorluğu başka insanlar omuzlarına aldılar. Bu soruşturmacıların arasında, Putin'in eski imaj danışmanı Marina Litvinoviç de vardı. Litvinoviç tiyatro kuşatmasının ardından, FSB'nin olayı yönetme şekline karşı olmasından daha da önemlisi, kriz ekibine alınmadığı için Kremlin'deki siyasi danışmanlık görevinden ayrılmıştı. Muhalefetin varlığı etkili bir şekilde sonlandırılırken muhalefete merak salan Litvinoviç, kısa süre sonra tutuklanan oligark Mihail Hodorkovski için çalışmaya başlamıştı ve Beslan'da vakit geçirip sahip olduğu önemli yeteneklerini ve bağlantılarını kullanmanın bir yolunu arıyordu.

“Gitmeye korkuyordum,” dedi bana. “Daha önce hiç Kafkasya'ya gitmemiştim.” Bana, orada tam olarak ne bulmayı umduğunu söyleyemeyecek kadar utanıyordu ancak görünüşe göre, yaratılmasına kendisinin de katkıda bulunduğu on yıllık savaş propagandasının oldukça etkisi altında kalmıştı: Çeçenistan'a bu kadar yakın bir yerde bulmayı beklediği en son şey, kendisi gibi insanlardı. “Çocuklarını kaybeden ailelere gidip ev ev dolaştık ve gittiğimiz her yerde bize onların ‘anısına’ küçük bir bardak votka ikram ettiler. Ve herkes ağlıyordu, ben de ağladım, Beslan'da gözyaşlarım kuruyana kadar ağladım. Bana hikâyelerini anlattılar ve ağlayarak yardım istediler. O zaman Rusya'daki herkes

Beslan'ı unutmuş gibi görünüyordu, bu nedenle de gelen herkesten yardım istiyorlardı. Ne tür bir yardım alacağını bilmiyorlardı ve başlangıçta ben de bilmiyordum. Onlara sıradan şeyler söyledim, örgütlenmeleri gerektiğini söyledim. Bunu hayatları boyunca ev işi yapıp aileleriyle ilgilenmekten başka bir şey yapmamış –ev dışında çalışanları da ancak ailelerinin dükkânlarında çalışmış– kadınlara söylemek garipti. Yavaş yavaş orada zaman geçirmeye, birkaç konu üzerinde çalışmaya başladım. Bir örgüt kurduk, sonra görgü tanıklarının ifadelerini toplamaya başladık. Ve sonra da mahkeme başladı.”

Tiyatro kuşatmasında olduğu gibi, teröristlerin çoğu Rus askerleri tarafından topluca idam edilmişti. Resmi rakamlara göre hayatta kalan sadece bir kişi vardı ve bu kişi mahkemeye çıkacaktı. Duruşmalar iki sene boyunca devam etti ve hem adamın ifadesi hem de –çok daha önemlisi– görgü tanıklarının ifadeleri, Rus hükümetinin rehine krizini nasıl yönettiğinin ve muhtemelen bu krizde nasıl parmağı olduğunun kahredici bir resmini daha çizmiş oldu. Küçücük Beslan şehrinde görülen ve çoğunlukla kederli ailelerin katıldığı mahkeme süreci, Litvinoviç çok basit bir şey yapmamış olsa tamamen belirsizlik içinde geçip gidecekti. Litvinoviç her duruşmanın ses kaydını aldı ve kaydın yazılı dökümünü “Beslan Hakkındaki Gerçek” isimli internet sitesinde yayınladı.

Litvinoviç, mahkemede verilen ifadeleri kullanarak okulda saat saat, hatta son gün özelinde dakika dakika neler yaşandığını belirlemeyi başardı. Buna ek olarak da olay yerinde birbiriyle ayrı telden çalan iki kurtarma ekibi olduğunu keşfetti: Kuzey Osetya Valisi Aleksandr Dza-

sokhov'un (resmi unvanı Kuzey Osetya devlet başkanıydı) emri altında yerel bir ekip ve FSB tarafından Moskova'dan yönetilen başka bir ekip. Kuşatmaların ilk saatlerinde teröristler, cep telefonu numaralarını içeren bir not ve bir de talep iletmişlerdi: İçlerinde Dzasokhov'un da olduğu beş kişinin ismini veriyor ve bu kişilerin gelip kendileriyle görüşmesini istiyorlardı. Dzasokhov okula girmeye çalıştı, ancak FSB'den emir alan birlikler ona engel oldular. Dzasokhov bunun üzerine komşu İnguşetya Cumhuriyeti'nin eski devlet başkanı Ruslan Auşev'in binaya girmesini ayarladı; Auşev, hepsi küçük çocukları olan kadınlardan oluşan yirmi altı rehineyi dışarı çıkarmayı başardı. Aynı zamanda yanında Vladimir Putin'e hitaben yazılmış bir talep listesi de getirmişti: Teröristler Çeçenistan'ın bağımsız olmasını, askeri birliklerin geri çekilmesini ve askeri harekâtlara son verilmesini istiyorlardı. Kuşatmanın ikinci gününde Dzasokhov, Londra'da bulunan Zakaev'le temasa geçti ve Zakaev de kendi kendine bağımsızlığını ilan etmiş Çeçenistan Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Aslan Mashadov'un Beslan'a gelip teröristlerle görüşmeyi kabul etmesini sağladı – bu, Politkovskaya'nın zaten üzerinde çalıştığı, ancak Dzasokhov'un yeniden ön ayak olmak zorunda kaldığı bir anlaşmaydı.

Teröristlerin anlaşmak konusunda istekli olduklarını gösteren her türlü belirti mevcuttu; dünyadaki ülkelerin çoğunda bu, herhangi bir rehineyi kurtarma şansı olduğu sürece, bekleme döneminin uzaması anlamına gelirdi. Ancak tıpkı tiyatro kuşatmasında olduğu gibi Moskova, müzakerelerin tükenmesini beklemedi; hatta askeri müdahalenin başlama zamanı, barışçıl bir çözüme aracılık etme ihtimali hayli yüksek olan Mashadov'la teröristler arasında

bir görüşme olmasını engellemek için özellikle ayarlanmış gibi görünüyordu.

3 Eylül günü öğleden sonra saat birde, kuşatmanın başında teröristler tarafından öldürülmüş olan birkaç kişinin cesedini almak için –bu, Auşev’in çabaları sayesinde teröristlere kabul ettirilmişti– acil durum bakanlığından gelen işçiler binaya girdikten sadece dakikalar sonra bina iki patlamayla sarsıldı. O sırada, rehinelerin çoğu iki günü aşkın bir süredir okulun spor salonunda toplanmış durumdaydı. Susuz kalmışlardı –pek çoğu kendi idrarını içmeye başlamıştı– ve çok korkuyorlardı. Spor salonuna mayın döşenmiş olduğunu –patlayıcılar herkesin görebileceği bir şekilde yerleştirilmişti– biliyorlardı ve teröristlerden ikisinin ayakları, mayınları patlatacak şekilde pedalların üzerinde duruyordu.

Ancak aralarında yalnızca saniyeler olan iki patlama, binanın dışında gerçekleşmişti. Litvinoviç, ikisinin de Rus askerlerinin doğrudan, tika basa dolu olan spor salonuna fırlattıkları el bombalarının sonucu olduğunu belirleyebilmişti. “Adeta içeri dev bir alev topu atılmış gibiydi,” diyecekti rehinelerden biri ifadesinde. Spor salonundaki yetişkinlerin çoğu gibi bu rehine de, yanında çocuğu olan bir anneydi. “Oraya baktım,” diyordu bir başka rehine “ve okul bahçesinin kapısının olduğu yerde, tavanda devasa bir delik olduğunu ve bu deliğin çok ama çok hızlı bir şekilde yandığını gördüm.”

“Kendime geldiğimde üzerimde cesetler vardı,” diye ifade verecekti rehinelerden biri. “Her şey yanıyordu,” diyordu bir başkası. “Ölü bedenlerin üzerinde yatıyordum. Sıraların üzerinde oturur halde duran cesetler de vardı.” Üçüncü bir rehine ise, “Baktığımda kızımın başının ye-

rinde olmadığını ve koluyla ayağının tamamen ezilmiş olduğunu gördüm,” diyordu ifadesinde.

Rehineler cehennem gibi iki gün geçirmişti ve artık bu cehennem tepetaklak dönüyordu. Teröristler paniğe kapılmış görünüyorlardı – şimdi onlar rehinelerin hayatını kurtarmaya çalışıyorlardı. Ayakları üzerinde durabilen rehinelere eşlik ederek, onları yangından doğrudan etkilenmeyen okul kafeteryasına götürdüler. Spor salonunda kalanları da pencerelerin önünde durarak Rus askeri birliklerine kadın ve çocuklara ateş ettiklerini göstermeye teşvik ettiler. Rus askerleri; tankları, el bombalarını ve lav silahlarını, önce spor salonuna, sonra da okul kafeteryasına çok kısa mesafeden nişan alarak kullanmaya devam ediyordu. Teröristler defalarca kadınları ve çocukları ateşten korunaklı odalara taşımaya çalıştılar. Dışarıda, yerel polis, Rus askeri birliklerini ateşi kesmeleri konusunda ikna etmeye çalışsa da başarısız oldu. Toplamda, aralarında rehineleri yangından kurtarmaya çalışan ve FSB mensubu olmayan on subayın da bulunduğu 312 kişi hayatını kaybetti.

Beslan’da yaşanan trajedinin 2006 yılının eylül ayındaki ikinci yıldönümü için Litvinoviç, ulaştığı bulguları içeren bir kitapçık hazırladı. Âciz bırakılmış olan Politkovskaya, Beslan hakkında çok az yazmıştı, ancak katkısı çarpıcıydı: Kuşatmadan dört saat önce gözaltına alınan bir adamın, polisi kuşatma hakkında uyardığını gösteren bir polis raporu bulmuştu. Bu uyarı görmezden gelinmişti: Bilgi Günü’nde okuldaki güvenlik tedbirleri bile artırılmamıştı.

BUNU NASIL ANLAMAK GEREKİYORDU? Bazıları tıpkı apartman patlamaları gibi Beslan’daki olayın da ba-

şından sonuna kadar gizli polis tarafından planlandığı ve uygulandığından emindi. Putin'in trajediden sadece on gün sonra valilik seçimlerini kaldırma fikriyle ortaya çıkıp bunu terörizme verilmiş bir cevap olarak lanse etmiş olması, bu teorinin doğru olma ihtimalini artırıyor. Örneğin Zakaev, bir grup başıbozuk Çeçenin bölge valilik binasını kuşatmasını FSB'nin ayarladığından –böylece Putin'in bölgesel yönetimler üzerinde doğrudan federal kontrol oluşturmaları için bir bahane sağlanmış olacaktı–, ancak bir şeylerin ters gitmesinden dolayı teröristlerin eylemi okulda yapmak zorunda kaldığından emindi.

Ben gerçeğin daha karmaşık olduğuna inanıyorum. Apartman patlamalarının gizli polisin işi olduğu neredeyse şüphe götürmez bir gerçek gibi görünüyor – özellikle de ulaşılabilir olan ya da olmayan kanıtları inceleme fırsatının hiç tanınmamış olmasından dolayı. Tiyatro kuşatması ve Beslan olayı ise bana, iyi planlanmış bir operasyondan çok, bir dizi yanlış hamlenin, tehlikeli ittifakın ve bozulmuş planın sonucuymuş gibi geliyor. Birtakım FSB subaylarının Çeçenistan'daki teröristler ya da potansiyel teröristlerle uzun süreli ilişkiler kurdukları kanıtlanmış gibi görünüyor. Bu ilişkilerden en azından bazıları, para karşılığında hizmet satın alınmasını içeriyordu. Birilerinin –muhtemelen polis ama gizli polis olmaları da olası– teröristlere Rusya'da hareket etmek konusunda yol gösterdiği aşikâr. Son olarak, Putin yönetiminin terörist saldırıları engellemeye ya da meydana geldiklerinde krizleri barışçıl bir şekilde çözmeye çalışmadığını gösteren her türlü kanıt mevcut; dahası Putin'in, itibarını istikrarlı ve giderek artan bir şekilde, yalnızca koşullar nasıl olursa olsun “on-

ların köklerini kazıma” kararlılığına değil, aynı zamanda teröristlerin algılanan acımasızlığına da bağladığı apaçık ortada.

Peki bütün bunlar, korku siyasetinin en etkili siyaset biçimi olduğu bir ülkede Putin’in konumunu güçlendirmek için büyük bir dikkatle hazırlanmış bir dizi plana mı tekabül ediyor? Böyle olması gerekmiyor ya da tam olarak böyle değil. Aslen ben tiyatro ve okul kuşatmasını düzenleyenlerle onların bunu yapmasına olanak sağlayanların farklı motivasyonlara sahip olduğunu düşünüyorum: En azından Çeçen ayaklanmacılarının bir kısmı, kendi yaşadıkları savaş kâbusunu anlamaları için Rusları korkutmak istiyordu; onların bu saldırıları düzenlemelerine yardım eden Rus tarafındaki insanların bir kısmı, muhtemelen sadece kâr düşüncesiyle böyle hareket etmişti; her iki taraftan bazıları da kişisel intikamlarını alıyorlardı ve yine bazıları da devletin zirvesine kadar ulaşmış ya da ulaşmamış olma ihtimali bulunan büyük bir siyasi komplo-nun içindeydiler. Ama şurası kesin: Rehine alma olayları meydana geldiğinde, doğrudan Putin’in emri altında faaliyet gösteren kolluk kuvvetleri, bu krizlerin olabilecek en korkunç şekilde sonlanmasını sağlamak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar – Çeçenistan’da devam eden savaş meşrulaştırmak, Rusya’da medyaya ve muhalefete uygulanan baskıyı daha da ileri götürmek ve son olarak da 11 Eylül’ün ardından Putin’de, İslami terörizme karşı savaşan bir dost görmek zorunda kalan Batı’dan gelebilecek herhangi bir eleştiriyi bastırmak için. Hem Moskova hem de Beslan’daki Rus askeri birliklerinin yaşanan vahşeti ve dökülen kanları en üst boyuta taşıyacak şekilde davranma-

larının bir nedeni var; aslında amaçları korku ve dehşeti daha da artırmaktı. Bu, teröristlerin klasik hareket tarzıdır ve bu anlamda da kesinlikle Putin ve teröristlerin uyum içinde hareket ettikleri söylenebilir.

6 MART 2006 TARİHİNDE Marina Litvinoviç işten akşam saat dokuzu biraz geçe çıktı. Artık eskinin satranç şampiyonu, şimdinin politikacısı Garry Kasparov için çalışıyordu. Moskova'nın merkezinde pek göze batmadan faaliyet gösteriyorlar, üzerinde herhangi bir tabela olmayan ve önünde Kasparov'un sekiz daimi güvenlik görevlisinden ikisinin durduğu bir kapının ardında çalışıyorlardı. Akşam olduğunda Kasparov ve korumaları arabayla orada ayrılırken, Kasparov'un az sayıdaki ekip üyelerinin geri kalanı da ya arabalarıyla ya yürüyerek ya da metroya binerek kendi başlarına evlerine dönüyordu. Yakınlarda oturan Litvinoviç genellikle yürüyordu.

Ofisten çıktıktan yaklaşık bir saat sonra Litvinoviç gözlerini açtığı anda, bir tentenin üzerinde yattığını ve birinin kendisine iyi olup olmadığını sorduğunu fark etti. İyi değildi: Belli ki kafasına aldığı bir ya da birkaç darbeden ötürü bayılmıştı. Kötü bir şekilde dövülmüştü, her yerinde bereler vardı ve ön dişlerinden ikisi kırılmıştı. Çantası yanındaydı; küçük dizüstü bilgisayar, cep telefonu ve parası da hâlâ çantanın içindeydi.

O gece üç ya da dört saatini acil serviste geçirdikten sonra, ertesi gün de bir üç-dört saatini daha polis karakolunda geçirdi. Polisler hiç alışılmadık derecede özenli davranıyorlardı, ancak dövülmediği konusunda Litvinoviç'e ısrar ediyorlardı. Otuz bir yaşındaki kadın belki de sokakta

bayılmış ve her tarafı yara bere içinde kalacak kadar garip bir şekilde düşmüş olabilir miydi? Litvinoviç bacağında, doktorların kendisine lastik cop darbesinden kaynaklanmış olabileceğini belirttikleri büyük bir morluk olduğunu söyleyerek karşı çıktı. O zaman belki de araba çarpmış olabilir miydi? Litvinoviç kıyafetlerinin ertesi gün bile aynı pantolon ve ceket giyebileceği kadar temiz olduğuna işaret etti, yani kendisine araba çarpmış olamazdı. Dahası, bu kendisine profesyonellerin saldırdığına dair başka bir işaret etti: Dövülürken birileri onu tutmuş, sonra da ayıldığı tentenin üzerine onu dikkatle yerleştirmiş olmalıydı.

Bu saldırı bir mesajdı. Uygulanışındaki ustalık ve Litvinoviç'in değerli eşyalarına dokunulmamış olması, bunu vurgulamak içindi. Putin yönetimi için çalışarak harika bir kariyer sahibi olan, Litvinoviç'in eski iş arkadaşlarından bir başka genç siyasi danışman, bu mesajı blogunda açıkça dile getiriyordu: "Kadınlar bu iş kolunda çalışmamalılar... Marina savaşa katıldı ve hiç kimse bu savaşın kurallara uygun olacağını söylemedi." Bir başka deyişle, Kremlin'e karşı savaşanların başına gelecek olan şey buydu.

7 EKİM 2006 CUMARTESİ günü Anna Politkovskaya, Moskova'nın merkezindeki apartmanına geldi ve asansörde vurularak öldürüldü.

Bunu kim yapmış olabilirdi? Herhangi biri. Politkovskaya son derece nahoş olabiliyordu: Olağanüstü empati sahibi kişiliğinin yanı sıra, en küçük bir kışkırtmaya bile ani ve sert tepki veren başka bir kişiliği daha vardı. Bu, kaynakları arasında şiddete alışkın, ancak bir kadının kendilerine karşılık vermesine alışkın olmayan silahlı adamlar

bulunan bir gazeteci için kötü bir özellikti. Politkovskaya kaynaklarına karşı kırıcı olabiliyordu; tıpkı samimi bir şekilde onu etkilemeye çalışan Hanpaş Terkibaev'i sonradan aptal durumuna düşürdüğü gibi... Taraf tutuyordu ve bu da kabile savaşlarının yapıldığı bir zamanda tehlikeli bir şeydi. Ancak her şeyden çok, Putin rejimini eleştiren biri olarak tanınıyordu. Aleksandr Litvinenko, onu öldüren şeyin bu olduğundan emindi. O gün yayınladığı ölüm ilânının başlığı "Anna Politkovskaya, Putin Tarafından Öldürüldü" idi. "Ara sıra fikir ayrılığına düşer ve tartışırdık," diye yazacaktı, Politkovskaya ile ilişkisini anlatırken. "Ancak bir noktada tamamen aynı fikirdeydik: İkimiz de Putin'in bir savaş suçlusuna, Çeçenlerin soykırımı uğratılmasından sorumlu olduğuna ve açık, bağımsız bir mahkeme tarafından yargılanması gerektiğine inanıyorduk. Anya, inançları yüzünden Putin'in kendisini öldürebileceğinin farkındaydı ve bu yüzden ondan nefret ediyordu."

Politkovskaya'nın öldüğü gün Putin elli dört yaşına girdi. Gazeteciler hemen bu cinayete "Putin'in doğum günü hediyesi" adını verdiler. Putin, Politkovskaya'nın ölümü hakkında hiçbir şey söylemedi. Ertesi gün altmış yaşına giren bir artistik patinajcının ve yetmiş yaşına giren sevilen bir oyuncunun doğum günlerini kutladı, ancak başkenti ve ülkeyi sarsan cinayet hakkında tek bir kelime etmedi. Cinayetten üç gün sonra, bir zamanlar evim dediği Dresden şehrinde Almanya şansölyesi Angela Merkel'le bir toplantı yaptı. Arabasından çıktığında, etrafını ellerinde "Katil" ve "Artık Katiller Burada Kabul Görmüyor" yazılı pankartlar olan yaklaşık otuz kişilik bir protestocu grubu çevirdi. Toplantının ardından düzenlenen basın toplantısında ga-

zeteciler –ve görünüşe göre Merkel’in kendisi de– sonunda Politkovskaya’nın ölümü hakkında bir basın açıklaması yapması için onu zorladılar. Putin bir kere daha, duygusal önem taşıyan bir konuda halkın ve basının önünde konuşma yapmak zorunda kaldığında, terbiyeli davranma yeteneğine sahip olmadığını gösterdi. Konuşurken, öfkeden kuduruyor gibiydi:

“O gazeteci gerçekten de şu an görevde olan Rus hükümetini şiddetli bir şekilde eleştiriyordu,” dedi. “Ancak ben gazetecilerin, onun ülkedeki siyasi etkisinin son derece önemsiz olduğunu bildiklerini düşünüyorum – uzmanlarsa bunun kesinlikle farkındalar. Kendisi gazetecilik çevrelerinde, insan hakları aktivistleri arasında ve Batı’da tanınıyordu, ancak Rus siyaseti üzerindeki etkisi asgari düzeydeydi. Böyle bir insanın öldürülmesi –bir kadının, bir annenin soğukkanlılıkla öldürülmesi– başlı başına ülkemize yapılan bir saldırıdır. Bu cinayet Rusya’ya, şu anki hükümetine ve şu an Çeçenistan’da görevde olan hükümete, onun makalelerinden çok daha fazla zarar vermiştir.”

Putin haklıydı: Politkovskaya, kitaplarının çevrilip geniş ölçüde beğenildiği Fransa ve Almanya gibi bazı Batı Avrupa ülkelerinde, uzun zamandır televizyona çıkmasının yasak olduğu (bir zamanlar söyleşi programlarının müdavimiydi), çalıştığı gazetenin marjinal olarak görüldüğü ve en önemlisi de, Rusya yarı-demokratik bir ülke olarak kalmış olsa bomba etkisi yaratacak soruşturma makalelerinin görmezden gelindiği Rusya’da olduğundan daha iyi tanınıyordu. Hükümet, onun Hapaş Terkibaev’le yaptığı röportaja ya da polisin Beslan’la ilgili uyarıları görmez-

den geldiği hakkındaki raporuna hiçbir tepki vermedi. En kідemsiz bir polis memuru bile işini kaybetmedi: Adeta hiçbir şey söylenmemiş ya da hiç kimse bir şey duymamış gibi hiçbir şey olmadı. Ve Putin'i onun masumiyetini kanıtlamak zorunda bırakan Politkovskaya cinayeti kesinlikle Putin'e ve hükümetine, Politkovskaya'nın hayattayken verdiğiinden daha fazla zarar verdi.

Bu o kadar korkunç şekilde hazırlanmış bir basın açıklamasıydı ve Putin'in gazeteciler hakkındaki görüşünü o kadar net bir şekilde gösteriyordu ki, onun bunları söylerken samimi olduğuna inanıyorum.

1 KASIM 2006 TARİHİNDE, Politkovskaya cinayetinden sadece üç hafta sonra, Aleksandr Litvinenko hastalandı. Zehirlenebileceği ihtimalini asla aklından çıkarmadığı için hemen bir galon su içerek bünyesindeki zararlı maddenin bu şekilde atmaya çalıştı. Ancak işe yaramadı: Birkaç saat içinde Litvinenko şiddetli bir şekilde istifra etmeye başlamıştı. Ayrıca şiddetli bir acı içindeydi: Boğazı, yemek borusu ve midesi yanıyormuş gibi hissediyordu; bir şey yemesi ya da içmesi mümkün değildi ve istifra ettiğinde acı içinde kıvranıyordu. Belirtilerin üç gün boyunca durmaksızın devam etmesi üzerine hastaneye kaldırıldı.

Litvinenko doktorlara hemen Rus hükümeti tarafından zehirlenmiş olabileceğini söyledi. Bunun karşılığında psikiyatrik konsültasyona gönderilince teorisini kendine saklamaya karar verdi. Doktorlar eşi Marina'ya, Litvinenko'nun şiddetli semptomlarına neden olduğuna inandıkları, sık rastlanmayan bir bakteri türü aradıklarını söylediler. Marina bir süre boyunca onlara inandı ve sabırla eşinin

iyileşmesini bekledi. Ancak işkence gibi geçen on günün ardından, Aleksandr'ın durumunun gözle görülür şekilde kötüye gittiğini fark etti. Ayrıca eşinin hastane kıyafetinin saç telleriyle kaplandığını da gördü. "Onun başını okşadım," dedi bana daha sonra. "Elimde lastik eldiven vardı ve saçları eldivenin üzerinde kaldı. Ona, 'Saşa, bu da ne?' dedim. O da bana, 'Bilmiyorum, saçlarım tutam tutam dökülüyor,' dedi. İşte o zaman tam orada, yatağının olduğu yerde ayağa kalktım ve 'Sizin hiç utanmanız yok mu?' diye bağırdım. O zamana kadar sabırlı olmaya çalışmıştım, ancak tam o noktada buna daha fazla dayanamıyacağımı anladım. Onunla ilgilenen doktor hemen geldi ve ona, 'Neler olduğunu görüyor musunuz, neler olduğunu bana anlatabilir misiniz?' dedim. Hemen Onkoloji bölümünden birini ve bir başka uzmanı çağırıp konsültasyon yaptılar. Onkoloji uzmanı, 'Onu kendi bölümüme götürreceğim, çünkü radyoterapi görmüş birine benziyor,' dedi. Ve onu kendi bölümüne götürdü, ancak yine de bir şey bulamadılar."

Litvinenko'nun doktorlarının, İngiliz basın kuruluşlarının ve Londra polisinin, Litvinenko'nun zehirlendiğine inanmaları için bir hafta daha geçmesi gerekti. İdrarında, geçmişte fare zehirlerinde kullanılan ancak çok uzun süre önce Batı ülkelerinde kullanılması yasaklanan bir ağır metal olan talyum bulunmuştu. Bu buluş, Litvinenko'ya, eşine ve arkadaşlarına umut verdi: Bir panzehir almaya başlayacak ve iyileşecekti. "Onun engelli kalabileceğini düşünüyordum – buna hazırlıklıydım," diyecekti Marina bana, "ancak onun öleceğini hiç düşünmüyordum. Alacağımız tedavileri düşünüyordum sadece." Bu buluş aynı zamanda

İngiliz basınına, ısrarla “Rus ajanı” dedikleri bir adamın bir Londra hastanesindeki can çekişme hikâyesini yazmak konusunda ve Scotland Yard’a da Litvinenko’yu sorgulamaya başlamak konusunda geçerli bir neden vermiş oldu. Hayli zayıf düşen, yutkunamayan –hastanede kaldığı süre boyunca damar yoluyla verilen serumla beslenmişti– eski ajan, konuşmak için muazzam bir acının üstesinden gelecek son günlerinde toplamda yaklaşık yirmi saat boyunca ifade verdi. Ancak hastalığının teşhisi Goldfarb’ın çağırması olduğu ünlü bir zehir bilimcinin de duraksamasına neden olmuştu: Litvinenko’nun gösterdiği belirtiler ona gerçek bir talyum zehirlenmesi gibi gelmemiştir.

Komaya girmeden bir ya da iki gün önce Litvinenko, ölmesi durumunda yayınlanmasını istediği bir basın duyurusu yazdırdı. Bu duyuruyu Aleks Goldfarb yazıya geçirdi. Söz konusu duyuru, Litvinenko’nun doktorlara, İngiltere’ye ve Marina’ya minnettarlığını iletmesiyle başlıyor ve şu şekilde devam ediyordu:

Burada yatarken, ölüm meleğinin belirgin varlığını hissediyorum. Onu atlatmam hâlâ mümkün olabilir, ancak korkarım bacaklarım eskisi kadar güçlü değil. Galiba şu anki durumumun sorumlusu olan adama bir çift söz etmenin zamanı geldi.

Beni sessiz kalmaya zorlayabilirsin, ancak bu sessizlik sana bir şeye mal olacak. Artık, seni en sert şekilde eleştirenlerin söylediği gibi acımasız bir barbar olduğunu kanıtladın.

İnsan hayatına, özgürlüğe ya da medeniyetin diğer değerlerine hiç saygın olmadığını göstermiş oldun.

Bulunduğun yerde olmayı ve medeni insanların güvenini hak etmediğini göstermiş oldun.

Bir adamın işini bitirebilirsin, ancak dünyanın her yerinden yükselen protesto sesleri, hayatının sonuna kadar kulaklarında yankılanacak, Bay Putin. Tanrı, sadece bana değil, aynı zamanda sevgili Rusya'ya ve insanlarına yaptıkların için seni bağışlasın.

Doktorlar en sonunda, Litvinenko'nun zehirlenmesinin nedenini ancak hayatını kaybetmesinden birkaç saat önce belirleyebildiler. Bu, doğada sadece cüzi miktarlarda bulunan ancak istendiği zaman üretilebilen son derece radyoaktif bir madde olan polonyumdu. Akrabaları ve sevdikleri, polisten ölüm nedenini Aleksandr Litvinenko'nun hayatını kaybetmesinden kısa süre sonra öğrendiler.

LİTVİNENKO'YLA TANIŞMASINDAN ve kaçmasına yardım etmesinden beş sene sonra Goldfarb, bu adam hakkında dul eşi Marina'yla birlikte bir kitap yazmaya başladı. Bir yıldan kısa bir süre sonra bu kitap birkaç dilde yayımlanacaktı; İngilizce ismi *Bir Muhalifin Ölümü: Aleksandr Litvinenko'nun Zehirlenmesi ve KGB'nin Dönüşü* idi. Bir bilim insanı, deneyimli bir siyasi aktivist ve doğuştan bir kuşkucu olan Goldfarb, Litvinenko cinayetini çok daha inandırıcı bir şekilde yeniden yapılandırabilmişti, çünkü kendisinin "Litvinenko ve Politkovskaya'nın komplo teorileri" olarak adlandırdığı şeylere hiçbir zaman gerçekten inanmamıştı. Ancak kendi teorisi de onlarınkini gölgede bırakacak türdendi.

Bu iki cinayetin gerçekleştiği zamanlarda Rusya'nın

Çeçenistan'daki politikası bir dönüşüm geçiriyordu. Kaybettiğini itiraf etmeden, hatta açık açık müzakerelerde bile bulunmadan –çünkü Putin bunlardan ikisini de küçük düşürücü bulurdu– Rusya, birliklerini Çeçenistan'dan çekiyor, buna ek olarak da sadakat ve bir barış ve zafer illüzyonu karşılığında, itinayla seçilmiş genç bir Çeçen lidere, Ramazan Kadirov'a ülkeyi özgürce yönetme hakkı ve olağanüstü parasal yardımlar sağlıyordu. Çeçenistan'ın küçük büyük diğer savaş ağaları için bu, yolun sonuna geldiği anlamına geliyordu: Kadirov, düşmanlarına ve rakiplerine karşı acımasızdı. Goldfarb kapsamlı ikinci derece kanıtlara ve kayıt dışı yapılmış bazı önemli görüşmelere dayanarak, Politkovskaya'yı öldürenin, Çeçenistan'daki savaş ağalarından biri olduğu sonucuna vardı; bu teoriye göre, Politkovskaya'yı Kadirov'un öldürttüğü sanılacak ve böylece Kadirov'un Rus hükümetinin gözünden düşmesi sağlanmış olacaktı. Sonuçta Politkovskaya, Kadirov'a yönelik olarak hakaret derecesine varan eleştirel fikirlerini yüksek sesle dile getiren bir isimdi, ancak Goldfarb bu cinayetten sorumlu insanların, aslında rakip bir aşiretten olduğuna inanıyordu.

Goldfarb, ardından Putin'in kendisini bunu yapanın kendisi olmadığını savunurken –ve kendisine komplo kurulduğunu hissederken– bulduğunu iddia etti. Yalnız, Putin kısmen danışmanlarının sayesinde, kendisine komplo kuranın Kadirov olduğunu düşünmüyordu: Ona göre bu iş Berezovski'nin Londra'daki kampının başının altından çıkmıştı. Bu kampta sesi en fazla çıkan kişi de, Putin'i gerçekten bu cinayetten dolayı suçlamakta olan hain FSB ajanı Litvinenko'ydu. Bundan dolayı da Putin onu öldürtmüştü.

Goldfarb'ın teorisi mantıksal açıdan kusursuz; içinde yer alan herkes gerekli nedenlere ve imkânlara sahip. Ancak ben bu teorinin fazlasıyla karmaşık ya da biraz fazla spesifik olduğunu düşünüyorum. Aleksandr Litvinenko cinayeti inkâr edilemez bir şekilde, emri en tepeden verildikten sonra Rus hükümetinin işlediği bir cinayet: Litvinenko'yu öldüren polonyum-210 maddesi sadece Rusya'da üretilen bir madde. Üretimi ve ihracatı, federal nükleer enerji otoriteleri tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyor ve zehirlenme eylemi için gerekli olan dozun üretim zincirinden çıkarılması için de üretimin daha ilk aşamalarında en tepeden müdahalede bulunulmuş olması gerekiyor. Bu tür bir müdahalenin yetkilendirilmesi de devlet başkanlığı makamından gelmiş olmak zorunda. Bir başka deyişle, Aleksandr Litvinenko'nun öldürölme emri ni Vladimir Putin verdi.

Zehrin ne olduğu belirlendikten sonra, İngiliz polisi bu cinayetin şüphelilerini kolaylıkla belirleyebildi: Sindirim sistemine girmediği sürece zararsız olan polonyum, dokunduğu her yerde radyoaktif izler bırakır. Bu da polisin, polonyumu Londra'ya getiren insanları kolayca tespit etmesini ve zehirlenmenin gerçekleştiği yeri ve zamanı tam olarak belirlemesini sağladı. Kimliği belirlenen iki kişi, Berezovski'nin iş ortağının, sonradan Moskova'da kârlı bir özel güvenlik şirketi kurmuş olan eski güvenlik müdürü Andrey Lugovoy ve onun iş ortağı Dmitri Kovtun idi. Açıklanmayan birtakım sebeplerden dolayı İngiliz polisi, Lugovoy'u cinayet zanlısı, Kovtun'u ise görgü şahidi olarak gösterdi. Rusya, Lugovoy için yapılan iade taleplerini reddetti; dahası onu parlamento üyesi yaparak, İngiltere'ye

iadesi de dahil olmak üzere tüm yargılamalara karşı dokunulmazlık kazanmasını sağladı. İngiltere kendi açısından bu davayı tamamen adli bir olay olarak değerlendirdi ve Lugovoy'un iadesi için siyasi taleplerde bulunmadı.

Gazeteci ve politikacı cinayetlerinin oluşturduğu uzun hat üzerinde başka hiçbir cinayetin bu kadar açık, net ve belirgin bir hikâyesi yoktur. Anna Politkovskaya'nın Çeçenistan'daki iktidar mücadelesinin kurbanı olmuş olması gerçekten de mümkündür. Yuri Şçekoçikhin'in, kirli çamaşırlarını ortaya döktüğü bir işadamı ya da politikacı tarafından öldürülmüş olması mümkündür. Sergey Yuşenkov'un, polisin daha sonra iddia ettiği gibi, siyasi bir rakibi tarafından öldürülmüş olması mümkündür. Anatoli Sobçak'ın bir kalp krizi nedeniyle ölmüş olması mümkündür. Ancak bu olasılıkların hepsi ayrı ayrı ele alındığında olasılık dışı, bir arada değerlendirildiklerinde ise neredeyse saçma görünüyor. Basit ve ortada olan gerçek ise şu: Putin'in Rusya'sı, siyasi rakiplerin ve eleştirilerini yüksek sesle dile getirenlerin genellikle öldürüldüğü ve ölüm emrinin, en azından bazen, doğrudan devlet başkanlığı makamından geldiği bir ülke.

DOYUMSUZ HIRS

Şimdi Putin'in devlet başkanlığındaki ilk yılları hakkın-
da yazarken, ne kadar hızlı ve kararlı bir şekilde hareket
ettiğini fark etmek beni çok şaşırtıyor. Yaşananları yaşanan
esnada gerçek zamanlı olarak haberleştirirken bile, her şey
muazzam bir hızla gerçekleşiyormuş gibi görünüyordu.
Putin ülkeyi büyük bir hızla değiştirdi, üstelik bu deği-
şiklikler çok derindi ve kolaylıkla kabul edildi. Rusya'nın
tarihi evrimini aniden tersine çevirmiş gibi görünüyordu.
Ve işkence gibi geçen uzun bir süre boyunca hiç kimse
bunu fark etmemiş gibi görünüyordu.

Ya da neredeyse hiç kimse. Putin'in Birleşik Rusya'sı-
nın parlamentodaki sandalyelerin yarısını aldığı ve geri
kalan sandalyeler Komünist Parti, son derece yanıltıcı bir
ismi olan absürdist-milliyetçi Liberal Demokratik Parti ve
Rodina (Anayurt) isimli yeni bir ultra-milliyetçi parti ara-
sında dağılırken diğer tüm liberaller ve demokratların san-
dalyelerin kaybettiği 2003 Aralık parlamento seçimlerinin

ardından, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE) raporunda şöyle deniyordu: “Seçimler ... OSCE ve Avrupa Konseyi yükümlülüklerinin pek çoğunu yerine getirmeyerek, Rusya’nın demokratik seçimler konusunda Avrupa standartlarına doğru ilerleme arzusunu sorgulamaya açık hale getirdi.” *The New York Times* ise, “Ruslar Demokrasiye Santim Santim Yaklaşıyor” başlığını taşıyan küçümseyici ancak tasvip edici bir makale yayınlarak tamamen farklı nitelikte bir haber yaptı. Aynı gazete yine, seçim günü yayınladığı haberde uluslararası gözlemcilerin eleştirilerinden bahsetmedi, ancak ertesi gün, yapılan eleştirilerle ilgili ayrı bir makale yayınladı; *The Washington Post* ve *The Boston Globe*, eleştirileri haberlerine hiç dahil etmedi. *The Los Angeles* ise daha da ileri gitti: Hazırladığı devasa seçim haberinde, OSCE’nin sonucunu aslında belirttiğinin tam tersiymiş gibi göstermeyi başardı. Gazete, bir OSCE yetkilisinin seçimlerle ilgili şu sözlerini alıntılardı: “Gayet iyi organize edilmişti, çok büyük usulsüzlüklere rastlamadık.” Aynı zamanda, Putin’in bu seçimlerle birlikte Rus parlamentosu üzerinde kazandığı tartışmasız kontrolünü, devlet başkanının “kemikleşmiş yolsuzlukların temizlenmesi de dahil olmak üzere yeni reformları zorlamak” için elde ettiği bir şans olarak göstererek methetti.

Birleşik Devletler dışındaki yayınlar daha eleştireldi. Seçimden önceki gün, Kanada’nın *National Post* gazetesi, tüm hikâyeyi başlığında özetleyiverdiği bir yazı yayınladı: “İrkçılar, katiller ve suçlular Duma için yarışıyor: Parlamento seçimleri. Dekadan Yeltsin döneminden yirmi sene sonra, yolsuzluk Rusya’yı kasıp kavuruyor.” *The Economist* seçimden bir ay önce yayınladığı başmakalede, Rusya’da

demokrasinin öldüğünü duyurdu ve seçimin ardından da özel bir haberle yeni parlamento'ya "bir demokratın kâbusu" ismini vererek, ultra-milliyetçilerin giderek artan etkisini vurguladı.

Ancak Moskova'da açık ara en fazla basın mensubuna sahip olan, dünyanın en etkili medya organları görev başında uyumaktaydı. Neden? Kısmen, ABD'nin iç siyaseti öncelik kazandığı için. 2000 yılının sonbaharında, Putin medyayı millileştirirken, Amerikan medyası tamamen Bush-Gore seçimine odaklanmıştı. O zamanlar ben de *U.S. News & World Report* ekibine katılmışımdı ve işteki ilk birkaç ayımı oyalanarak geçirdim: Dergide Rusya'ya ayrılabilecek yer yoktu.

Sonunda seçim hikâyesi sona erdiğinde, Amerikan medyası, on yıldan fazla sürecek bir bütçe kesintileri ve fiyat düşüşleri dalgasını başlatan dot-com balonunun* sonuçlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Pek çok medya organı yurtdışındaki yayın temsilciliklerini kapattı ve buna Rusya da dahildi, hatta bazen bunu yapmaya Rusya ile başlıyorlardı. Bu, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan kendi kendine varlığını sürdüren bir hikâye haline geldi: İzleyicilerine ve kendilerine Rusya'nın güvenli bir şekilde politik ve ekonomik bir istikrar dönemine girdiğini söyleyen Amerikan medyası, etkili bir şekilde Rusya hikâyesinin bittiğini duyurdu, bu hikâyeyi işleyecek kaynakları kesti ve dolayısıyla

*Dot-com balonu 2000 yılının mart ayında teknoloji firmalarının yer aldığı borsa endeksi NASDAQ'daki senetlerin büyük değer kaybı yaşamasıyla sönen ekonomik balon. Söz konusu kriz, gelişen bilgisayar ve İnternet teknolojilerine yatırım yapan risk sermayesi şirketlerinin yatırımlarının geri dönüşünü sağlayamamaları sonucunda bu sektörlerden çekilmeleri sonucu yaşanmıştır. Yatırımlardaki bu azalma yüzünden hisse senetleri büyük oranda değer yitirmiştir – y.n.

hikâyeyi aktarma yeteneklerini de öldürmüş oldu. Moskova'nın merkezindeki koskoca bir binayı dolduran birkaç düzine çalışanı olan ABC, bürosunu tamamen kapattı. Diğer medya organlarının kesintileri bu kadar dramatik olmasa da aynı ölçüde etkiliydi: Tam teşekküllü büroların yerini yarı zamanlı serbest çalışanlar aldı. Sadece birkaç gazete –*The New York Times*, *The Wall Street Journal* ve *Los Angeles Times*– tam zamanlı çalışanları ve destek personeli olan tam teşekküllü bürolarını korudular.

2001 yılının haziran ayında George W. Bush, Putin'le ilk kez karşılaştı ve ünlü olmuş ifadesiyle, “adamın gözünün içine baktı” ve “onun özünü anladı.” Coşkulu haber metinleri, Putin'in bu yeni arkadaşı karşısında gözle görülür şekilde isteksiz olmakla kalmayıp aynı zamanda Birleşik Devletler'e, 1999 yılında NATO'nun Yugoslavya'yı bombalamasıyla başlayan düşmanca dönemin bitmekten çok uzak olduğu konusunda uyarıda bulunduğu pek dikkat etmediler. Sonra 11 Eylül oldu ve Rusya'nın Çeçenistan savaşı aniden, Batı dünyasının İslami terörizme karşı verdiği mücadelenin bir parçası olarak yeniden tanımlandı – bu, diğer şeylerin yanı sıra, Putin'in Yeltsin zamanında imzalanarak Rusya'nın İran'a ve Arap devletlerine yılda milyarlarca dolar değerindeki silah satışını durdurmasını şarta bağlayan anlaşmayı feshetmesi de dahil olmak üzere eldeki tüm kanıtlara rağmen yapıldı. Ayrıca coğrafi bir rastlantı eseri, ABD'nin başlıca basın kuruluşları, Moskova'yı Rusya'nın başkenti olmaktan çok, Afganistan ve daha sonra da Irak'a seyahat eden gazetecilerin ana üssü olarak görmeye başladı. Savaş hikâyelerine duyulan açlık doyurulamaz boyuttaydı; o yüzden Rusya'nın hikâyesi, gazetecilerin gerçekten daha önemli görevleri arasında koştururken

zaman ve fırsat bulabildikleri zaman ele aldıkları bir hikâyeye indirgenmişti. Rusya'dan gönderdikleri makaleler, Putin için genç, enerjik bir liberal reformcu imajını yaratmış olan insanların biçimlendirdiği mevcut anlatıyı doğrulamaya hizmet ediyordu sadece.

Fakat bu alanda bildirilecek pek fazla bir haberin olmaması, Amerikalı gazetecilerin ve editörlerin çoğunu ilgilendirmiyor gibi görünüyordu. Medyanın millileştirilmesini örtbas ediyor, seçilmiş valileri denetlemek için federal delegelerin atanmasını karmaşaya bir düzen getirme çabası olarak gösteriyor, hukuki reformlardaki geri dönüşleri tamamen görmezden geliyor – ve artan bir şekilde ekonomik konulara odaklanmayı tercih ediyorlardı. Muhalefeti yatıştırmak için ekonomik reformlar konusunda her zaman iki adım ileri bir adım geri siyaseti izleyen Yeltsin'in aksine, Putin hem kendi ekibinin hem de kabinesinin ekonomik kolunu yeminli liberallerle doldurdu. Başbakanı, Sovyet bürokratik geleneğinde demlenmiş, ancak samimi bir şekilde kendisini 1990'larda hayata geçirilen ekonomik reformları geliştirmeye adanmış –ve Putin'in de işine gelecek şekilde hükümetin diğer işlerini göz ardı edecek kadar bu göreve odaklanmış– olan eski maliye bakanıydı. Daha devlet başkanlığına vekalet etmeye başlamadan önce –sadece bu göreve geleceği konuşulurken– Putin, Rusya'nın ekonomik kalkınması için plan hazırlamakla yükümlü bir düşünce kuruluşu oluşturmuş ve bu kuruluşun başına da bir zamanlar Sobçak için çalışmış olan liberal bir ekonomisti geçirmişti. Seçimin ardından, bu düşünce kuruluşunun başındaki kişi, kendisi için özel olarak oluşturulmuş bir görev olan ekonomik kalkınma bakanı oldu.

En dikkat çekici olan ise, Putin'in Andrey İllarionov'u

ekonomik danışmanı olarak atamasıydı. Bu, seçilmiş devlet başkanının ilk atamasıydı ve ses getirmesi için yapılmıştı. İllarionov'un görüşleri herkes tarafından biliniyordu: 1980'lerde St. Petersburg ekonomistler kulübünün üyesi olan İllarionov, görüşlerini açık bir şekilde ifade eden, dört başı mamur bir libertere dönüşmüştü. Birleşik Devletler'de olsa muhtemelen ultra-muhafazakâr olarak görülürdü (ki buna gayet uygun bir şekilde, en sonunda, Washington D.C.'deki liberter düşünce kuruluşu Cato Enstitüsü'nde görev aldı), ancak Rusya'da görüşleri, yelpazenin politik olarak liberal tarafına düşüyordu. İllarionov küresel ısınmaya inanmıyor, bunun yerine serbest piyasaların kendi kendilerini yönetmekteki sınırsız potansiyeline inanıyordu. Ayrıca parlak analitik zekâsı ve 1990'lardaki kilit olayların çoğunu kenardan izlemesine neden olan asabi yapısıyla tanınıyordu. Bu göreve atanması, kendisi de dahil olmak üzere herkesi çok şaşırttı.

28 ŞUBAT 2000 GÜNÜ ÖĞLEDEN SONRA, İllarionov, Moskova'da yönettiği küçük bir düşünce kuruluşundaki darmadağın ofisinde çalışıyordu. Devlet başkanlığı ofisleriyle arasında yalnızca Staraya Ploşad (Eski Meydan) bulunan ve Kremlin'den en fazla bir kilometre uzakta yer alan İllarionov'un Ekonomik Analiz Enstitüsü, İllarionov'un yıllardır ekonomi politikalarını belirleyen kişilere hâlâ ilk isimleriyle seslenecek kadar yakın olmasına rağmen, güç ve iktidardan alabildiğine uzaktı. İllarionov'u ara sıra politikacılara ders vermesi için çağırıyorlardı –örneğin 1998 yılındaki ekonomik krizin arifesinde yaklaşan felaket hakkında gidip uyarıda bulunmuştu– ancak verdiği nasihatler

daha ziyade bir tür akademik egzersiz olarak değeri-
riliyordu. Hüsrân uzun yıllardır İllarionov'un değışmez
hissiyatı olmuştı: Güçlü akranları ona saygı duyuyordu,
ancak onların üzerinde hiçbir etkisi yoktu.

Ancak 28 Şubat günü öğleden sonra saat dörtte, devlet
başkanlığı seçimine bir aydan daha kısa bir zaman kalmış-
ken, telefonu çaldı ve ondan o akşam Putin'le buluşması
istendi. Bu toplantı üç saat sürdü. Görüşme esnasında bir
ara bir asistan, müstakbel devlet başkanını, federal birlikle-
rin Çeçenistan'daki Şatoy şehrini ele geçirdikleri konusun-
da bilgilendirmek için içeri girdi. "Putin çok mutlu oldu,"
diye hatırlıyordu İllarionov daha sonra. "Duygularını belli
eden el-kol hareketleri yapıyor ve 'Onlara gösterdik, onları
geberttik,' diyordu. Bense kaybedecek bir şeyim olmadığı
için, onlara Çeçenistan'daki savaşı ilgili tüm düşüncele-
rimi söyledim. Ona, Rus birliklerinin onun emriyle suç
işlediklerini söyledim. O da oradakilerin hepsinin eşkıya
olduğunu, onları oradan çıkarıp köklerini kazıyacağını ve
Rus Federasyonu'nun bütün halinde kalması için bu gö-
revde olduğunu söyleyip durdu. Baş başayken bana söy-
lediği kelimeler, bu konuda herkesin önünde söyledikle-
riyle birebir aynıydı: Bu onun samimi düşüncesi idi. Be-
nim samimi düşüncemse bunun suç olduğuydu." Bu fikir
alışverişi, giderek hararetilenerek yaklaşık yirmi ya da otuz
dakika kadar sürdü. Diplomatik olmayan İllarionov, bu
tür fikir alışverişlerinin her zaman için nasıl sonlandığını
biliyordu: Bir daha asla yeniden davet edilmeyecek ve bir
başka potansiyel nüfuz kazanma imkânı daha, her zaman
olduğu gibi, tutkuyla bağlı olduğu fikirleri yüzünden orta-
ma uyum sağlamadığı için ortadan kalkmış olacaktı.

Ama sonra ilginç bir şey oldu. Putin bir an için sessizleşti, çehresindeki tüm öfkeyi silerek yüz ifadesini değiştirdi ve “Bu kadar. Sen ve ben Çeçenistan hakkında konuşmayacağız,” dedi. Bundan sonraki iki saat boyunca iki adam, ekonomi hakkında konuştular – daha doğrusu Putin, İllarionov’un kendisine ders vermesine izin verdi. Ayırılırlarken Putin ertesi gün yeniden buluşmayı teklif etti. İllarionov hemen iki pot daha kırdı: Hayır dedi ve hayır demesinin nedenini söyledi – Amerikalı eşinin Rusya’ya gelişinin yıldönümünü kutlayacağına söz vermişti ve karısı Moskova’ya bir artık yılda geldiği için bu günü sadece dört yılda bir kutlayabiliyorlardı. Ancak Putin reddedildiği için ya da reddedilmesinin nedeni yüzünden gücenmek yerine, basitçe başka bir gün buluşmayı önerdi. İllarionov ona tekrar ekonomi dersi verdi ve seçimden iki hafta sonra, 12 Nisan 2000 tarihinde yeni devlet başkanının danışmanı olarak atandı.

İllarionov, fazlasıyla baştan çıkmıştı. Yıllarca, Rusya’da gerçekleştirilen ekonomik reformların yanlış, hatta zarar verecek şekilde uygulandığını düşünmüş, ancak bu politikaları etkilemeyi başaramamıştı. Şimdiyse devletin başındaki kişiye serbestçe ulaşabiliyor ve bu kişi onun söyledikleriyle samimi bir biçimde ilgileniyor, hatta iletişim kurma şeklinden rahatsız olmuyormuş gibi görünüyordu. Pek çok insan gibi İllarionov da kendisinde bulunmayan özelliklere sahip insanları gördüğünde bu özellikleri bir tür olağanüstü yetenek alameti olarak yorumluyordu. Göreve gelmesinden on bir yıl sonra bile benimle konuşurken İllarionov, Putin’in “olağanüstü bir insan” olduğu konusunda ısrar ediyor ve bunun başlıca kanıtı olarak da duyguları-

nı kontrol etme yeteneğini gösteriyordu. O zamana kadar, Putin'in halkın önünde çileden çıktığı birkaç olay da dahil olmak üzere, bunun aksinin doğru olduğuna dair fazlasıyla kanıt birikmişti. Ancak yapısı gereği fikirlerini kendine saklamayı beceremeyen biri olarak İllarionov, Putin'in Çeçenistan konusunu basitçe "kapatıverme" yeteneğinden, hatta görünüşe göre Putin'in duygusal küntlüğünden etkilenmeye devam ediyordu. Temelde, İllarionov, kendisinin sistematik bir şekilde kandırıldığını tasavvur etmekte zorlanıyordu ki epey uzun bir süre daha kandırılmasına imkân sağlamış olan şey de tam olarak buydu.

Putin'in yakın çevresindeki diğer ekonomistler ve İllarionov, sadece varlıklarıyla bile ABD basınına güçlü bir mesaj veriyorlardı. Ancak en önemlisi, Amerikalı gazeteciler Putin'in hikâyesinin özünü kaçırmış gibi görünüyordu, çünkü en önemli kaynaklarından bazıları hikâyeyi kaçııyor – ya da isteyerek görmezden geliyordu. Büyük işletmeler Putin'den memnundu. Ekonomi, dibe vurduğu 1998 yılından beri istikrarlı bir şekilde büyüyordu; 1998 krizinde rublenin değeri o kadar düşmüştü ki, yerli imalat sektörü ne kadar verimsiz olsa da nihayet kârlı hale gelmişti. 2000'li yılların başlarına gelindiğindeyse, petrol fiyatları artmaya başlamıştı, ancak henüz yerli endüstriyi gözden düşürecek kadar yükselmemişti (bu, daha sonraki yıllarda gerçekleşecekti). Yani, dibe vurduğu dönemde Rus pazarına girmiş olan yabancı yatırımcıların kazançlı sonuçlar elde etmeye başladığı bir dönem yaşanıyordu.

BU YATIRIMCILAR ARASINDAKİ kilit isimlerden biri, ABD Komünist Partisi'nin eski genel başkanının torunu

olan William Browder ve Rus eşiydi. Browder gerçek bir ideologdu: Rusya'ya kapitalizmi inşa etmek için gelmişti. Kendi yatırımcılarına para kazandırarak, kalıtımsal olarak sevdiği bir ülke için parlak kapitalist bir gelecek yarattığına tutkuyla inanıyordu.

Browder'ın yatırım stratejisi dolambaçsız ve etkiliydi. Gaz tekeli ya da bir petrol devi gibi büyük bir şirketin kk ama önemli bir hissesini satın alıyor, kurumsal düzeydeki görev suiistimallerini kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkararak bir soruşturma yürütüyor ve sonra da bu şirkette reform yapacak bir devinime önayak oluyordu. Yolsuzluklar her alana işlemişti ve ortaya çıkarılması oldukça kolaydı. Büyük şirketlerin çoğu, son üç-beş sene içinde özelleştirilmiş kk şirketlerden oluşuyordu ve bu şirketlerin müdürleri birbirleriyle çelişen amaçlara hizmet ettikleri gibi genellikle de şirketin yeni sahiplerine açıkça düşmanlık gösteriyorlardı. Kızıl direktörler denen yöneticiler, Sovyet döneminde işverenlerinden rahatça almışlardı ve şimdi buna son vermek için bir neden göremiyorlardı; yeni şirket sahiplerinden bazıları kendi mallarına karşı yağma-talan yaklaşımını benimsemişlerdi. Browder'ın işşaları çeşitli seviyelerde dirençle karşılaşıyordu, ancak genellikle birtakım değişiklikleri yrrlēe sokmayı başarıyordu. Sonuç olarak, en dip fiyattan aldığı hisselerin değerleri katlanarak artıyordu.

Yeni yönetim, Browder'ın soruşturmalarıyla aktif bir şekilde ilgileniyordu. Browder'ın çalışanları pek çok kez, PowerPoint sunumlarının her defasında büyük bir etki bırakmayı başardığı Kremlin'e çağrıldı. Browder şansının açıldığından emindi. Ne zaman bir başka Rus şirketini

daha kanunlara dikkat etmesi için zorlayacak bir mahkeme ya da denetim organı kararı aldırsa, gösterişli bir şekilde Hermitage Fonları adı verilen şirket ofislerine büyük bir neşe dalgası yayılıyordu. “Oradaki neşeli ruh halini başka hiçbir şirkette göremezdiniz,” diyecekti özlem dolu bir sesle bana yıllar sonra, “çünkü para kazanıp aynı zamanda iyi vakit geçirmek oldukça nadir görülen bir şeydir.” 25 milyon dolara denk gelen bir sermayeyle işe başlayan şirket, zirve noktasına çıktığında Rus ekonomisine 4,5 milyar dolar yatırım yapmış durumdaydı ki bu da onu ülkedeki en büyük yabancı yatırımcı haline getiriyordu. Kendi stratejisine ve ülkeye olan güveni öyle boyutlardaydı ki, Rusya’nın en zengin adamı tutuklandığı zaman bile –*özellikle de Rusya’nın en zengin adamı tutuklandığında*– Browder o sevinç çığlıklarından birini attı: Bu olay ona, yeni devlet başkanının, kanun ve nizamı sağlamak adına hiçbir şeyden kaçınmayacağını gösteriyordu.

RUSYA’NIN EN ZENGİN ADAMI turnedeydi. 1963 yılında doğan Mihail Hodorkovski hem İllarionov hem de Browder ile, bu üç adamı da Putin’den son derece farklı ve ona karşı son derece savunmasız kılan aynı kişilik özelliğini paylaşıyordu: Bu adamların hareketleri fikirleri tarafından yönlendiriliyordu. Tüm kariyerlerini bir ölçüm araçları fabrikasında geçirmiş iki mühendis olan Hodorkovski’nin anne-babası, siyasete inançsızlıklarını tek oğullarından saklamayı tercih etmişlerdi. Onları sık rastlanan bir ikilemdi: Ya Sovyetler Birliği hakkındaki fikirlerini söyleyerek çocuklarını daima çiftdüşün ve çiftkonuşa ihtiyaç duyan çaresiz bir çocuğa dönüştürme riskine girecek-

lerdi ya da halinden memnun bir konformist yetiştirmeyi hedefleyeceklerdi. Ancak gösterdikleri çabaların sonuçları, beklentilerini fazlasıyla aştı: Ateşli bir Komünist ve Sovyet vatanseveri, nesli neredeyse tükenmiş gibi görünen bir canlı yetiştirmişlerdi. Mihail Hodorkovski kimya mühendisliğinden mezun olmasının ardından, Komsomol komitesi için çalışmayı seçti. Gizli bir gündemi yoktu, ancak 1980’li yılların ortalarıyla sonları arasında bu kariyer seçimi, iş hayatıyla ilgilenmesinin yolunu açacak yarı-resmi ve genellikle hukuk dışı fırsatlardan faydalanmasına olanak sağladı. Daha yirmili yaşlarının ortasına bile gelmeden Hodorkovski, ticarete şansını deneyerek Sovyetler Birliği’ne kişisel bilgisayarlar ithal etmiş ve daha da önemlisi finans alanına el atarak, Sovyetler’in nakde dayalı olmayan devasa planlı ekonomisinden para çıkarmanın yollarını bulmuştu. Rusya hâlâ SSCB’nin bir parçasıyken, Yeltsin’in ilk hükümetinde ekonomi danışmanı olarak çalışmıştı. Başarısız olan 1991 Ağustos darbesi sırasında, Rus Beyaz Sarayı önündeki barikatlarda, hükümetini savunmak için yer almıştı.

Diğer bir deyişle, 1990’ların başına gelindiğinde eski Komsomol görevlisi tamamen değişmişti. Arkadaşı ve iş ortağı olan Leonid Nevzlin adındaki eski bir yazılım mühendisiyle, *Ruble Sahibi Adam* başlığını taşıyan, kitap boyutunda bir kapitalist bildiri yazmışlardı. “Lenin zenginleri ve zenginliğin kendisini ortadan kaldırmayı amaçladı – ve zengin olma ihtimalini yasadışı ilan eden bir rejim yarattı,” diyorlardı kitaplarında, Hodorkovski’nin bir zamanlar devam ettirmeye söz verdiği ideolojiyi gözler önüne sererek. “Daha fazla para kazanmak isteyenler sıradan suçlularla bir

tutuldu. Artık Lenin'e göre yaşamayı bırakmanın zamanı geldi! Bizim kılavuz ışığımız, tamamen yasal bir şekilde elde edilmiş Kâr'dır. Tanrımız, Kutsal Para'dır; çünkü ancak O bizi bir hayat ilkesi olarak zenginliğe erİştirebilir. Zaman, Ütopya'yı terk etme ve kendinizi, sizi zengin kılacak Ticaret'e verme zamanıdır!" 1992 yılında kitap yayımlandığı sırada, Hodorkovski artık kendi bankasına sahipti ve diğer yeni girişimciler gibi, eskiden devletin sahip olduğu şirketlerin yönetimini ele geçirmek için özelleştirme senetleri satın alıyordu.

1995-1996 yıllarında, Rus hükümeti, ülkenin en zengin adamlarından, Rusya'nın en büyük şirketlerinin hâkim hisselerini güçlendirmek için kredi istedi – yapılan anlaşmaya göre, hükümet beklendiği üzere borçlarını ödeyemediği zaman hisseler bu zengin adamlara geçecekti. Sonuç olarak Hodorkovski, dünyadaki en büyük rezervlerden birine sahip olan yeni petrol holdingi Yukos'un sahibi oldu.

Bir sonraki fikir değişikliğini ise 1998 yılında yaşadı. O sene meydana gelen mali kriz, Hodorkovski'nin bankasının kapanmasına neden oldu. Petrol şirketi de dar boğazdaydı: Dünya pazarlarında bir varil petrolün fiyatı 8 dolardı, ancak Yukos'un eskimiş ekipmanları yüzünden bir varil petrol üretmenin maliyeti 12 dolara ulaşlıyordu. Şirketin yüz binlerce çalışanın maaşını ödeyecek nakit parası yoktu. "Sondaj kulelerimize gidiyordum," diye yazacaktı Hodorkovski yıllar sonra, "ve oradaki insanlar bana bağırıyorlardı bile. Greve girmiyorlardı: Anlıyorlardı. Sadece açlıktan bayılıyorlardı. Özellikle de küçük çocukları olan ve kendi sebze bahçelerine sahip olmayan genç insanlar.

Bir de hastaneler vardı tabii – daha önceleri ilaç satın alırdık, ihtiyaçları olduğunda insanları tedavi görmeleri için başka yerlere gönderirdik, ancak artık bunun için paramız yoktu. Fakat en kötüsü, insanların bu durumu anlayışla karşılayan yüzleriydi. İnsanlar sadece, ‘Zaten hiçbir zaman iyi bir şey beklemedik. Bizimle konuşmaya geldiğiniz için minnettarız. Sabırlı olacağız.’ diyorlardı.”

Böylece Rusya’nın en zengin adamlarından biri otuz yedi yaşındayken, sosyal sorumluluk kavramını keşfetti. Hatta muhtemelen bunu icat edenin kendisi olduğunu düşündü. Sonunda kapitalizmin insanları sadece zengin ve mutlu etmeyeceği, aynı zamanda yoksul, aç, çaresiz ve güçsüz kılacağı da ortaya çıkmıştı. Bu nedenle de Hodorkovski, Rusya’da sivil toplumu inşa etmeye karar verdi. “O noktaya kadar,” diye yazacaktı, “iş dünyasını bir oyun olarak görüyordum. Kazanmak istediğiniz ancak kaybetmenin de bir seçenek olduğu bir oyundu. Yüz binlerce insanın benimle birlikte oyun oynamak için işe geldiği bir oyundu. Akşam olduğundaysa, benimle hiçbir ilgisi olmayan kendi hayatlarına geri dönüyorlardı.” Bu son derece iddialı bir hedefti, ancak sıfırdan bir pazar ekonomisi yarattıklarını düşünen bir avuç insandan bazıları için saçma derecede iddialı bir hedef değildi.

Hodorkovski bir vakıf kurdu ve buna Otkrıtya Rossiya, Açık Rusya ismini verdi. İnsanların bir şeyler öğrenmeleri ve birbirleriyle konuşmaları için taşra bölgelerinde internet kafelerin açılmasına mali destek verdi. Ülkenin her yerinde gazetecilerin eğitimini finanse etti ve en yetenekli televizyon habercilerinin Moskova’ya gelip bir aylık bir eğitim görmelerine sponsor oldu. Dezavantajlı çocuk-

lar için bir yatılı okul açtı; Beslan'daki trajedinin ardından birkaç düzine çocuk bu okulun öğrencisi oldu. Çok geçmeden, Hodorkovski Batılı kuruluş ve hükümetlerin çıktığı yerleri doldurmaya başlamıştı; ne de olsa Rusya artık istikrarlı bir demokrasi olarak görülüyordu. Bazıları, Hodorkovski'nin Rusya'daki sivil toplum kuruluşlarının yarısından fazlasını finanse ettiğini söylüyordu; bazıları ise yüzde seksenini finanse ettiğini iddia ediyordu. 2003 yılında, Yukos ülkedeki en iyi beşeri bilimler okulu olan Rusya Devlet Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne on yıl içinde 100 milyon dolar vermeyi taahhüt etti – Rusya'da ilk defa özel bir şirket, bir eğitim kuruluşuna önemli miktarda para veriyordu.

Hodorkovski aynı zamanda şirketini, şeffaf ve düzgün bir şekilde yönetilen sağlam bir kuruluşa dönüştürmekle meşguldü. Yönetim yapısını geliştirmesi için küresel yönetim danışmanlık devi McKinsey & Company ile, muhasebe altyapısını sıfırdan kurması için de bir başka dünya devi olan PricewaterhouseCoopers ile çalışmaya başladı. “Pricewaterhouse gelmeden önce Yukos muhasebecilerinin bildiği tek şey, öfkeyle ayaklarını yere vurmaktır ve şirketten biraz biraz para çalmaktır,” diyecekti Hodorkovski'nin eski vergi avukatı bana. “Onlara her şeyi öğretmek zorunda kaldılar.” Hodorkovski'nin ortakları söylenmeye başlamıştı –Hodorkovski'nin çabalarına gereksiz gözüyle bakıyorlardı– ancak o, Yukos'u Rusya'nın ilk çokuluslu şirketi haline getirmek konusunda azimliydi. Bu amaçla, Washington, D.C. merkezli bir halkla ilişkiler şirketiyle çalışmaya başladı. “New York'ta beş görüşme ayarlayacak ve günü bir görüşmeden diğerine giderek geçirecektik,”

diye hatırlıyordu onunla çalışan danışman. “Pek fazla CEO vaktini bu şekilde harcamaz. *Fortune* dergisine kapak olduk. Hodorkovski insanların Rusya’da gerçekleşmesini umduğu şeyin timsaliydi.” Yukos’un kapitalistleşmesi, kısmen petrol fiyatının artması, kısmen üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşüren yeni ve çağdaş sondaj ve rafinaj sistemleri ve kısmen de bu yeni şeffaflık sayesinde katlanarak artıyordu. Hodorkovski, Rusya’nın en zengin adamıydı ve açık bir şekilde dünyanın en zengin adamı olma yolunda ilerliyordu.

2 Temmuz 2003 tarihinde, Yukos’un ana şirketi Group Menatep’in yönetim kurulu başkanı Platon Lebedev tutuklandı. Birkaç hafta sonra, eski bir KGB subayı olan, Yukos’un güvenlik şefi parmaklıklar ardındaydı. İçeriden bilgi sahibi olanlar ve olayların ardındaki gözle görülür mantığı takip edebilenler Hodorkovski’ye kısa süre içinde kendisinin de tutuklanacağını söylediler. Hatta biri Hodorkovski’ye tutuklanmaktan kaçınmak için yapması gerekenlerin bir listesini yazdı; ancak halkla ilişkiler çalışanlarından biri tarafından hazırlanan bu belge, bir başka halkla ilişkiler çalışanı tarafından öfkeyle parçalandığı için Hodorkovski tarafından hiç görülmedi. Her ne olursa olsun, Hodorkovski’nin yapması gereken şey açıktı: Ülkeden ayrılmalıydı. Ortağı ve *Ruble Sahibi Adam* kitabını beraber yazdığı Leonid Nevzlin, aynen böyle yaptı: İsrail’e taşındı. Hodorkovski kısa bir süre için Birleşik Devletler’e gitti ancak geri döndü – ve turneye çıktı.

Bu noktada Hodorkovski bir yılı aşkın bir süredir çeşitli yerlerde bir konuşma yapmaktaydı. Ben de bu konuşmayı, isteği üzerine toplanmış genç yazarlardan oluşan bir

grubun parçası olarak bir kez dinlemiştim. Konuşmanın ana fikri şuydu: Rusya'nın modern dünyaya karışması gerekiyordu; şirketlerini en iyi ihtimalle ortaçağ derebeylikleri gibi, en kötü ihtimalle de cezaevi gibi yönetmeyi bırakmalı; ekonomisini petrol ve gaz ihracatından ziyade bilgi ve uzmanlık ihracatına dayalı bir yapıya dönüştürmeli; biz yazarlar gibi akıllı, eğitilmiş insanlarına değer ve iyi maaşlar vermeliydi. Hodorkovski başarılı bir konuşmacı değildi: Konuşurken kasılıyordu ve sesi hem yumuşaktı hem de onun boyunda, görünüşünde ve zenginliğinde bir adam için uygun olmayacak kadar tizdi. Ancak ikna etme gücüne sahipti ve itibarının ağırlığı işe yarıyordu; insanlar genellikle onun kendilerine söyleyeceklerini dinlemek istiyorlardı.

Bu nedenle, ülkeden ayrılmak ya da Putin'in önünde diz çökmek yerine —çünkü yırtılan kâğıtta yapması tavsiye edilen şey buydu— Hodorkovski, kendi konferans turnesini yaratmaya karar verdi. Halkın önünde konuşma konusunda kendisine koçluk yapması için Putin'in eski imaj danışmanı Marina Litvinoviç'le çalışmaya başladı. Litvinoviç ona, dinleyiciler onun tarafına geçmiş olsa bile bir konu üzerinde fazlasıyla durmak gibi bir özelliği olduğunu ve bunun da temposunu kaybetmesine neden olduğunu söyledi. Hodorkovski, birkaç asistanı ve sekiz güvenlik görevlisi, kiralık bir jette yaşayacakları, aylarca sürececek bir döneme başladılar. Hodorkovski öğrencilere, işçilere ve hatta bir seferinde (muhtemelen organizatörlerin hatası nedeniyle) askeri okul öğrencilerine konuşma yaparak ülkeyi dolaşıyordu. Litvinoviç, elinde üzerinde "Tempo" yazılı bir kâğıtla en ön sırada oturuyordu; Rusya'nın en

zengin adamı söylediklerini tekrarlamaya başladığında, görmesi için hemen bu kâğıdı kaldırıyordu.

Bir cumartesiye denk gelen 18 Ekim 2003 tarihinde ve ertesi günü, Hodorkovski'nin ekibi Volga Nehri kenarındaki Saratov şehrindeydi. Kar yağıyordu ve yılın o dönemi için alışılmamış bir şey olmasına rağmen yağan kar yerde kalıyordu. Kimsenin anlamadığı ya da en azından kimse-nin açıkça söylemediği bir nedenden ötürü, tüm grup dışarı çıktı ve geniş beyazlıklarda gezindi. Sonra otellerine döndüler ve Hodorkovski garip bir şekilde herkese iyi geceler dileyip gözden kayboldu; grubun geri kalanıysa hızla ve fazlasıyla sarhoş oldu. Ertesi sabah Hodorkovski, Litvinoviç'e Moskova'ya dönmesini söyledi: Kadın haftalardır üç yaşındaki çocuğunu görmemişti ve Hodorkovski bir sonra gidecekleri yerde kendi başına idare edebilirdi.

Telefonlar, 25 Ekim günü güneş doğmadan önceki saatlerde geldi: Hodorkovski, Novosibirsk havaalanında sabah saat sekizde, Moskova saatiyle saat beşte gözaltına alınmıştı: *Demek beni eve göndermesinin nedeni buymuş*, diye düşündü Litvinoviç. Hodorkovski'nin özel avukatı Anton Drel, üçüncü bir kişi üzerinden şifreli bir mesaj aldı: "Bay Hodorkovski, tutuklandığının size bildirilmesini istedi. Ne yapacağınızı bileceğinizi söyledi." *Tipik Hodorkovski*, diye düşündü ne yapacağı konusunda hiçbir fikri olmayan Drel. Sabahın ilerleyen saatlerinde ikinci bir telefon daha geldi: "Ben Mihail Hodorkovski. Hemen başsavcının ofisine gelmek için müsait misiniz?" diye sordu, alamet-i farikası olan resmi bir tavırla; Moskova'ya nakledilmişti bile. Birkaç saat sonra, Hodorkovski içlerinde sahtecilik ve vergi kaçırmanın da bulunduğu altı suçla suçlandı.

ON SEKİZ AY SONRA, Hodorkovski sadece altı değil on bir suçtan suçlu bulunacak ve bir hapisane kolonisinde dokuz yıl geçirmeye mahkûm edilecekti. Mahkûmiyetinin bitmesine henüz epey zaman varken, hakkında yeni suçlamalarda da bulunulacak ve bu sefer parmaklıklar ardında on dört yıl geçirmeye mahkûm edilecekti. Yönetim kurulunun eski başkanı Lebedev, her iki seferinde de Hodorkovski ile birlikte yargılanacaktı. İçlerinde eski güvenlik şefinin, avukatların ve sadece Yukos'taki değil, şirketin diğer iştiraklerindeki çeşitli kademelerden müdürlerin de bulunduğu başka Yukos çalışanları da benzer iddialarla suçlanacak ve benzer şekilde şiddetli cezalara mahkûm edilecekti; düzinelerce başkası ise ülkeden kaçacaktı. Sonunda, bir milyarderin davasının sorumluluğunu üstlenmek konusunda ilk başta açıkça isteksiz davranan Uluslararası Af Örgütü bile, Hodorkovski ve Lebedev'in düşünce suçlusu olduğunu duyuracaktı. Hiç kimse –onu hapse atanlar dahi– belli bir noktadan sonra onun adaletsiz bir şekilde hapse atıldığından kuşku duymayacaktı, ancak tutuklanmasından sekiz yıl sonra bile hiç kimse, Hodorkovski'nin özgürlüğünü ve servetini kaybetmesine yol açacak ne gibi bir suç işlediğinden tam olarak emin olmayacaktı.

Gerek kendisi gerekse de pek çok çalışanı, Hodorkovski'nin yolsuzluk hakkında yüksek sesle konuştuğu için cezalandırıldığını düşünüyordu. 2003 yılının şubat ayında Putin, ülkenin en varlıklı işadamlarını, medyaya açık olan nadir bir toplantı için bir araya topladı. Hodorkovski yanında, orada bulunan herkesin kesinlikle bildiği ancak kesinlikle bilmiyor gibi davranmaya çalıştığı olguları gösteren sekiz basit slayttan oluşan bir PowerPoint sunumu

getirmişti. Altıncı slaydın başlığında “Yolsuzluk Rus Ekonomisine Yılda 30 Milyar Dolardan Fazlasına Mal Oluyor” yazıyordu ve hemen hemen aynı rakama ulaşmış dört farklı çalışmayı referans gösteriyordu. Sekizinci slaydın başlığındaysa “Yeni Bir Neslin Şekillenmesi” yazıyordu ve slaytta, üç farklı yüksek öğrenim kurumunu karşılaştıran bir grafik vardı: Bir kurum petrol sektörü müdürlerini mezun ediyor, bir diğeri vergi müfettişlerini yetiştiriyor ve bir kurum da devlet memurlarını hazırlıyordu. Son üniversiteye girmek için her bir öğrenci on bir öğrenciyle rekabet ederken, vergi müfettişi olmak isteyenler neredeyse dört kişinin önüne geçmek zorundaydı; geleceğin petrol sektörü yöneticilerinin ise –petrol sektöründeki resmi başlangıç maaşları devlette çalışanlarınkinden iki ya da üç kat fazla olmasına rağmen– ikiden daha az kişinin önüne geçmesi yeterliydi. Bunlar, diye belirtti Hodorkovski, sadece resmi rakamlardı; lise öğrencileri kariyer planlarını yolsuzluktan gelecek gelirlere göre yapıyorlardı.

Hodorkovski konuşurken ayrıca, devlete ait petrol devi Rosneft’in, daha küçük bir özel petrol şirketiyle birleşmesinden de bahsetti. “Herkes, bu anlaşmanın, nasıl diyelim, ikinci bir boyutu olduğunu düşünüyor,” dedi Hodorkovski, Rosneft’in ödemiş olduğu fazlasıyla yüksek tutarı ima ederek. “Rosneft’in başkanı da burada – belki bir yorum yapmak ister.” Rosneft’in başkanı bir yorumda bulunmadı; bu da işlenen suçun kamuoyu önünde utançla itiraf edilmesi gibi göründü.

Hodorkovski’ye yanıt veren kişi Putin’in ta kendisi oldu. Yüzünde birkaç ay önce Fransız gazeteciye kendisini hadım ettirme teklifinde bulunurken ortaya çıkan gü-

lümsemenin aynısı vardı – yani öfkesine hâkim olmakta zorlandığını gösteren yüz ifadesi... “Yukos da dahil olmak üzere bazı şirketlerin olağanüstü rezervleri var. Soru ise şu: Bu şirket bu rezervleri nasıl elde etti?” diye sordu, daha iri görünmesini sağlayacak şekilde sağ omzunu kaldırmak için sandalyesinde kıpırdanarak ve bunun bir soru değil tehdit olduğunu açıkça belirtecek şekilde zorbaca gülmseyerek. “Ayrıca sizin şirketinizin de vergi konusunda bazı sorunları var. Yukos’un yönetim kademesine hakkını vermek gerek, şirket her şeyin icabına bakıp devletle olan tüm sorunlarını halletmenin bir yolunu bulmuş. Ama kim bilir, vergi akademisine girmek için bu kadar fazla rekabet olmasının nedeni belki de budur, değil mi?” Bir başka deyişle, Putin, Hodorkovski’yi vergi müfettişlerine rüşvet vermekle suçlamış ve şirketine el koymakla tehdit etmişti.

Bir de Hodorkovski’nin yaşadığı sıkıntının nedeni- nin politika olduğunu iddia eden bir düşünce tarzı vardı: Burnunu politikaya fazla sokuyordu. Komünistler de dahil olmak üzere siyasi partilere bağış yapıyordu. Temmuz ayında Lebedev’in tutuklanmasının hemen ardından Hodorkovski, mesafeli ancak ılımlı bir ilişki içinde olduğu Başbakan Kasyanov’dan ne olduğunu bulmasını rica etti. “Üç ya da dört kere girişimde bulunmam gerekti,” dedi Kasyanov bana. “Putin, başsavcılığın ne yaptığını bildiğini söyleyip duruyordu. Ancak sonunda bana, Yukos’un sadece Putin’in finanse etmesine izin verdiği [küçük liberal] partileri değil, aynı zamanda finanse etmesine izin vermediği Komünistleri de finanse ettiğini söyledi.” Sekiz sene sonra –Yukos’un ülkeyi terk eden ortağı– Nevzlin, Kremlin’in şirketin Komünist Parti’ye yaptığı bağışlara “elbette

ki” onay verdiğini savunuyordu. Hodorkovski’nin çevresindeki bazı insanlar, parti finanse etme durumunun “çifte ihanet” olduğunu düşünmeye başlamışlardı; Hodorkovski’nin, ona –yanlış bir şekilde– Komünist Parti’ye bağış yapmasının sorun olmadığını söyleyen, Putin’e yakın biri tarafından tuzağa düşürüldüğüne inanıyorlardı. Bu tartışmaların hepsi, 2003 yılının aralık ayında yapılacak olan parlamento seçimine –ardından *The New York Times*’ın Rusya’nın “demokrasiye santim santim yaklaştığını” bildireceği seçime– gidilen dönemde yapılıyordu.

Üçüncü bir gözlemci grubunun ise Hodorkovski’nin kaderi için çok basit bir açıklaması vardı. “Tanrı aşkına, Hodorkovski vergi kaçırdığı ya da petrol çaldığı için hapse girmede,” dedi İllarionov bana, tutuklama olayından yedi buçuk sene sonra. “Hapse girdi çünkü bağımsız bir insandı ve hâlâ da öyle. Çünkü eğilmeyi reddetti. Çünkü özgür bir adam olarak kalmaya devam etti. Bu devlet, insanları bağımsız oldukları için cezalandırır.”

Ancak 2003 yılının ekim ayında tutuklama haberleri patladığında, bu olayın karanlık bir saçmalık içeren doğası, herkes için anlaşılır olmaktan epey uzaktı. Örneğin William Browder bu tutuklamayı alkışlıyordu. İngilizce olarak yayınlanan ve yatırımcılara dağıtılan günlük gazetelerden *The Moscow Times*’ın serbest kürsü sayfasında, “Onu [Putin’i], ülkenin kontrolünü oligarkların elinden alması konusunda tamamen desteklemeliyiz,” diye yazıyordu.

13 KASIM 2005 TARİHİNDE Browder Londra’dan Moskova’ya dönüyordu. Dokuz yıldır Rusya’da yaşıyordu ve Rusça konuşamamasına rağmen, Moskova’da kendisini

herkes kadar evinde hissediyordu. Parası, petrol üreticisi ülkelerde çok varlıklı insanların alışkın olduğu bir rahatlık içinde yaşamasını garantiliyordu: Moskova'ya indiği andan itibaren herkesten ayrı, lüks bir yolu takip eder, buradan havaalanı formaliteleriyle uğraşmadan geçer ve rozetini hâlâ elinde bulunduran eski bir polis memuru olan şoförü tarafından alınırdı; bu rozet sayesinde Moskova'nın kuralsız yollarının kralı olurlardı. Ancak bu sefer Browder kendisini havaalanının VIP salonunda mahsur kalmış halde buldu: Belli ki pasaportu sınırda takılı kalmıştı. Birkaç saat sonra, belirsiz kaderinin mahkûmu olan birkaç başka tutukluyla birkaç plastik sandalyenin bulunduğu, havaalanının gözaltı alanına alındı. Moskova'ya gelmesinden on beş saat sonra Browder, Londra'ya geri dönen bir uçağa bindirildi: Rusya vizesi iptal edilmişti.

Kesinlikle büyük bir yanlış anlaşılma söz konusuydu. Browder, PowerPoint sunumlarından çok hoşlanan kabine bakanlarını ve Kremlin çalışanlarını aradı. Hepsi kaçamak, baştan savıcı ve çekimser bir tavırla konuşuyorlardı. Birkaç telefon görüşmesinin ardından, vize sorunlarının kısa bir süre içinde hallolmayacağını anlamaya başladı. Putin'in iyi niyetine inancı tam olmasına rağmen, Browder Rusya'da hiçbir ticari faaliyetin sahipsiz bırakılmaması gerektiğini çok iyi biliyordu. Böylece tüm işlerini Londra'ya taşımaya başladı. Analistler taşındılar; fon şirketi, Rus şirketlerinde sahip olduğu 4,5 milyar dolar değerindeki hisselerini, kimse farkına varmıyormuş gibi görünürken elden çıkardı. 2006 yazının sonuna gelindiğinde, Hermitage Fonları'nın Rusya'daki şirketleri, Moskova'da ara sıra şirketin sekreteri tarafından ziyaret edilen bir ofisi olan boş birer kabuk haline gelmişti.

Yirmi beş vergi polisi ofise baskın yapıp her şeyin altını üstüne getirdiklerinde bu sekreter ve Londra'dan ziyarete gelmiş olan bir şirket personeli ofisteydi. Kısa süre sonra, ilk baskını düzenleyen albayın yönetiminde olan aynı sayıda polis memuru, Hermitage Fonları'nın yatırımlarına aracılık eden üç holding şirketinin kaşelerini, mühürlerini ve sertifikalarını aramak için fonun hukuk firmasına gittiler. Bir avukat, polislere gerekli izin belgeleri olmadığını söyleyerek karşı çıktığında bir toplantı odasına götürüldü ve orada dövüldü.

Dört ay sonra Browder, şirketleri aleyhinde bir St. Petersburg mahkemesi tarafından milyonlarca dolarlık hükümler verildiği konusunda bilgilendirildi. Vizesinin iptal edilmesiyle ilk uyarıyı alan, vergi polisinin baskınlarıyla korkuya kapılan Browder, hiçbir mantıklı açıklaması olmayan bu olaylar dizisinden dolayı artık tamamen dehşete düşmüştü. Vergi polisi, boş birer kabuktan ibaret olan şirketlerin kayıt belgelerine, kaşelerine ve mühürlerine neden ihtiyaç duyuyordu? Bu şirketlerin temsilcileri herhangi bir davadan ya da mahkeme celsesinden haberdar olmadıysa, şirketler aleyhinde nasıl hüküm verilmiş olabilirdi? Browder, Moskova'daki avukatlarından bunu soruşturmalarını istedi.

Bir şene kadar iz sürdükten sonra, bu olayların saçma, neredeyse inanılmaz, ancak yine de mantıklı bir sıralamasını oluşturmayı başaran kişi bir avukat değil, genç bir muhasebeci oldu. Sergey Magnitski, boş birer kabuktan ibaret olan üç şirketin, hepsi hüküm giymiş suçlulardan oluşan başka insanların isimleriyle yeniden tescil edildiklerini keşfetmişti. Daha sonra bu çalınan şirketlere, söz konu-

su şirketlerin kendilerine sözde borcu olduğunu gösteren kontratlar ibraz eden başka şirketler tarafından dava açılmıştı. Rusya'nın üç farklı şehrindeki üç farklı mahkeme, çok hızlı bir yargılamanın ardından Browder'ın üç eski şirketine toplamda bir milyar dolara varan cezalar kesmişti ve bu meblağ her nasılsa tam olarak bu üç şirketin önceki vergi yılında bildirdiği kârlarla aynı tutardaydı. Derken şirketlerin yeni sahipleri, vergi dairesine başvuruda bulunarak, ödedikleri tüm vergilerin geri ödenmesini talep etmişti: Bunu talep edebiliyorlardı, çünkü kâğıt üzerinde şirketler artık kâr etmiyordu. Toplamda 230 milyon dolara ulaşan geri ödemeler 2007 yılının aralık ayında bir gün içinde yapıldı; bu ödemeler şirketlerin yeni sahiplerine aktarıldı ve Rus bankacılık sisteminden yok oldu.

Görünüşe göre Magnitski, Rusya'nın en az üç şehrindeki mahkemeler kadar vergi idaresini de içeren bir yolsuzluk entrikasını ortaya çıkarmıştı: Hâkimler bu entrikanın içinde olmasalar, ceza hükümlerini bu kadar kolaylıkla ve hızla damgalayıp hayata geçiremezlerdi. Ya da bu entrika kuruluşun en tepesinden ya da en azından en tepesine yakın bir yerlerden yönetilmiyor olsa, vergi idaresi geri ödemelerin yapılmasını bu kadar hızlı gerçekleştiremezdi – ya da Browder'ın avukatlarının, şirketlerin müvekkillerinden çalındığı konusunda altı farklı şikâyet başvurusunda bulunduğu göz önüne alınacak olursa, bu ödemeler hiç yapılmazdı.

Tam bir ideolog olan Browder, bir açık yakaladığını düşünüyordu. Yaşanan olaylardan sonra artık Rusya'dan aforoz edilme emrinin en üstten geldiğine inanıyordu: Hâlâ nedenini tam olarak bilmese bile, nasırına basarak

rahatsız ettiği birinin devlet başkanını ya da ona çok yakın olan birini Browder'ın sakıncalı olduğu konusunda ikna etmiş olabileceğine inanabilirdi. Ancak şimdi Browder'ın Rusya'yı en baştan kurtarmak için bir şansı daha vardı. "lkenin devlet başkanının, devletin 230 milyon dolarının böyle alınmasına izin verebilmesine imkân yoktu," diye fikir yürütüyordu. "Demek istediğim, işlenen vergi suçu öyle gülünç ki. Bu konuda bir adım atsanız, insanlar bunun fazlasıyla ihtimal dışı olduğunu söylerdi. Özel tim ekiplerinin ve helikopterlerin gökyüzünden aşağı szlp kötü adamları yakalamasını bekliyorduk."

Magnitski, bu entrikanın ortaya çıkarılıp bir soruşturma başlatılmasına yönelik on beş farklı şikâyet dilekçesi yazdı. Ancak SWAT ekiplerinin gökyüzünden szlp kötü adamları yakalaması yerine, Browder'ın tuttuğu avukatlar, soruşturma yağmuruna tutuldular. Dört farklı hukuk bürosunda çalışan yedi farklı avukat, haklarında çeşitli suç soruşurmaları açıldığı konusunda tebligatlar aldılar. Bu noktada Browder, avukatlarının hepsine gelip İngiltere'de yaşamalarını teklif etmesi gerektiğini anladı. "Biliyorsunuz, ben finansal analiz eğitimi aldım," dedi bana birkaç sene sonra, kısmen bu sürecin kendisi için ne kadar zor olduğunu anlatmaya, kısmen de işin vahametini bu kadar geç fark etmesini haklı çıkarmaya çalışarak. "Ben bir asker değildim. İnsanların hayatlarını riske atacakları durumlar için eğitilmedim. Böylece avukatlarımızın her birine gidip, 'Böyle bir şey olduğu için gerçekten zgnm. Amacım sizi fiziksel zarara uğratacak bir duruma sokmak değildi, ayrıca sizi fiziksel zarar görebileceğiniz bir yerde bırakmak niyetinde de değilim; tüm masrafları bana ait olmak üzere

Rusya'dan ayrılmanızı, Londra'ya gelip burada yaşamamızı istiyorum,' dedim. Bu konuşmayı bu insanlarla yapmak hiç kolay değildi. Hepsi kırklı yaşlarında, kariyerlerinin en üst noktasındaydı ve içlerinden bazıları tek kelime İngilizce bilmiyordu. Bense kalkmış, hayatlarından, mesleklerinden, tüm çevrelerinden vazgeçmelerini ve kendilerini tehlikeden korumak için bu kadar kısa bir süre içerisinde sürgüne gelmelerini istiyordum onlardan.”

Bu yedi avukatın altısı Browder'ın teklifini kabul etti ve Londra'ya taşındı. Teklifi reddeden tek kişiye, otuz altı yaşında ve grubun en genci olan muhasebeci Sergey Magnitski'ydi – Browder onun bu teklifi reddetmesini kendi kendine şöyle açıklıyordu: “Sergey, Rusya'nın değişim içerisinde olduğunu düşünen bir nesilden geliyordu. Yeni bir Rusya vardı, belki mükemmel olmayan, ancak daha iyiye giden bir Rusya... Hukuk ve adaletin temel ilkeleri işliyordu – onun öne sürdüğü tez buydu. Bana, ‘Artık 1937 yılında değiliz. Yanlış hiçbir şey yapmadım ve kanunları biliyorum. Gelip beni tutuklamaları için kanuni hiçbir dayanakları yok,’ dedi.”

24 Kasım 2008 tarihinde, Sergey Magnitski, ortaya çıkarmaya çalıştığı yolsuzluk entrikasıyla bağlantısı olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Tıpkı üç yıl önce müvekkilinin düşündüğü gibi, ilk başta avukatları tarafından kısa sürede düzeltilecek bir yanlış anlaşılma olduğundan emindi. İlk duruşmada, diğer nedenlerin yanı sıra, küçük oğlu grip olduğu için serbest bırakılması gerektiğini savundu; içine düştüğü bu zor durumun kısa süre içinde biteceğinden son derece emindi. Ancak serbest bırakılmamasının yanı sıra, Moskova'daki iki hapishane arasında mekik dokur-

ken, içinde bulunduğu hapishane koşulları gittikçe daha da bozuldu. Eşini ya da annesini görmesine izin verilmiyordu. Hastalandı ve tedavi görmesi gerektiği halde devamlı olarak önüne engeller çıkarıldı. Sergey Magnitski 16 Kasım 2009 tarihinde, henüz otuz yedi yaşındayken hapishanede hayatını kaybetti.

Ölümünün ardından, hapishane Magnitski'nin her bir şikâyetini, başvurusunu ve talebini titizlikle kaydettiği defterlerini ailesine verdi: Tutuklanmasında bir yanlış anlaşılma olmadığını fark ettiği zaman, Magnitski hapiste geçirdiği 358 gün boyunca 450 belge kaleme alarak şiddetli ve tek taraflı bir savaş açmıştı. Maruz kaldığı suiistimalleri içeren bir ansiklopedi yaratmıştı. Karyolasında otururken yemek yemek ve yazı yazmak zorunda bırakıldığı aşırı kalabalık koğuşları tarif ediyordu. Atıldığı hücrelerden birinde, pencerelerin camları yoktu ve içerdeki hava sıcaklığı dondurucuydu. Bir başkasında, tuvalet –daha doğrusu, tuvalet görevi gören yerdeki çukur– taşıp hücrenin zeminini lağım suyuyla doldurmuştu. Sistematik olarak kendisinin sıcak yemekten mahrum bırakıldığını ve çoğu zaman da günlerce hiç yemek verilmediğini yazıyordu. En korkuncu ise, kronik karın ağrısı uyumasını bile engelleyecek kadar şiddetlendiği ve hastalığının semptomlarını belirtip, tedavi görmek konusundaki yasal haklarını dile getiren mektuplar yazdığı halde ona tıbbi tedavi verilmemesiydi. Magnitski, karın zarı iltihabından dolayı hayatını kaybetti.

Browder ve yatırım fonu çalışanları en sonunda asker gibi davranmak zorunda kaldılar. Adını Sergey Magnitski için Adalet koydukları oldukça görünür ve etkili bir kampanya başlattılar: Meslektaşlarının hapse atılması ve

işkence görmesiyle bağlantısı olan ve onun ortaya çıkardığı yolsuzluk entrikasında parmağı bulunan insanların aleyhinde büyük miktarda delil topladılar. Birkaç ay içerisinde, söz konusu resmi görevlilerin vizelerine yasak konması ve yurtdışındaki tüm malvarlıklarının dondurulmasıyla ilgili kanun tasarıları ABD Kongresi'nde, Avrupa Parlamentosu'nda ve Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerin parlamentolarında onaylanmak için bekliyordu.

O DÖNEME GELİNDİĞİNDE ABD basınındaki baskın Rusya imajı en sonunda değişmişti. Bu imajın değişmesi için Putin'in ikinci görev döneminin büyük kısmının geride kalması gerekmişti: "Gelişmekte olan demokrasi" tabirinin yerini "otoriter eğilimler" tabiri almış, bu da yavaş yavaş yerini "suça dayalı despotluk" tamlamasına bırakmıştı. 2003 yılında Hodorkovski Putin'le yolsuzluk konusunda konuşma girişiminde bulunduğunda, küresel bir kuruluş olan Transparency International, yolsuzluk konusunda Rusya'nın yerini dünya ülkelerinin yüzde 64'ünden daha kötü durumda gösteriyordu ki bu da kuruluşun o yılki sıralamasına bakıldığında, Rusya'nın Mozambik'ten daha kötü, Cezayir'den ise çok az daha iyi durumda olduğuna işaret ediyordu. 2010 tarihli raporundaysa kuruluş, yolsuzluk konusunda Rusya'nın yerini dünyanın yüzde 86'sından daha kötü durumda gösteriyordu: Rusya artık Papua Yeni Gine ile Tacikistan arasında yer alıyordu.

Rusya en sonunda, uluslararası iş ve basın camiasında sahip olduğu olumlu imajı kaybetmiş durumdaydı. Browder zamanını, Rus rejimini sadece dünya parlamentolarında değil, aynı zamanda Davos, İsviçre'deki büyük iş dün-

yası toplantısı gibi forumlarda da eleştirerek geçiriyordu. Andrey İllarionov görevinden istifa etmişti. “Herkesin bir kırılma anı oldu,” diye açıkladı bana. “Benimki Beslan’dı. Bunun kasten izlenen bir yöntem olduğunu o zaman anladım. Oradaki insanların hayatlarını kurtarmak için gerçekten bir şans vardı ve o [Putin] masum insanları öldürmeyi, rehineleri öldürmeyi tercih etti. Demek istediğim, ben işyerindeydim ve izleyip dinleyebiliyordum, her şeyi çok yakından görebiliyordum. En azından birkaç saat daha beklemeye devam etselerdi, insanların hayatlarını kurtarabilirlerdi, hepsinin ya da çoğunun hayatını. Bir saldırı olmayacak ve çocuklar, ebeveynleri ve öğretmenleri kurtarılmış olacaktı. Eğer bu doğruysa, okul binasına saldırımlarının tek bir açıklaması olabilirdi. Benim için her şey o gün, 3 Eylül 2004 tarihinde netleşti.”

İllarionov, G8’deki şerpa [Putin’in kişisel temsilcisi] görevinden istifa etti; Rusya’nın G8’e tam üyelik kazanması, İllarionov’un en önemli başarılarından biriydi. “Danışman olmak bir şeydir,” diye açıklıyordu. “Danışman olmak danışman olmaktır. Önemli bir görevdir, ancak kişisel olarak birini temsil etmekle aynı şey değildir. Dolayısıyla ben de işverenime bu koşullar altında daha fazla onun kişisel temsilcisi olarak çalışamayacağımı söyledim.”

Altı ay sonra İllarionov, devlet başkanının danışmanlığından da istifa etti. “Artık gülünç hale gelmişti. Hiç kimse benim ekonomiyle ilgili ya da herhangi bir konudaki tavsiyelerime kulak asmıyordu. Rus devletinin treni, rayların üzerinde son hızla tamamen farklı bir istikamete doğru gidiyordu. İllarionov, bu “rayların üzerinde farklı bir istikamete gitmek” konusunu açıklayan bir dizi iğneleyici

makale kaleme aldı. Rusya, diye yazıyordu, liberal bir ekonominin tam tersi haline geldi: Belli bir grup tarafından yönetilen, serbestlikten uzak, savaş çığırtkanı bir devlet. Browder gibi İllarinov da, Putin rejimini yorulmadan ve gittiğı her yerde yüksek sesle eleştiren bir isim haline geldi.

Başbakan Mihail Kasyanov da görevinden ayrılmıştı. Onun kırılma noktası ise Hodorkovski'nin tutuklanması oldu. "Daha önce de bazı işaretler vardı," dedi bana. "Televizyon şirketine el konması ve tiyatrodaki rehine krizinin yönetilme şekli –bunların hepsi birer işaretti– ancak ben bunun bir plan olduğunu düşünmüyordum. Bunların düzeltilebilecek hatalar olduğunu düşünüyordum. Ve Lebedev'le Hodorkovski tutuklanana kadar bu şekilde düşünmeye devam ettim. Ancak onların tutuklanmalarından sonra bunların tesadüfi hatalar olmadığına farkına vardım; onun siyaseti buydu, onun genel anlamda hayatı algılayış şekli buydu."

Kasyanov, Putin'in "çöplüğünden uzak durmak" –yani siyasetinden uzak durmak– konusundaki talebine itinayla riayet etti; hatta o kadar büyük bir itinayla riayet etti ki, kendi isteğıyle gözlerini ülkenin politik hayatına kapadı. Bu nedenle de 2003 yılının yazında, Putin ona Lebedev ve Hordorkovski'nin uğradığı kovuşturmanın Komünist Parti'ye bağışta bulunmalarının cezası olduğunu söylediğinde, Kasyanov şoke oldu. "Yasal olan bir şey için Kremlin'den özel izin alınması gerektiğine inanamıyordum." Putin'le başbakanı arasındaki anlaşmazlık kısa süre içinde aleni hale geldi: Kasyanov bu tutuklamaları açıkça eleştirerek, kanuni dayanakları bulunmadığını ve son derece aşırı tedbirler olduğunu söyledi. Putin'in fazla konuşan başba-

kanını ikinci görev döneminde yanında tutmayacağı açıklı, ancak devlet başkanının sabrı daha erken tükenmiş gibi görünüyordu: 2004 yılının şubat ayında, seçimden bir ay önce, kabinesini görevden aldı.

Putin, Kasyanov'u görevden almasının ardından onu daha az göz önünde olan bir pozisyonda tutmayı planladı. Ona üç kez iş teklifinde bulundu ve her seferinde bir öncekinden daha ısrarcıydı: Seçeneklerden biri güvenlik konseyinin başına geçmek, diğeri ise devlete bağlı yeni bir bankanın yönetimini üzerine almaktı ki bu Putin'in iki kez yaptığı bir teklifti. Kasyanov sonunda hayır dediğinde, eski işverenin ses tonu ayartıcı olmaktan çıkarak tehditkâr bir tınıya büründü. "Odadan çıkmak üzere kapıya ulaşmıştım ki bana, 'Mihail Mihailoviç, eğer başın vergi polisiyle belaya girerse yardım isteyebilirsin, ancak önce şahsen bana gelmeyi unutma,' dedi." Kasyanov, Putin'in ayrılırken söylediğı sözleri hem bir tehdit hem de açık bırakılan bir kapı olarak yorumlamıştı. Derken, beklendiğı üzere çeşitli vergi sorunları ortaya çıkmaya başladı: Kasyanov'un işini kaybettikten hemen sonra kurduğı danışmanlık şirketi denetimden geçirildi. Kasyanov kimseden yardım istememeyi seçti: Bu da sadece vergi denetiminin iki seneye kadar uzaması anlamına değil (iki taraf en sonunda son derece önemsiz bir usulsüzlük olduğı konusunda anlaşacaktı; bir kutu yazı kâğıdı, muhasebe kayıtlarına yanlış bir şekilde girilmişti), aynı zamanda Kasyanov'un Rus siyasetinde istenmeyen kişi haline geldiğı anlamına da geliyordu. Görevden alınmasını izleyen yıllar içerisinde, Kasyanov seçimlerde aday olmaya ve kurduğı siyasi partiyi tescil ettirmeye çalıştı –hatta söylenenlere göre, tescil işlemi için

gerekli olan saçma derecede yüksek sayıdaki imzayı toplamayı bile başardı– ancak sunduğu belgeler, tescil yetkilileri tarafından devamlı olarak geri çevrildi. Televizyona ya da büyük gazetelere erişimi olmadığı için de Kasyanov, ana akıma mensup bir politikacıyken büyük bir hızla marjinal bir siyasetçiye dönüştü.

HODORKOVSKI DAVASI, 2004 yılının ortasında mahkemede görülmeye başlandı ve savunma tarafının sunduğu taleplerin neredeyse hepsi reddedilmesine (böylece Moskova Basmannıy Mahkemesi’ndeki görgü şahitlerinin ve çapraz sorguların sayısı çarpıcı bir şekilde düşmesine) rağmen, on ay boyunca devam etti. Mahkemenin karar günü yaklaşırken, Putin’in yeni yeni ne çıkmaya başlayan bir asistanı ve aynı zamanda bir avukat olan İgor şuvalov şöyle diyecekti: “Yukos davası, vergi yüklerini azaltmak için çeşitli entrikalara başvuran diğer şirketlere örnek teşkil etmesi için yapılan göstermelik bir yargılamadır. Eğer Yukos olmasaydı başka bir şirket olacaktı.” Gezegendeki en kötücül politikacılar hakkında yazmaya alışkın olan Moskovalı gazeteciler bile, Stalin dönemine ait siyasi dilin bu şekilde aık kullanılması ve bu dille aşağı yukarı Stalin’in kastettiği şeyin kastedilmesi karşısında şoke olmuştu. Söylenmek istenen şuydu: Mahkemeler, devlet başkanının emirlerini yerine getirmek ve cezalandırılması gerektiğini düşündüğü kişilere, uygun gördüğü cezanın verilmesini sağlamak için vardır.

Aslında, Hodorkovski’nin aleyhindeki yedi suçlamanın sadece ikisi vergi kaırma iddiasıyla ilgiliydi ve Moskova mahkemesinde yaşananlar, bir davadan çok gösteriyi an-

dırıyordu. Savunma tarafı, şahitlerinden pek azını çağırırdı; bunun tek nedeni mahkeme heyetinin savunma tarafının taleplerinin çoğunu geri çevirmesi değildi, aynı zamanda savcının iddiaları da o kadar zayıf görünüyordu ki, kuvvetli bir savunma yapmaya çok fazla gerek yoktu – özellikle de savunma tarafının lehinde şahitlik yapmanın büyük riskler taşıdığı düşünülecek olursa. İkisi avukat –ve ikisi de kadın– on Yukos çalışanı zaten tutuklanmıştı ve dokuz kişi de tutuklanmaktan kurtulmak için ülkeden kaçmıştı; kısa süre içinde düzinelerce kişi hapishaneye gireceği ve yüzlercesi de kaçak durumuna düşeceği için, bu rakamlar oldukça küçük görünecekti.

Kendisini Kafkaesk bir davanın ortasında bulan savunma tarafı, belirgin bir şekilde abartısız bir üslup benimsedi. Hodorkovski'nin baş avukatı ve muhtemelen ülkenin en ünlü savunma avukatı olan Genrikh Padva, yaptığı son savunma konuşmasında, önemli bir davanın tutkulu bir katılımcısından ziyade bir lise öğretmeni gibi konuşuyordu. Üç gün süren celseler boyunca Padva savunma argümanlarını okuyarak sistemli bir şekilde savcılık makamının hatalarını sıraladı; bununla aslında savcılık tarafının, davalıların suçlu olduğunu kanıtlamak şöyle dursun, suçlamalarda sıralanan şirketlerle şöyle ya da böyle bir ilgilerinin olduğunu kanıtlayan herhangi bir belge bile gösteremediğini göstermeyi amaçladı. “Ayrıca savcılık makamının ithamlarının, bu sözde suçların işlenmesinin üzerinden yıllar geçtikten sonra yürürlüğe girmiş kanunlara göre yöneltildiğinden bahsetmeyeceğim bile,” cümlesi Padva tipik repliği haline gelmişti. Ses tonu, hâkimleri herhangi bir şekilde ikna edebileceği gibi bir hayal kurmadığını,

ancak uluslararası yargı organlarına geçmişte yapılmış ve gelecekte yapılacak olan temyiz başvuruları adına tüm savunmalarını kayda geçirtmek istediğini yansıtıyordu. Her biri kırklı yaşlarında, fazla kilolu ve geriye doğru taranmış parlak saçları olan üç kadın hâkim, dudakları benzer şekilde memnuniyetsizliklerini gösterecek şekilde büzülmüş, hareketsizce oturuyorlardı. Tutumlarıyla sanki şunu söylemek istiyorlardı: Karar uzun zaman önce verildi; prosedürlerin uygulanması ve düzgün bir tartışma yapılması için ısrar ederek herkesin zamanını boşa harcıyorsun.

Hodorkovski ve Lebedev'in ikisi de bir hapisane kolonisinde dokuz yıla mahkûm edildiler; üç ay sonra bir temyiz mahkemesi cezalarını bir yıl azalttı. İkisi de, bir koloni ne kadar uzakta olabilirse o kadar uzakta ve ulaşımı ne kadar zorlu olabilirse o kadar zorlu olan farklı kolonilere gönderildiler. Müvekkillerini ziyaret etmek isteyen Hodorkovski'nin avukatlarının, uçakla dokuz saat ve daha sonra da trenle on beş saat gitmeleri gerekiyordu. Rus kanunları, hüküm giyenlerin, evlerine kolayca seyahat edilebilecek mesafelerdeki hapisanelere yerleştirilmesini şart koşuyordu – bu nedenle de kanunların Hodorkovski'nin durumuna uygun düşecek şekilde geçmişe dönük olarak değiştirilmesi gerekti.

Tutuklanmasını izleyen altı ay boyunca Hodorkovski şirketini cezaevinden yönetmeye çalıştı. Sonunda bunun sürdürülemez bir şey olduğunun farkına vararak kendi hisselerini, İsrail'e taşınmış olan ortağı Nevzlin'e devretti. Ancak vergi hacizleri ve davalarıyla bombardımana tutulan, Rusya içindeki varlıklarına uzun süre önce devlet tarafından el konan şirket çatırdıyordu. Hodorkovski'nin

tutuklanmasını izleyen bir yıllık dönem içerisinde, bir zamanlar federal hükümetin topladığı vergilerin tamamının yüzde 5'ini ödeyen, Rusya'nın en büyük ve en başarılı petrol şirketi, iflas muameleleriyle karşı karşıyaydı. Şirketin en çekici varlığı ve Avrupa'nın en büyük petrol rezervlerinden bazılarının sahibi olan Yuganskneftegaz adındaki bir şirket ihaleyle satışa çıkarılmıştı. Artık Putin'in St. Petersburg'daki eski yardımcısı tarafından yönetilen devlet gaz tekeli, ihaleyi kazanmak üzereydi. Bu satışı engellemek için Yukos avukatları, bir Teksas mahkemesine iflas başvurusunda bulundular ve sonra da oradan şirketin satışıyla ilgili bir durdurma kararı çıkartmaya çalıştılar; Rus şirketi Gazprom'un elbette bu konuyla ilgili bir Amerikan mahkemesini dinleyecek hali yoktu, ancak tesadüf eseri, Yuganskneftegaz'ı Amerikan ve Batı Avrupa bankalarından alacağı kredilerle satın almayı planlıyordu. Bu finansman desteği geri çekildi ve kısa bir süre için el değiştirme işlemi önlenmiş gibi göründü – işte o sırada Baikalfinansgrup isminde yeni kurulmuş bir şirket aniden ortaya çıkarak ihaleye dahil oldu. Gazeteciler hemen şirketin Moskova'nın üç saat uzağında, Tanrı'nın unuttuğu bir yer olan Tver kasabasındaki tescil adresine üşüştiler; sonuç olarak buranın, herhangi bir fiziki varlığa sahip değilmiş gibi görünen 150 farklı şirketin yasal adresi olarak kullanılan küçük bir bina olduğu ortaya çıktı.

Baikalfinansgrup'un finansal bir varlığı da yoktu. İhalede iki hafta önce teslim edilen tescil belgelerine göre, sermayesi on bin ruble, yani kabaca 300 dolardı. Ancak her nasılsa, devlete ait olan petrol şirketi Rosneft –şirketin başkanı bir yıl önce Hodorkovski'nin yolsuzluk konusuy-

la ilgili sorularına cevap vermeyi reddetmişti– daha önce ismi hiç duyulmamış şirkete, Yuganskneftegaz’ı satın alması için 9 milyar dolar borç verdi; bu, o zamanlar şirketin tahmini değerinin yarısından azdı. 19 Aralık 2004 tarihinde gerçekleşen ihale sadece iki dakika sürdü.

İhaleden iki gün sonra Almanya’da konuşan Putin, Yukos’un varlıklarının bilinmeyen bir şirket tarafından satın alındığından bahsedilmesi üzerine oldukça sinirlendi. “O şirketin hissedarlarını tanıyorum ve bu hissedarlar bağımsız bireyler,” dedi. “Uzun zamandır enerji sektöründe çalışan insanlar.” Bundan iki gün sonraysa devlet petrol şirketi Rosneft, Baikalfinansgrup’u satın alarak Yukos’un varlıklarının kontrolünü ele geçirdi – ancak aynı zamanda şirketin hileli bir ihaleyle satın alındığına dair aleyhinde herhangi bir dava açılmamasını da güvence altına almış oldu.

Hodorkovski’nin tutuklanmasının üzerinden sadece bir yıl geçmişti ve Rusya’nın iki dönüm noktasını geride bırakmış olduğu artık apaçık ortadaydı. Bir zamanlar ülkenin en zengin adamı olan Hodorkovski belirsiz bir süreliğine parmaklıklar ardındayken, hiç kimse, zengin ve güçlü olanlar bile özgür davranma lüksüne sahip değildi. Ayrıca ülkenin en büyük özel şirketinin güpegündüz gasp edilmesiyle Putin de, ülkeyi yöneten mafya grubunun babası olarak yerini almıştı. Tüm mafya babaları gibi o da, kişisel malvarlıkları, mafyasının malvarlıkları ve mafyasına minnettar olanların malvarlıkları arasında pek bir ayrım yapıyordu. Tüm mafya babaları gibi servetini, Yukos’ta olduğu gibi doğrudan gaspla, sözüm ona vergi toplayarak ve kendi adamlarını, hortumlanacak parası ya da mülkü olan yerle-

re yerleştirerek biriktiriyordu. 2007 yılının sonuna gelindiğinde, en azından bir siyasi uzman –Kremlin’e erişimi olduğuna inanılan biri– Putin’in kişisel net servetinin 40 milyar dolar olduğunu tahmin ediyordu.

40 MİLYAR DOLAR RAKAMINI teyit etmek ya da aksini ispat etmek mümkün değil, ancak detaylarıyla haberleştirmeyi başardığım bir hikâye biliyorum. Bu hikâye sadece Putin’in kişisel servetine ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda söz konusu serveti biriktirme yöntemini de aydınlatıyor. Bu hikâyeyi öğrenmem için muhabirlik şansımın yaver gitmesi ve bunu anlatacak kadar cesur bir adam gerekti.

1990’ların başında Sergey Kolesnikov, sonradan Rus girişimcilere dönüşecek olan yüzlerce Sovyet bilimadamından biriydi. Biyofizik alanında doktora derecesine sahip olan Kolesnikov, işe tıbbi malzeme üreterek başladıktan sonra bu malzemeleri dışarıdan ithal ederek yoluna devam etti. Sobçak yönetimi sırasında belediyeyle ortak bir teşebbüse girerek St. Petersburg’daki klinik ve hastanelerin donatımını sağlayan başarılı bir şirket kurdu. Sobçak seçim sonucunda görevden ayrıldığında, belediyenin bu şirketteki payını da satın aldı ve aynı iş kolunda kalarak şirketi özelleştirmiş oldu.

Putin devlet başkanı seçilir seçilmez, Kolesnikov’un St. Petersburg günlerinden eski bir iş ortağı Kolesnikov’la temasa geçti. Ona bir entrika planının ana hatlarını özetledi: Rusya’nın en varlıklı adamlarından birkaçı, Rus hastaneleri için tıbbi malzeme satın alınması için önemli tutarlarda bağış yapacaktı. Kolesnikov ise malzemelerin büyük

bir toptan satış indirimiyle satın alınması için uzmanlığını kullanacaktı. Malzemelerin bağışçıya bildirilecek olan liste fiyatıyla gerçekte ödenecek olan tutar arasındaki fark yüzde 35'ten az olmayacaktı; Kolesnikov'un daha da yüksek bir indirim elde etmesi durumundaysa, bu farkı kendi kârı olarak elinde tutabilecekti. Söz konusu yüzde 35'lik tutar, Batı Avrupa'da bir banka hesabına yatırılacak ve daha sonra Rus ekonomisine yatırım yapmak üzere kullanılacaktı.

Kolesnikov bu entrikaya dahil olmak konusunda herhangi bir vicdan azabı çekmedi. Aynı Browder gibi o da Rusya'nın iyiliği için bir şeyler yaparken iyi bir hayat sürdürdüğünü düşünüyordu: Fazlasıyla ihtiyaç duyulan tıbbi ekipmanlar hiç kuşkusuz Rusya'nın iyiliğineydi; üstelik yeni ortakları Rus ekonomisine yüksek tutarlarda yatırım yapacaktı. Elbette bu işin kaymağını alacaklardı –bağışlanan paranın üçte birinden fazlasını– ancak bu parayı kendi ceplerine atmak için değil, Rusya'ya yatırım yapmak için kullanacaklardı. Ayrıca, “bu paranın bin bir zahmetle kazanılmadığını biliyorduk. Bu kadar parayı dürüstçe kazanamazsın.”

Bağışçılardan ilki, gizemli bir Rus oligarkı ve Chelsea Futbol Kulübü'nün gelecekteki sahibi olan Roman Abramoviç'ti. 203 milyon dolar bağışlamıştı ve bu bağışın yaklaşık 140 milyon dolarıyla St. Petersburg'daki Askeri Tıp Akademisi'ne (ki bu kuruluş, bir zamanlar Sobçak'ın savcılık bürosundan, sonra da Rusya'dan kaçmasına yardımcı olan ve aynı zamanda Putin'in arkadaşı da olan sağlık bakanı tarafından yönetiliyordu) tıbbi ekipman almak için kullanıldı ve 60 milyon doları aşkın kısmı da Avrupa'daki bir banka hesabına yatırıldı. Abramoviç'in yaptığı ba-

ğışı, pek çok daha küçük tutarlı bağış izledi. 2005 yılına gelindiğinde, o banka hesabında yaklaşık 200 milyon dolar birikmişti. Kolesnikov ve –biri St. Petersburg’dayken beraber iş yapmaya başladığı, diğeri ise onun bu yeni iş koluyla tanışmasına aracı olan– iki ortağı Rosinvest isimli yeni bir şirket kurmuşlardı. Bir İsviçre şirketinin iştiraki olarak kurulan bu şirket, yine İsviçre menşeli olan üçüncü bir şirket aracılığıyla ticaret yapıyordu ve bu üçüncü şirketin mülkiyeti de, hamiline yazılı hisselerle bağlanmıştı. Bir başka deyişle, hisse senetlerinin fiili zilyetliğine sahip olan, yani onları maddi olarak elinde bulunduran kişi şirketin yasal sahibi oluyordu. Üç ortağın her birinin yüzde 2 hissesi vardı; geri kalan yüzde 94 hissenin tamamı ise bizzat Putin’e verilmişti.

Yeni kurulan şirketin, çoğunluğu sanayi üretimi olmak üzere on altı farklı yatırım projesi vardı; hepsi iyi seçilmiş, doğal olarak çeşitli vergi ve yasal imtiyazlardan faydalanan ve iyi kâr getiren projelerdi – ve bu kârın yüzde 94’ü Putin’e aitti. Tüm bu süre boyunca Kolesnikov’un, Putin’in küçük kişisel bir projesi olarak değerlendirdiği, Karadeniz kıyısındaki 16 milyon dolar bütçeli yazlık inşaatı da devam ediyordu. “Ancak devamlı bir şeyler ekleniyordu,” dedi Kolesnikov bana. “Plaja bir asansör, bir yat limanı, ayrı bir yüksek voltaj hattı, ayrı bir gaz hattı, doğrudan saraya giden üç yeni otoban ve üç helikopter pisti. Binanın kendisi de değişiyordu: Önce bir amfiteatr, sonra da kış için kapalı bir tiyatro salonu eklendi. Sonra bunların hepsinin dekore edilmesi de gerekti: mobilyalar, sanat eserleri, gümüş eşyalar. Hepsi çok pahalıydı!” Kolesnikov projeyi denetlemek için yılda iki kere Karadeniz sahiline gidiyordu; 2009 yılı

ilkbaharında oraya son kez gittiğinde eskiden bir ev olan yapı, yirmi binadan oluşan bir kompleks haline gelmiş ve toplam bütçesi çoktan bir milyar doları aşmıştı.

Bundan birkaç ay önce başka bir şey daha olmuştu. Dünya finansal krizinin ertesinde, ortağı Kolesnikov'u Rosinvest'in artık yatırım yapmayacağı konusunda bilgilendirdi: Artık şirketin tek amacı Karadeniz kıyısındaki sarayın tamamlanması olacaktı. Her şeyin yasalara harfiyen uyması konusunda çok titiz olmayan ancak yaptıklarıyla çok gurur duyan ve ülkesini zenginleştirmekte olduğuna samimiyetle inanan Kolesnikov buna fazlasıyla içerledi. Şirketin belgelerini de yanına alarak Rusya'dan kaçtı ve Washington'daki bir hukuk bürosuna, belgeleri inceleyerek hikâyesini doğrulamaları için önemli miktarda bir para ödedi. Sonra da Putin'in Sarayı olarak bilinen bina kompleksinin hikâyesiyle ortaya çıktı. Ancak benim Rusya'da bu konuyu yazdığım zamanlarda oldukça dikkat çeken bu hikâye, hükümetten fazla bir tepki almadı: İlk olarak Putin'in basın sözcüsü bunu saçmalık olarak değerlendirdi ve sonra da binalarla ilgili sözleşmeler *Nevaya Gazeta*'da yayınlandığında Kremlin, Karadeniz projesinin varlığını doğruladı.

BU SARAY ENTRİKASININ, Rusya'dan servet devşirmek için hayata geçirilen pek çok benzer entrikadan biri olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Ancak soru şu: Bu entrikaların ardındaki harekete geçirici prensip nedir? Bir başka deyişle, yine aynı soru: Bay Putin kimdir?

İlk başta, Putin'in devlet başkanı olmasında kilit rol oynayan Boris Berezovski'nin dikkatini çekmesini açıklayan

önemli bir hikâye olarak rüşvet almayan bürokrat Putin hikâyesi var. Berezovski'nin sağ kolu ve aynı zamanda uzun süre önce Londra'ya kaçmış insanlardan biri olan Yuli Dubov bana Putin'in en çarpıcı dürüstlük hikâyelerinden birini anlattı. 1990'ların başında Dubov, Berezovski'nin St. Petersburg'da açacağı araba bakım servisinin belgeleriyle ilgili bir sorun yaşıyormuş. Süreci kolaylaştırmak için Putin'in bir telefon görüşmesi yapmasına ihtiyacı varmış, bu amaçla da onunla bir öğle yemeği ayarlamış. Dubov belediye meclis binasına erken gelmiş, aynı şekilde Putin de –kendisinden hiç beklenmeyecek şekilde– binaya erken gelmiş. Öğle yemeğine çıkmak için kararlaştırdıkları saati beklerlerken, Dubov bu telefon görüşmesi konusunu açmış. Putin hemen konuyla ilgilenip sorunu halletmiş, ancak daha sonra öğle yemeğine çıkmayı reddetmiş: “Ya size işiniz için yardımcı olurum ya da beni öğle yemeğine çıkarırsınız,” dediğini hatırlıyor Dubov. Bu, sadece rüşvet almayan bir bürokrat örneği değilmiş: Bu, tüm varlığı dürüstlük üzerine kurulu bir bürokratmış.

Tabii bir de Marina Salye'nin belgelendirdiği gibi, kendi gözetimi altında 100 milyon dolar değerindeki anlaşmaların uçup gittiği bir Putin var. Bu hikâyenin asıl dikkate değer kısmı, bu hırsızlığın gerçekleşmiş olması değil –o günlerde Rusya'nın istisnasız her yerinde ve benzer şekillerde hırsızlık yapıldığı son derece açıktır, zaten Salye'nin ifşatlarının hiçbir zaman yeterince etki uyandıramamasının nedeni de budur–, *tüm* fonların çalınmış olmasıdır. Bana göre Putin paranın sadece yüzde 5, 10, 20, hatta 30'luk bir kısmına el koymuş olsa, kendisine –Salye'de olduğu gibi– ömürlük bir düşman kazanmazdı; aynı şekilde, yaptırılan

saray sadece çok pahalı bir yan proje olarak kalmış olsa, Kolesnikov da giriştiği kampanyaya girişmezdi.

Ancak görünüşe göre, Putin hepsini almak konusunda kendisine engel olamıyormuş gibi görünüyor. Ben de bunun kelimenin tam anlamıyla doğru olduğunu düşünüyorum. En azından biri utanç verici şekilde herkesin gözü önünde gerçekleşmiş olan birden fazla hadisede Putin, kleptomani hastalığına sahip biri gibi davranmıştır. 2005 yılının haziran ayında, St. Petersburg'da bir grup Amerikalı işadamına ev sahipliği yaparken Putin, New England Patriots takımının sahibi olan Robert Kraft'ın 124-pırlantalı Super Bowl yüzüğünü cebine indirdi. Yüzüğü görmek istemiş, parmağına takmış ve iddialara göre, "Bununla birini öldürebilirim," demiş, sonra da yüzüğü cebine atıp ansızın odadan çıkmıştı. ABD basınında çıkan heyecanlı haberlerden birkaç gün sonra, Kraft yüzüğün Putin'e hediye edildiğini duyurdu – bunu rahatsız edici bir durumun kontrol dışına çıkmasını engellemek için yapmıştı.

2005 yılının eylül ayında Putin, New York Solomon R. Guggenheim Müzesi'nin özel misafiriydi. Bir noktada ev sahipleri, muhtemelen bir başka Rus misafirin müzeye verdiği ilginç bir eseri ortaya çıkardılar: Votkayla doldurulmuş cam bir Kalaşnikov. Bu şatafatlı hediye'nin değeri Moskova'da yaklaşık olarak 300 dolardı. Putin başıyla korumalarından birine işaret etti ve bu koruma ev sahipleri'nin nutkunun tutulmasına neden olacak şekilde Kalaşnikov'u alıp odadan çıktı.

Putin'in maddi servetle olan olağandışı ilişkisi, eğer daha erken değilse üniversite öğrencisiyken açıkça ortadaydı. Anne-babasının piyangodan kazandığı arabayı, bu ödül ai-

lenin yaşam koşullarını önemli ölçüde düzeltebilecekken, kabul etmiş olması ya da tüm yaz boyunca kazandığı parayı kendisine olağanüstü derecede pahalı bir palto almak için harcaması –ve annesine de bir pasta alması– kendi kuşağı ve sosyal grubundaki genç bir adam için oldukça olağandışı ve kabul edilemez nitelikte davranışlardı. Bu türden abartılı zenginlik gösterileri KGB kariyeriyle ilgili planlarını kolaylıkla yoldan çıkarabilirdi ve o da bunu biliyordu. Eski Batı Almanya radikalının anlattığı –Putin’in Dresden’deyken onlardan hediye istediğiyle ilgili– hikâye, bu resmi tamamlıyor. Sosyal sermayesinin neredeyse hepsini kurallara riayet etmeye yatırmış bir adam için bu özellikle dikkat çekici bir davranıştı: Görünüşe göre gerçekten kendisine engel olamıyordu.

Doğru terim, bir kişinin işine pek yaramayacak eşyalara sahip olmaya patolojik bir istek duyması olarak tanımlanan *kleptomani* değil, bileklerinin hakkıyla başkalarına ait olan eşyalara sahip olmaya yönelik doyumsuz bir arzu olarak tanımlanan egzotik *pleoneksi* sözcüğü olsa gerek. Eğer Putin bu karşı konulamaz arzudan mustaripse, bu durum kişiliğindeki aşikâr bölünmeyi açıklayabilir: Putin, yaşadığı rahatsızlığı, dürüst ve son derece namuslu bir devlet memuru karakteri yaratarak telafi etmeye çalışıyor olabilir.

Andrey İllarionov bunu, Putin’in ekonomik danışmanı olmasından yaklaşık bir ay sonra keşfetti: Putin göreve gelmesinin üzerinden sadece birkaç gün geçtikten sonra ülkenin alkol üreticilerinin yüzde 70’ini tek bir şirketin çatısı altında birleştiren ve bu şirketin başına geçmesi için de St. Petersburg’dan yakın bir arkadaşını atayan bir kararname imzaladı. O zamanlar petrol fiyatları henüz sıçramamıştı

ve alkol muhtemelen ülkenin en kazançlı işiydi. İllarionov'un sonradan anladığına göre, yeni devlet başkanının ekonomi ekibinden hiç kimseye bu karar hakkında danışılmamıştı, hatta hiçbiri bu konuda bilgilendirilmemişti. Bundan sonraki birkaç ay içerisinde İllarionov bu duruma alışacaktı: Putin, halkın ve basın önünde ekonomi konusunda iyimser bir şekilde konuşmaya ve kaliteli liberal danışmanlardan oluşmuş ekibini dinliyor gibi görünmeye devam ediyor, ancak aynı zamanda ülkenin tüm kaynaklarını kendi adamlarının eline teslim eden kararlarla onları yok sayıyordu.

Hodorkovski'nin başına gelen de bu muydu? Onu siyasi ve kişisel rekabetle ilgili nedenlerden ziyade, şirketine sahip olmak istediği için mi tutuklattırmıştı? Tam olarak değil. Hodorkovski'yi parmaklıkların ardına göndermesinin nedeni, seçimleri kaldırması ve Litvinenko'yu öldürtmesinin nedeniyle aynıydı: Ülkeyi çok büyük ölçekli bir KGB modeline dönüştürme girişimlerine devam ederken, muhaliflere, hatta bağımsız aktörlere bile yer olamazdı. Ama aynı zamanda bağımsız aktörler, kısmen mafya kurallarını kabul etmeyi reddettikleri için sakıncalıydılar. Ve Hodorkovski parmaklıkların ardına gönderildikten sonra, mallarını zorla ele geçirme fırsatı ortaya çıkmış oldu. Bu fırsatı değerlendiren Putin de, her zamanki gibi, yönettiği devletle kendisi arasında ayırım yapmayı başaramadı. Hırs ve açgözlülük Putin'in temel içgüdüleri olmayabilir, ancak asla karşı koyamadığı içgüdüleri budur.

SSCB'YE DÖNÜŞ

2 Ekim 2011 tarihinde Boris Berezovski heyecanlı bir şekilde ofisinde geziniyordu. Yurtdışına kaçmasından on yılı aşkın bir süre sonra malvarlıklarının bir kısmını geri almak için açtığı davayı izlemek üzere Londra'daydım ve Berezovski Rusya'nın siyasi durumu hakkındaki düşüncelerini açıklamak için benden duruşmaların başlamasından bir önceki pazar günü Londra'daki ofisine gelmemi istemiştim.

“Anlıyor musun?” diye başladı. “Rus rejiminin hiçbir ideolojisi, partisi, siyaseti yok; Rus rejimi tek bir adamın iktidarından başka hiçbir şey değil.” Besbelli bu adamı kendisinin yarattığını kabul etme ihtiyacı duymadan adeta bir Oz Büyücüsü karakterinin resmini çiziyordu. “Yapılması gereken tek şey onun itibarını sarsmak – kişisel olarak onun itibarını.” Berezovski'nin bir planı, daha doğrusu birkaç planı vardı, ancak bunları kimseyle paylaşmayacağıma söz vermeliydim.

İktidarı belirleme konusundaki arzusundan vazgeçmeyen bu adama içten içe gülerек oradan ayrıldım, ancak Berezovski'nin analizinin doğru olduğunu itiraf etmek zorundaydım. Rus rejiminin tüm yapısı –ki uzun süre önce dünyanın gözünde, “otoriter eğilimler” gösteren bir rejim olmaktan çıkarak tiranlığın sınırlarında gezinen tam anlamıyla otoriter bir rejime terfi etmişti– sadece bu tek adama, Berezovski'nin on iki yıl önce ülkeyi yönetmesi için seçtiğini düşündüğü adama bağlıydı. Bu da mevcut Rus rejiminin temelde zarar görebilir olduğu anlamına geliyordu: Rejimi devirecek kişi ya da kişiler, kökleşmiş bir ideolojiyle baş etmek zorunda değildi; yapmaları gereken tek şey, iktidardaki tiranın kusurları olduğunu göstermek olacaktı. Bu aynı zamanda Rusya'nın taşma noktasının diğer tiranlıklarda olduğu gibi öngörülemez olduğu anlamına da geliyordu – bu taşma aylar, yıllar ya da on yıllar içinde gerçekleşebilir, küçük bir olayla tetiklenebilirdi, muhtemelen rejimin kırılğanlığını ortaya çıkaracak olan da kendi yaptığı bir hata olacaktı.

On bir sene önce buna benzer bir olayın Yugoslavya'da gerçekleştiğini görmüştüm: Bir yandan teröre başvurarak, diğer yandan da milliyetçi coşkuyu istismar ederek iktidarı elinde bulunduran Slobodan Miloşević, kesinlikle kazanacağına inanma hatasına düşerek erken seçim çağrısında bulundu ve kaybetti; kaybettiğini de giderek yükselen protesto dalgasını bastıramayacak kadar geç anladı. Ayrıca 2011 yılında, Arap diktatörlerinin domino taşları gibi devrildiğini, kelimelerin gücü ve diğer benzeri örnekler sayesinde aniden korkusuzlaşan kalabalıklar tarafından alaşağı edildiğini görmüştük. Ancak Rusya'nın sorunu, bu koca

ülkenin daha önce hiç olmadığı kadar küçük parçalara ayrılmış olmasıydı. Putin'in politikaları kamusal alanı etkili bir şekilde yok etmişti. Diğer ülkelerde olduğu gibi internet Rusya'da da gelişmişti, ancak bir dizi bilgi baloncuğunu hatırlatan garip ve özel bir şekle bürünmüştü. Dünyadaki blog dünyalarının "haritasını çıkaran" Amerikalı araştırmacılar, birbirlerine kenetli bir dizi halkadan oluşan Amerikan blog dünyasının –hatta İran'inkinin bile– aksine, Rus blog dünyasının birbirine bağlı olmayan, ayrı ayrı halkalardan oluştuğunu bulmuşlardı. Bu, bilgi çağının bir anti-ütopyasıydı: sonsuz sayıda yankı odası. Bu, yalnızca internet için de geçerli değildi. Kremlin kendi televizyonunu izliyordu; büyük işletmeler kendi gazetelerini okuyordu; aydın kesim kendi bloglarını okuyordu. Bu grupların hiçbiri diğerlerinin gerçekliğinden haberdar değildi ve bu da herhangi bir kitlesel protestonun gerçekleşme ihtimalini imkânsız kılıyordu.

2000 YILI SEÇİMLERİNDE, on rakibinin her biri yüzde 1'le yüzde 29 arasında bir oy oranına ulaşırken, Putin oyların neredeyse yüzde 53'ünü aldı. 2004 yılında girdiği ikinci devlet başkanlığı seçimlerindeyse, oyların yüzde 71'ini alırken –ki bu tipik bir otoriter rejim sonucudur– beş rakibinin her biri yüzde 0,75 ile 14 arasında oy aldılar. 2007 yılında Putin ikinci görev döneminin sonuna yaklaşırken, Rusya'nın politik çevreleri ne olacağını merak ediyordu. Putin kendisinin üst üste iki dönemden fazla görevde kalmasına olanak sağlayacak şekilde anayasayı mı değiştirecekti? Yeltsin'in yolundan gidip, ülkeyi kendisinin seçtiği birini seçmeye mi yönlendirecekti? Bir süre için Putin, KGB'den eski iş arkadaşı Savunma Bakanı Sergey İvanov'u

destekliyor gibi göründü. Ancak o senenin aralık ayında Putin, dört kukla partinin liderleriyle televizyonda bir açık oturuma çıktı ve bu parti liderlerinin hepsi birden Birinci Başbakan Yardımcısı Dmitri Medvedev'i aday göstermek istediklerini ilan ettiler. Tesadüf bu ya, Medvedev de senaryosu çok iyi yazılmış olan bu önemli olay sırasında ordaydı. Bunu takip eden seçimde, 2008 yılının mart ayında, rakiplerinin her biri yüzde 0 ile 17 arasında oylar alırken, Medvedev oyların yüzde 70'inden fazlasını topladı. Göreve başladıktan sonra da Putin'i başbakan olarak atadı.

Kırk iki yaşındaki Medvedev, Putin'in karizmatik görünmesini sağlıyordu. Boyu 1.60'tan çok az daha uzun olduğu için (boyunun tam olarak kaç olduğu çok gizli tutuluyordu, ancak ortalıkta birçok söylenti dolanıyordu; bir yastık üzerinde oturduğu ya da mikrofona ulaşmak için takoz üzerinde durduğu fotoğrafları da öyle), Putin'in uzun boylu görünmesini de sağlıyordu. Hukuk eğitimi almıştı, St. Petersburg belediyesinde çalışmıştı ve koca bir ülkeyi yönetmek şöyle dursun, bir ekibe liderlik etmekle ya da herhangi bir kurumu yönetmekle ilgili bir görevde hiç bulunmamıştı. Putin'in kelimeleri robot gibi telaffuz etmesini taklit ediyordu, ancak Putin her heceyi tehditkâr bir şekilde söylerken, Medvedev'in sesi bir ses sentezleyicisi gibi çıkıyordu. Son olarak da Putin'in tersine Medvedev kaba şakalar yapmıyordu. Bu –ve belki de biriyle ilgili umut beslemek konusunda duyulan çaresizce ihtiyaç– Rusya'nın entelektüellerinin Medvedev'i sevmeleri için yeterli oldu.

Putin'in medyayı yok etmesinden ve Rus politikasını adeta kapatmasından bu yana ilk kez Kremlin'deki adam, Rusya'nın düşünür kesimine hitap ediyordu. Medvedev,

konuşma yazarlarının “Dört I” olarak adlandırdığı kavramdan bahsediyordu: *kurumlar, altyapı, yatırım ve inovasyon*.^{*} Bir iPhone telefon ve satışa çıktıktan sonra bir de iPad sahibi olan Medvedev, o tıkız söz dağarcığına modern, Batılı bir ruh aşulamaya çalışıyordu. Aydın kesim bunu yedi. Medvedev, insan hakları aktivislerini, liberal siyaset analistlerini ve farklı görüşlerdeki başka başka kimseleri, yeni kurulmuş devlet başkanlığı konseyine davet ettiğinde bu insanların hepsi davete icabet ettiler ve zamanlarını seve seve, hiçbir zaman okunmayacak beyaz kâğıtlara düşüncelerini yazmak için feda ettiler. Muhalif medyanın gazetecileri sadece Putin’i değil, aynı zamanda Medvedev’i de eleştirmeye cüret ettiklerinde, editörleri yazılarını yayından çekti. Medvedev bir grup aktivist tarihçiye, Stalin terörünün kurbanlarının anısına yapılacak olan ve uzun zamandır geciktirilen ulusal müze planını en sonunda onaylayacağını söylediğinde, tarihçiler planlar, taslak belgeler ve federal görevlilerin yapması gereken diğer şeyleri hazırlamak için ellerindeki her şeyi bir kenara bıraktılar. Tüm bunlar Medvedev’in bir kararname imzalaması içindi; ancak Medvedev bu kararnameyi asla imzalamadı. Yaptığı tek şey konuşmalar yapmak, yolsuzlukla mücadele edeceği ve ülkeyi çağdaştıracığı konusunda sözler vermektir, ancak bu esnada hiçbir şey değişmiyordu. Mihail Hodorkovski ikinci kez mahkemeye çıkarıldı. Sergey Magnitski cezaevinde hayatını kaybetti. Ve Vladimir Putin sadece Karadeniz kıyısındaki sarayını inşa etmekle kalmadı, aynı zamanda ülkeyi yönetmeye de devam etti.

^{*} Institutions (kurumlar), infrastructure (altyapı), investment (yatırım) ve innovation (inovasyon) – ç.n.

Medvedev'in rolü neredeyse sadece törenseldi, ancak kamuoyuna seslenirken iki lider farklı istikametlere yönelerek ülkeyi o şekilde fethediyordu. Kibar diksiyonu, inovasyon hakkındaki konuşmaları ve yolsuzlukla mücadele konusunda verdiği sözlerle Medvedev, bir zamanlar düşüncelerini yüksek sesle dile getiren azınlıkta kalmış muhaliflerle entelektüellere oynuyor ve onları yatıştırmayı başarıyordu. Çoğunluk içinse, Putin her zamankinden daha unutulmaz kabalıklara imza atıyordu. 2010 yılının mart ayında Moskova metrosundaki iki ölümcül patlamanın ardından 1999 yılındaki "tuvaletten çıkarıp köklerini kazıyacağız" taahhüdünü teröristler için tekrarladı: "Şu anda saklandıklarını biliyoruz," dedi. "Ancak onları lağımın dibinden kazımak emniyetin işidir." Temmuz 2009'da, Başkan Barrack Obama'nın, başbakanın "işleri bir ayağını eski yöntemlere, diğer ayağını da yeni yöntemlere dayayarak yürüttüğü" şeklindeki gözlemi üzerine Putin, "Biz bacaklarımızı açmayız," dedi. Temmuz 2008'de, bir metal ve kömür fabrikasının sahibi, Putin'in kendisini azarlama-yı planladığı toplantıya gelmediğinde Putin, "İnsanların hastalanabileceğini anlıyorum, ancak İgor Vladimiroviç'e [Zyuzin] en kısa sürede iyileşmesini tavsiye ediyorum. Yoksa onu tedavi etmesi için bir doktor göndereceğim ve sorunu kökünden halletmesini sağlayacağım," dedi. Ağustos 2010'da Putin, bir gazete muhabirine, izinsiz gösterilere katılan muhalif eylemcilerin (o zamana kadar çoğu muhalif gösteri izinsiz sayılmaya başlanmıştı) "kafalarının üzerine bir sopayla vurulmasını" beklemeleri gerektiğini söyledi. Bu zorbaca, tek cümlelik espriler onun popülerlik kazanma yöntemi-ydi; tıpkı Tuva'da tatil yaparken çekilen

üstü çıplak fotoğrafları ve Karadeniz'e dalıp önceden arkeologlar tarafından oraya yerleştirilmiş altıncı yüzyıldan kalma iki vazoyla yüzeye çıkması gibi... Bu bir diktatörün kampanyasıydı; ne karşıt görüşlere ne de denetlenmeye toleransı olan, yalnızca dikkatli hazırlıklara izin veren bir kampanya...

Putin, ülkenin tartışmasız lideri olarak kalmak –şu anki devlet başkanının varlığında gerçekleştirilmesi şaşırtıcı derecede kolay bir hedef– ve bariz şekilde devam eden liderliğinin doğal bir sonucu olarak da, 2012 yılında Medvedev'in görev dönemi sona erdiğinde yeniden devlet başkanı olmak için kampanya yürütüyordu. Gerçekten de, devlet başkanlığına geldikten altı ay sonra Medvedev, devlet başkanlığı görev süresini altı yıla çıkaracak bir anayasa değişikliği teklifi sundu ve parlamento da bunu onayladı. Görünürde plan Medvedev'in dört sene boyunca tatlı tatlı konuşmaktan başka hiçbir şey yapmadan oturması ve sonra da tahtı bu sefer altı senelik iki dönem boyunca Putin'e devretmesiydi. Ancak bu plan ne kadar bariz olsa da, Medvedev'in niyetlerinde samimi olduğuna ya da birkaç sene boyunca devlet başkanlığı yaptıktan sonra gerçekten devlet başkanlığına ait hırslar geliştireceğine – veya en azından Putin'in yarattığı sistemin, tüm kapalı sistemlerin sonunda başına geldiği gibi çatlayacağına dair umutlar devam ediyordu.

Sistemin en zarar görebilir olduğu nokta, Putin'in ve yakın çevresinin pleoneksi rahatsızlığı, yani bileklerinin hakkıyla başkalarına ait olan şeylere sahip olmaya yönelik doyumsuz açgözlülükleriydi ve bu da rejime kendi içinden giderek çok büyük bir baskı uyguluyordu. Rusya her yıl,

gözlem kuruluğu Transparency International'ın Yolsuzluk Alğı Endeksi'nde daha da aşığılara düşüyordu; 2011 yılına gelindiğinde (2010 yılı için) 178 ülke arasında 154. olmuştu. 2011 yılında insan hakları aktivistleri, Rus cezaevlerindeki nüfusun yüzde 15'inin, diğeri insanların işletmelerini ele geçirmek için yargı sistemini kullanan, sağlam bağlantılara sahip rakipleri tarafından parmaklıklar ardına gönderilen girişimcilerden oluştuğunu tahmin ediyordu. 2010 yılının ortasına gelindiğinde, Aleksey Navalny isminde otuz dört yaşındaki bir avukatın blog sitesi günde on binlerce kez ziyaret ediliyordu; Navalny bu sitede, aslen uluorta yerlerde saklanan aşırı harcama kanıtlarını bulmak için devlete ait internet sitelerini tarayarak, kendilerinden asla hesap sorulamayan bürokrasi kadrolarının sayısız yolsuzluğunu gözler önüne seriyordu. Mesela Voronej bölgesi 15.000 dolara beş altın saat almak için ihale açmıştı. Rusya'nın güneyinde yer alan Krasnodar şehri, planlanmış bir tren yolu kavşağının teknik dokümantasyonu için 400 milyon dolar ödemeyi teklif ediyordu. İçişleri Bakanlığı 24 ayar altın kaplamalı iki yatak ve iki komodini satın alıyordu. Navalny, Rusya'yı yöneten insanlara "Sahtekârlar ve Hırsızlar Partisi" diye sesleniyordu ki bu isim hemen tutulup ünlü oldu. 2010 yılının sonbaharında, benim editörlüğünü yaptığım dergi, Navalny ile gerçekleştirilmiş uzun ve detaylı bir röportaj yayınladı; ben de röportajın spotunda, "Rusya'da aniden gerçek bir politikacı keşfedildi," diye yazdım. Bunu, kapaklarına sarışın ve yakışıklı bir adam olan Navalny'nin fotoğrafını koyan diğeri dergiler izledi ve ilgi gitgide artarak 2011'in nisan ayında *New Yorker*'da bir profil haberinin çıkmasıyla doruğa erişti.

2 Şubat 2011 tarihinde Navalnıy tek kişilik yolsuzluk-karşıtı kampanyasını halka açacağını duyurdu ve insanlardan yeni kurduğu örgütü için katkıda bulunmalarını istedi. Üç saat içinde ilk 5.000 dolarını toplamıştı; bağışlar bir kapık (bir sentten az bir tutar) ile 500 dolara denk bir tutar arasında değişiyordu. Yirmi dört saat içinde ilk bir milyon rublesini (yaklaşık 30.000 dolar) toplamıştı – Rusya’da herhangi bir dava uğrunda düzenlenmiş online bağış kampanyaları açısından tüm zamanların hız rekoru kırılmıştı. Bu, Rusların dolandırılmaktan bıktıklarının ve değişim için ödeme yapmak konusunda istekli olduklarının açık bir işaretiydi. Fakat aynı zamanda Navalnıy gibi tek başına mücadele eden birinin bu değişimi getiremeyeceği de açıktı. Satranç şampiyonu Garry Kasparov’un çoktan öğrendiği gibi, para, şöhret sahibi ve haklı olmak, dışarıdan birinin sistemde bir gedik açması için yeterli değildi. Yalnızca içeriden biri bu tek parça bloğu çatlatabilirdi.

BU ADAM, 2011 Mayıs’ında sahneye çıktı. Artık Rusya’nın ikinci en zengin adamı olan Mihail Prokhorov, kendisi dahil herkesi şaşırtarak, siyasete atılacağını duyurdu. Kırk altı yaşındaki Prokhorov’un hayat hikâyesi, Rusya’daki diğer süper-zenginlerinkine benziyordu: Üniversite son sınıfta iş hayatına atılmış, 1980’lerin sonunda eline geçirebildiği her şeyi alıp satarak ilk parasını kazanmış, 1990’lardaki özelleştirmelerde akıllıca satın alımlarda bulunarak ve satın aldığı kurumlara kurnazca yatırım yapıp onları yeniden şekillendirerek büyük bir servet sahibi olmuştu. Gusinski, Berezovski ve Hodorkovski’nin aksine, kariyerinin büyük bir bölümünde Kremlin’den uzak dur-

muş, sorumluluk sahibi bir yönetici olarak kalarak siyaseti iş ortağına bırakmayı tercih etmişti.

Siyasete atılmak aslında tam olarak kendi fikri değildi – yine de kendi fikri olduğunu söyleyerek buna karşı çıkıyordu. Devlet başkanı ve başbakan adına kendisinden, batmakta olan sağ-liberal bir siyasi partinin başına geçmesi istenmişti. Bu noktaya kadar izlenen yol tanıdıktı: Her seçim yılında Kremlin, seçimlerle dalga geçer gibi, oy pusulalarında Putin’in Birleşik Rusya partisinin yanında yer alması için bir sağcı, bir de solcu parti seçerdi. Bu arada, gerçek liderleri ve gündemleri olan gerçek siyasi partilerin tescil talepleri, 2000’li yılların başlarında benimsenmiş karmaşık yasa ve yönetmeliklere dayanılarak reddedilirdi. Yani Prokhorov, Aralık 2011’de gerçekleştirilecek parlamento seçimleri için kısa bir süreliğine canlandırılacak olan etkisiz bir sağ partinin sözde başkanı olarak hizmet etmesi için seçilmişti: Ondan, sözleri önceden yazılmış rolünü oynaması, sıradan biri olan Putin’e desteğin artmasını sağlayacak birkaç dikkatsiz zengin-adam sözü etmesi ve sonra da kendisine talimat verildiğinde kenara çekilmesi bekleniyordu.

Ancak bu sefer Kremlin’deki kuklacıların kendilerine fazla güvenmiş ve hayati bir hata yapmış olabileceklerini düşünüyordum. Prokhorov’u biraz tanıyordum: Son üç yıldır onun baş yatırımcısı olduğu bir derginin editörlüğünü yapıyordum. Prokhorov yapısı gereği kukla olamayacak biri gibi görünüyordu. Dahası, kendisini tamamen verebileceği bir alan arıyordu. Rusya’da iş hayatında yapmak için yola çıktığı her şeyi başarmıştı, ülkenin durumu hakkında gerçekten canı sıkındı ve iç karartıcı bir seçe-

nek olarak tüm malvarlığını satıp, daha sonraları Brooklyn Nets adını alacak olan NBA takımını satın aldığı New York'a yerleşmeyi düşünüyordu. Artık bu iç karartıcı seçeneğe bir alternatif ortaya çıkmıştı: Ülkeden ayrılmak yerine, ülkenin durumunu düzeltebilirdi. Tepeden tırnağa çehresini değiştirmekle, bu değişimleri hayata geçirirken de tüm çalışanların desteğini almakla büyük gurur duyduğu metal devi Norilsk Nickel'i satın aldığı anda nasıl ki üretim katı düzeyinde karmaşık yönetim uygulamaları ve metalürji konularında uzmanlaştıysa, hiç zaman kaybetmeden işe koyulacak ve yeni yükümlülükleri konusunda da uzmanlaşacaktı. Prokhorov çok zeki bir idamdı; 2.10 boyuyla kelimenin tam anlamıyla bir devdi ve ben onun bu sistemi devirebileceğine inanıyordum.

Bundan sonraki birkaç ay içerisinde, Prokhorov'un kayda değer bir dönüşüm geçirmesini izledim. Uzmanlardan koçluk alıyordu: Brioni markalı lacivert, bol takım elbiselerini bırakarak özel dikim bej ve gri takım elbiseler giymeye başlamıştı. Sorulara Asperger bozukluğu* varmış gibi eksiksiz yanıtlarla, gramere harfiyen uygun paragraflar halinde cevap vermeyi ve ses tonunun kendisinden tamamen emin bir şekilde çıkmasına dikkat etmeyi bırakmış, konuşmasını kimi zaman yanlış yerlerde kullanılması gereken basit sözcüklerle etkili hale getirmeyi öğrenmişti. En önemlisi de, Rus politikasına dair incelikli görüşler geliştirmesinde kendisine yardımcı olması için politika, ekonomi ve medya dünyasından düzinelerce uzmanı bir araya toplayarak bir seçmen kitlesi oluşturmaya başlamıştı. Ülkenin en büyük şehirlerini üzerinde yüzünün fotoğra-

*Sosyal etkileşimde zorluklar ve sınırlı ilgi alanlarıyla tanımlanan otistik spektrum bozukluklarından biridir – ç.n.

fi ve “Geleceğinizi Planlayın” gibi sloganlar olan ilan panolarıyla kaplamıştı. Sadece ülkenin her yerindeki reklam mecralarını satın alacak kadar değil, aynı zamanda cüretinden dolayı kafası karışan bazı bölge yetkilileri reklamlarını indirdikten hemen sonra yerlerine yenilerini astıracak kadar parası vardı.

Prokhorov’u muhalefet vekâletçisi olarak kullanma fikri her kimden çıktıysa, belki ki onun bu işi bu kadar ciddiye alacağını beklemiyordu. Yıllar içinde Kremlin’in başkuklacısı olarak şöhret kazanmış –ve Berezovski’nin boşalttığı bu mevkii etkili bir şekilde doldurmuş– olan Putin’in asistanı Vladislav Surkov, Prokhorov’u görüşmek için neredeyse her gün Kremlin’e çağırmaya başlamıştı. Kimseye hesap vermeye alışkın olmayan Prokhorov, garip ve açıkça küçük düşürücü bulduğu bu ritüele yine de uyum gösteriyordu: Surkov’a siyasi faaliyetlerinin eksiksiz bir raporunu veriyordu. Bunun karşılığındaysa Surkov tavsiyelerde bulunuyordu; en azından bir keresinde partisinin listesinden bir adayı çıkarmasını istemişti. Prokhorov ise bu tavsiyeleri görmezden geliyor ve doğru olduğunu düşündüğü şeye devam ediyordu – ta ki 14 Eylül 2011 tarihinde kendisini, kendi partisinin, tarihi önceden belirlenmiş kongresinin dışında bırakılmış bulana kadar. Prokhorov’un son üç ay içinde göreve getirdiği pek çok aktivistin de kongre toplantısına katılmasına izin verilmemiş ve tamamen farklı bir grup insan tamamen farklı bir lider seçmişti. Partiyi Prokhorov’a vermeye kim karar verdiyse, şimdi de geri almaya karar vermişti.

Rusya’nın en zengin ve en uzun adamlarından birinin kendisini tamamen kaybolmuş, kafası karışmış ve ihane-

te uğramış hissetmesini izlemek acı vericiydi. Prokhorov, kendisinin dışarıda bırakılmasının yasadışı olduğunu duyurmak için bir basın toplantısı düzenledi. Ertesi gün de alternatif bir kongre yaptı ve orada bir konuşma yaptı. Mücadele edeceğine söz verdi. On gün içinde geri geleceğine ve siyasi mücadelesinin detaylı planını paylaşacağına söz verdi.

Elbette fena halde hesap hatası yapmış olan tek kişi Surkov değildi (tabii partiyi Prokhorov'a verme kararı gerçekten Surkov'a aitse). İş dünyasındaki deneyimiyle şekillenmiş bilgi balonunun içinde, Kremlin'e güvenli bir uzaklıkta yaşayan Prokhorov, altından kalkamayacağı kadar korkunç bir göreve soyunmuştu. Kongrelerden sonraki günlerde, kendisinin ve ticari hayatının başına neler geleceği konusunda o kadar fazla mesaj aldı ki politikacı olma fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı. Prokhorov siyasi mücadelesinin detaylı planını hiçbir zaman açıklamadı; bir anda ortalıktan kaybolup gitti.

Görünüşe göre Prokhorov'u Putin'in karşısına çıkarmak için her kim seçtiyse, kendine fazla güvenden kaynaklanan klasik bir hata yapmış, ancak önünde yeterince fazla zaman varken bu hatanın önüne geçmişti.

24 EYLÜL 2011 TARİHİNDE Birleşik Rusya, kendi parti kongresini gerçekleştirdi. Dmitri Medvedev kalabalığa seslendi.

“Vladimir Vladimiroviç Putin'in devlet başkanlığı adaylığını desteklemenin doğru olacağına inanıyorum,” diye beyan etti. Tüm salon ayağa kalkarak coşkuyla alkışladı. Sonunda salon sessizleştğinde, Medvedev gayet saf bir

şekilde kalabalığa Putin'le bu anlaşmayı kendisi ilk devlet başkanı olduğunda yaptıklarını söyledi. Ve artık Putin devlet başkanlığı görevine geri döndüğüne göre, Medvedev de başbakanlık görevine dönecekti.

Birkaç saat içinde Rus blog dünyası, Putin'in, üzerinde oynanarak yaşlandırılmış ve çarpıcı bir şekilde, on sekiz sene görevde kaldıktan sonra zar zor hareket eder ve tamamen tutarsız bir haldeyken ölen Sovyet lideri Leonid Brejnev'e benzetilmiş resimleriyle dolmuştu. Blog yazarları birbirlerine, ikinci altı yıllık dönemi bittiğinde Putin'in yetmiş bir yaşında olacağını hatırlatıyordu.

Ve bununla birlikte, Putin'in tüm amaçları ve nedenleri doğrultusunda Rusya'nın SSCB'ye dönüşümü tamamlanmış oldu.

SON: ARALIK AYINDA BİR HAFTA

3 Aralık 2011, Cumartesi

Arabamla ailemi, Moskova'nın merkezindeki pahalı bir alışveriş merkezinde gösterilen tatsız bir Amerika komedisini izlemeye götürüyorum. Bu sene kar geç kaldı; şehir kalıcı, ıslak bir karanlığa gömülmüş hissi veriyor. Şehir merkezini çevreleyen sekiz şeritli Garden Ring yolundaki aşırı ışıklandırma da bu hissiyatı pek değiştiremiyor. Ancak karşıma çıkan devasa, aydınlatmalı bir yapı beni şaşkına çeviriyor. İnsan buna bir poster ya da billboard diyebilir, ancak bu iki tanım da bu yapının boyutuna haksızlık etmiş olur. On sekizinci yüzyıldan kalma iki katlı bir binanın üzerinde duruyor ve binadan daha uzun görünüyor. Arkadan aydınlatılmış, ayrıca kenarları da parlak şekilde ışıklandırılmış, bu nedenle bir çeşit King Kong dijital çerçevesine benziyor. Bu çerçevenin içinde biri kırmızı, diğeri mavi kravat takmış olan Putin ve Medvedev azimli yüz ifadeleriyle ileriye doğru bakarken altlarında devasa bir yazı göze çarpıyor: BİRLEŞİK RUSYA. BİRLİKTE KAZANACAĞIZ.

Yarın parlamento seçimi var. Bu da kanunlara göre bugünün “sessizlik günü” olduğu anlamına geliyor ki bunun anlamı da tüm kampanya çalışmalarının yasak olması – dış mekân reklamları da dahil. Bir kavşakta arabamı kenara çekiyorum, cep telefonumla bu hilkat garibesinin fotoğrafını çekiyorum ve Facebook’a yüklüyorum. Bir saat içinde, fotoğrafa on yedi yorum geliyor; bir dünya rekoru değil ancak bir cumartesi akşamında beklediğimden fazla bir tepki. Daha da şaşırtıcı olan şu ki, yorumda bulunanlar, normalde siyasetle ilgilenen arkadaş çevremdekiler değil. “Domuzlar!” yazıyor bir pazarlama müdürü. “Daha kötülerini gördüğümüzü düşünüyoruz ancak yine de insanın içinde kasma isteği uyandırıyor, değil mi?” yazıyor on dört sene önce gazeteciliği bırakan eski bir siyaset muhabiri.

On yılı aşkın bir süredir parlamento oylamalarında oy vermiyorum, çünkü Putin’in kanunları seçimleri manasız kılmış durumda: Siyasi partiler artık Kremlin’den onay almadan oy pusulalarında yer alamıyor, parlamento üyeleri artık doğrudan seçilmiyor ve zaten sonuçlara da seçim yetkilileri tarafından hile karıştırılıyor.

Ancak bundan birkaç ay önce, iyi tanınan bir grup liberal yazar, sanatçı ve siyasi aktivist, insanlara sandığa gidip oy pusulalarına küfür sözcükleri yazma çağrısında bulunduklarında, internette bu fikri kaybetmeye mahkûm bir taktik olduğu için eleştirmiştım. Hükümet seçimlerle dalga geçiyordu, ancak ben alaycı bir kişiyle daha fazla alay edilemeyeceğini savunuyordum. Gerçekten ihtiyacımız olan şey, bu alaya karşı anlamlı bir alternatif bulmaktı – oy kullanmak için bir neden mesela. Bundan sonra çeşitli yayınlarda yapılan tartışmalarda pek çok kişi sandığa gidip

oy kullanmanın lehindeki gerekçelerini belirtti: İlk olarak, Sahtekârlar ve Hırsızlar Partisi'nin sizin yerinize oy kullanmadığınızdan emin olmak; ikincisi de oy pusulalarındaki yarı-muhalif partilerden birine oy vermek ve böylece Putin'in Birleşik Rusya partisinin parlamentoda anayasal çoğunluk kazanamamasını sağlamak. İlginç bir şekilde bu tavsiyeler internette yayıldı.

Bitirme tezini seçimler üzerine hazırlamış olan kız arkadaşım her zaman oy kullanmaktan yanadır. Geçen gün uyandı ve bana "Ben rüyamda mı gördüm, yoksa sen oy kullanacağını mı söyledin?" dedi.

"Evet, oy kullanacağım."

"Neden?" diye sordu.

"Bunu tam olarak açıklayamıyorum," dedim. "Ancak bir şeyler olmak üzereymiş gibi hissediyorum."

Bunu söyledim çünkü son birkaç gün içinde, kendileri de oy verecek olan arkadaşlarımla birkaç konuşmam oldu: Hangi sözde partiye oy vereceğimize karar vermeye çalışıyoruz. Ayrıca içlerinde benim pek çok arkadaşımın da bulunduğu binlerce kişi ya kendi başlarına ya da önde gelen siyaset bilimcilerden Dmitri Oreşkin (ki aynı zamanda kendisi kız arkadaşımın babasıdır) tarafından kurulmuş olan Gözetmen Vatandaş adındaki bir organizasyon aracılığıyla gönüllü seçim gözetmeni olarak kaydolmuş ve eğitim almış durumda. Ertesi günü oy verme merkezlerinde, sahtecilik girişimlerini önlemeye çalışarak geçirecekler. İnsanlar da sanki birdenbire gerçekten önemsemeye başlamışlar gibi, Facebook sayfamdaki Putin-Medvedev fotoğrafı hakkında yorum yapıyorlar.

Oy verme yerine, bilgisayarçı tiplerin bana söylemiş olduğu gibi sandıklar kapanmadan yarım saat önce gidiyorum, böylece benim adıma oy kullanmışlarsa, seçim hırsızlarını suçüstü yakalayabileceğim. Ancak hayır, ne ben ne de aynı yerde kayıtlı olan doksan bir yaşındaki büyükanнем oy kullanmamışız. Başka bir kural ihlali de görmüyorum. Sorun yaşamadan oyumu kullanıyorum, fotoğrafını çekiyorum ve oy sayımlarında kural ihlali olması durumunda bunu ifşa etmeme yardımcı olması için Facebook'ta paylaşıyorum (bu da başka bir bilgisayar kurduğunun fikri) ve eski bir iş arkadaşımın kırk yaş doğum günü partisine gidiyorum.

Karışık bir topluluğuz: yayıncılar, gazeteciler, tasarımcılar ve hayli zengin olan en az bir sanayici – arkadaşım herkesi tanıyan kişilerden biridir. Ve herkes seçimden bahsediyor. Otuzlu yaşlarda olanlar, “Hayatımda ilk kez oy verdim!” diyerek içeri giriyorlar. Bir süre sonra, Putin'in iktidara gelmesinin ardından yasal oy kullanma yaşına erişmiş olan herkesin, kapıdan içeri girdikten en geç birkaç dakika sonra bu ifadeyi kullanacağı tahmin edilebilir oluyor. Misafirlerden gönüllü seçim gözetmeni olan birkaç kişi, kural ihlali hikâyeleri anlatarak bizi eğlendiriyorlar: kıyafetlerinin altına, önceden hazırlanmış oy pusulaları saklamaları ve kendi oylarıyla birlikte bunları da sandığa atmaları için para ödenmiş genç insanlar; sayım başladığında gözetmenleri dışarı çıkaran seçim görevlileri. (Yarın pek çok görevlinin, gerçek oy pusulalarına bakmadan kendi rakamlarını oluşturduğunu öğreneceğiz.)

Bunlardan hiçbirini benim ya da Darya için yeni bir haber değil.

Yeni olan, tüm bunları gecenin geç bir vakti, bir partide konuşuyor olmamız. Ve hepimizin oy kullanmış olması. Ve bir şey daha: Seçim gözetmenleri bize diğer gözetmenlerin arasında bir okul öğretmeninin, oy kullanma merkezine Range Rover cipiyle gelen bir işadamı eşinin ve... bizim gibi olmayan başka insanların olduğunu söylüyorlar. Bir şeyler yerinden oynamış durumda ve bu sadece bizim gibi Facebook sayfalarına yapışık yaşayan medya müptelaları için geçerli değil.

“Sizce insanların sokağa çıkması için ne olması gerekiyor?” diyor önde gelen günlük haber gazetelerinden birinin devlet başkanlığı havuzunda olan zeki, genç muhabiri Vladimir, mutfakta toplanmış olanlara.

“Emin değilim,” diyorum, “ancak bir şeylerin kokusunu alıyorum.”

5 Aralık Pazartesi

Çocukları arabayla okula götürürken radyoda kısmi seçim sonuçlarını dinliyorum. Birleşik Rusya tahminen oyların yüzde 50’sini kazanmış. Bunun kesin rakam olmadığı biliyorum ancak bu rakam, Birleşik Rusya’nın güya oyların yüzde 66’sını aldığı bir önceki parlamento seçimlerindeki düzmece rakamdan önemli ölçüde düşük. Belki de bu sefer gerçek rakamlar o kadar düşüktür ki, bazı bölge seçim görevlileri ancak bu kadar yalan söyleyebileceklerini düşünmüşlerdir. Bugün daha sonra bazı bölgelerin, rakamlarla oynama baskılarına tamamen karşı koyduklarını

öğreneceğim. Moskova'nın 170 bölgesinde görev başında olan Gözetmen Vatandaş'a bağlı beş yüz seçim gözetmeni, bölgelerin otuz altı tanesinde hiçbir önemli kural ihlali olmadığını görmüş. Sadece bu bölgelerden gelen sonuçlar hesap edildiğinde, Birleşik Rusya'nın oyların sadece yüzde 23'ünü alarak, Komünist Parti'nin ardından ikinci olduğunu öğreniyoruz. Bu seçim bölgelerinin genel sonuçları temsil ettiğini varsaydığımızda, açıklanan resmi sonucun, gerçek sonucun iki katından fazla olduğu ortaya çıkıyor. Gözetmen Vatandaş aynı zamanda oy verme hakkı olan seçmenlerin yüzde 49'unun sandığa gittiğini bildiriyor – bu da son zamanlarda Rusya'da yapılmış seçimlere kıyasla çok büyük bir katılım oranı.

Bu akşam için bir protesto yapılması planlanıyor ve ben de gitmeyi planlıyorum. Bunu yapmak istemiyorum: Moskova'daki protestolar kasvetli ya da tehlikeli olur ya da her ikisi birden. Artık işler şu şekilde işliyor; herhangi bir miting ya da gösteri düzenlemek isteyenler, yetkililere on ila on beş gün önceden haber vermek zorunda; şehir yönetimi daha sonra bunu reddedebilir ya da belirli bir miting alanı gösterip belirli sayıda katılımcıyla izin verebilir. Eğer izin talebi reddedilir de gösteri yine de gerçekleştirilirse, katılımcılar büyük olasılıkla tutuklanıyor ve bu süreçte epey hırpalanıyorlar. Eğer izin verilirse, polis beklenen sayıda katılımcının buluşacağı önceden belirlenmiş alanın sınırında kordon oluşturuyor ve bu kordonda metal detektörleri kullanılıyor. Katılımcılar bazen tatsız olabilen bir arama uygulamasından geçmek zorundalar; sonra da kelimenin tam anlamıyla kendi kendilerine konuşarak mitinglerini polis kordonunun belirlediği alan içinde gerçek-

leştiriyorlar. Ben yasal toplantılara, yasal olmayanlara kıyasla daha da fazla antipati duyuyorum, ancak birkaç ayda bir gitmem gerektiğini hissediyorum. Bu da öyle zamanlardan biri.

Arkadaşım Ana bana, bugünkü *New York Times*'da Rusya seçimiyle ilgili yazılanlardan alıntı yaparak bir kısa mesaj gönderiyor. Kosova'da tanıştığım Ana, yabancı muhabir olarak Moskova'da birkaç sene geçirdikten sonra artık Lahey'de yaşıyor. “‘Demokrasi harekete geçti,’ dedi Bay Medvedev, Bay Putin’le birlikte kampanya merkezinde ikisi de biraz sarsılmış vaziyette yan yana dururlarken.” Sonra da ekliyor: “Eğer buuuu kadar üzücü olmasaydı, oldukça komik olabilirdi.”

“Evet,” diye cevap veriyorum. “Bir şeyler olmak üzere, ama bir yere varmayacak.”

Ve protestoya gidiyorum. Moskova hâlâ mevsime hiç uygun olmayan bir şekilde ılık; bu da oldukça soğuk ve sefil bir durumda olduğu anlamına geliyor: Hava sıcaklığı donma noktası civarında ve sağanak yağmur yağıyor. Bu havada kim, demokrasi için umutsuzca savaşacak kadar cesur olabilir ki?

Herkes.

En azından benim tanıdığım herkes. Protestonun gerçekleşeceğı alana iki arkadaşım, Andrey ve Maşa ile birlikte yaklaşıyorum ve biz ilerledikçe, insanlar bizim minik grubumuza katılıyorlar. Önce Andrey’in erkek kardeşlerinden biri, sonra bir başkası. Eski muhabirlerimden ikisi – dokuz yıl önce tiyatro kuşatması felaketi yaşandığında olay yerinden haber iletme için nöbetleşe bekleyen muhabirlerim. Onlardan biri olan Anton artık bir radikal sanat

eylemcisi ve muzip protestolarda yer aldığı için epey bir zamanını hapiste geçirdi. Diğer, yani Grişa ise, kısa süre önce, sansür nedeniyle yaşanan bir anlaşmazlık yüzünden editörlük işinden ayrıldı: Rusya'yla ilgili yurtdışında yayınlanmış haberlerden hazırladığı derlemelerden eleştirel makaleleri çıkarması talimatını almıştı. Yaklaştıkça, kalabalık yüzünden metal detektörleri göremez hale geliyoruz. Sonra söylenti yayılmaya başlıyor: Kordon altına alınmış alan dolmuş ve polis daha fazla kişinin içeri girmesine izin vermeyecekmiş. Bu, parkta en azından beş yüz kişi olduğu anlamına geliyor – ve bu da güncel Moskova standartlarına göre inanılmaz derecede yüksek bir rakam.

Parkın yanındaki sokakta yürüyor, alçak çitlerin üzerinden içeri bakıyoruz. Parkın içinde yüzlerce değil, binlerce insan var. Biz de yürürken epey büyük bir grubun parçası olmuşuz. “Trafığı engelliyoruz,” diyor Andrey. “Bizi tutuklayacaklar.” Bir düzinemiz çitlerin üzerinden tırmanıp göstericilere katılırken polisler ilgisizce bize bakıyorlar. Yağmur yağmaya devam ediyor. Saçlarım sıırılsıklam ve ayaklarım soğuktan kopup düşecek gibi hissediyorum. Ama kalabalığın içerisinde soğuktan donarak ve her yönden çıkagelen arkadaşlarıma defalarca merhaba diyerek durduğum için mutluyum.

İşte 1990'larda savaş bölgelerine giderken beraber seyahat ettiğim fotoğrafçı arkadaşım geliyor. Başka bir taraftan da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bir sene sonra doğan, üniversite ikinci sınıf öğrencisi oğlu geliyor. Ve şimdi de neredeyse on beş yılı aşkın bir süre önce editörlüğümü yapmış olan Tatyana beliriyor. “Yeteneğimi kaybetmişim,” diyor bana. “Doksanlarda, gösterilere katılan insanların

sayılarını, zihnimizde kalabalığı dörde bölerek hesapladığımız zamanları hatırlıyor musun? Artık bunu yapamıyorum.” Ben de yapamıyorum: Bu tekniği hatırlayamıyorum ya da bu yoğun kalabalığın içinde, yağmurun ve karanlığın içinde hiçbir şey ayırt edemiyorum. Ancak burada beş binden fazla insan olduğundan eminim –tahminler on bine kadar yükselecek– ve bu da gösteriyi, Rusya’da 1990’ların başından beri yapılmış en büyük protesto yapıyor.

Miting dağılırken bu grubu, bir blok aşağıdaki daireme davet ediyorum. Kadınlar davetimi kabul ediyorlar ancak erkekler, Merkezi Seçim Komitesi binasına yapılacak bir yürüyüşe katılacaklarını söylüyorlar. Bu yürüyüş açık bir şekilde yasadışı ve onların gözaltına alınacağından korkuyorum. Gerçekten de yaklaşık üç yüz kişi gözaltına alınacak ve şiddetli olaylar olacak. Ancak başka bir şey daha olacak: Yaklaşık bir saat sonra, ben geç bir akşam yemeği hazırlar ve dairemdeki insanlar konyaklarını yudumlayıp hâlâ ısınmaya çalışırken Grişa, Andrey’in, iki küçük erkek kardeşini tutuklu nakil aracından, paltolarının yakasından çekerek çıkardığını tweet atacak. Bir saat daha sonra, altı genç adam –Grişa, Andrey, Andrey’in iki erkek kardeşi ve tanımadığım iki adam– benim dairemde olacaklar ve romantik, devrimci bir havayla üstleri başları darmadağınık ve kendilerinden memnun bir halde tutsakların kurtulma hikâyesini süsleye püsleye defalarca anlatacaklar.

Ben bunu daha önce gördüm, diye düşünüyorum. Bu, korkunun kalktığı an. Biri erkek kardeşlerini kurtarmak için tutuklu nakil aracına girer ve tam teçhizatlı polis kenara çekilerek onun içeri girmesine izin verir. Bu büyük bir değişime ait minicik bir andır.

Genç erkekler yemeklerini yiyorlar ve daha şanssız arkadaşlarının tutulduğu polis merkezlerine doğru yola çıkıyorlar.

6 Aralık Salı

Çocukları arabayla okula götürürken, dün gece gözaltına alınanların bazılarının tutulduğu bir polis merkezinin yanından geçen yoldan gidiyorum. Dışarıda toplanmış küçük bir kalabalık görüyorum: Yaklaşık yüz kişi ıslak, dondurucu soğuk geceyi, avukatların içeri girmesine izin verilmesini talep ederek –ve bunu başaramayarak– orada geçirmiş.

Bu akşam yasadışı bir protesto daha yapılması konuşuluyor. Tüm gün boyunca gidip gitmemek konusunda fikir çatışması yaşıyorum ve sonunda gitmemeye karar veriyorum. Daha önce de yasadışı protestolarda yer almış ve her zaman kaçmayı başarmıştım (hem de bir keresinde polislerden birinin bacaklarının arasından kayarak). Ancak kız arkadaşım yedi aylık hamile ve gözaltına alınanların pek çoğunun başına geleceği gibi on beş gün hapiste kalmak özellikle kötü bir fikir gibi geliyor.

İçimde garip bir hisle kendi işime bakıyorum. Spor salonuna ve sonra da haftaya çalışmaya başlayacağım yayınevinin genel müdürüyle buluşmak için bir kafeye gidiyorum. Kafe bu akşamki protestonun olacağı yerden çok uzak değil, bu nedenle de telefonum bir çekiyor bir çekmiyor: Söylentilere göre cep telefonu servislerinin sinyalleri kasten bozuluyor. Arabamla eve doğru giderken, artık şehir merkezindeki tüm meydanlara park etmiş gibi

görünen zırhlı araçların ve polis otobüslerinin yanından geçiyorum. Radyodaki haberlere göre, diğer şehirlerden on binlerce polis Moskova'ya getirtilmiş.

Bunu nereden öğrendiğimi hatırlamıyorum –bir arkadaşımın, Facebook'tan ya da radyodan– ancak cumartesi günü yasal olarak izin alınmış bir protesto daha olacak. Bu da şehre getirilen birlikleri ve o karıncalanma hissini kaygı verici olmaktan çok heyecan verici kılıyor: Pazartesi günü yapılan protesto bir rastlantı değilmiş demek. Belki de bu, hiçbir yere varmayacak bir şey değildir, kim bilir?

Ancak içten içe kaynamaya başlayan devrimin birleştirici bir sembolü, net bir sloganı olmadığı için endişeleniyorum. Gece yarısı saat 02:43'te, Arsen Revazov isminde üst düzey bir reklam yöneticisi bir Facebook iletisi giriyor:

Kar Devrimi ya da Yeni Bir Başlangıç

Eğer birkaç milyon insan kollarına beyaz kurdele takar ya da arabalarına, çantalarına veya yakalarına vs. bağlarsa, herhangi bir şeyi uydurmak ya da sahtecilik yapmak imkânsız hale gelir. Çünkü her şey açıkta olacak ve herkes bilecek.

Kar yağacak. Tüm şehir beyaza boyanacak. Vatandaşlar beyaz kurdeleler kuşanacaklar. İlk olarak nüfusun yüzde onu olacak, sonra otuzu, sonra ellisi ve sonra yetmiş beşi. Yüzde otuzdan fazla olduktan sonra, hiç kimse artık korkmayacak. Ve aniden herkes –ya da neredeyse herkes– bundan dolayı herkesi sevecek ve herkese saygı duyacak...

Mart ayına kadar buna devam etmek zorundayız. Sonra kararı Tanrı verecek. Birkaç milyon kişi beyaz kurde-

leler (hatta beyaz mendiller bile olur) kuşanırsa, eminim şehrimizde her şey hızla ve şiddet olmaksızın değişecek.

Birkaç saat içinde yaklaşık bin kişi bu iletiyi “beğeniyor” ve yedi yüzden fazla kişi paylaşıyor. Dahası, ayrı bir beyaz kurdele hareketinin bundan birkaç saat önce başladığı anlaşıyor. Artık devrimin bir sembolü var.

Üç yüz kişi daha yasadışı protestoda gözaltına alınmış durumda. Bir arkadaşım gözaltındakilere yönelik yardım çalışmalarını koordine etmek için bir Facebook grubu kuruyor. Yüzlerce kişiyle birlikte ben de bu gruba katılıyorum. Bugün iş toplantısı için gittiğim kafenin nazik yardımıyla, yarın gözaltındakilere düzenli olarak yiyecek teslimatı yapılacak ve diğer türlü sert sıralar üzerinde oturmak ya da ayakta durmak zorunda kalacak olan tüm gözaltındakilere uyku tulumları ve battaniyeler satın alınacak. Bu grubun adı Devrime-YARDIM ve sabah saatin üçünde, grubun yöneticisi yapıldığım için gururla dolup taşıyorum.

7 Aralık Çarşamba

Dün gece uyumadan önce, cumartesi günü yapılacak gösterinin Facebook sayfasında “gidiyorum” seçeneğini işaretleyen insanların sayısı üç bine yaklaşıyordu. Bu sabah ise beş bini geçmiş. Seksen yaşındaki eski devlet başkanı Mihail Gorbacov seçimin yenilenmesini istedi. Düzenli bir şekilde katkıda bulunduğum *International Herald Tribune*’un blog sayfasında, pazartesi günü yapılan protesto gösterisini anlatıyorum ve artık Rusya’nın bir dönüm nokta-

sını geride bıraktığına dair o mutlak hissiyatı kelimelere dökmeye çalışıyorum.

Sovyet rejiminin –ve Vladimir Putin’in kendi suretinde yarattığı rejimin– sorunu, yok oluşu önceden tahmin edilemez kapalı birer sistem olmalarıdır. Sokak protestoları ile rejimin nihai çöküşü arasında bariz bir neden-sonuç ilişkisi yoktur, çünkü hükümetin halka hesap vermesini sağlayan hiçbir mekanizma mevcut değildir.

En yakın zamanda yaşanan benzer bir olay olarak Ukrayna’nın 2004 tarihli Turuncu Devrimi bile bir model olamaz: Orada, sokak protestocuları ile seçimde hırsızlık yapan hükümet arasında bir arabulucu olarak, oyların yeniden sayılmasını ve yeniden seçime gidilmesini emreden bir Anayasa Mahkemesi vardı. Ancak Rusya’da yürütme organlarından bağımsız bir adalet sistemi yok. Daha da kötüsü, ne oyların yeniden sayılması ne de yeniden seçim yapılması bir işe yarar, çünkü seçim kanunları uzun zaman önce hileyle, oy pusulalarında sadece Kremlin’in izin verdiği partilerin yer alabileceği şekilde değiştirildi.

Bu nedenle de, seçimde hırsızlık yapılmasını protesto eden insanlar, aslında tüm sistemin dağıtılmasını talep ediyorlar. Ve bu da, bu olaya paralel sayılabilecek daha iyi bir örnek olmaması nedeniyle, bizi tekrar SSCB’nin çöküşüne götürüyor.

O süreç beş yıl sürdü ve iki adım ileri bir adım geri zihniyetiyle ilerledi. Protestolara izin verildi, sonra gösteriler yasaklandı ve sonra yeniden serbest bırakıldı. Muhalifler serbest bırakıldı, sonra daireleri altüst edildi. Sansürler düzensiz bir şekilde kaldırıldı. Protesto hareketi-

nin zirve noktasında, yüz binlerce insan, sadece polislerle değil tanklara da karşı koyarak sokaklara döküldü, ancak yine de bu eylemlerin doğrudan bir etkisi olup olmadığını söylemek imkânsız – çünkü aynı şimdi olduğu gibi, insanların hükümete hesap sorabilecekleri bir mekanizmaları yoktu.

Ancak geçmişe bakıldığında açık olan bir şey var: Süreç bir kez işlemeye başladığında, o rejim çökmeye mahkûm olmuştur. İçinde yaşadığı balona ne kadar fazla sıcak hava pompalarsa, dışarıdan gelmekte olan basınca karşı da o kadar savunmasız hale gelir. Şu anda olmakta olan şey tam olarak bu: Aylar ya da birkaç yıl sürebilir, ancak Putin'in balonu patlayacak.

Peki bundan sonra ne olacak? Kremlin yalpalıyor gibi görünüyor. Dün, otobüslerle şehir dışından taşınan on binlerce genç, Birleşik Rusya'nın zafer mitingi için Moskova'nın merkezine getirildi. Hepsine parlak yelekler ve mavi davullar dağıtıldı, ancak etkinliğin ardından gençler bütün bunları çıkarıp etrafa atmışlardı. Kaldırımların üzerinde yığınlar oluşturan çökük, lekeli ve ıslak davulların fotoğrafları tüm blog sayfalarında yer aldı. Rejimi mükemmel şekilde simgeliyor gibi görünüyorlardı: büyük bir gürültü ve ihtişam, fakat sonra karanlık ve dondurucu yağmurun altında utanç verici bir terk edilmişlik. Hükümetin diğer seçenekleri neler? Pazartesi ve salı günü gözaltına alınmış olan insanların çoğu hâlâ nezarethanelerde tutuluyor ve sayıları şimdiden hem nezarethanelerin hem de mahkemelerin kapasitesini fazlasıyla aşmış durumda: Cumartesi günkü protesto gösterisinde kitlesel gözaltılar

yapmak kesinlikle bir seçenek değil. Şiddet mümkün olabilir ancak şüpheli görünüyor, çünkü Putin, sanıyorum ki, protestocuları önlerine bir kemik atarak yatıştırmayı planlıyor. Kremlin'in başkuklacısı Vladislav Surkov çoktan, "öfkeli kent topluluklarına" uygun düşecek yeni bir partinin kurulmasını önerdi. Putin ve yakın çevresi, tüm ülkenin onlara karşı öfkeli olduğunun farkında değilmiş gibi görünüyor, bu nedenle de muhtemelen, mart ayındaki devlet başkanlığı seçimi için oy pusulasına sözde muhalif bir aday koymanın, insanların gazını alacağını düşünüyorlar. Protestolar, iktidar sahiplerinin, kendilerinin küçük ve istenmeyen bir azınlık olduğunu fark edene kadar devam edecek ve sonra da köşeye sıkışmış bir hayvan gibi davranacaklar. Peki sınırlı repertuarlarında ne var – terörist bir saldırı Putin'in olağanüstü hal ilan etmesi için yeterli olur mu? Bu tür bir hareket bu rejimi kurtarmaz, ancak batışını bir-iki sene erteleyebilir.

Akşam, birkaç ay önce, eşi dolandırıcılık nedeniyle tutuklanıp sekiz seneye mahkûm olduktan sonra tam zamanlı bir mahkûm hakları aktivisti olan eski iş dünyası yazarı Olga Romanova'nın kurduğu Rus' Sıdyaşçaya (Parmaklıklar Ardındaki Rusya) örgütünün toplantısına gidiyorum. Eşini serbest bırakmak için verdiği rüşvet işe yaramayınca Romanova kendi soruşturmasına başladı ve eşinin –önceki seneye kadar senatör olan eski iş ortağı tarafından sağlanmış olduğuna inandığı– sahte belgelere dayanılarak mahkûm edildiğine dair kanıtlar buldu. Romanova davayı Yüksek Mahkeme'ye taşıdı ve Yüksek Mahkeme de verilen kararı bozdu; Moskova Şehir Mahkemesi'nin bu bozma kararını görmezden gelmesinin ardından Romano-

va yine Yüksek Mahkeme'ye gitti ve karar bir kere daha bozuldu. Sonra Romanova uçakla, üç yılı aşkın bir süredir parmaklıklar ardında olan eşini almak için eşinin bulunduğu uzak bir hapishane kolonisine gitti. Birbirlerine kavuşmalarının videosu internette hızla yayıldı.

Rus' Sıdyaşçaya, şehir merkezinde, düşünceli genç erkek ve kadınların menüdeki on sekiz mükemmel çay çeşidinden birini içtikten sonra, vasat birkaç çeşit şaraptan biriyle devam ettikleri türden bir kafede toplanıyor. Ancak bu çarşamba akşamı toplantılarına çoğunlukla muhasebeci ya da orta düzey yönetici gibi görünen kadınlar katılıyor. Tek farkları, tam zamanlı olarak, "iş mahkûmu" kocalarını hapisten kurtarmaya çalışıyor olmaları. Eski bir orta düzey Yukos avukatı olan, dört buçuk yıl hapis yatan ve eşinin sözde bir dolandırıcılık suçundan hüküm giydiğini söyleyen utangaç, gözlüklü bir kadın olan Svetlana Bahmina ile aynı masada oturuyorum.

"İşte İrek Murtazin de geldi!" diye bağılıyor, kırk beş yaşında, tıknaz ve saçları kızıla boyalı Romanov.

Kırklı yaşlarının sonlarında ince yapılı bir adam içeri giriyor. Murtazin, tiyatro kuşatmasının haberini yaptıktan sonra 2002 yılının ekim ayında işinden atılan Tataristanlı eski bir televizyon yöneticisi. Kovulmasının ardından popüler bir blog yazarı olmuş ve 2009 yılında Tataristan devlet başkanına iftira atmak suçlamasıyla tutuklanmış. İftira nedeniyle ve mahkemenin kararına göre, hükümet yetkilileri olarak tanımlanan "belirli bir sosyal gruba karşı düşmanlığı teşvik ettiği" suçlamasıyla yirmi bir ay hapse mahkûm edilmiş.

"Bir iyi, bir kötü haberim var," diyor Murtazin. "Kötü

haber, geçen yaz alkollü araba kullanırken genç bir adama çarpıp ölümüne neden olan Tataristanlı yargıç kısa süre önce beraat etti.”

Odada herkes bir ağızdan içini çekiyor: Bu kötü haber kimse için yeni bir haber değil; devlet yetkililerinin yer aldığı kazalar –ve bu yetkililerin beraat etmeleri– o kadar yaygın ki...

“İyi haber ise,” diyor Murtazin, “pazartesi ve salı günkü protestolarda gözaltına alınanların davalarına bakan sulh hâkimlerinin neredeyse yarısı hasta olduğunu bildirdi. Bu da grip olan seksen hâkim anlamına geliyor.”

İşte bu yeni bir haber. Ve görünüşe göre, nezarethanelerin fazla dolu olması nedeniyle, gözaltındakilerin bir kısmı serbest bırakılmış ve gelişigüzel bir şekilde, daha sonraki bir tarihte mahkemeye gelmeleri söylenmiş. Ancak yolsuzluğa karşı mücadele eden Aleksey Navalny bugün hâkimin karşısına çıktı ve pazartesi günkü yasadışı yürüyüşe liderlik ettiği için on beş gün hapis cezası aldı.

Toplantıdaki kadınlardan biri herkese beyaz kurdele dağıtıyor. Yirmi dört saatten kısa bir süre içinde, devrimin sembolü resmiyet kazandı.

Eve geldiğimde, cumartesi günkü protestonun Facebook sayfasında “gidiyorum” seçeneğini işaretleyenlerin sayısı on bini geçmişti.

8 Aralık Perşembe

Artık yirmi binden fazla Facebook kullanıcısı cumartesi günü yapılacak protestoya katılmayı planlıyor.

Günlük olarak devlet başkanlığı yönetimi ve federal

hükümetle temas kuran biriyle konuşuyorum. “Çılgına dönmüş durumdalar,” diyor. “Hiç kimse ne yapacağını bilmiyor; o sabah uyandıkları ruh haline göre kararlar veriyorlar. Dün, Medvedev, Dozhd’u (bağımsız kablolu televizyon kanalı) kapatmak istedi. Onu zar zor durdurabildik.” Birkaç gün sonra, kablo hizmeti verenlerin, Dozhd’a erişimi engellemelerini söyleyen telefonlar aldıklarını, ancak anlaşmalarla ilgili yükümlülüklerini sebep gösterek bu isteğin karşısında durduklarını öğreneceğim. Hiç kimse buna Dozhd’un sahibi ve genel müdüründen daha fazla şaşırmadı. Bu arada Devlet Başkanı Medvedev, Twitter hesabında Dozhd’u takip etmeyi bıraktı.

Belediye işçileri aceleyle, cumartesi günü gösterinin yapılacağı Devrim Meydanı’nda onarımlara başladılar – göstericileri uzakta tutmak için kullanılan klasik bir taktik.

9 Aralık Cuma

Kaygılıyım. Arabayla çocukları okula götürürken radyo dinliyorum ve haber spikeri yirmi beş binden fazla insanın cumartesi günü eyleme gelmeyi planladığını söylemesine rağmen endişeleniyorum. Tutkulu bir aşk ilişkisinin başlarında, bir önceki gün söylenen kelimelerin aynılarının söylendiği ancak nedense aşk ateşinin bir çentik aşağı düştüğü o ana benziyor. Çocukları bırakıyorum, eve gidiyorum ve tekrar uyuyorum.

Ancak birkaç saat sonra uyandığımda, devrim hâlâ devam ediyor ve tutku seviyesi de olması gerektiği kadar yüksek. Şu an endişe konusu, cumartesi günü yapılacak eylem teknik olarak yasal olmasına rağmen, eylemi organi-

ze edenlerin –on gün önce yaptıkları– başvurunun sadece üç yüz kişiyi içerir nitelikte olması. Geçmişte, sayının üzerinde gelenler tutuklandılar. Ancak sayının üzerinde gelen binlerce ya da on binlerce kişiyi tutuklamak mümkün olmaz ve bu da polisin şiddet kullanmasıyla sonuçlanabilir.

İki organizatör –bir politikacı ve bir dergi editörü– müzakerede bulunmak üzere Moskova belediyesine gidiyorlar. Akşamüstü, editör olan Sergey Parhomenko, görüşmelerinin sonucunu Facebook'ta paylaşıyor: Şehir yönetimi yarınki protesto gösterisi için yeni bir yer teklif etmiş, organizatörlere gösteride otuz bin kişiye kadar katılımcı olmasına izin vereceklerinin sözünü vermiş ve protesto-nun süresini iki saatten dört saate uzatmış. Şehir yönetimi ayrıca kısa süre sonra, yanlışlıkla Devrim Meydanı'na gelenlerin yürüyerek yaklaşık yarım saat uzaklıktaki yeni mekâna gitmelerinin engellenmeyeceğini de kabul ediyor. Tek kötü haber, protestonun müthiş bir şekilde Devrim Meydanı ismini taşıyan alanda değil, Bolotnaya (Bataklık) Meydanı'nda gerçekleşecek olması. Önde gelen şairlerden ve siyaset yorumcularından biri olan arkadaşım Lev Rubinştayn, hemen buna “dilbilimsel bir meydan okuma” adını veriyor.

Ülkenin en sevilen, kitapları en çok satan yazarı olan ve Boris Akunin adıyla tarihi dedektif romanları yazan Gri-gory Chkhartishvili, bloğunda şunları söylüyor:

Bir Şey Yapmadan Duramazdım

Neden bu ülkede her şey bu şekilde olmak zorunda?

Sivil toplum bile bir yazar için en uygunsuz zamanda uyanmak zorunda.

Biraz kafamı dinlemek ve bir sonraki romanımı yazmak için Fransa taşrasına geldim. Ancak artık konsantre olamıyorum.

Sanırım eve döneceğim. Bu direksiyon başında 500 kilometre gitmek anlamına geliyor – sonra da bir uçak bileti bulabilmem için bana şans dileyin.

Umarım bunu başarabilir ve bu tarihi olayı YouTube üzerinden değil, kendi gözlerimle görebilirim.

Ancak bu iletiyi yazmamın nedeni, şu bilgidен haberi olmayanları uyarmamın istenmiş olması:

BU PROTESTO BOLOTNAYA MEYDANI'NDA GERÇEKLEŞECEK (Devrim Meydanı'nda değil).

Akşamki veli toplantısında diğer öğrencilerin velilerinin pek çoğunun beyaz kurdele taktığını fark ediyorum.

Kızımı yatırırken bana yarınki protestoya benimle birlikte gelip gelemeyeceğini soruyor.

“Hayır, üzgünüm, henüz çocukları gösterilere götürmenin iyi bir fikir olduğunu düşünmüyorum.”

“Ama bu yasal bir protesto, öyle değil mi?” Diğer türlü benim gözaltına alınabileceğimi biliyor.

Ona protestonun yasal olduğuna ve başıma kötü bir şey gelmeyeceğine dair güvence veriyorum. “Bundan sonraki aylarda muhtemelen pek çok protestoya katılacağım,” diyorum, “ve muhtemelen seni yanımda götüremeyeceğim. Ancak seni sonuncusuna, kutlama yapacağımız gösteriye götüreceğim.”

“Yani, artık Putin olmadığına mı demek istiyorsun?” Bunun düşüncesi bile çok fazlaymış gibi nefesini tutuyor. Kızım on yaşında; Putin iktidara geldikten sonra doğdu ve

tüm hayatı boyunca Putin hakkında konuşulduğunu duydu. Çocuklarım küçükken, Putin'i bir çeşit kötü adam, sofrada hareketlerine dikkat etmezlerse gelip onları alacak bir öcü gibi görüyorlardı. Buna son vermelerini istedim ve büyürlerken onlara politika hakkında makul derecede insicelikli bir resim çizmeye çalıştım, ancak sanırım hiç kimşenin sonsuza kadar iktidarda kalamayacağını söylemeyi unutmuş olabilirim.

10 Aralık Cumartesi

Ben protestodayken çocukların ve Darya'nın kalacağı yazlığımızdan şehre dönerken, radyoyu dinliyor ve endişeleniyorum. Otuz beş bin kişi Facebook üzerinden protestoya katılacağını söylediye ne olmuş? Yedi yüz kişinin Facebook üzerinden bir partiye gideceğini söylediğini ve tek bir davetlinin bile gelmediğini duymuştum. Ne de olsa hafta sonu: Herkes kendisini tembel hissedecek, uyu-mak ya da yazlıklarında kalmak isteyecekler ve protestoya başka birilerinin gideceğini düşünecekler.

Bolotnaya Meydanı'na yaklaştıkça, her yönden gelen insanların meydana akın ettiğini görüyorum: gruplar, çiftler halinde ya da tek başlarına; genç, yaşlı, orta yaşlı. Beyaz kurdeleler, beyaz atkılar, beyaz şapkalar takmış, hatta beyaz pantolonlar giymiş, ellerinde beyaz balonlar ve beyaz karanfiller taşıyan insanlar. Hâlâ kar yağmış değil, bu nedenle bunu telafi etmek, giydikleri ve taşıdıkları beyazlara kalıyor.

İçlerinde Andrey ve iki erkek kardeşinin de olduğu bir grup arkadaşım ile buluşuyorum. Metal detektörlerde, po-

lisler sakın ve kibarlar. İçeriye girince meydanda dolanıp tanıdık yüzler arıyoruz. Pazartesi günü yapılan protesto- da herkesin orada olduğunu biliyordum çünkü hepsini görebiliyordum, bugünse hepsinin burada olduğunu biliyorum çünkü kalabalıktan onları göremiyorum. Atılan mesajların sayısı, Moskova'nın hücre erişim şebekesinin kapasitesini aştığı için kısa mesaj atmak bile imkânsız hale geliyor.

İnsanların evde yapıp getirdikleri pankartlara bakakalıyoruz. Birinde, Merkez Seçim Komitesi tarafından açıklanan resmi sonuçların gösterildiği bir grafik var, üzerine çizilmiş çan eğrisi ise farklı bir hikâye anlatıyor: Birleşik Rusya'yı destekleyenlerin normal dağılımının nasıl görüneceğini gösteriyor. "Size Güvenmiyoruz, Gauss'a Güveniyoruz," yazıyor pankartın üzerinde, dünyaya çan eğrisini tanıtan matematikçi Carl Frederich Gauss'a atıfta bulunarak.

"Ben Bu Pisliklere Oy Vermedim," diye ilan ediyor, kızıl sakallı genç bir adamın elinde taşıdığı bir başka pankart. "Ben Diğer Pisliklere Oy Verdim. Oyların Yeniden Sayılmasını Talep Ediyorum."

"Burada çok fazla insan var!" diye bağıyor çok genç bir adam cep telefonuna. "Ve hepsi de normal insanlar! Etraftan bir milyon tane espri duydum ve hepsi de komikti!"

Yıllarınızı, görüşleriniz sadece birkaç yakın arkadaşınız tarafından paylaşılmış gibi hissederek geçirirseniz, etrafınızda sizin gibi düşünen on binlerce kişinin olması, gerçekten de aynı anda bir milyon espri duyuyormuşsunuz gibi hissetmenize neden olur.

Uzakta bir yerde bir sahne var. Sahneyi göremiyorum

ve konuşmacılardan herhangi birini zar zor duyabiliyorum. Arkadaşlarımdan biri 1990'lı yılların başında kullanılan bir hileyi; insanların mitinglere radyolarını getirdiklerini ve bunları konuşmacıları dinlemek için kullandıklarını hatırlıyor: Cep telefonunun radyosunu açıyor (cep telefonları çekmiyor olabilir ancak meydanda ücretsiz kablosuz internet hizmeti sunuluyor) ve bize konuşmaların önemli noktalarını aktarıyor. Etrafımıza bakıyoruz ve ara sıra sloganlara katılıyoruz: “Yeni Seçimler!” “Özgürlük!” “Putin’siz Rusya!”

Konuşmacıların arasında Boris Akunin (Fransa’nın güneyinden gelip gösteriye zamanında yetişmeyi başarmış), çok sevildiği halde uzun zamandır televizyona çıkması yasaklı olan bir TV sunucusu ve farklı mecralardan aktivistler bulunuyor. Darya’nın babası seçimdeki sahtekârlıklar hakkında konuşuyor. Sözde muhalif politikacılardan –“diğer pisliklerden”– hiçbiri burada değil. Henüz iktidarın Kremlin’in elinden kaydığı mesajını almış değiller. Navalnıy hâlâ cezaevinde, bu nedenle de bir gazeteci onun halka seslenişini protestoculara okuyor. Ve Mihail Prokhorov’dan, iki ay önce siyasi kariyerini askıya alan milyarderin hâlâ ses çıkmıyor. Pazartesi günü devlet başkanlığına aday olduğunu açıklayacak, ancak o zamana kadar bu devrimci kalabalığın güvenini kazanmak için çok geç kalmış olacak: Hemen Putin’in adamı olarak adlandırılacak.

İçimde termal iç çamaşırlar, üzerimde iki ceket ve ayacağında kar botları var; Rusya’da kış mevsiminde başka türlü ayakta durulmaz. Birkaç saat sonra arkadaşlarımla birlikte oradan ayrılmaya karar veriyoruz. İnsanlar hâlâ gelmeye devam ediyorlar. Protesto alanından uzaklaşırken, kalaba-

lığa bakmak için bir üst geçitte duruyorum. Otuz beş binden çok daha fazla insan var; daha sonraki tahminler, yüz elli bine kadar çıkacak.

Bölgedeki tüm restoranlar gibi ısınmak için sıcak şarap içen protestocularla dolu bir restoranda büyük bir masaya oturuyoruz. Arkadaşlar ve yabancılar masalar arasında birbirlerine bağıarak son haberleri veriyorlar. Andrey, bir radyo istasyonunun internet sitesindeki haberleri yüksek sesle okuyan ilk kişi oluyor: “Protesto sona ermek üzere. Bir polis temsilcisi sahneye çıktı. ‘Bugün demokratik bir ülkenin polis kuvvetleri gibi davrandık. Teşekkür ederiz,’ diyor. Bir alkış kopuyor.” Masamıza bir an için sessizlik çöküyor. “Bu harika,” demeye başlıyoruz hepimiz birden birbirimize şaşkınlık içinde bakarak. “Bu harika.” İçimizden herhangi birinin şehrimizde olan herhangi bir şey için, tartışmasız bir şekilde “Bu harika,” demesinin üzerinden ne kadar zaman geçti acaba?

Yazlıktaki ailemin yanına dönmek üzere restorandaki arkadaşlarımın yanından ayrılıyorum. Polisler Bolotnaya Meydanı’ndan ayrılırken, ben de Büyük Taş Köprü’nün – Moskova Nehri’nin üzerindeki en büyük köprünün– üzerinden geçiyorum. Yüzlerce polis köprü boyunca dörtlü ya da beşli gruplar halinde kaldırımında yürüyorlar. Hatırlayabildiğim kadarıyla ilk kez, polisleri bakarken boğazıma bir yumru oturduğunu hissetmiyorum. Arkasında kar temizleme makinesi olan turuncu bir kamyonun arkasına takılıp kalıyorum. Hâlâ kar yağmış değil, bu nedenle de bu kamyonun caddede ne yaptığını bilmiyorum, ancak kar temizleme makinesinin köşesine beyaz bir balon bağlı olduğunu fark ediyorum.

Bugün Rusya'nın doksan dokuz şehrinde ve dünyanın her yerinde kırktan fazla şehrin Rus konsolosluk ve büyükelçiliklerinin önünde protestolar vardı.

Akşam, Putin'in basın sekreteri Dmitri Peskov, gazetecilere hükümetin protestolarla ilgili bir yorumu olmadığını söylüyor ve bir yorumun kesinleşmesi durumunda bilgilendirileceklerine söz veriyor.

Birkaç dakika sonra, on yıl önce Vladimir Gusinski'nin elinden alınan ve içi boşaltılan televizyon kanalı NTV, protesto hakkında yapılmış mükemmel bir haber yayınlıyor. Bu haberi internetten izliyorum –evimde televizyon açılmayalı yıllar oldu– ve kendim diğer ülkelerin devrim haberlerini yaparken gözlemlediğim bir şeyi fark ediyorum. Televizyonu açtığınızda, bir gün önce sizi propagandaya boğan pislik heriflerin, aynı stüdyolarda, aynı fonun önünde oturmuş, insanca konuştuğunu görürsünüz. Ancak bu sefer, bu an başımın iki kat dönmesine neden oluyor, çünkü bu gazetecilerin birer pislige dönüşmeden önceki hallerini, on iki yıl evvel en son insanca konuştukları zamanları hatırlıyorum.

Yazlığımıza yaklaşırken kar yağmaya başlıyor. Sabah olduğunda tüm ülke beyaza boyanmış olacak.

SONSÖZ

1 Mart 2012 tarihinde, bu kitap Birleşik Devletler’de, İngiltere’de ve Rusya’nın dışında pek çok ülkede (Rus bir yayıncı kitaba dokunamayacak kadar çok korktuğunu itiraf etti) yayımlandı. Üç gün sonraysa Putin, oyların yüzde 63’ünü alarak devlet başkanlığı seçiminin ilk turunda zaferini ilan etti. Oy pusulaları, medya ve oy merkezlerinin üzerinde fiili bir tekele sahip olduğu için, istediği herhangi bir oranda oy aldığını iddia edebilirdi –hatta oyların yarısından azını aldığını söylemeyi tercih edebilir ve kendisini eleştirenleri bir demokrasi gösterisiyle etkisiz hale getirecek ikinci bir tur oylamayı sahneye koyabilirdi– ancak o ezici bir seçim zaferini ve kış boyunca büyük ölçekli protestolarla taleplerini diri tutmayı başaran Adil Seçim Hareketi’nin yüzüne bir tokat atmayı tercih etti.

Seçim sonuçları açıklandığında garip bir tatmin hissettim: Protesto hareketi için ne kadar cesaret kırıcı ve ülkenin geleceği açısından ne kadar moral bozucu olsa da, bu sonuç aynı zamanda yazmakta olduğum hikâyeyi bütünleyen parçalardan biriydi. Putin ve inşa ettiği rejim her

zamanki gibi esneklikten uzak ve inceliksizdi. Bazı siyaset bilimciler ve yazarlar Putin'in bu protesto hareketine karşılık olarak ılımlı reformları devreye sokacağını, böylece belki de değişimin yavaş yavaş sistemin içinden filizlenmesine izin vereceğini ileri sürmüştü. Benim araştırıp incelediğim Putin –bu kitapta anlattığım başkarakter– ise buna asla izin vermezdi; sadece kendisinin zayıflık olarak gördüğü herhangi bir şey yapmaktan nefret ettiği için değil, aynı zamanda Gorbaçov'un ılımlı reformlarıyla başlayan ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle son bulan perestroika yüzünden fazlasıyla sarsıldığı için de...

Rusya devlet başkanlığı seçimini kitap turnem sırasında bulunduğum Birleşik Devletler'den izlerken kendimi yanlış yerde ve çaresiz hissettim. Arkadaşlarım, Batı'ya Rusya'dan bahsetmenin, bedenimi Moskova caddelerindeki protestolara dahil etmeye göre, zamanımı kullanmanın daha iyi bir yolu olduğu konusunda güvence vererek beni rahatlatıldılar. Ve ben de, Putin'in direniş karşısında boyun eğmeyeceğini doğru tahmin ederek bu görevi hakkıyla yerine getirdiğimi hissediyordum – ve bunun anlamı da baskının kaçınılmaz olmasıydı. İşler daha iyiye gitmek şöyle dursun çok daha kötü bir hale gelecekti.

Ancak anlattığım hikâyede beni az da rahatsız eden bir şey vardı. Rusya'da gazeteci olarak çalışmanın neredeyse tamamen imkânsız hale geldiğini söylüyordum: Meslektaşlarım öldürülmüş, yaralanmış ve tehdit edilmişti; hükümet gizemli yöntemlerle kapalı kapıların ardında çalışıyor, Rus siyasetini anlatma işini en iyi ihtimalle tahmine dayalı bir hale getiriyordu; muhabirlik aynı zamanda hem tehlikeli hem de anlamsız hale gelmişti. Yine de

benim mesleki hayatım bu hikâyeyi yalancı çıkarıyordu: Rusya’da çalışmaya devam etmeyi ve kitabımın turnesine çıktığım dönemde, bir dizi kitap ve birinin editörlüğünü şahsen yaptığım iki aylık dergi çıkaran önde gelen bir yayınevinde genel yayın yönetmenliğine yükselmeyi başarmıştım. İşin püf noktası, bu yayınevinin, seyahat rehberleri ve popüler bilim kitapları yayımlayan, popüler bilim odaklı bir yayınevi olmasıydı. Bu işi seviyordum – geride bıraktığım yıllarda gazetecilik faaliyetimin büyük bölümü ve yazdığım kitaplardan ikisi popüler bilim alanındaydı ve meslektaşlarımla birlikte, okuyucularımızı eğitmenin ülkemizi daha iyi kılacağına inanıyorduk. Yine de politik yazılarımla günlük işim arasındaki büyüyen mesafe bazen kendimi bir yalancı ya da en azından kişiliği bölünmüş biri gibi hissetmeme neden oluyordu. Kitabımın turnesi sırasında, Putin’in rejimi ve protesto hareketleri hakkında konuştuğum söyleşi programlarına katılıyor ve sonra da otel odama dönüp hayvanlar âlemindeki dikey tırmanış davranışı hakkındaki bir hikâyeyi kontrol edip düzeltiyordum. Bir noktada, hiç farkına bile varmadan, annemle babamın kuşağından aydın insanların yaptığı şeyi yapmıştım: Rejimin dikkatinden kaçmak için belirsiz bir araştırma alanına geri çekilmiştim. Aynı zamanda, bundan şikâyet edemedim: Yaptığım işi seviyor, sevip saydığım insanları işe alabiliyor (bunlardan bazıları yine benim gibi eski siyaset muhabirleriydi) ve bunun için iyi bir maaş alıyordum.

KİTAP TURNEM BİTİP Moskova’ya döndüğüm sırada baskı çoktan kendini göstermeye başlamıştı. 6 Mayıs’ta, Putin’in göreve başlama töreninin arifesinde, yasal ve ga-

yet barışçıl bir yürüyüş, polisin insanların güzergâhın sonundaki mitinge katılmasını engellemeye karar vermesiyle çatışmayla sonuçlandı; 650 kişi gözaltına alındı ve aralarında polislerin de bulunduğu düzinelerce insan yaralandı. Darya ve ben, küçük bebeğimizle birlikte, on yaşındaki kızımızdan ayrı düştük ve kızımız şiddetin en yoğun olduğu bölgede kaldı; sonunda başına bir şey gelmedi, ancak çok korkmuş ve sarsılmıştı. Haziranda Duma, Kremlin'den sağanak gibi yağın kanun tasarılarını art arda mühürleyip onaylamaya başladı. Bu kanunlardan biri hükümetin protestoları yasaklama –ve protestocuları cezalandırma– yetkisini geniş ölçüde artırıyordu. Yetkililer artık sınırı belirgin olmayan alanları daimi olarak protestoculara yasak bölge ilan edebiliyorlardı; artık protestocuların gösterilere yüzlerinde maskeyle –buna ameliyat maskeleri de dahildi– veya yüzlerini kapatan herhangi bir şeyle katılmaları yasaktı; gösterilerin organizatörlerine, yetkililer tarafından izin verilen maksimum katılımcı sayısının aşılması da dahil olmak üzere herhangi bir ihlal durumunda 300.000 ruble (yaklaşık olarak 10.000 dolar) para cezası verilebiliyordu. Hükümet aynı zamanda, gösteri izni için yerel yetkililere başvuran kişileri sorumlu tutmaya devam etmek yerine, organizatörlerin kim olacağına karar verme yetkisini de saklı tutuyordu. Kısa süre sonra tutuklamalar başladı: 6 Mayıs'ta, belli ki protestocular arasından rastgele seçilen bir düzineyi aşkın insan hapse atıldı ve kamu düzenini bozmakla suçlandılar; dört yıl ve daha uzun hapis cezalarına çarptırılacaklardı. Temmuz ayında Duma, Rus sivil toplum örgütlerinin yurtdışından mali destek almalarını etkili bir şekilde yasaklayan çeşitli kanunları kabul

etti. Ağustos ayında bir Moskova mahkemesi kendilerine Pussy Riot adını veren üç genç kadını, bir Moskova katedralinin içinde Putin aleyhine kırk iki saniyelik bir gösteri yaptıkları için iki yıllığına parmaklıklar ardına gönderdi. Eylül ayında Duma, vatana ihanet ve casuslukla ilgili yasalarda değişiklikler yaparak, aslen istenen her kişiyi bu suçlardan dolayı –müebbet hapse kadar çıkabilecek cezalarla– mahkûm etmeyi mümkün hale getirdi. 1 Ekim’de, küçük bağımsız gazetelere önemli ölçüde yardım sağlayan sivil toplum kuruluşları da dahil olmak üzere Rusya’daki bazı sivil örgütlere mali destek veren Uluslararası ABD Kalkınma Ajansı, apar topar ülkeden kovuldu. Rusya’da bağımsız faaliyetler ayrılmış olan alanlar hızla daralıyordu.

Bu kitabı tanıtmak için Sydney Yazarlar Festivali’ne katılmak üzere Avustralya’ya gittim ve dergim için –Sydney Limanı Köprüsü üzerine– bir hikâye yazdım. Arkadaşlarım ve tanıdıklarım tutuklamalarla, ev aramalarıyla cebelleşirken, ben kendimi kendi popüler bilim sığınağında giderek daha fazla şizofren gibi hissediyordum – özellikle de Rus Coğrafya Derneği adında bir kurumun temsilcileriyle bitmez tükenmez toplantılara katılmaya başladığım için. Bu kurum, bir sivil toplum örgütüydü ancak farklı bir özelliği daha vardı: Yüz elli yılı aşkın bir süre önce kurulmuş ve tarihin büyük kısmında neredeyse unutulmuş olarak kalmıştı – ta ki bazı güçlü insanlar bu kurumla ilgilenmeye başlayana kadar. Artık kurumun başkanı, Acil Durum Bakanı Sergey Şoygu; yönetim kurulu başkanı ise Vladimir Putin’di. Bu da derneğin istediği her şeye sahip olabileceği anlamına geliyordu – Kremlin’in iki adım ötesinde, derneğin genel merkezine ev sahipliği yapması için

yenilenmekte olan dört katlı bina gibi. Bir noktada RCD, kendi dergisinin olmasına karar verdi ve benim editörlüğünü yaptığım *Vokrug Sveta* dergisi uygun bir aday gibi göründü: Bu dergi de yüz elli yaşındaydı ve ülkenin devamlı yayınlanan en eski dergisiydi; üstelik ismi de bir coğrafya derneğinin dergisine uygun düşecek şekilde “dünyanın çevresinde” anlamına geliyordu.

Rusya’nın en güçlü insanların yönetimindeki bir kuruluş, ticari bir işletmeyle ilgilenmeye başladığında, bu durum genellikle işletmenin devriyle sonlanır. *Vokrug Sveta*’nın sahibi olan Sergey Vasilyev de bunu gayet iyi biliyordu: Geçmişte sahibi olduğu büyük reklam şirketini satmak zorunda bırakılmıştı ve artık orada maaşlı bir yönetici olarak çalışıyordu. RCD ile birkaç ay boyunca görüştü ve daha sonra da derginin kapağına “Rus Coğrafya Derneği’nin Dergisi” kelimelerini koydu. Vasilyev kâğıt üzerinde derginin sahibi olmaya devam ediyordu –ayrıca derginin tüm finansal sorumluluğu da onun üzerindeydi– fakat artık her sayıda RCD’yle ilgili en az bir hikâye yayınlamak gibi bir yükümlülüğümüz vardı.

Benimse RCD’yle ilgili kendi endişelerim vardı. Bunlardan biri Vasilyev’i benden kurtulmaya zorlayacak olmalarıydı: Beni işe alarak üzerine aldığı siyasi riskleri tartışmıştık, ona ismimin ya da siyasi görüşümün sorun olması durumunda istifa edeceğime dair söz vermiştim. Ancak kimse benden istifa etmemi istemedi. Hatta bir anda duvarların içinden geçebilir hale gelmiştim: RCD iştiraki *Vokrug Sveta*’nın bir temsilcisi olarak, yıllardır kara listede olduğum devlet televizyon ve radyosuna davet ediliyordum. Hiçbir zaman bu davetlere katılmadım, ancak

editörlerimizden biri canlı bir devlet radyosu yayını Pussy Riot’u savunmak için kullandı – ve kimse bana tek bir kelime etmedi. Kimsenin durumdan haberi yok muydu? İnsanların ağızlarını yoklamaya başladım ve kısa süre sonra şunu öğrendim: Hem Putin’in basın sekreteri hem de RCD/*Vokrug Sveta* projesiyle en yakından ilgilenen kişi olan Dmitri Peskov, bu ortaklık bizzat Putin’in kendisi tarafından duyurulduğu sırada, benim, derginin editörü olduğunu bilmiyordu. Peskov bunu haftalar sonra ortak bir tanıdığımızdan öğrendi.

“Peki şimdi ne yapacak?” diye merak ediyordum. Putin’e gidip, devlet başkanının bunca övgüye boğduğu dergiyle ilgili bir sorun olduğunu mu söyleyecekti? Durumu nasıl anlatacaktı? Putin –Batı’da büyük ilgi gören bu kitabı yazdığımı bilmek şöyle dursun– benim gibi birinin var olduğundan haberdar mıydı acaba? Olmadığından gittikçe daha fazla şüphelenmeye başlamıştım. Onun benden haberdar olması için birinin ona benden bahsetmesi, yani kötü haberi veren kişi olması gerekiyordu. Ve artık bu haber iki kat kötüydü: Peskov, Putin’e hem *Vokrug Sveta* hakkında ödevini yapmadığını hem de benim bu kitabı yazdığımı söylemek zorundaydı. İçimden bir ses bunu yapmadığını ve yapmayacağını söylüyordu. Tesadüfen geldiğim yeni gözlem noktamdan, daha önceki şüphelerimin doğru olduğunu görebiliyordum: Putin, Sovyetler’in son dönemindeki KGB’yi; yani dağlar kadar işe yaramaz evrak toplayıp üreten ancak 1987 Mayıs’ında Finlandiya’dan gelip Sovyet hava sahasını yasadışı bir şekilde geçerek uçağını Kızıl Meydan’a indiren Batı Almanyalı on dokuz yaşındaki amatör pilot Mathias Rust’u fark etmeyen bir kuruluşu yeniden yaratma rüyasını gerçekleştirmişti.

RCD'YLE İLGİLİ BİR DİĞER endişem ise meslekiydi. Dergide yayınlanan aylık hikâyelerin hazırlanması için gazetecilerimiz pek çok egzotik geziye çıkıyor ve bu gezilerin finansmanı cömertçe yapılıyordu. Bir yandan bu geziler bize çok az gazetecinin gidebildiği Yeni Sibirya Adaları gibi yerlere gitme fırsatı sunuyordu. Ama diğer yandan, RCD temsilcileri çoğunlukla gezilerinin gerçek amacını açıklamakta zorlanıyorlardı ki bu da benim RCD'nin de herhangi bir Rus devlet kurumu gibi hareket ettiğinden ve sadece harcama imkânı olduğu için savurganca para harcadığından şüphelenmeme neden oluyordu.

Başka bir endişem daha vardı – ya da daha doğrusu korkum. Putin, RCD'nin faaliyetlerine ve genel olarak da doğayı koruma faaliyetlerine giderek daha fazla ilgi göstermeye başlamıştı. Örneğin 2008 yılında vahşi bir Sibirya kaplanının boynuna bizzat uydu vericili bir tasma takmıştı – ancak dört yıl sonra çevreci blog yazarları, Putin'in böylesi bir cesaret gösterisi esnasında fotoğraflanabilmesi için kaplanın Habarovsk Hayvanat Bahçesi'nden getirtildiğini yazacaktı. *Vokrug Sveta* muhabirleri RCD gezilerine gitmeye başladıkça, buna benzer hikâyelerle döndüler. Mesela 2010 yılında Putin bir kutup ayısının boynuna uydu vericisi yerleştirmişti – ancak yerli halktan insanlar iki sene sonra muhabirimize, bu ayının günler öncesinden yakalandığını ve Putin'in ziyareti beklenirken ağır ilaçlarla uyuşturulduğunu söylediler. Ayrıca Putin'in Uzak Doğu'daki bir ulusal parkta fotoğraf çektmek istediğini, ancak güvenlik servisi elemanlarının parkın tamamen ayrı bir kısmında güvenli bir güzergâh belirlediğini de söylediler. Parkın yaratıcı bekçileri, fotoğrafın çekilmesi için kesilmiş ağaç gövdeleri bulup onları ağaç köklerine bağlamıştı.

Ancak bunların hepsi söylentiydi. Muhabirlerimiz bunların hiçbirini kendi gözleriyle görmemişlerdi ve bir popüler bilim dergisi olarak bu iddiaları araştırmak gibi bir yükümlülüğümüz yoktu. Açık olan bir şey varsa o da, Putin'in doğayı koruma çabalarının herhangi bir bilimle pek bir ilgisinin olmamasıydı. Bir editör olarak bu durumda kalmaktan nefret ediyordum: Siyaset muhabiri ve editör olarak çalıştığım uzun yıllar boyunca, yüksek risk taşıyanlar da dahil olmak üzere araştırma yapmaktan hiçbir zaman çekinmemiştim. Bir popüler bilim dergisinde yürek burkan etik seçimlerle karşı karşıya kalacağımı hiç düşünmemiştim. *Vokrug Sveta*'ya gelirken yanımda birkaç genç editör getirmiştım ve 2012 yazı ilerledikçe, yayınevinin bahçesinde, Sovyet döneminden oldukça aşına olduğumuz tartışmalarla, yani vermekte olduğumuz ya da vereceğimiz ödünlerin mazur görülebilir olup olmadığına yönelik tartışmalarla daha uzun saatler geçirmeye başlamıştık. Derginin yavaşça çürümekte olduğu hissiyatından bahsediyor ve dergiyi çoktan kaybetmişiz gibi dönüp bina-mıza bir nostalji duygusuyla bakıyorduk.

1 Eylül sabahı, bir cumartesi günü, yayıncımdan bir telefon aldım: Peskov aramış ve Putin'in Batı Sibirya turnalarını doğal dünyaya bırakırken yapacağı deltakanat uçuşu sırasında bir *Vokrug Sveta* yazar-fotoğrafçısının ona eşlik etmesini istemişti. Yüreğim ezildi. Bu yolculuk esnasında ilgili gazeteci arkadaşımın, hayvanat bahçesinden ödünç alınan kaplanlar ya da yerdeki ağaç köklerine bağ-lanan tomruklar gibi bir şeye şahit olacağından emindim. Sonra bunu yazmakla yükümlü olduğumuzu hissedecektim, ancak o zaman da sorun çıkacaktı: En iyi ihtimalle

kovulacaktım ve en kötü ihtimalle de derginin devri daha acımasızca gerçekleşecekti.

Hayır, dedim ve o anda işimden atıldım.

Bir sonraki pazartesi günü yayınevine gittim, gerekli evrakları imzaladım, çalışanlara bir duyuru yaptım ve akşamüstü de işi bıraktığıma dair bir tweet attım. Attığım tweet'te de önceki sene kısa süreliğine hayli moda olan bir etiket kullandım: İnsanlar ilk mısrası "ve bunun için Putin'e teşekkür edebilirsiniz" etiketiyle kafiyeli olan minik şiirler yazıyorlardı; bununla da aslında mutlu bir çocukluktan güneşli bir güne kadar hemen hemen her şey için Stalin'e şiirle teşekkür edilen bir Stalin-dönemi geleneğine dokundurmada bulunuluyordu. Ben de kafiyeli bir şekilde, "*Vokrug Sveta*'dan ayrıldığımı biliniz #bunun için Putin'eteşekküredebilirsiniz" yazmıştım. Ancak bunun ardından medya dünyasından sayısız telefon aldım, sorulara cevap verdim ve işten atılmamı en yakın iki arkadaşım ile kutlamak için eve gittim.

Ertesi sabah erken bir saatte bir iş görüşmesi için Prag'a uçtum. Telefonum çaldığında bir taksinin içinde yorgun, akşamdan kalma ve hafifçe dikkatim dağılmış durumdaydım. Bir erkek sesi benden hatta beklememi istedi. İki dakika boyunca burnumdan soluyarak sessizliği dinledim. Telefonda farklı bir erkek sesi duyuldu: "Telefonu kapatmayın. Sizi bağlayacağım." Patladım: "Ben kimseye bağlanmak istemedim ki! Neden hatta beklemem gerekiyor? Beni kime bağlıyorsunuz? Kendinizi tanıtır mısınız?"

"Putin, Vladimir Vladimiroviç," dedi devlet başkanının sesi telefonun diğer ucundan.

O sözlerine “İşten atıldığınızı duydum,” diye devam ederken, ben de hem ona verebileceğim bir mesaj bula-bilmek için çırpındım hem de bu aramanın bir şaka olabileceğinin farkında olduğumu belirtecek bir şey söyledim. “Üstelik işten atılmanıza farkında olmadan ben neden olmuşum. Ancak doğayı koruma çabalarımın siyasetle hiçbir ilgisinin olmadığını bilmelisiniz. Maalesef benim konumumdaki bir kişi için bu ikisini ayırmak zor oluyor.”

Bu üslup, klasik bir Putin yaklaşımıydı: Anlayış beklerken devlet başkanlığı makamını da hafifçe kötülüyordu ki bu her zaman için, gerçek anlamda seçimle başa gelmiş bir liderin asla yapmayacağını düşündüğüm bir şeydi. “Eğer bir itirazınız yoksa bu konuyu konuşmak üzere buluşmayı teklif ediyorum.”

“Bir itirazım yok. Ancak bunun bir telefon şakası olmadığını nereden bileceğim?” Putin, bu buluşmayı ayarlayacak bir telefon alacağımın ve kendisinin de orada olacağını sözünü vererek bu telefonun şaka olmayacağını anlayacağımı söyledi. Tam bu noktada taksi, Franz Kafka’nın mezarının önünden geçiyordu.

Bir sonraki haftayı bu görüşmenin iptal olacağından endişelenerek geçirdim. Ne de olsa yıllarımı bu adamı inceleyerek, her söylediğini tetkik ederek, sırtımlarını ve yüzünü buruşturmalarını geriye sarıp defalarca izleyerek geçirmiştim – ve bu adamla hiç fiziksel olarak aynı mekânda bulunmamıştım. İçten içe, onu kendi kafamda uydurduğumu düşünüyordum.

Aynı zamanda bu toplantı nasıl olabilirdi ki? Kara listede olduğumu biliyordum: Son on iki yıl içerisinde Kremlin’deki tek bir basın toplantısına bile akredite olamamış-

tım. RCD'yle olan ilişkim bu durumu büyük çapta değiştirmişti, ancak yine de kendimi paralel bir evrende gibi hissediyordum: Biri benim kim olduğumu ve neden kara listeye alındığımı hatırlamadan Kremlin'in duvarlarından içeri girebileceğime inanamıyordum. Peskov patronuna kitabımdan bahsetme gereği duymayacak mıydı? Ve ister bunu yapsın ister yapmasın, bu toplantıyı nasıl ayarlayabilirdi ki? Eğer devlet başkanlığı yönetimi benim düşündüğüm ölçüde çürümüş durumdaysa, Peskov, Putin'i uyarmaz ve görüşme bitmeden medyanın buna vereceği tepkiyi düşünmezdi.

Telefon görüşmesinden bir hafta sonra, Kremlin'de Putin'i bekliyordum. Bir önceki gün yönetimdeki ve basın bürosundaki farklı kişilerden en az sekiz telefon almıştım: İlk olarak ziyaretim için gerekli düzenlemeleri yapmak konusunda açık bir şekilde rekabet ediyorlardı; sonra da Kremlin'e hangi kapıdan girmem gerektiğine karar veremediler ve düzenlemeleri değiştirmek için beni arayıp durdular. Benimle kapıda buluşan basın bürosu çalışanı bana daha önce devlet başkanının makamında bulunup bulunmadığımı sordu ve bulunmadığımı öğrenince yıkıldı: Ofisin yerini bilmiyordu. Kremlin'in içinde polislere yol sorarak yürüdük. Şimdiye kadar teorim doğru gibi görünüyordu.

Derken, devlet başkanlığı makamından birkaç kapı ilerideki kafeteryada beklemeye koyuldum. İçeride Hz. İsa Katedrali'ndekinden daha fazla varak vardı ve ortam borç çorbası kokuyordu: Sovyet sonrası dönemin ilk başlarındaki restoranlardan birine benziyordu; hayal gücü kıt biri için servet bu şekilde görünüyormuş olmalıydı. Aynı zamanda

kafeterya yoğun bir şekilde sübvansede ediliyordu: Bir double espressonun fiyatı on beş rubleydi (yaklaşık elli sent), yani Moskova sokaklarındaki fiyatının onda biriydi. Uzun bir süre beklemek zorunda kalacağımı biliyordum: Dört saatlik bekleme süresi ortalama bir süreydi ve altı ya da daha fazla saatlik beklemeler de duyulmamış değildi. Yanımda okumak için bir kitap getirmiştım. Putin'e hediye etmek için kendi kitabımı getirmek istemiştım ancak arkadaşlarım ve ailem bunu yapmamam için bana yalvarmıştı; gece yarısında bir iş arkadaşımın bunu yapmamamı rica ettiğı kısa bir mesaj, en sonunda beni bu konuda ikna etmişti. Peter Matthiessen'in turnalar hakkındaki harika kitabını (*The Birds of Heaven*) okuyordum. Kitabın giriş bölümünde Matthiesen, Long Island'lı bir komşusunun kendisine "Turnalar kimin umurunda ki?" diye sorduğunu anlatır. Sonra şu açıklamada bulunur: "Pek çok kıtadaki pek çok insan gibi ben de kaplanları ve turnaları, sadece muhteşem ve heyecan verici yaratıklar oldukları için değil, aynı zamanda kaybettiklerimizin habercileri ve sembolleri oldukları için de son derece umursuyorum."

Bekleme zamanımı Putin'e söyleyeceğim sözleri bulmak için kullanmayı planlamıştım: Sadece tek bir açıklama için zamanımın olacağını varsayıyordum. Benim Putin'in turnalar ve kaplanlara –tabii aynı zamanda kutup ayıları ve kar leoparlarına– yönelik aşikâr ilgisiyle ilgili sorunun, Putin'in onlarla kendi iktidarının sembolleri olarak ilgileniyor gibi görünmesiydi: Kameraların önünde en iri yırtıcılar ve en büyük uçan kuşlar üzerinde hâkimiyet kurmayı, sadece bir devlet başkanı değil aynı zamanda ormanın da kralı olduğunu göstermek için seçiyordu. Sibiryada turnala-

rını, kaplanlarını ve kar leoparlarını kurtarma amacı taşıyan projelere yönelik sözde ilgisine rağmen, onun yönetiminde Rusya, çevreye karşı duyarsızlığı bir devlet siyaseti haline getirmişti. Diğer şeylerin yanı sıra Putin, dünyanın en eski ve en derin tatlı su gölü olan Baykal'ı kirleten kâğıt fabrikasının yeniden açılmasına şahsen izin vermişti: Devlet başkanı gölü küçük bir denizaltıyla gezmiş ve sularının ona yeterince temiz görüldüğünü söylemişti. Ancak onu ikiye bölmeyle suçlamak bir şey ifade eder miydi?

Bekleyişim iki saat sürdü; daha sonra basın sekreterinin de vurgulayacağı gibi Putin'in standartlarına göre oldukça kısa bir süreydi bu. Kıdemli bir basın bürosu çalışanı beni onun makamına götürdü.

"Görüşmenin formatı nedir?" diye sordum.

"Ne demek istiyorsunuz?" diye karşılık verdi şaşırmış bir şekilde. "Görüşme halka açık mı özel mi olacak diye mi soruyorsunuz?"

"Evet," dedim. "Kayıtlara geçecek mi geçmeyecek mi, ne kadar sürmesi planlanıyor, gündeminde ne var?"

"Hiçbir fikrim yok," diye cevap verdi gülümseyerek.

Otobüsü kullanan kimse yok teorime bir sayı daha kaydettim. Ayrıca artık bu görüşme hakkında yazmak konusunda da özgürdüm.

Eski yayıncım Sergey Vasilyev de davet edilmişti ve belli ki basın bürosunda beklemişti. Basın sekreteri şimdi de onu kapıya getiriyordu.

Biz içeri girerken Putin masasında oturuyordu – kapıda karşılanmayı bekleyen misafirleri masaya doğru ilerlemek zorunda bırakan klasik bir Rus bürokratinin güç gösterisi... Makam odası, Kremlin'in 1990'lardaki haline göre

pek fazla değişmemişti ki bu da Sovyet dönemi Krem-
lin'inin biraz süslenip pslenmiş hali anlamına geliyordu:
1960'lardan kalma cilalı bürokrat mobilyaları, büyük bir
Çalışma masası ve bir toplantı masası. Hem alışma ma-
sasının hem de toplantı masasının üzerinde Sovyet dne-
minden kalma tuşsuz plastik telefonlar –doğrudan arama
kavramının Kremlin'deki eşdeğerleri– göze çarpıyordu.
Bu g protokolüyle mükemmel bir uyum içinde olan
Putin, ayağa kalkmadan önce bizim odanın ortasına kadar
gelmemizi bekledi. Ellerimizi sıktı ve eliyle bize toplantı
masasını gösterdi: Kendisi masanın başında, Vasilyev ile
ben de onun iki yanında oturacaktık. Vasilyev'in kıpkır-
mızı olmuş yüzü ter içindeydi ve ben de ona bakmayı acı
verici buluyordum. Putin ise çok fazla estetik ameliyat ge-
irdiğini işaret edecek şekilde şişkin görünüyordu ki bu
nedenle ona bakmak da oldukça zordu.

“Başlamadan önce,” dedi, “bu görüşmenin mantıklı
olup olmadığını anlamak istiyorum. İşinizi seviyor muy-
dunuz? Yoksa belki de başka planlarınız vardır ve eziyet
görmüş bir gazeteci konumunda olmak kariyerinize daha
büyük bir katkıda bulunacaktır?”

Belli ki daha önce kendisine bilgi verilmemişti. Benim
kim olduğum hakkında –artık kendisinin olduğuna inan-
dığı bir popüler bilim dergisinin, işinden atılmış edit-
r olmam dışında– hiçbir fikri yoktu. Kitaptan, protesto
hareketindeki rolmden ya da Rus basınında kendisi ve
yönetimi hakkında yazmış olduğum makalelerden haberi
yoktu. Ayrıca görünüşe bakılırsa toplantımızdan önce be-
nim hakkımda bilgi edinmek istememişti ki bu da ancak
bir diktatörün olabileceği kadar izole ve tekbenci birine

dönüştüğüne dair daha fazla kanıt anlamına geliyordu. Benimle sadece dergiyi artık kendi malı olarak gördüğü, derginin mevcut halinden hoşlandığı ve birinin çıkıp derginin yayın yönetmenini ona danışmaksızın işten atmasından hoşlanmadığı için ilgileniyordu. Ben başdüşmanımla yüzleşmeye gelmişim, o ise sadece sayısız çalışanlarından biriyle basit bir görüşme yapıyordu.

“İşimi çok seviyordum,” dedim ona dürüstçe. “Ve kariyerimin herhangi bir desteğe ihtiyacı olduğunu düşünmüyorum.”

“Güzel,” dedi gülümseyerek. “O zaman konuşabiliriz. Ben yavru kedileri, yavru köpekleri ve küçük hayvanları severim.” Nesli tükenme tehlikesi altındaki hayvanlara yönelik çalışmalarının önemli sorunlara dikkat çekmek konusunda faydalı olduğunu düşündüğünü söyledi. “Sibirya turnaları projesini tamamen kendim buldum.”

Bu, benim için yeni haberd. Sibirya turnalarının nüfusunu eski haline getirme çalışmalarının başlangıcı 1970’lerin ilk yıllarına kadar gidiyordu. Ondan, bu fikrin sahibi olduğunu iddia ederek ne demek istediğini açıklamasını istedim. Putin, bu programı birkaç sene önce duyduğunu ve finansman desteğini kaybettiğini öğrendiğini açıkladı – yani projenin yeniden finanse edilmesi fikri ona aitti.

“Bu nedenle de,” dedi Putin bana doğru, “eminim bize bir muhabir gönderme teklifini reddetme nedeninizi söyleyeceksiniz, ancak yanılıyorsunuz. Ayrıca siz de,” dedi eski patronuma doğru, “bu şekilde ateş açarak yanlış yap-tınız. Elbette bir dergide de tıpkı orduda olması gerektiği gibi bir disiplin olmalıdır.”

O an besbelli kendi mesajımı iletmem için doğru za-

mandı. “Vladimir Vladimiroviç, bu gibi konulara dikkat çekmenin önemi ve devlet başkanının doğayı koruma programlarını etkilemekteki potansiyeli konusunda söyledığınız her şeye katılıyorum,” dedim. “Ancak maalesef bu ülkede işlerin işleyişiyle ilgili şunu söylemeliyim ki, siz bir işe dahil olur olmaz sizin kişiliğiniz, amaçtan daha önemli bir hale geliyor. Muhtemelen siz de boynuna uydu vericisi yerleştirdiğiniz Sibiryâ kaplanının Habarovsk Hayvanat Bahçesi’nden ödünç alındığını biliyorsunuzdur. Ya boynuna yine uydu vericisi taktığınız o kutup ayısının birkaç gün önceden yakalandığını ve siz gelene kadar ağır ilaçlarla uyuşturulduğunu...”

“Elbette aşırıya kaçıldığı durumlar oluyor!” diye sözü-mü kesti epey neşeli bir şekilde. “Ayrıca bunu yapmaları için insanları ben görevlendirdim. Ancak benim bu konulara dikkat çekmiş olmam çok daha önemli bir nokta! Elbette leopar uyuşturulmuştu,” dedi (ben herhangi bir leopar hakkında hiçbir şey söylememiştim). “Ancak burada önemli olan nokta şu; bu leopar projesi fikrini ortaya atan benim! Kaplanları da öyle. Üstelik bunu yaptıktan sonra, kaplanların bulunduğu yirmi ülke daha bu sorun üzerinde çalışmaya başladı. Elbette aşırıya kaçıldığı durumlar oluyor,” diye tekrarladı. “Mesela o testileri çıkarmak için daldığımda olduğu gibi.”

Testi fiyaskosuyla kendiliğinde benzerlik kurmuş olmasına inanamıyordum –yaklaşık bir yıl önce Putin, Karadeniz’in dibinden elinde iki antika testi tutarak çıkarken kameralara poz vermiş, ama kısa süre sonra bu testilerin onun bulması için oraya özellikle yerleştirildiği ortaya çıkmıştı. “O zaman da herkes bu testilerin oraya benim bul-

mam için yerleştirildiğini yazmaya başladı. Elbette oraya yerleştirilmişlerdi! Oraya solungaçlarımı geliştirmek için dalmamıştım,” dedi. “Oranın geçmişine dikkat çekmek için dalıyordum. Ama herkes oraya önceden yerleştirilmiş testilerle bir *pislik* gibi ortaya çıktığım hakkında yazmaya başladı. Ancak bazı insanlar gerçekten tarihle ilgili bir şeyler okumaya başladılar.”

Kullandığı kelime –*mudak*– Rusların kadınlarla erkeklerin bir arada bulunduğu ortamlarda kesinlikle kullanılmaması gerektiğini düşündüğü kelimelerdendir. Tıpkı “solungaçlar” esprisi gibi bu da klasikleşmiş bir Putin kabalığı olmakla birlikte aynı zamanda bir zamanlar kendisini eğitilmiş bir KGB işe alım görevlisi olarak gören bir adama yakışmayacak bir gaftı. Konuşma tarzı hem benim için hem de içinde bulunduğumuz durum için hiç uygun değildi.

Putin yine Vasilyev’e döndü ve bana işimi geri vermek konusunda istekli olup olmadığını sordu. Yayıncı “Evet,” dedi.

“Ancak bir şey daha var,” dedim Putin bana geri döndüğünde. “Bir derginin ordu gibi yönetilmesi gerektiğini söylediniz. Öyle yönetilmemeli.”

“Bu, orduya göre değişir.” Putin göz kırptı. Yanlış bir hareket daha.

“Hayır, değişmez. Bir dergi ne olursa olsun bir ordu gibi olmamalıdır.” Ben tam yayıncıların herhangi bir yayın politikasına müdahale etmesini açık bir şekilde yasaklayan Rus medya kanunlarından örnek vermek üzereyken, yüzündeki gülümseme aniden silindi ve Putin ayağa kalktı.

“Bu konuda yeterince deneyim sahibiyim,” dedi soğuk bir sesle. “Bu konuyu bir başka zaman tartışırız.”

Görüşme sona ermişti.

PEKİ BUNDAN NE ÖĞRENDİM? Bu kitapta anlattığım insanın –sığ, bencil, anlayışı korkunç derecede kuvvetli olmayan ve besbelli çok kötü bilgilendirilen bir insanın– gerçekten de Rusya’yı yöneten kişi olduğunu; tabii Rusya artık ne kadar yönetiliyorsa...

Kendimi tatmin olmuş hissetmekten ziyade mutsuz hissediyordum. İşimi gerçekten çok seviyordum. Gereğinden fazlasını yapmaya çalıştığı için küçük düşürülen, ancak turna olayı hariç ideal bir yayıncı olan Vasilyev için kalbim kırılmıştı: Zekiydi, teşvik ediciydi ve genellikle işlere fazlasıyla müdahil olmazdı. Bisikletimle, bir grup arkadaşımın ve meslektaşımın beni sorguya çekmek için beklediği yakınlardaki bir kafeye gittim. Bir bardak Jame-son viskiyi mideye indirdim ve hikâyeyi en ince ayrıntısına kadar onlara anlattım; Andrey de anlattıklarımı kayda aldı.

“Ne yapmalıyım?” diye sordum sonunda.

“Aklını mı kaçırdın?” diye sordu *Vokrug Sveta*’nın beşeri bilimler editörü arkadaşım Vera.

Bu, kendime gelmem için yeterliydi. Pek çok Rus yayınının yayın yönetmeni Kremlin tarafından atanıyordu ve ben böyle bir yayın için çalışmak istemiyordum – özellikle de yayın yönetmeni olarak. Eve gittim ve Vasilyev’e rejim değiştikten sonra beni temizleyici olarak işe almak isterse geri dönmek isteyeceğimi söyleyen bir mektup yazdım. Rejim değişmeden asla olmazdı.

“Umarım kısa zamanda yeniden beraber çalışma şansımız buluruz,” diye cevap verdi.

Teşekkür

İlk olarak Putin hakkında *Vanity Fair* için bir şeyler yazmamı öneren Cullen Murphy'ye ve bunun sonunda ortaya çıkan çalışmanın bir kitap olmak istediğini fark eden temsilcim Elyse Cheney'e minnettarım. Editörüm Rebecca Saletan bu kitabı, kendisi olmadan olacağından ölçülemez derecede daha iyi hale getirdi. Bu yolda ilerlerken pek çok başka insan bana yardımcı oldu ve umarım çok fazla beklemeye gerek kalmadan bir gün başlarına bir bela açmaktan korkmaksızın onlara da yazılı olarak teşekkür edebilirim. Kim olduğunuzu biliyorsunuz ve umarım sizlere ne kadar minnettar olduğumu biliyorsunuzdur. Ancak iki kişiden bahsetmeden geçmem mümkün değil: Araştırmaları ve önsezileri bu projenin ilk aşamaları için büyük önem taşıyan arkadaşım ve meslektaşım İlya Kolmanovski ve beni hiç olmadığım kadar mutlu ve üretken yapan partnerim Darya.

Notlar

GİRİŞ

Sayfa 12 **lustratsiya hakkında bir kanun tasarısı:** Bu kanunun tüm metni şu adreste bulunabilir: <http://www.shpik.info/statya1.html>. Erişim tarihi 14 Temmuz 2010.

Sayfa 12 **KGB'nin yeniden dahili bir Parti örgütü kurduğunu öğrendi:** Marina Katys, "Polozhitelny itog: Interview s deputatom Gosudarstvennoy Dumy, sopredsdatelem federalnoy partii Demokraticeskaya Rossiya Galinoy Starovoitovoy," *Professional*, 1 Temmuz 1998, <http://www.starovoitova.ru/rus/main.php?i=5&s=29>. Erişim tarihi 14 Temmuz 2010.

Sayfa 12 **1991 tarihli başarısız darbe girişiminin ardından (...) çıkarılan resmi kararname:** Anayasa Mahkemesi'nin bu kararnameyi celp edip en önemli hükümlerini bozduğu kararı. <http://www.panaroma.ru/ks/d9209.shtml>. Erişim tarihi 14 Temmuz 2010.

Sayfa 13 **protesto gösterilerini yasaklayan bir**

karar: Aslında, protestolar üzerindeki yasak, arka arkaya atılan iki yumruğa benziyordu: Kabine bir yasak kararı yayınladı ve bunun üzerine Gorbaçov da bu kararın uygulanması için özel bir polis kuvvetinin kurulmasını öngören bir kararname çıkardı. Her ikisi de Gorbaçov'un yetkisini tanımadığı Rus hükümeti tarafından anayasaya aykırı kabul edildi. <http://iv.garant.ru/SESSION/PILOT/main.htm>. Erişim tarihi 15 Temmuz 2010.

Sayfa 16 bir kampanyanın soruşturulmasına katıldı: Andrey Tsyganov, "Seleznev dobilsya izvineniya za statyu Starovoitovoi," *Kommersant*, 14 Mayıs 1999. <http://www.kommersant.ru/doc-rss.aspx?DocsID=218273>. Erişim tarihi 15 Temmuz 2010.

BİR. KAZARA BAŞKAN

Sayfa 25 genel bir iyileşme yaşamıştı: Andre Shleifer ve Daniel Treisman, "A Normal Country: Russia After Communism," *Journal of Economic Perspectives*, cilt 19, no. 1 (Kış 2005), s. 151-74. http://www.economics.harvard.edu/faculty/shleifer/files/normal_jep.pdf. Erişim tarihi 30 Nisan 2011.

Sayfa 27 Avrupa menşeli ikinci el arabalar ithal ediyor: David Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia* (New York: PublicAffairs, 2002).

Sayfa 27 "O (...) ilk bürokrattı": Boris Berezovski ile yazarın röportajı, Temmuz 2008.

Sayfa 29 Rusya'nın en büyük araba imalatçısını (...) dolandırmıştı: Hoffman.

Sayfa 29 büyük bir petrol şirketinin bir kısmını ele geçirmiş ve ...: Aslında Berezovski'nin Sibneft'in

hisselerinin yüzde 25'ine ve Kanal Bir şirketi ORT'nin hisselerinin yüzde 49'una sahip olup olmadığı belirli değildir: Bu kitap baskıya giderken, Londra'daki bir mahkeme bunu belirlemeye çalışıyordu. Kesin olan tek şey, Berzovsi'nin, televizyon şirketinin tek yöneticisi olduğu ve petrol şirketinden önemli boyutta gelir elde ettiğiydi.

Sayfa 31 “Bunu yapabilecek yetenekte biri”: Natalia Gevorkyan, Natalya Timakova ve Andrey Kolesnikov, *Ot pervogo litsa: Razgovory s Vladimirom Putinyem*. <http://archive.kremlin.ru/articles/bookchapter1.shtml>. Erişim tarihi 7 Şubat, 2011.

Sayfa 33 “Çubays (...) inanıyordu”: Tatyana Yumaşeva (Dyaçenko)'nun bloğu, 6 Şubat 2010 tarihli yazı. <http://t-yumasheva.livejournal.com/13320.html#cutid1>. Erişim tarihi 23 Nisan 2011.

İKİ. SEÇİM SAVAŞI

Sayfa 38 yüz kişi öldü: Kurbanların sayısı, Moskova Şehir Mahkemesi'nin A. O. Dekuşev ve Y. I. Kırımşahalov'un davalarındaki mahkûmiyet kararına dayanılarak verilmiştir. <http://terror1999.narod.ru/sud/delokd/prigovor.html>. Erişim tarihi 5 Mayıs 2011.

Sayfa 41 bu emir aynı zamanda yasadışıydı: Duma üyesi Sergey Yuşenkov'un konuşması, Kennan Enstitüsü, Washington, D.C., 24 Nisan 2002. <http://terror99.ru/commission/kennan.htm>. Erişim tarihi 5 Mayıs 2011.

Sayfa 41 “Onları avlayacağız”: Putin'in 24 Eylül 1999 tarihli TV konuşması. http://youtube.com/watch?v=A_PdYRZSW-I. Erişim tarihi 5 Mayıs 2011.

Sayfa 42 görünüşünün Mussolini'ye benzemesi-
ne: Bana 1999 yılı kasım ayında Berezovski'nin ekibi tarafından bana sızdırılan yayımlanmamış bilgi notu.

Sayfa 42 "Herkes Yeltsin'den o kadar sıkılmıştı ki": Marina Litvinoviç'le yazar röportajı, 1 Temmuz 2008.

Sayfa 45 "Dostlarım... Canlarım": Boris Yeltsin'in 31 Aralık 1999 tarihli halka seslenişi. Metin: <http://stra.teg.ru/library/national/16/0>. Erişim tarihi 6 Mayıs 2011. Video: <http://www.youtube.com/watch?v=yvSpiFvPUP4&feature=related>. Erişim tarihi 6 Mayıs 2011.

Sayfa 47 "Rusya'nın yeni yüzyılı:" Vladimir Putin'in 31 Aralık 1999 tarihli halka seslenişi. Metin: <http://stra.teg.ru/library/national/16/2/print>. Erişim tarihi 6 Mayıs 2011. Video: <http://www.youtube.com/watch?v=i4L-LxY4RPwk>. Erişim tarihi 6 Mayıs 2011.

Sayfa 48 "Berezovski beni arayıp duruyor": Natalya Gevorkyan'la yazar röportajı, Haziran 2008.

Sayfa 50 "Doğrudan düşman için çalışıyordu": Pavel Gutiontov, "Zauryadnoye delo." http://www.ruj.ru/authors/gut/100303_4.htm. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 51 "Bugün 6 Şubat 2000": NTV'nin 9 Şubat 2000 tarihli haber programının metni. http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=425&c_id=4539. Erişim tarihi 7 Mayıs 2011.

Sayfa 52 kaçıp kurtulacak cesareti: Andrey Babitski, *Na voine*, bir Fransız yayıncı için hazırlanmış kitap taslağının Rusça kaydedilmiş metinleri. <http://somnenie.narod.ru/ab/ab6.html>. Erişim tarihi 7 Mayıs 2011.

Sayfa 52 kendisini sahtecilikle suçlayan: Andrey Babitski'nin 1 Mart 2000 tarihindeki basın toplantı-

sının metni. <http://archive.svoboda.org/archive/hr/2000/11.030100-3.asp>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 52 herhangi bir takasın muhtemelen hiçbir zaman gerçekleşmediği: Oleg Panfilov, *Istoriya Andreia Babitskogo*, bölüm 3. http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=426&c_id=4539. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 52 “ilettiliği bilgiler”: Panfilov, *Istoriya Andreia Babitskogo*.

Sayfa 53 Kongre kararı ile finanse edilen: Yayıncılık Yönetim Kurulu Sık Sorulan Sorular. <http://www.bbg.gov/about/faq/#q6>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 53 kınayan bir açıklama yayınladı: Kongre Araştırma Servisi raporu, “Çeçenistan Çatışması: Son Gelişmeler,” 3 Mayıs 2000 tarihinde güncellendi. <http://www.fas.org/man/crs/RL30389.pdf>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 54 “Babitski hikâyesi”: Natalya Gevorkyan’la yazar röportajı, Haziran 2008.

Sayfa 55 arabaya binerek oradan uzaklaştılar: Ryazan’da yaşanan olayların kronolojisi için esasen, pek çok basın haberini orijinal raporlarla bir araya getiren Aleksandr Litvinenko ve Yuri Felştinski, *FSB vzyryvayet Rossiyu*, 2. baskı (New York: Liberty Publishing), s 65-108’den ve 24 Mart 2000 tarihinde NTV’de yayınlanan *Ryazanski sahar: Nevazisimoye rassledovaniye s Nikolayem Nikolayevym* programından yararlandım. <http://video.yandex.ru/users/provorot1/view/54/>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 56 Moskova’daki patlamaların en azından birinde: “13 sentyabrya v Rossii—den’ traura po

pogibshim ot vzryvov,” 10 Eylül 1999 tarihinde Gazeta.ru’da yayınlanmış imzasız bir haber. <http://gazeta.lenta.ru/daynews/10-09-1999/10mourn.htm>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 57 “Ne kadar gözü açık olursak”: ITAR-TASS, Litvinenko ve Felştinski tarafından alıntılandığı habiyle, *FSB vzryvayet Rossiyu*.

Sayfa 58 “İlk olarak bir patlama olmadı”: Ryazanski sahar.

ÜÇ. BİR KABADAYININ OTOBİYOGRAFİSİ

Sayfa 63 Leningrad Kuşatması: Michael Jones, *Leningrad: State of Siege* (New York: Basic Books, 2008).

Sayfa 64 “Bir asker hayal edin”: Ales’ Adamovich ve Daniil Granin, *Blokadnaya kniga*. <http://lib.rus.ec/b/212340/read>. Erişim tarihi 7 Şubat 2011.

Sayfa 64 Burzhuika: Harrison Salisbury, *The 900 Days: The Siege of Leningrad* (New York: Da Capo Press, 2003), s. vii-viii.

Sayfa 65 her odasında odun sobası bulunan: Oleg Blotsky, *Vladimir Putin: Istoriya zhizni* (Moskova: Mezhdunarodniye Otnosheniya), s. 24.

Sayfa 65 Anne-babası ... kuşatma sırasında şehrin içinde yaşıyorlardı: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 66 kadınların sayısı neredeyse erkeklerin iki katıydı: Yuri Polyakov, Valentina Zhitomirskaya ve Natalya Aralovets, “Demograficheskoye ekho’ voyny,” online günlük *Skepsis*’te yayımlanmıştır. http://scepsis.ru/library/id_1260.html. Erişim tarihi 7 Şubat 2011.

Sayfa 66 onu evlatlık verdiğini: Irina Bobro-

va, “Kto pridumal Putinu gruzinskiye korni?” *Moskovski komsomolets*, 13 Haziran 2006. http://compromat.ru/page_18786.htm. Erişim tarihi 7 şubat 2011.

Sayfa 66 hikâyeyle inanmak konusunda istekliydi: Natalya Gevorkyan’la yazar röportajı, Haziran 2008.

Sayfa 68 Putinlerin dairesinde: Çocukluk arkadaşı Viktor Borisenko, Blotsky’nin *Vladimir Putin: Istoriya zhizni* kitabında (s. 72, 89) alıntılanmıştır.

Sayfa 68 çarpıcı bir iddiada bulunmuştu: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 69 Putinler neredeyse zengin sayılabilecek bir aile olarak ortaya çıkar: Yevgeniy Putin, Blotsky’nin kitabında (s. 46) alıntılanmıştır.

Sayfa 70 “Çok acayip bir avluydu”: Viktor Borisenko, Blotsky’nin kitabında (s. 68-69) alıntılanmıştır.

Sayfa 70 “Eğer herhangi biri ona herhangi bir şekilde hakaret ederse”: Viktor Borisenko, Blotsky’nin kitabında (s. 67) alıntılanmıştır.

Sayfa 70 “İş [atölye] öğretmeni”: Viktor Borisenko, Blotsky’nin kitabında (s. 67) alıntılanmıştır.

Sayfa 71 “Neden ... resmi olarak kabul edilmediniz?”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 71 Bir altıncı sınıf öğrencisi olarak: Öğretmen Vera Gurevich, alıntı ibid.

Sayfa 72 “kovalamaca ... oynuyorduk”: Grigory Geilikman, Blotsky’nin kitabında (s. 160) alıntılanmıştır.

Sayfa 72 “Sekizinci sınıftayken”: Nikolai Alekhov, Blotsky’nin kitabında (s. 161) alıntılanmıştır.

Sayfa 73 “Bir keresinde beni ... davet etti”: Sergey Roldugin, Gevorkyan ve diğerlerinde alıntılanmıştır.

- Sayfa 73* **“Biri ona sataşmış”**: Ibid.
- Sayfa 75* **göğüs göğüse dövüşte**: Blotsky ve diğerleri.
- Sayfa 75* **dizinin tanıtım müziğini**: “S vyslennymi iz SshA razvedchikami vstretilsya Vladimir Putin,” 25 Temmuz 2010. <http://lenta.ru/news/2010/07/25/spies/>. Erişim tarihi 25 Şubat 2011.
- Sayfa 75* **“Dokuzuncu sınıftayken”**: Blotsky, s. 199.
- Sayfa 76* **yıkıcı birlikler adındaki**: Y. Popov, “Diversanty Stalina.” http://militera.lib.ru/h/popov_au2/01.html. Erişim tarihi 25 Şubat 2011.
- Sayfa 76* **hayatta kalan dört kişiden biriydi**: Gevorkyan ve diğerleri.
- Sayfa 77* **“kesinlikle bir istihbarat subayı olduğunu”**: Ibid.
- Sayfa 77* **“Bir adam dışarı çıktı”**: Blotsky, s. 199-200.
- Sayfa 78* **“herkesi şaşırttı”**: Gevorkyan ve diğerleri.
- Sayfa 78* **Putin ... ortaokuldan mezun oldu**: Blotsky, s. 155
- Sayfa 79* **araba sayısı**: <http://www.ref.by/refs/1/31164/1.html>. Mikhail Blinkin, “Avtomobil’ v gorode: Osobennosti natsionalnogo puti,” http://www.intelros.ru/pdf/arc/02_2010/42-45%20Blinkin.pdf. Erişim tarihi 27 Ekim 2011.
- Sayfa 79* **arabayı oğullarına vermişlerdi**: Gevorkyan ve diğerleri.
- Sayfa 80* **bir yaz bin ruble**: Ibid.
- Sayfa 80* **kendisine bir palto**: Gevorkyan ve diğerleri; Blotsky, s. 226-27.

Sayfa 80 “Tüm üniversite yılları boyunca”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 81 “Çok fazla dışadönük olduğu söylenemez”: Blotsky, s. 287.

Sayfa 81 “Bana, ‘Haydi, gidelim,’ dedi”: Ibid., s. 287-88.

Sayfa 82 “Bir seferinde onu ... konuşturmaya çalıştım”: Sergey Roldugin; Gevorkyan ve diğerlerinde alıntılanmıştır.

Sayfa 82 “Böyle oldu işte”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 83 **küçük azınlığın**: Sergey Zakharov, “Brachnost’ v Rossii: Istoriya i sovremennost’,” *Demoskop Weekly*, 16-29 Ekim 2006, s. 261-62. <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0261/tema02.php>. Erişim tarihi 27 Şubat 2011.

Sayfa 83 “Bir akşam”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 84 **görünürdeki mesleği**di: Ibid.

Sayfa 85 “Küçük bir birimin, hatta tek bir kişinin”: Ibid.

Sayfa 85 “Sadece Komünist Parti Merkez Komitesi’nin”: Vadim Bakatin, *Izbavleniye ot KGB* (Moskova: Novosti, 1992), s. 45-46.

Sayfa 86 **190. maddesi**: Bakatin, s. 32-33.

Sayfa 86 **devamlı olarak gözetim altında tutuluyor ve taciz ediliyorlardı**: Filipp Bobkov, *KGB i vlast* (Moskova: Veteran MP, 1995).

Sayfa 86 **detaylı bilgi sahibi olduğu**: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 87 **mükemmel derecede övgü dolu anı yazısında**: Vladimir Usol’tsev, *Soslushivets*s (Moskova: Eksmo, 2004), s. 186.

- Sayfa 87* **“tamamen sıradan bir okuldu”:** Ibid.
- Sayfa 87* **Moskova’daki karşı istihbarat subayla-**
rı: Bobkov.
- Sayfa 87* **istihbarat birimine atanmış olarak:**
Gevorkyan ve diğerleri.
- Sayfa 88* **bu işini hakkıyla yapmayı bildi:** Ibid.
- Sayfa 89* **küçük bir Stasi dünyasındaki:** Ludmila
Putina, alıntı ibid.
- Sayfa 90* **Putin bira içiyor:** Gevorkyan ve diğerleri.
- Sayfa 90* **Putin, S Müdürlüğü’ne ... atanmıştı:**
Sergey Bezrukov (Berlin’deki eski bir KGB ajanı) ile yazar
röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.
- Sayfa 91* **Putin ve ... iki meslektaşı:** Usol’tsev, s.
70-74; Sergey Bezrukov (Berlin’deki eski bir KGB ajanı)
ile yazar röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.
- Sayfa 91* **her ay küçük bir tutarda, değişim de-**
ğeri yüksek bir para birimiyle ödeme: Usol’tsev, s. 36.
- Sayfa 92* **Çok daha fazla para kazanıyorlardı:**
Ibid., s. 30.
- Sayfa 92* **Putin gibi biri için ... bir o kadar ula-**
şılmaz olan: Sergey Bezrukov (Berlin’deki eski bir KGB
ajanı) ile yazar röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.
- Sayfa 92* **eski bir RAF üyesi:** İlgili kişiyle yapılan
yazar röportajı, Bavyera, 18 Ağustos 2011; isminin yazıl-
mamasını istedi.
- Sayfa 93* **diğer tüm ajanların kendilerine ait**
ofisleri vardı: Usol’tsev, s. 62
- Sayfa 93* **Eski ajanlar tahmini olarak:** Usol’tsev, s.
105; Sergey Bezrukov (Berlin’deki eski bir KGB ajanı) ile
yazar röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.

Sayfa 93 Putin'in ... elde ettiği en büyük başarı: Sergey Bezrukov (Berlin'deki eski bir KGB ajanı) ile yazar röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.

Sayfa 94 KGB liderleri: Bobkov.

Sayfa 94 gizli polis tarafından işlenen suçları lanetleyen bir basın açıklaması: O. N. Ansberg ve A. D. Margolis, ed., *Obshchestvennaya zhizn' Leningrada v gody perestroiki, 1985-1991: Sbornik metarialov* (St. Petersburg: Serebryany Vek, 2009), s. 192.

Sayfa 96 Doğu Almanya'daki gösteriler ... devam etti: Elizabeth A. Ten Dyke, *Dresden and the Paradoxes of Memory in History* (New York: Routledge, 2001).

Sayfa 98 belgeleri sobaya atarak geçirdi: Gevorkyan ve diğerkleri.

Sayfa 99 "Dükkânlarla girmeye korkuyordum": Ludmila Putina, ibid.

Sayfa 99 "Bunu yapamazlar": Sergey Roldugin, Gevorkyan ve diğerklerinde alıntılanmıştır.

DÖRT. BİR ZAMANLAR CASUSTU

Sayfa 104 "Bizim kuşağımızdaki insanlar": *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 502.

Sayfa 105 "insanları yanlış yönlendirmeyi ve panik yaratmayı bırakmasını": Sergey Vasilyev, *Obvodni Times*'da yayımlanan anılar, cilt 4, no. 22 (Nisan 2007), s. 8, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 447.

Sayfa 105 "Eskiden otelin olduğu yerdeki toz ve duman çöktükten sonra": Aleksandr Vinnikov, *Tsena svobody*; *Obshchestvennaya zhizn* s. 449'da alıntılanmıştır.

Sayfa 106 "Hepimiz ... birbirimizi bulduk.": Yele-

na Zelinskaya, "Vremya ne zhdet," *Merkuriy*, cilt 3, *Obshchestvennaya zhizn* s. 41-42'de alıntılanmıştır.

Sayfa 107 yaşayan bir sayfa: Vasilyev, *Obshchestvennaya zhizn*' s. 447'de alıntılanmıştır.

Sayfa 107 genç Leningrad ekonomistlerinden oluşan bir grup: *Obshchestvennaya zhizn*', s. 47, 76.

Sayfa 108 Leningrad ... ilk mitingine sahne oldu: Ibid., s. 51, 52, 54, 74.

Sayfa 108 "Kurallar şöyleydi: Herkes ... istediği her konuda konuşabilecekti": Ibid., s. 632.

Sayfa 110 limonlarını yemeye ... başlayacaklardı: Ibid., s. 633.

Sayfa 110 siyasi baskının kurbanı olmuş insanların anısına bir miting: Ibid., s. 112.

Sayfa 110 Halk Cephesi: Halk Cephesi'nin 1988 yılı ağustos ayında Leningrad'da yapılan ilk toplantısına, farklı Rus şehirlerinden yirmi örgütün temsilcisi ile diğer Sovyet cumhuriyetlerden gelen on iki temsilci katıldı. <http://www.agitclub.ru/front/frontdoc/zanarfront1.htm>. Erişim tarihi 13 Ocak 2011.

Sayfa 111 "Toplumu demokratikleştirmeyi hedefleyen bir örgütün": *Obshchestvennaya zhizn*', s. 119.

Sayfa 11 "Yemek Sanayi İşçileri Kültür Evi'nde toplanıyorlardı": Andrey Boltyanski röportajı, 2008, ibid., s. 434.

Sayfa 113 "Dudaklarından sarkan sigarasıyla": Petr Şeliş, röportaj, 2008, *Obshchestvennaya zhizn*', internet versiyonunun 884. sayfası.

Sayfa 113 Azerbaycan'la Ermenistan arasında bir anlaşmazlık patlak verdi: Thomas de Waal, *Bla-*

ck Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War (New York: New York University Press, 2004).

Sayfa 114 Ermenilere destek verdiklerini: *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 115.

Sayfa 114 Ermeni çocukların Sumgait'ten: Aleksandr Vinnikov, anı, *ibid.*, s. 450.

Sayfa 114 Karabağ Komitesi: *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 126.

Sayfa 114 70. Madde: RSFSR Ceza Kanunu'nun 70. Maddesi. <http://www.memo.ru/history/diss/links/st70.htm>. Erişim tarihi 17 Ocak 2011.

Sayfa 114 Son 70. Madde uygulaması: *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 127

Sayfa 115 Ancak sansürcülerin farkına varmadığı bir şey vardı: Natalya Serova, röportaj, *ibid.*, s. 621.

Sayfa 116 yeni bir seçim kanunu: <http://pravo.lvonevsky.org/baza/soviet/sss1440.htm>. Erişim tarihi 17 Ocak 2011.

Sayfa 116 Seçim-89 adında bir komite: Seçim-89 komitesi tarafından çıkarılan bir el ilanı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 139-140'da yeniden basıldı.

Sayfa 117 "Benim bir hayalim var": Anatoli Sobçak, *Zhila-Byla Kommunisticheskaya partiya*, s.45-48, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 623'ten alıntılanmıştır.

Sayfa 118 "Çek şunları önümden": Yuri Afanasiev, *Echo Moskv'y*'de, Yevgeni Kiselev tarafından yapılan röportaj, 2008. <http://www.echo.msk.ru/programs/all/548798-echo/>. Erişim tarihi 18 Ocak 2011.

Sayfa 119 on binlerce, hatta belki yüz binlerce insan: Aleksandr Nikişin, "Pokhorony akademika A. D. Saharova," *Znamya*, no.5 (1990), s. 178-88.

Sayfa 119 Binlerce insan ... yürüyüş düzenine girdi: "A. D. Saharov," *Voskreseniye*, cilt 33, no.65. <http://piter.anarchist.org/fevral12.htm>. Erişim tarihi 18 Ocak 2011.

Sayfa 120 kürsüden selamladığı son geçit töreni: Aleksandr Vinnikov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 435.

Sayfa 121 "Ertesi gün": Marina Salye, röportaj, 2008, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 615-16.

Sayfa 122 dokunulmazlığa ihtiyacı vardı: Aynı eserde geçmektedir.

Sayfa 123 "Orası sizin koltuğunuz değil": İgor Kuçerenko anıları, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 556.

Sayfa 124 demokratik yollarla seçilen ilk yönetim organının ilk toplantısını: Aleksandr Vinnikov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, sadece internet versiyonunda, s. 568-69.

Sayfa 124 "Şahaneydi,": Viktor Voronkov, röportaj, 2008, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 463.

Sayfa 124 "o güçlü demokrasi duygusu": Nikolay Girenko, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 473.

Sayfa 124 "Mariinski ... görünümüne bürünmüştü": Viktor Veniaminov, anı, *Avtobiografiya Peterburgskogo gorsoveta*, s. 620, *Obshchestvennaya zhizn'*, s.449'da alıntılanmıştır.

Sayfa 125 "İnsanlar uzun süredir seslerini duyurmanın özlemi içindeydiler": Bella Kurkova, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 552.

Sayfa 125 "Keşke biri": Marina Salye ile yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 126 "hayali bir köprünün inşasının yararları": Vladimir Gelman, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 471.

Sayfa 127 bu ismin değiştirilmesine karşı çıkıyordu: Dmitri Gubin, “Interview predsedatelya Lenosvetu A. A. Sobçaka,” *Ogonyok*, no. 28 (1990), *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 269'da alıntılanmıştır.

Sayfa 127 yaptıkları anlaşılmaya uydular: Aleksandr Vinnikov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 453-54.

Sayfa 127 “Ona oy verir vermez”: Marine Salye ile yazar röportajı, 14 Mart 2010; Vinnikov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 453-54.

Sayfa 129 “Bunlar, şu ya da bu açıdan bir öneme sahip”: Bakatin, s. 138.

Sayfa 129 “Mevcut haliyle KGB'ye”: İbid., s. 36-37.

Sayfa 130 Putin, bir uzmanlık tezi yazmayı: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 131 “O sahneyi çok iyi hatırlıyorum”: Aynı eserde geçmektedir.

Sayfa 132 “Putin kesinlikle bana”: Anatoli Sobçak, röportaj, *Literaturnaya Gazeta*, Şubat 2000, s. 23-29, *Anatoli Sobçak: Kakim on byl* (Moskova: Gamma-Press, 2007) , s. 20.

Sayfa 133 “eski bir meslektaşı”: Sergey Bezrukov'la yazar röportajı, Düsseldorf, 17 Ağustos 2011.

Sayfa 134 “Onlara, ‘Anatoli Aleksandroviç [Sobçak] tarafından ...’ dedim”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 135 Anayasal Gözetim Komitesi: Komitet Konstitutsionnogo Nadzora SSSR, 1989-91. <http://www.panorama.ru/ks/iz8991.shtml>. Erişim tarihi 8 Mart 2011.

Sayfa 135 KGB bunu görmezden geldi: Bakatin, 135.

Sayfa 135 yirmi dört saat gözetim altında tutmaya başladı: İbid.

Sayfa 135 KGB'ye raporlamadığını iddia eden: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 135 “Bu, çok zor bir karardı”: İbid.

BEŞ. BİR DARBE, BİR SAVAŞ

Sayfa 138 sokaklarında bir kıyım patlak verdi: “Playing the Communal Card: Communal Violence and Human Rights,” Human Rights Watch [İnsan Hakları İzleme Örgütü] raporu. <http://www.hrw.org/legacy/reports/1995/communal/>. Erişim tarihi 26 Ocak 2011.

Sayfa 139 karne dağıtmaya başladı: *Leningradskaya Pravda*, 28 Kasım 1990; *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 299'da alıntılanmıştır.

Sayfa 139 Şehir o sene ... tehlikeli derecede yaklaştı: Vladimir Monakhov, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 574.

Sayfa 140 eski muhalif ve siyasi mahkûm Yuli Rybakov: Yuli Rybakov, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 610.

Sayfa 141 şeker, dükkân raflarından kayboldu: Vladimir Belyakov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 425-26.

Sayfa 142 “Ve oraya gittik”: Marina Salye'yle yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 144 Hatta bazı insanlar planlanmış olan darbenin tarihini önceden bildiklerini iddia ediyorlardı: Aleksandr Konanikhin. <http://www.snob.ru/go-to-comment/305858>. Erişim tarihi 10 Mart 2011.

Sayfa 146 insanlara vaatlerde bulunmaya devam ediyordu: “Obrashcheniye k sovetskomu narudu,” Y. Kazarin ve B. Yakovlev, *Smert' zagovora: Belaya kniga* (Moskova: Novosti, 1992), s. 12-16 içinde.

Sayfa 146 “Toplumun ulusal bir felaketin eşiğine gelmesine engel olunması”: Kazarin ve Yakovlev, *Smert' zagovora*, s. 7.

Sayfa 147 İgor Artemyev: Igor Artemyev, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 407-8.

Sayfa 148 olağanüstü hal de yoktu: Aleksandr Vinikov, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 454-55.

Sayfa 148 bir “askeri darbe”: Igor Artemyev, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 408.

Sayfa 148 “Ona ... gitmeyi planladığımızı söyledik”: Marine Salye'yle yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 148 bu tutuklama gerçekleşmedi: Bakatin, s. 21.

Sayfa 149 Sobçak ... Leningrad'ı aradı: A. Golovkin ve A. Çernov, Anatoli Sobçak'la röportaj, *Moskovskiye novosti*, 26 Ağustos 1991, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 627'de alıntılanmıştır.

Sayfa 150 “Neden böyle bir şey yaptım?” Sobçak, anı, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 627.

Sayfa 150 Moskova şehir meclisi de: Kazarin ve Yakovlev, s. 131.

Sayfa 150 belediye görevlilerine ... emrini veren: G. Popov, “Zayavleniye mera goroda Moskvu,” Kazarin ve Yakovlev, s. 131'de.

Sayfa 151 Moskova Belediye Başkan Yardımcısı Yuri Lujkov'u: Center Labyrinth, Lujkov biyografisi. <http://www.anticompromat.org/luzhkov/luzhkovbio.html>. Erişim tarihi 13 Mart 2011.

Sayfa 151 Mariinski Sarayı: Yuli Rybakov, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn'*, s. 612.

Sayfa 151 “Rus vatandaşlarından darbecilere uygun bir şekilde karşılık vermelerini”: B. Yeltsin, I. Silayev ve R. Khasbulatov “K grazhdanam Rossii,” Kazarin ve Yakovlev, s. 42’de.

Sayfa 152 Fazlasıyla korkmuştu: Vyacheslav Shcherbakov, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn’*, s. 681.

Sayfa 152 “O ne halt yedi?” İbid.; Marine Salıe’yle yazar röportajı, 14 Mart 2010; kararname metninin Ruts-koy tarafından dikte edilip Sobçak tarafından okunan hali Salıe tarafından sağlanmıştır.

Sayfa 154 “Bayrak Nevski Prospekt’in bir köşesinde”: Elena Zelinskaya, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn’*, s. 505.

Sayfa 155 darbenin görüldüğü gibi olmadığına: Marine Salıe’yle yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 157 “Ofisimdeki beş sandalyeyi yan yana yerleştirmiş”: Shcherbakov, *Obshchestvennaya zhizn’*, s. 683.

Sayfa 158 “Ama ben artık KGB subayı değildim ki”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 158 “Kryuçkov o gün, bir personel sorunuyla”: Arseniy Roginski’yle yazar röportajı, Moskova, 20 Haziran 2008.

Sayfa 160 Etlerin teslimatı yapıldı: Marine Salıe’nin, 25 Mart 1992 tarihinde Rusya Federasyonu Başmüfettişi Yuri Boldyrev’e yazdığı mektup, yayımlanmamıştır.

Sayfa 160 Boldyrev ... bir başka ekonomiste bir mektup yazarak: 13 Mart 1992 tarihinde Yuri Boldyrev tarafından Petr Aven’e yazılmış olan mektup, belge #105-177/n.

Sayfa 161 bomboş bir odası ... olan bir adam: Irene Commeaut ile yazar röportajı, Paris, Haziran 2010.

Sayfa 161 istekli, meraklı ve kafası çalışan: İlya Kolmanovski'nin Aleksandr Margolis röportajı, St. Petersburg, Haziran 2008.

Sayfa 161 “Putinlerin bir köpeği vardı”: Marina Yentaltseva, Gevorkyan ve diğerlerinde alıntılanmıştır.

Sayfa 162 “O zamanlar kumarhane sektörünün”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 164 basit bir rüşvet entrikasına: *Otchet rabochey deputatskoy gruppy Komiteta po mezhdunarodnym i vneshnim svyazyam, postoyannyykh komissiy po prodovolstviyu, torgovle i sfere bytovykh uslug Sankt-Petersburgskogo gorodskogo Soveta narodnykh deputatov po voprosu kvotirovaniya i litsenzirovaniya eksporta i importa tovarov na territorii Sankt-Peterburga*, 8 Mayıs 1992 tarihli bir kararla birlikte, #88; Marine Salye, “Putin-prezident korrumpirovannoy oligarkhii!”, 18 Mart 2000 tarihinde, Moskova'daki Glasnost Vakfı'ndan elde edilmiştir.

Sayfa 164 “Elbette şehir için yapılabilecek her şeyin”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 165 “Tüm bu operasyonun amacı”: Salye, “Putin-prezident.”

Sayfa 166 üç sayfalık bir mektubu: “Analiz normativnykh dokumentov, izdavayemykh merom i vitse-merom S. Peterburga,” 15 Ocak 1992 tarihli mektup şu ibareyi taşır: “15 Ocak 1992 tarihinde B. Yeltsin'e verilmiştir.”

Sayfa 167 Sobçak ... apartman daireleri dağıtıyordu: Örneğin bakınız: “Rasporyazheniye mera Sankt-Peterburga o predostavlenii zhiloy ploshchadi Kur-

kovoy B. A.," 08.12.1992, #1107-R; ve "Rasporyazheniye mera Sankt-Peterburga o predostavlenii zhiloy ploshchadi Stepashinu S. V.," 16.12.1992, #1147-R.

Sayfa 167 **"İşte Sobçak'ın bir müteahhitlik şirketine vermeye çalıştığı":** Marine Salye'yle yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 168 **"Bu farklıydı":** İbid.

Sayfa 169 **Yüksek Sovyet'in ... bir başkanlık heyeti de vardı:** <http://1993.sovnarkom.ru/TEXT/SPRAV-CHN/VSOVET/vsovet1.htm>. Erişim tarihi 2 Nisan 2011.

Sayfa 170 **St. Petersburg Şehir Meclisi'ni dağıtan bir kararnameyi:** Besik Pipia, "Lensovetu stuknula 10 let," *Nezavisimaya gazeta*, 5 Nisan 2000. http://www.ng.ru/politics/2000-04-05/3_lensovet.html. Erişim tarihi 2 Nisan 2011.

Sayfa 170 **Putin lehinde oy kullanmayan:** Marine Salye'yle yazar röportajı, 14 Mart 2010.

Sayfa 172 **"bürokratik polis rejimi":** "Pokhmelkin, Yushenkov, Gologlev i Rybakov vyshli iz SPS," imzasız haber, newsru.com. <http://newsru.com/russia/14jan2002/sps.html>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 172 **Yuşenkov göğsünden dört kez vuruldu:** "V Moskve ubit deputat Gusdumy Sergei Yushenkov," imzasız haber, newsru.com. <http://www.newsru/russia/17apr2003/killed.html>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

Sayfa 172 **"Bazen, biz gazeteciler":** Masha Gessen, "Pamyati Sergeya Yushenkova," polit.ru, 18 Nisan 2003. <http://polit.ru/world/2003/04/18/615774.html>. Erişim tarihi 8 Mayıs 2011.

ALTI. BİR REFORMCUNUN SONU

Sayfa 175 “her an bu şehir meclisi üyeleri tarafından yerinden edilebilirdi”: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 175 **Hamburg’daki bir Avrupa Birliği organizasyonu:** Vladimir Çurov, ibid.

Sayfa 177 **Şehrin ekonomisi savaş alanına dönmüştü:** Anatoli Sobçak, *Dyuzhina nozhey v spinu* (Moskoca: Vagrius/Petro-News, 1999), s. 72.

Sayfa 179 **Yaşam standardı seviyelerini karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalarda:** Masha Gessen’in orijinal haberi, “Printsip Pitera,” *Itogi*, 5 Eylül 2000.

Sayfa 179 **“Saray Meydanı’nda bir konser vardı”:** Aleksandr Bogdanov, röportaj, *Obshchestvennaya zhizn’*, s. 431-32.

Sayfa 180 **“Bu dönem boyunca bir kez bile”:** Özgürlük Radyosu’nun Yuri Boldyrev röportajı, 9 Mart 2010. <http://svobodanews.ru/articleprintview/1978453.html>. Erişim tarihi 1 Aralık 2011.

Sayfa 181 **“Kamuoyu diye bir program vardı”:** İlya Kolmanovski’nin Anna Şarogradskaya röportajı, 1 Haziran 2008.

Sayfa 183 **hayatına kastedildi:** Sobçak, *Dyuzhina*, s. 73-78.

Sayfa 183 **krediler verip bağışlarda bulunarak:** Boris Vişnevski, “Kto i zachem kanoniziruyet Sobçaka?” Radyo Svoboda, 25 Şubat 2010. <http://svobodanews.ru/content/article/1968322.html>. Erişim tarihi 27 Ekim 2011.

Sayfa 184 **Neredeyse binanın tüm sakinleri:** “Lyudi oni horoshiye, no kvartirny vopros ih isportil...” *Na strazhe Rodiny*, 14 Ağustos 1996; Brian Whitmore, “Is

a Probe of City Graft a Tool of City Hall?" *St. Petersburg Times*, 9 Nisan 1998.

Sayfa 185 iyi bir görev ayarlamıştı: Gevorkyan ve diğerleri.

Sayfa 186 neredeyse koşa koşa uçağa gitmişti: Ibid.; Boris Vişnevski, *K demokratii i obratno*. http://www.yabloko.ru/Publ/Book/Freedom/freedom_054.html. Erişim tarihi 10 Nisan 2011.

Sayfa 187 bir Amerikan ders kitabından kelimesi kelimesine alınmış: Julie Corwin, "Russia: U.S. Academics Charge Putin with Plagiarizing Thesis," RFERL internet sitesi, 27 Mart 2006. <http://www.rferl.org/content/article/1067113.html>. Erişim tarihi 10 Nisan 2011.

Sayfa 188 eski belediye başkanının, ... emindi: Peter Reddaway, "Some Notes on the Possible Murder of Sobchak, the political Career and Persecution of Marine Sal'ye and Some Related Cases," yayımlanmamış makale.

Sayfa 188 "yeni Stalin": Reddaway.

Sayfa 188 Bu talep acildi: Natalya Rojdestvenskaya'yla yazar röportajı, Mart 2000.

Sayfa 190 ısınarak buharlaştığı teorisini geliştirmişti: Arkadi Vaksberg, *La Laboratoire des Poisons: De Lenine a Poutine* (Paris: Buchet Chastel, 2007).

Sayfa 190 Vaksberg'in arabası ... havaya uçtu: Reddaway.

YEDİ. MEDYANIN ÖLDÜĞÜ GÜN

Sayfa 198 seçmen sayısı ... 460.000'e çıkmıştı: 26 Mart 2000 tarihli seçimler hakkında OSCE Kurul raporu, Rusça tercümesi. <http://hro-uz.narod.ru/vibori.html>. Erişim tarihi 17 Mayıs 2011.

Sayfa 199 oyların yüzde 52'yi aşkın bir kısmını: 2000 seçim istatistikleri. <http://www.electoralgeography.com/ru/countries/r/russia/2000-president-elections-russia.html>. Erişim tarihi 17 Mart 2011.

Sayfa 199 Kremlin'in tarihi Büyük Sarayı'na: Andrey Kolesnikov, *Ya Putina videl!* (Moskova: Eksmo, 2005), s. 13.

Sayfa 199 doğum sırasında veya ... bir travma geçirmiş olabileceği: Vücut hareketleri uzmanı Brenda Connors; Paul Starobin, "The Accidental Autocrat," *Atlantic*, Mart 2005'te alıntılanmıştır. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2005/03/the-accidental-autocrat/3725/>. Erişim tarihi 9 Mayıs 2011.

Sayfa 200 Solaklar İçin Kremlin Saati: Şamil Idia-tullin ve Olga Tatarçenko, "Pora pervodit' chasy na pravuyu ruku," *Kommersant*, 18 Mayıs 2000. <http://kommersant.ru/Doc/148145>. Erişim tarihi 19 Mayıs 2011.

Sayfa 200 beyaz altından bir Patek Philippe: "Kakiye chasy nosyat prezidenty i oligarkhi," newsru.com'da 17 Şubat 2005 tarihinde yayınlanmış imzasız haber. <http://newsru.com/russia/17feb2005/watch.html>. Erişim tarihi 19 Mayıs 2011.

Sayfa 200 "Ayakta durmakta zorlanan": Kolesnikov, s. 16.

Sayfa 201 "Belirtmek isterim ki": Vitali Yaroşevski, "Operatsiya 'Vnedreniye' zavershena," Olga Kryştanovskaya röportajı, *Novaya Gazeta*, 30 Ağustos 2004. <http://novayagazeta.ru/data/2004/63/43.html>. Erişim tarihi 19 Mayıs 2011.

Sayfa 201 "Beni 2 Ocak'ta çağırdı": Mihail Kasyanov'la yazar röportajı, Moskova, 18 Mayıs 2011.

Sayfa 203 savunma harcamalarının yüzde elli artırılacağını: Masha Gessen, "Lockstep to Putin's New Military Order," *New York Times*, 29 Şubat 2000, s. 21.

Sayfa 205 bu olaydan haberdar olmadığını iddia ediyordu: Sergey Parkhomenko, "Besedy na yasnom glazu," *Itogi*, 11 Mayıs 2000. <http://itogi.ru/archive/2000/20/111020.html>. Erişim tarihi 21 Mayıs 2011.

Sayfa 209 Açık olan bir şey vardı: Masha Gessen'in orijinal haberi, "Leningradskoye delo," *Itogi*, 18 Temmuz 2000. <http://itogi.ru/archive/2000/29/112897.html>. Erişim tarihi 23 Mayıs 2011.

Sayfa 209 "Hiçbir suçlama yok": Nina Lepçenko'yla yazar röportajı, 3 Temmuz 2000.

Sayfa 211 tehdit olmaktan çıkmıştı: Masha Gessen, "Leningradskoye delo," *Itogi*, 18 Temmuz 2000.

Sayfa 212 tutuksuz yargılanmasına karar vererek onu serbest bırakacaktı: "Glava 'Russkogo video' Dmitry Rozhdestvensky umer ot serdechnogo pristupa," *lenta.ru*'da çıkmış imzasız haber. <http://lenta.ru/russia/2002/06/06/rusvideo/>. Erişim tarihi 23 Mayıs 2011.

Sayfa 214 borçlarının affedileceğine dair: Mihail Kasyanov, *Bez Putina* (Moskova: Novaya Gazeta, 2009), s. 70-73.

Sayfa 215 aynı zamanda basınla ilişkiler bakanı Mihail Lesin tarafından: Dmitri Pinkster, "Ulika nomer 6," *Itogi*, 26 Eylül 2000. <http://www.itogi.ru/archive/2000/39/114667.html>. Erişim tarihi 25 Mayıs 2011.

Sayfa 215 Gusinski bir basın toplantısıyla: "Gusinsky ne budget ispolnyat' soglasheniya s Gazpromom, potomu shto oni podpisany pod ugrozoy lisheniya svobody.

Ugrozhal yemu lichno Lesin,” www.polit.ru’da yayınlanmış imzasız haber. <http://old.polit.ru/documents/320557.html>. Erişim tarihi 25 Mayıs 2011.

Sayfa 216 Putin’in araya girmeyi kabul etmediğini: “Putin schitayet, shto konflikt mezhdu Gazpromom i Media-Mostom-spor khozyaystvuyushchikh subyektov, reshat, kotoryi dolzhen sud,” www.polit.ru’da yayınlanmış imzasız haber. <http://old.polit.ru/documents/329155.html>. Erişim tarihi 25 Mayıs 2011.

Sayfa 216 basınla ilişkiler bakanı Lesin’i kınayarak: “Kasyanov snova publichno otchital Lesina. N atom delo i konchilos’,” www.polit.ru’da yayınlanmış imzasız haber. <http://old.polit.ru/documents/334896.html>. 25 Mayıs 2011.

Sayfa 218 “Ölüm bizimle birlikte güvertede”: Boris Kuznetsov, “Ona utonula...” *Pravda o “Kurske,” koto-ruyu skyrl genprokuror Ustinov* (Moskova: De-Fakto, 2005).

Sayfa 220 hayatta kalan kimse olmadığını onayladılar: “Gidel atomnoy podvodnoy lodki ‘Kursk.’ Khronologiya,” RIA Novosti’de yayınlanan imzasız haber. <http://ria.ru/society/20050812/41140663.html>. Erişim tarihi 1 Temmuz 2011.

Sayfa 221 “Voloşin’e bağıırıyordum”: Marina Litvinoviç’le yazar röportajı, 1 Temmuz 2008.

Sayfa 223 “Bu insanların hayatta olduklarına inanıyor musunuz?”: Kolesnikov, s. 35.

Sayfa 224 “Hemen yas ilanını iptal et!”: İbid., s. 38-39.

Sayfa 226 “Bunu televizyonda mı gördünüz?” *Programma Sergeya Dorenko ob APL Kursk*, 2 Eylül 2000 ta-

rihinde yayınlanmıştır. <http://sergeydorenko.spb.ru/news-1-24.htm>. Erişim tarihi 1 Temmuz 2011.

Sayfa 228 **“Battı”**: *Larry King Live*, “Russian President Vladimir Putin Discusses Domestic and Foreign Affairs”, yayın tarihi 8 Eylül 2000. <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0009/08/lkl.00.html>. Erişim tarihi 1 Temmuz 2011.

Sayfa 229 **bir Londra mahkemesinde ifade veren**: Aleksandr Voloşin, Londra Ticaret Mahkemesi ifadesi, 14 Kasım 2011.

Sayfa 229 **“Bir keresinde her karmaşık sorunun”**: Boris Berezovski’yle yazar röportajı, Haziran 2008.

Sayfa 230 **“Her zaman insanlara”**: Yelena Bonner, basın toplantısı, Moskova, 30 Kasım 2000.

Sayfa 230 **“Ne boktan günler yaşıyoruz böyle!”**: Yuri Samodurov, basın toplantısı, Moskova, 30 Kasım 2000.

SEKİZ. DEMOKRASİNİN PARÇALANMASI

Sayfa 231 **2000 yılının aralık ayında**: “A Year of Putin”, 26 Aralık 2000 tarihinde Moskova’da gerçekleştirilen yuvarlak masa tartışması. Konuşmacılar, Ekonomi Yüksek Okulu uygulamalı siyaset bilimi bölümü başkanı Leonid Ionin; Duma vekili Vyacheslav Igrunov; siyaset danışmanı Simor Kordonski; filozof Aleksandr Tsipko ve Carnegie Merkezi öğretim görevlisi Andrey Ryabov’dan oluşuyordu.

Sayfa 235 **“Bu marşı dinleyerek”**: Yuli, Rybakov, Echo Moskv’y’da Marina Koroleva’nın yaptığı röportaj, 17 Ocak 2001. <http://echo.msk.ru/programs/beseda/13380.phtml>. Erişim tarihi 7 Haziran 2011.

Sayfa 237 gizli görevdeki bir KGB ajanının: Leonid Draçevski İspanya ve Polonya'daki Sovyet büyükelçiliklerinde çalışmıştır.

Sayfa 237 İkisi Leningradlı KGB subayı: Viktor Çerkesov ve Georgi Poltavçenko.

Sayfa 237 polis generali: Petr Latışev.

Sayfa 237 ordu generalleriydi: Viktor Kazantsev ve Konstantin Pulikovski.

Sayfa 237 “Şunu iddia ediyorum ki”: Boris Bereзовski, “Lichniye svobody – glavny zakon demokraticheskogo obchshestva. Otkrytoye pismo prezidentu Rossiyskoy federatsii Vladimiru Putinu,” *Kommersant*, 31 Mayıs 2000. <http://kommersant.ru/doc/149293/print>. Erişim tarihi 1 Mayıs 2011.

Sayfa 238 grup oylaması gibi şeyler rutin hale gelmişti: OSCE Seçim Gözlem Kurul Raporu 2004. <http://www.osce.org/odihr/elections/russia/33101>. Erişim tarihi 8 Temmuz 2011.

Sayfa 238 Darya Oreşkina: Açıklamanın tümü: Birkaç yıl boyunca bu konudaki tezlerini savunmasının ardından Darya benim hayat arkadaşım oldu.

Sayfa 239 kendi karar verme güçlerini: Darya Oreşkina, *Kartograficheskiy moted v issledovanii elektoral'nogo povedeniya naseleniya Rossiyskoy Federatsii*, 2006 yılında Moskova Devlet Üniversitesi'nde savunulmuş doktora tezi.

Sayfa 240 “demokratik sürece karşı güçlü bir aşılana”: İlya Kolmanovski'nin Aleksandr Margolis ile röportajı, St. Petersburg, Haziran 2006.

Sayfa 241 kullanacakları oya bağlı olduğunu: Golos basın toplantısı, Moskova, 14 Mart 2004.

Sayfa 246 kapsamlı bir çalışma: Soyuz Zhurnalistov Rossii, “Predvaritel’niy otchyot o monitoringe osveshcheniya s SMI vyborov Prezidenta Rossiyskoy Federatsii 14 marta 2004.g.” http://www.ruj.ru/news_2004/news_040331_1.html. Erişim tarihi 3 Aralık 2011.

Sayfa 248 “İnsan ... ağlamaktan kendini alamıyor”: “Putin obyavil o perestroike gosudarstva posle tragedii v Beslane,” newsru.com’da yayınlanmış imzasız haber ve Putin’in 13 Eylül 2002 tarihli konuşmasının tam metni. <http://newsru.com/russia/13sep2004/putin.html>. Erişim tarihi 9 Haziran 2011.

DOKUZ. TERÖR YÖNETİMİ

Sayfa 259 “sadece üç hafta önce”: “Terrible Effects of Poison on Russian Spy Shown in First Pictures,” imzasız haber, *Daily Mail*, 21 Kasım 2006. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-417248/Terrible-effects-poison-Russian-spy-shown-pictures.html>. Erişim tarihi 22 Haziran 2011.

Sayfa 260 birkaç saat sonra ... hayatını kaybetti: Marina Litvinenko’yla yazar röportajı, Londra, 24 Nisan 2011.

Sayfa 264 kanıtlar da bulmuşlardı: Aleksandr Litvinenko ve Yuri Felştinski, *FSB vzyryvayet Rossiyu* (New York: Liberty Publishing, 2004).

Sayfa 264 başka kanıtlar da ortaya çıkmaya başladı: Aleksandr Goldfarb ve Marina Litvinenko, *Sasha, Volodya, Boris...* 2. basım. (New York ve Londra: AGC/Grani, 2010), s. 236.

Sayfa 267 “Çok mutlu ve heyecanlıydılar”: L.

Burban ve diğerkleri, “Nord-Ost. Neokonchennoye rassledovaniye. Sobytiya, fakty, vyvody,” Moskova, 26 Nisan 2006, Ek 6.5, “Opisaniye sobytiy poterpevshey Karpovoy T. I.” <http://pravdabeslana.ru/nordost/pril6htm>. Erişim tarihi 23 Haziran 2011.

Sayfa 267 **“Sayın Devlet Başkanı”:** Burban ve diğerkleri, *Kronologiya terakta*. <http://www.prawdabeslana.ru/nordost/1-2.htm>. Erişim tarihi 23 Haziran 2011.

Sayfa 271 **“Ziyaretinizi bekleriz”:** Elaine Sciolino, “Putin Unleashes His Fury Against Chechen Guerillas,” *New York Times*, 12 Kasım 2002. <http://www.nytimes.com/2002/11/12/international/europe/12RUSS.html>. Erişim tarihi 23 Haziran 2011.

Sayfa 271 **gazeteciye verdiği sert ve ani tepkinin videosu:** Örneğin bakınız, <http://youtube.com/watch?v=m-6ejE1KG8A>. Erişim tarihi 23 Haziran 2011.

Sayfa 272 **Hanpaş Terkibaev:** Ahmed Zakaev’le yazar röportajı, Londra, 6 Haziran 2011.

Sayfa 272 **topladığı tüm bilgileri verdi:** “Litvinenko: FSB ubila Yushenkova za pravdu o Nord-Oste,” grani.ru’da yayınlanmış imzasız haber, 25 Nisan 2003. <http://grani.ru/Events/Terror/m.30346.html>. Erişim tarihi 24 Haziran 2011.

Sayfa 274 **“Moskova için,” demişti Terkibaev:** Anna Politkovskaya, “Odin iz gruppy terroristov utselel. My yego nashli,” *Novaya Gazeta*, 28 Nisan 2003. <http://politkovskaya.novayagazeta.ru/pub/2003/2003-035.shtml>. Erişim tarihi 20 Haziran 2011.

Sayfa 275 **Bilinmeyen bir zehirli madde nedeniyle:** “K zaklyuchehiyu kommissionnoy sudebnome-

mitsinskoy expertizy o pravilnosti lecheniya Shchekochikhina Yuriya Petrovicha, 1950 goda rozhdeniya,” *Novaya Gazeta*, 1 Temmuz 2004. <http://2004.novayagazeta.ru/number/2004/46n/n46n-s05.shtml>. Erişim tarihi 20 Haziran 2011.

Sayfa 275 **gizli polisin parmağının olabileceğine:** Ahmed Zakaev’le yazar röportajı, Londra, 6 Haziran 2011.

Sayfa 276 **Planı sadece muhabirlik yapmak değil:** Sergey Sokolov ve Dmitri Muratov, “Anna Politkovskaya otravlena FSB,” *Novaya Gazeta*, 4 Eylül 2004. <http://tapirr.narod.ru/politkovskaya2005.html#OTraBePeHa>. Erişim tarihi 20 Haziran 2011.

Sayfa 281 **312 kişi hayatını kaybetti:** “Pravda Beslana.” http://pravdabeslana.ru/pravda_beslana.pdf. Erişim tarihi 26 Haziran 2011.

Sayfa 281 **güvenlik tedbirleri bile artırılmamıştı:** Anna Politkovskaya, “Shto delalo MVD do Beslana, vo vremya i posle,” *Novaya Gazeta*, 28 Ağustos 2006. <http://politkovskaya.novayagazeta.ru/pub/2006/2006-77.shtml>. Erişim tarihi 26 Haziran 2011.

Sayfa 286 **“Kadınlar bu iş kolunda çalışmamalıdır”:** Aleksey Çadayev’in bloğu, 21 Mart 2006. <http://kerogazz-batyr.livejournal.com/365459.html?thread=4023699#t4023699>. Erişim tarihi 3 Aralık 2011.

Sayfa 286 **“Ara sıra fikir ayrılığına düşer ve”:** Aleksandr Litvinenko, “Annu Politkovskuyu ubil Putin,” *Chechenpress*, 8 Ekim 2006. <http://alexanderlitvinenko.narod.ru/myweb2/article3.html>. 27 Haziran 2011.

Sayfa 286 **otuz kişilik bir protestocu grubu çevirdi:** “V Dresdene Putina nazvali ubiytsey,” imzasız,

grani.ru, 10 Ekim 2006. <http://grani.ru/Society/Media/m.112666.html>. Erişim tarihi 27 Haziran 2011.

Sayfa 287 **“O gazeteci gerçekten de”**: Putin’in 10 Ekim 2006 tarihinde Dresden’deki basın toplantısında yaptığı konuşma konuşması. <http://www.newstube.ru/Media.aspx?mediaid=-511BE4A2-5153-4F4E-BEA2-3086663E96D4>. Erişim tarihi 27 Haziran 2011.

Sayfa 290 **“Burada yatarken”**: Goldfarb ve Litvinenko, s. 335.

Sayfa 292 **Putin onu öldürtmüştü**: Aleksandr Goldfarb’la yazar röportajı, Londra, 6 Haziran 2011; *Sasha, Volyodya, Boris...*

ON. DOYUMSUZ HIRS

Sayfa 296 **“Seçimler ... yerine getirmeyerek ... açık hale getirdi”**: OSCE PA Uluslararası Seçim Gözlem Kurulu Ön Bulgu ve Sonuç Raporu. <http://www.osce.org/odihr/elections/russia/18284>. Erişim tarihi 14 Haziran 2011.

Sayfa 296 **küçümseyici ancak tasvip edici**: “Russians Inch Toward Democracy,” imzasız makale, *New York Times*, 8 Aralık 2003. <http://nytimes.com/2003/12/08/opinion/russians-inch-toward-democracy.html>. Erişim tarihi 14 Haziran 2011.

Sayfa 296 **Hazırladığı devasa seçim haberinde**: David Holley ve Kim Murphy, “Election Bolsters Putin’s Control,” *Los Angeles Times*, 8 Aralık 2003. <http://articles.latimes.com/2003/dec/08/world/fg-russelect8>. Erişim tarihi 14 Haziran 2011.

Sayfa 296 tüm hikâyeyi başlığında özetleyiverdiği bir yazı: “Racists, Killers And Criminals Run for Duma,” *National Post*, 6 Aralık 2003.

Sayfa 297 “bir demokratın kâbusu”: “Putin’s Way” *Economist*, 11 Aralık 2003. <http://www.economist.com/node/2282403>. Erişim tarihi 14 Haziran 2011.

Sayfa 298 gözle görülür şekilde isteksiz: “Bush and Putin: Best of Friends,” *BBC News*, 16 Haziran 2001. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1392791.stm>. Erişim tarihi 11 Temmuz 2011.

Sayfa 298 yılda milyarlarca dolar değerindeki: Örneğin bakınız: “Russia Signs Arms Deals with Arab States Totaling \$12 Billion,” pravda.ru’da yayınlanmış imzasız haber. http://english.pravda.ru/russia/economics/22-02-2011/116979-russia_arms_deals-0/. Erişim tarihi 11 Temmuz 2011.

Sayfa 298 anlaşmayı feshetmesi: Robert O. Freeman, “Russia, Iran and the Nuclear Question: The Putin Record,” Strategic Studies Institute yayını. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/pub737.pdf>. Erişim tarihi 11 Temmuz 2011.

Sayfa 299 başına da ... liberal bir ekonomisti geçirmişti: Bu ekonomist, Germen Gref; ilgili düşünce kuruluşu da Tsentr strategicheskikh razrabotok (Stratejik İniyatif Merkezi) idi.

Sayfa 302 Ama sonra ilginç bir şey oldu: Andrey İllarionov’la yazar röportajı, Moskova, Haziran 2011. Andrey İllarionov, “Slovo i delo,” *Kontinent*, no. 134 (2007), s. 83-147.

Sayfa 305 “Oradaki neşeli ruh halini”: William Browder’la yazar röportajı, Londra, 13 Mayıs 2011.

Sayfa 306 para çıkarmanın yollarını bulmuştu: Hoffman, *The Oligarchs*.

Sayfa 306 “**Daha fazla para kazanmak isteyenler**”: Mihail Hodorkovski ve Leonid Nevzlin, *Chelovek s rublem*. http://lit.lib.ru/n/newzlin_l_b/text_0010.shtml. Erişim tarihi 16 Temmuz 2011.

Sayfa 307 “**Sondaj kulelerimize gidiyordum,**”: Ludmila Ulitskaya ve Mihail Hodorkovski, “Dialogi,” *Znamya*, no. 10 (2009). <http://magazines.russ.ru/znamia/2009/10/ul12.html>. Erişim tarihi 16 Temmuz 2011.

Sayfa 308 “**O noktaya kadar ... görüyordum**”: İbid.

Sayfa 309 “**Pricewaterhouse gelmeden önce**”: Pavel Ivlev’le yazar röportajı, New York, 2 Temmuz 2011.

Sayfa 309 “**New York’ta beş görüşme ayarlayacak**”: Charles Krause’la yazar röportajı, New York, 30 Haziran 2011.

Sayfa 310 **Ben de bu konuşmayı ... dinlemiştim**: Bu konuşma 27 Ekim 2002 tarihinde Zvenigorod’da yapılmıştı.

Sayfa 312 **Hodorkovski, Litvinoviç’e Moskova’ya dönmesini söyledi**: Marina Litvinoviç’le yazar röportajı, Aralık 2009.

Sayfa 314 **devlette çalışanlarınkinden iki ya da üç kat fazla**: “Korruptsiya v Rossii – tormoz ekonomicheskogo rosta,” Moskova’daki Hodorkovski Basın Merkezi’nden alınmış bir sunum slaydı, Haziarn 2011.

Sayfa 314 “**Herkes, bu anlaşmanın, ... düşünüyor**”: Kolesnikov, *Ya Putina videl!*, s. 284.

Sayfa 315 **Yüzünde ... gülümsemenin aynısı vardı**: Toplantının video kaydı: <http://www.youtube.com/>

watch?v=3KLzF3_-ShU&NR=1. Erişim tarihi 17 Temmuz 2011.

Sayfa 315 “Üç ya da dört kere girişimde bulunmam gerekti”: Mihail Kasyanov’la yazar röportajı, Moskova, Mayıs 2011.

Sayfa 315 Kremlin’in ... “elbette ki” onay verdiği: Leonid Nevzlin’le yazar röportajı, Greenwich, Conn., 1 Temmuz 2011.

Sayfa 316 “Tanrı aşkına, Hodorkovski vergi kaçırdığı”: Andrey İllarionov’la yazar röportajı, Moskova, Haziran 2011.

Sayfa 316 “Onu [Putin’i] ... tamamen desteklemeliyiz”: *Moscow Times*, 21 Ocak 2004. Tam metin: http://hermitagefund.com/newsandmedia/index.php?ELEMENT_ID=312. Erişim tarihi 17 Temmuz 2011.

Sayfa 321 serbest bırakılması gerektiğini: Sergey Magnitski’nin mahkeme ifadesi, yayınlanmamış belge.

Sayfa 323 yolsuzluk konusunda ... dünyanın yüzde 86’sından daha kötü durumda: Transparency International, Küresel Yolsuzluk Raporları 2003 ve 2010. <http://transparency.org/publications/gcr>. Erişim tarihi 17 Temmuz 2011. Rusya’nın sıralamadaki yeri 2003 yılı için 86 ve 2010 yılı için 154’tür, ancak raporlarda toplam ülke sayısı değiştiği için (2003 yılı için 133 ülke, 2010 yılı için 178 ülke) rakamları yüzde olarak verdim.

Sayfa 324 “Herkesin bir kırılma anı oldu”: Andrey İllarionov’la yazar röportajı, Moskova, Haziran 2011. İllarionov’un bundan sonraki ifadeleri de aynı röportajda geçmektedir

Sayfa 324 “rayların üzerinde farklı bir istikamete

gitmek": Andrey İllarionov, "Drugaya Strana," ilk olarak *Kommersant*'ta yayınlanmıştır. 27 Ocak 2006. <http://liberal.ru/anons/312>. Erişim tarihi 17 Temmuz 2011.

Sayfa 326 kabinesini görevden aldı: "Kasyanov, Mikhail," imzasız Lentapedia dosyası. <http://lenta.ru/lib/14159606/full.htm>. Erişim tarihi 17 Temmuz 2011.

Sayfa 329 müvekkillerini ziyaret etmek isteyen: Karina Moskalenko'yla yazar röportajı, Strasbourg, 5 Temmuz 2011.

Sayfa 330 Artık Putin'in ... eski yardımcısı tarafından yönetilen: "Miller, Alexei," imzasız Lentapedia dosyası. <http://lenta.ru/lib/14160384/>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011.

Sayfa 331 sadece iki dakika sürdü: Yelena Lubarskaya, "Yuganskneftegaz'utopili v 'Baikale,'" *lenta.ru*, 20 Aralık 2004. <http://lenta.ru/articles/2004/12/20/ugansk/>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011. Denis Skorobogat'ko, Dmitri Butrin ve Nikolay Kovalev, "Yugansk' kupili ludi iz 'Londona,'" *Kommersant*, 12 Aralık 2004. <http://www.kommersant.ru/doc/534631?isSearch=True>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011. "Russia to Hold Yukos Auction Despite US Ruling," MSNBC'de yayınlanmış imzasız haber. <http://www.msnbc.msn.com/id/6726341/>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011.

Sayfa 331 hileli bir ihaleyle: "Rosneft' kupila 'Bakalfinansgrup', poluchiv control nad 'Yuganskneftegazom,'" *newsru.com*'da yayınlanmış imzasız haber. <http://www.newsru.com/finance/23dec2004/rosneft.html>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011.

Sayfa 332 net servetinin 40 milyar dolar: Luke

Harding, "Putin, the Kremlin Power Struggle, and the \$40bn Fortune," *Guardian*, 21 Aralık 2007. <http://www.guardian.co.uk/world/2007/dec/21/russia.topstories3>. Erişim tarihi 18 Temmuz 2011.

Sayfa 333 **"bu paranın bin bir zahmetle kazanılmadığını"**: Sergey Kolesnikov'la yazar röportajı, Helsinki, Haziran 2011.

Sayfa 335 **Karadeniz projesinin varlığını**: Ronan Anin, "Dvortsovaya ploshad 740 tysyach kvadsatnykh metrov," *Novaya Gazetta*, 14 Şubat 2011. <http://novayagazeta.ru/data/2011/016/00.htm#sup>. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011. Pavel Korobov ve Oleg Kaşin, "Vot chego-che-go, a kontrollerov u nas khvatayet," *Kommersant*, 20 Nisan 2011. <http://www.kommersant.ru/Doc/1625310>. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011.

Sayfa 336 **"Ya size işiniz için yardımcı olurum"**: Yuli Dubov'la yazar röportajı, Londra, 6 Haziran 2011.

Sayfa 337 **Putin ... 124-pırlantalı Super Bowl yüzüğünü cebine indirdi**: Jacob Gershman, "Putin Pockets Patriots Ring," *New York Sun*, 28 Haziran 2005. <http://nysun.com/foreign/putin-pockets-patriots-ring/16172>. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011. Donovan Slack, "For Putin, It's a Gem of Cultural Exchange," *Boston Globe*, 29 Haziran 2005. http://boston.com/sports/football/patriots/articles/2005/06/29/for_putin_its_a_gem_of_a_cultural_exchange/. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011; "Vladimir Putin poluchil persten s 124 brilliantami," imzasız haber yazısı, *Kommersant*, 30 Haziran 2005. <http://www.kommersant.ru/news/984560>. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011. Putin'in "bununla birini öldürebilirim," yorumu Robert

Kraft'ın eşi Myra tarafından nakledilmiştir; bakınız, "Myra Kraft: Putin Stole Robert's Ring," *Jewish Russian Telegraph*, 18 Mart 2007. http://www.jrtelegraph.com/2007/03/myra_kraft_puti.html. Erişim tarihi 31 Ekim 2011.

Sayfa 337 New York Solomon R. Guggenheim Müzesi'nin: Sanat danışmanı Nic Iljine bu olayı "Guggenheim 24/7" başlıklı makalesinde anlatmaktadır; Laura K. Jones, ed., *A Hedonist's Guide to Art* (Londra: Filmer, 2010); örneğin bakınız: <http://www.theaustralian.com.au/news/world/book-details-strongman-vladimir-putins-artful-ways/story-e6frg6so-1225978192724>.

Sayfa 337 Moskova'da yaklaşık olarak 300 dolardı: Örneğin burada 8.200 ruble olarak listelenmiştir: <http://www.alcoport.ru/katalog/products/vodka/vodka-kalashnikov/vodka-kalashnikov-11>. Erişim tarihi 19 Temmuz 2011

Sayfa 338 Andrey İllarionov bunu ... keşfetti: Andrey İllarionov'la yazar röportajı, Moskova, Haziran 2011.

ON BİR. SSCB'YE DÖNÜŞ

Sayfa 342 Rus blog dünyasının: Bruce Eitling ve John Kelly'yle röportaj, Cambridge, Massachusetts, 7 Kasım 2008.

Sayfa 344 editörleri yazılarını yayından çekti: 2011 senesinin mart ayında internet TV kanalı Dozhd, *Grazhdanin Poet* programını, Medvedev'i sertçe eleştiren bir skecin ardından yayından kaldırdı. Genel Direktör Natalya Sindeeva açıklamasında, Medvedev'e kişisel olarak hakaret etmek istemediğini belirtti. <http://tvrain.ru/>

teleshov/poet_and_citizen/. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.
www.snob.ru'nun editörü olarak ben de benzer deneyimler yaşadım; örneğin yayıncım, Medvedev'e "Putin'in asistanı" diyen bir İngiliz gazete yazısına yaptığım referansı kaldırmamı istedi.

Sayfa 345 "şu anda saklandıklarını biliyoruz": "Putin poruchil spetssluzhbam 'vykovyrat' terroristov so dna kanalizatsii," www.lenta.ru'da yayınlanmış, 30 Mart tarihli imzasız haber. <http://lenta.ru/news/2010/03/30/drainpipe/>. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 345 "Biz bacaklarımızı açmayız": "Putin obidelsya na sravneniye Obamy: My ne umeyem stoyat' 'vraskoryacku,'" www.newsru'da yayınlanmış, 3 Temmuz 2009 tarihli imzasız haber. <http://newsru.com/russia/03jul2009/raskoryachka.html>. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 345 "İnsanların hastalanabileceğini anlıyorum": Petr Mironenko, Dmitri Butrin ve Yelena Kisel-yova, "Rvyot i Mechel," *Kommersant*, 25 Temmuz 2008. <http://kommersant.ru/Doc/915811>. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 345 "kafalarının üzerine bir sopayla vurulmasını": "Putin predrek oppozitsioneram 'otovarivaniye dubinkoy,'" www.lenta.ru'da yayınlanmış, 30 Ağustos 2010 tarihli imzasız haber. <http://lenta.ru/news/2010/08/30/explain/>. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 345 tatil yaparken çekilen üstü çıplak fotoğrafları: "Vladimir Putin Goes Fishing," fotoğraf galerisi, *Guardian*, 14 Ağustos 2007. <http://www.guardian.co.uk/news/gallery/2007/aug/14/russia.internationalnews>. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 346 **Karadeniz'e dalıp:** "Vladimir Putin, nas-hedshiy amfory VI veka, stal obyektom dlya nasmeshek rossiyskikh bloggerov I zarubezhnykh SMI," www.newsru.com'da yayınlanmış, 11 Ağustos 2011 tarihli imzasız haber. http://www.newsru.com/russia/11aug2011/putin_amf.html. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 346 **önceden arkeologlar tarafından oraya yerleştirilmiş:** Putin'in basın sekreteri Dmitri Peskov daha sonra bu vazoların oraya önceden yerleştirilmiş olduklarını kabul etti. Bakınız, Stepan Opalev, "Peskov pro Putina: Amfory nashel ne sam," www.slons.ru, 5 Ekim 2011. http://slon.ru/russia/peskov_pro_putina_amfory_nashel_ne_sam-684066.xhtml. Erişim tarihi 10 Kasım 2011.

Sayfa 346 **devlet başkanlığı görev süresini altı yıla çıkaracak:** "Medvedev vnyos v Gosdumu zakonoproekt o prodlenii prezidentskikh polnomochiy," [www.lenta.ru](http://lenta.ru)'da yayınlanmış, 11 Kasım 2008 tarihli imzasız haber. <http://lenta.ru/news/2008/11/11medvedev/>. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 346 **Rusya her yıl ... aşağılara düşüyordu:** Transparency International, Yolsuzluk Algı Endeksi. http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results. Erişim tarihi 15 Kasım 2011.

Sayfa 347 **Rus cezaevlerindeki nüfusun yüzde 15'inin:** Ludmila Alekseeva'nın Yegor Gaidar Ödülü törenindeki konuşması, Moskova, 14 Kasım 2011.

Sayfa 347 **beş altın saat:** "Zolotiye chasy dlya upravleniya delami Voronozhskoy oblasti. Prodolzheniye," *Rospil* blog, 6 Ekim 2011. <http://rospil.info/news/p/983>. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 347 planlanmış bir tren yolu kavşağının teknik dokümantasyonu: “Recheniye komissii FAS po zakazu s tsenoy kontrakta boleye chem 11.5 mlrd rubley,” *Rospil* blog, 11 Ekim 2011. <http://rospil.info/news/p/999>. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 347 iki yatak ve iki komodin: “MVD zaplatit 25 milionov rubley za otdelanniye zolotom krovati,” www.lenta.ru’da yayınlanmış, 19 Ağustos 2008 tarihli imzasız haber. <http://lenta.ru/news/2009/08/19/gold/>. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 347 “Rusya’da aniden gerçek bir politikacı”: Anna Kaçurovskaya, “Aleksy Navalnyy: Tol’ko, pozhaluysta, ne nado govorit’: ‘Navalnyy sravnil sebya s Obamoy,’” *Snob*, Kasım 2010.

Sayfa 347 New Yorker’da bir profil haberinin: Julia Joffe, “Net Impact: One Man’s Cyber-Crusade Against Russian Corruption,” *New Yorker*, 4 Nisan 2011. http://newyorker.com/reporting/2011/04/04/110404fa_fact_ioffe. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 348 tüm zamanların hız rekoru: “Proekt ‘Rospil’ sobral perviy million na ‘Yandex-den’gakh’,” www.lenta.ru’da yayınlanmış, 3 Şubat 2011 tarihli imzasız haber. <http://lenta.ru/news/2011/02/03/million/>. Erişim tarihi 11 Kasım 2011.

Sayfa 353 Medvedev de başbakanlık görevine geri dönecekti: “Putin vydvigayetsya na prezidentskiye vybory 2012 goda,” www.gazeta.ru’da yayınlanmış, 24 Eylül 2011 tarihli imzasız haber. http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2011/09/24/n_2022837.shtml. Erişim tarihi 12 Kasım 2011.

SON. ARALIK AYINDA BİR HAFTA

Sayfa 359 sadece yüzde 23'ünü alarak: Aleksey Zaharov, "Rezultaty vyborov na tekh uchastkakh, gde ne byli zafiksirovany narusheniya," www.slون.ru, 5 Aralık 2011. <http://slون.ru/calendar/event/723777/>. Erişim tarihi 11 Aralık 2011.

Sayfa 360 "Demokrasi harekete geçti": David Herszenhorn, Ellen Barry, "Majority for Putin's Party Narrows in Rebuke from Voters," *New York Times*, 4 Aralık 2011. <http://nytimes.com/2011/12/05/world/europe/russian-vote-governing-party-claims-early-victory.html?n=Top/News/World/Countries%20and%20Territories/Russia?ref=russia>. Erişim tarihi 11 Aralık 2011.

Sayfa 365 Mihail Gorbacov seçimin yenilenmesini istedi: "Mikhail Gorbachev-Novoy," *Novaya Gazeta*, 7 Aralık, 2011. <http://www.novayagazeta.ru/politics/49918.html>. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.

Sayfa 366 "Sovyet rejiminin ... sorunu": Masha Gessen, "When There is No Going Back," *International Herald Tribune*, 8 Aralık 2011. <http://latitude.blogs.nytimes.com/2011/12/08/when-theres-no-going-back/?scp=2&sq=masha%20gessen&st=cse>. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.

Sayfa 368 "öfkeli kent topluluklarına": Natalya Raybman, "Surkov: Nuzhno sozdat' partiyu dlya razdrazhennykh gorozhan," *Vedomosti*, 6 Aralık 2011. http://www.vedomosti.ru/politics/news/1444694/surkov_nuzhno_sozdat_partiyu_dlya_razdrazhennykh_gorozhan. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.

Sayfa 369 "belirli bir sosyal gruba karşı düşman-

lığı teşvik ettiği”: Olga Korol’, “Ex-press-sekretaryu prezidenta Tatarstana Murtazinu dali real’niy srok,” *Komsomol’skaya Pravda*, 26 Kasım 2009. <http://www.kp.ru/online/news//577494/>. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.

Sayfa 372 “Neden bu ülkede her şey”: Boris Akunin’in blog yazısı, “I Could Not Sit Still”, 9 Aralık 2011. <http://www.borisakunin.livejournal.com/45529.html>. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.

Sayfa 378 Bugün ... protestolar vardı: Konstantin Benyumov, “Vstavay, strana ogromnaya! Mitingi protesta 10 dekabrya proshli v 99 gorodakh Rossii,” *onair.ru*. http://www.onair.ru/main/enews/view_msg/NMID_38499/. Erişim tarihi 13 Aralık 2011.

Sayfa 378 hükümetin ... bir yorumu olmadığını: “Dmitry Peskov ne kommentiruyet miting na Bolotnoy ploshchadi,” *www.gazeta.ru*’da yayımlanan, 10 Aralık 2011 tarihli isimsiz haber. http://www.gazeta.ru/news/lenta/2011/12/10/n_2130194.shtml. Erişim tarihi 12 Aralık 2011.